

Ediční rada SocioLOGICKÉHO NAKLADATELSTVÍ (SLON)

Luděk Brož, Ph.D. (Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.)

Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc. (Univerzita Karlova)

Prof. PhDr. Jan Holzer, Ph.D. (Masarykova univerzita)

PhDr. Helena Kubátová, Ph.D. (Univerzita Palackého)

†Prof. PhDr. Miloslav Petrušek, CSc. (Univerzita Karlova)

PhDr. Markéta Sedláčková, Ph.D. (Univerzita Karlova)

PhDr. Jiří Šafr, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.)

Mgr. Zuzana Uhde, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.)

Ing. Alena Vodáková, CSc. (čestná členka)

**Středoevropská univerzita v Praze
a česká sociologie**
Studie transnacionální filantropie

Tereza Pospíšilová

Tereza Pospíšilová

**Středoevropská
univerzita v Praze
a česká sociologie**

Studie transnacionální filantropie

Praha 2017

Obsah

Klíčová slova: dar, filantropie, Gellner, kosmopolitismus, nacionalismus, nadace, postkomunistická transformace, sociologie česká, Soros, střední Evropa, Středoevropská univerzita, transnacionalismus, vysoké školy

Central Europe, Central European University, cosmopolitanism, Czech sociology, foundation, gift, Gellner, higher education institutions, nationalism, philanthropy, post-communist transformation, Soros, transnationalism

Na vznik této publikace byla FHS UK poskytnuta podpora z grantu GA ČR 13-15802S „Od Rockefellera k Sorosovi: vliv amerických nadací na agendu české sociologie“.

Odborně posoudili PhDr. Petra Guasti, M.A., Ph.D., Dr. rer. pol. (des), a prof. PhDr. Jiří Kabele, Ph.D.

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)**, Praha 2017
Vydání první.

Copyright © Tereza Pospíšilová 2017
Copyright © Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií UK 2017
ISBN 978-80-7419-253-1

Předmluva	11
Poděkování	12
Seznam zkratk	13
Úvod	15
Kapitola 1 Transnacionální filantropie	23
1.1 Transnacionální filantropie	23
1.2 Globalizace, transnacionalismus a kosmopolitismus	32
Kapitola 2 Transnacionální síť a počátky Středoevropské univerzity	39
2.1 Počátky transnacionálních vazeb a zrod mecenáše ve střední Evropě	39
2.2 Rozvoj vlastní nadační činnosti George Sorose ve střední a východní Evropě	46
2.3 Překlopení transnacionálních vazeb do personálních základů Středoevropské univerzity	52
Kapitola 3 Budování Pražské koleje Středoevropské univerzity	59
3.1 Zkušenost se Sorosem jako filantropem v českém prostředí před rokem 1989	60
3.2 Postavení obhájců Pražské koleje Středoevropské univerzity ve státě	64
3.3 Budova jako symbol přijetí Středoevropské univerzity v Praze	69
3.4 Praha jako makro-regionální kotviště	71
3.5 Obavy z globality a zájem národního státu	75
Kapitola 4 Nadnárodní poslání a jazyk Středoevropské univerzity	81
4.1 Nadnárodní cíle a sebedefinice	81
4.2 Angličtina na SEU jako regionální a globální „lingua franca“	94

Kapitola 5 Nadnárodní programy a struktury Středoevropské univerzity	99
5.1 Nadnárodní a domácí struktury vedení	99
5.2 Místní a zahraniční pravidla	107
5.3 Regionální programy	111
Kapitola 6 Podmínky pro spolupráci Středoevropské univerzity s domácími sociologií	119
6.1 Situace vysokých škol a vědy v České republice na počátku 90. let	120
6.2 Sociologie v době normalizace a chybějící kapacity na prahu roku 1990	123
6.3 Sonda: Zahraniční zkušenosti a kontakty významných českých sociologů	129
Kapitola 7 Sociální síť Katedry sociologie na Pražské koleji SEU	137
7.1 Sociální síť a vznik katedry	137
7.2 Širší zázemí zahraničních sítí sociologie na Pražské koleji SEU	146
7.3 Kontakty katedry v domácí sociologické obci	149
7.4 Sonda: Otisky SEU v domácích <i>Sociologických aktualitách</i> (SA 1991–1994)	161
Kapitola 8 Témata a pojetí výuky na Katedře sociologie Pražské koleje SEU	167
8.1 Poslání oboru „Společnost a politika“	167
8.2 Témata oboru „Společnost a politika“	170
8.3 Témata výzkumu a možné průniky s výzkumy domácích pracovišť	174
8.4 Obtíže začlenění: nadnárodní instituce a kapacita místního pole	185
Kapitola 9 Ernest/Arnošt Gellner jako „překladatel“ mezi Pražskou kolejí a místním akademickým prostředím	187
9.1 Možnosti a meze Gellnerova vlivu na českou sociologii	187
9.2 Budování Centra pro studium nacionalismu	195
9.3 Odborné vazby mimo sociologii a prostor překladu	200
Závěr Výzvy transnacionální filantropie	207
Seznam informátorů (I)	215

Seznam dokumentů (D)	218
Seznam literatury	227
Summary	243
Přílohy	
Příloha 1 Tabulky	247
Příloha 2 Doplnující informace k metodologii výzkumu	252
Příloha 3 Program RSS jako zdroj podpory pro sociální vědy	257
Příloha 4 Chronologický přehled se zaměřením na Pražskou kolej SEU	261
Příloha 5 Tematická analýza projektů podpořených RSS v oblasti sociologie podle zemí (1991–1995)	266
Jmenný rejstřík	267

Předmluva

Knihu jsem dokončila v prosinci 2016. Tři měsíce potom maďarská vláda navrhla legislativní změny, které Středoevropské univerzitě v Budapešti velmi ztíží nebo znemožní tamní existenci. Spustila se tak série událostí nejen v Maďarsku, ale po celém světě včetně naší země. Kauza Středoevropské univerzity vyvolala velkou mezinárodní vlnu podpory, mezinárodní petice měla během několika dní přes 35 tisíc podpisů, téma řešila média a objevovaly se různé názory na podporu SEU i proti ní. Přes protesty byl zákon rychle přijat a budoucnost instituce, o jejíchž vzdálených počátcích je tato kniha, je dnes nejistá.

Když jsem na tématu začala asi před šesti lety pracovat, domnívala jsem se, že zkoumám zapomenutou minulost. Jako jeden z cílů jsem chtěla poukázat na to, že příběh zaniklé Pražské koleje Středoevropské univerzity je vlastně aktuální a že je důležitý pro porozumění naší současnosti. Tento „moment překvapení“ vývoj událostí každopádně vzal. Kniha se snaží o vyvážený a přesný akademický popis, ale jako každý publikovaný text je otevřená různému čtení a použití. Doufám, že především přispěje k pochopení křehkého a mnohoznačného fenoménu nadnárodní filantropie.

Tereza Pospíšilová

V Kralupech nad Vltavou 30. dubna 2017

Poděkování

Ráda bych v první řadě poděkovala všem, kteří mi svěřili svoje vzpomínky a sdíleli se mnou informace, bez nich by tato kniha nevznikla. Mnohé z rozhovorů pro mne byly i vzácným setkáním s výjimečnými osobnostmi. S dokumenty a především s rozhovory jsem zacházela s respektem k jejich autorům, účelu a kontextu, přesto jsou v knize použity s jediným cílem – objasnit a pochopit příběh Pražské nadace Středoevropské univerzity jako případu transnacionální filantropie. Nakolik se mi to podařilo věrohodně, pečlivě a srozumitelně, zůstává otevřené. Doufám, že výsledná publikace neobsahuje zásadní opomenutí ani chyby, i když se v celkovém vyznění mohla vzdálit od toho, jak případ vnímají či vnímali z vlastní perspektivy informátoři.

Chtěla bych poděkovat Grantové agentuře ČR, díky jejíž podpoře (2013–2015) jsem mohla vytvořit tuto knihu, i Národohospodářskému ústavu Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, který podpořil vznik první studie na téma Středoevropské univerzity v Praze (2011–2012). Děkuji dále pracovníkům Archivů otevřené společnosti (Open Society Archives) v Budapešti, kde mě několikrát vstřícně přivítali a umožnili mi nerušenou práci. Stejně tak děkuji Johnu Fellsovi z Graduate School of Social Studies ve Varšavě, který mi dovolil využít část archivu z doby Pražské koleje SEU. Vstříc mi vždy vyšli i pracovníci archivů v Praze a pomohli s vyhledáním dokumentů. Během sběru dat mi pomáhaly studentky Katedry studií občanské společnosti FHS UK a Magdalena Holá.

Knihla vznikala postupně a čerpala ze zpětné vazby od kolegů k různým verzím kapitol i celé knihy, a to zejména od Marka Skovajsy a Magdalény Šťovíčkové Jantulové a dále Tomáše Holečka a Magdaleny Holé, všem děkuji. Dále se k textu nejednou vyjadřovala Zdenka Vajdová. Při přepracování rukopisu mi pomohly posudky recenzentů, Jiřího Kabele a Petry Rakušanové Guasti. Všem patří můj velký dík za neocenitelné komentáře, kritiku, náměty i podporu. Za kolegiální podporu děkuji také členkám a členům mojí domovské Katedry studií občanské společnosti FHS UK. Nakonec bych ještě ráda poděkovala členům mé rodiny za pomoc, bez níž bych se psaní knihy nemohla věnovat.

Seznam zkratk

AV ČR	Akademie věd České republiky
APB	Academic Planning Board
CEEPP	Central and East European Publishing Project
CERGE	Centrum pro ekonomický výzkum a doktorské studium Univerzity Karlovy (Center for Economic Research and Graduate Education)
CEU	Central European University (Středoevropská univerzita)
CRC	Curriculum Resource Centre SEU
CSN	Center for the Study of Nationalism SEU
CTS	Centrum teoretických studií UK a AV ČR
ČKR	Česká konference rektorů
ČSAV	Československá akademie věd
EBRD	European Bank for Reconstruction and Development (Evropská banka pro obnovu a rozvoj)
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem (Univerzita Loránda Eötvöse)
ESRC	European Social Research Council
FEIE	Foundation pour une entraide intellectuelle européenne
GA ČR	Grantová agentura České republiky
GSSR	Graduate School of Social Research ve Varšavě
HESP	Higher Education Support Program
HU OSA	Open Society Archives (Archivy otevřené společnosti) v Budapešti, Maďarsko
IUC	Inter-University Centre v Dubrovniku
KNI	Klub nezávislé inteligence
KSEU	Kancelář pro založení Středoevropské univerzity
LSE	London School of Economics
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
NIF	Nadační investiční fond
NK ČR	Národní knihovna České republiky
OSF	Open Society Fund (Fond otevřené společnosti)
OSI	Open Society Institute (Institut otevřené společnosti)

OSN	Organizace spojených národů
PNSEU	Pražská nadace pro Středoevropskou univerzitu
RSS	Research Support Scheme
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
RVŠ	Rada vysokých škol
SA	Sociologické aktuality
SOA	Soukromý archiv
SOU	Sociologický ústav
SČ	Sociologický časopis
SEU	Středoevropská univerzita
UK	Univerzita Karlova
V4	Visegrádská čtyřka (Polsko, Maďarsko, Česko a Slovensko)
VNJH	Vzdělávací nadace Jana Husa
VSS	Velký sociologický slovník
VV SEU	Výkonný výbor SEU

Úvod

Tato studie pracuje s pojmem nadnárodní či transnacionální filantropie, který je v domácí i ve světové literatuře poměrně nový a málo frekventovaný. Označuje například dary putující přes hranice mezi ekonomickými migranty a jejich domovskými komunitami, pomoc a podporu v rámci po světě rozptýlených komunit (diaspor) nebo zahraniční grantové programy velkých nadací. Transnacionální filantropie není sama o sobě nová, ale globalizace světa ji posouvá do popředí, stejně jako jiné přeshraniční fenomény. Transnacionální filantropie překračuje hranice, a tím je narušuje, rozvolňuje a zároveň připomíná jejich otevřenost a průchodnost. Vytváří pnutí mezi blízkým a vzdáleným, mezi domácím a cizím, mezi otevřeností a uzavřeností a nastoluje otázky kulturních kompetencí angažovat se s jinakostí.

Předkládaná studie se zaměřuje na jeden konkrétní empirický případ, a to na budování a zánik Pražské koleje Středoevropské univerzity v Praze (1989–1996), která vznikla jako filantropický projekt amerického mecenáše maďarského původu, George Sorose. Pražskou kolej – která měla právní formu nadace – nahlížím jako místní ukotvení makro-regionálně pojatého filantropického projektu. Středoevropská univerzita měla původ v mezinárodním, kosmopolitním prostředí transnacionálních sítí badatelů, disidentů a bojovníků za lidská práva ve druhé polovině 80. let 20. století. Rodila se v prostředí odporu proti komunistické nadvládě, který se formoval jak uvnitř bloku státně socialistických zemí střední Evropy, tak v kruzích intelektuálů a aktivistů na Západě, zejména v USA a ve Velké Británii. George Soros podporoval jako mecenáš tyto kruhy a po roce 1989 podpořil myšlenku Středoevropské univerzity (SEU).

Středoevropská univerzita existovala jako nadnárodní instituce ukotvená ve třech velkoměstech ve třech zemích. První nadace SEU vznikla v Praze (duben 1991), druhá v Budapešti (červenec 1991) a zastřešující nadace obou kolejí vznikla v New Yorku (prosinec 1991). Zpočátku se jednalo o částech univerzity i v dalších městech střední Evropy (Bratislava, Vídeň, Varšava). Pražská kolej SEU vyučovala studenty jen do konce roku 1995, v roce 1996 zanikla. Na dobu několika let se Katedra sociologie přesunula do Varšavy,

kde tak vznikla další dočasná část SEU (1995–2003), zatímco ostatní katedry a programy se soustředily v Budapešti. Případ Pražské koleje SEU nám umožňuje zkoumat zblízka dynamiku vzniku a zániku transnacionální vzdělávací nadace.

V současnosti Středoevropská univerzita patří mezi soukromé univerzity v Evropě s největším nadačním jměním a v USA by se kvalifikovala do první stovky nejbohatších univerzit (Soros Boosts 2005). Avšak přestože dosáhla zahraničního i místního přijetí – nakonec byla zvláštním zákonem uznána jako vysoká škola v Maďarsku a byla akreditována jak v USA, tak v Maďarsku – univerzita i její mecenáš stále čelí kritice v zemi, kde sídlí. Mnohdy nepohodlné pnutí mezi zahraničním a místním tak Středoevropská univerzita ztělesňuje dodnes.

Cíle a výzkumné otázky

Tato kniha je sociologickou studií a jak napsal nestor současné české sociologie, profesor Miloslav Petrušek, sociologie nepopisuje historické detaily samoučelně, snaží se je překračovat a „do minulosti nahlíží jenom proto, aby porozuměla soudobé společnosti“ (2009a: 153). Současné otázky, k jejichž porozumění chci prostřednictvím studie přispět, se vztahují primárně k tématu transnacionální filantropie, druhotně k tématu globalizace jako intenzifikace nadnárodních prostorů, událostí, procesů a problémů (Beck 2007a). Zaměřuji se přitom na transnacionální nadační činnost a ptám se, jak transnacionální filantropie vzniká, jak se etabluje v konkrétních místech a na čem záleží její místní fungování.

Transnacionální nadační činnost je tradičně spojována zejména s americkými nadacemi jako Fordova nebo Rockefellerova nadace a jejich působením v Evropě, které se významně zaměřovalo na podporu a rozvoj sociálních věd. Odborná literatura je buď zaměřena historicky popisně (např. Bulmer, Bulmer 1981; Bell 1971) nebo kriticky, kdy nahlíží na transnacionální filantropii jako na jeden z nástrojů kulturní hegemonie USA nebo kulturní hegemonie globální kapitalistické třídy (Fisher 1983; 1984; Vogel 2006; Heilbron, Guilhot, Jeanpierre 2008). Středoevropská univerzita jako filantropický projekt je vzdálenou pokračovatelkou tradice americké transnacionální filantropie v Evropě. Její Pražská kolej však představuje specifický případ, kdy filantropický projekt nebyl místním prostředím přijat a umožňuje nám tak zkoumat mechanismy a okolnosti, které místní ne/přijetí podmiňují. Detailnějšímu studiu interakcí mezi transnacionálním filantropickým projektem a místním akademickým prostředím jsem se mohla věnovat díky zaměření

na jednu konkrétní oblast, a to obor sociologie a Katedru sociologie SEU v Praze.

Hlavní těžiště knihy tedy spočívá v tématu transnacionální filantropie. Kromě toho má kniha dva dílčí cíle, které ji potenciálně otevírají širšímu publiku. Chtěla bych přispět k poznání jednoho momentu dějin české politopadové sociologie, spojeného s působením Pražské koleje SEU. Sociologie má v České republice dlouhou tradici. Do českého prostředí přinesl sociologii první československý prezident, Tomáš G. Masaryk. Podle Miloslava Petruska není ani zkoumání dějin sociologie samoučelné: „Smysl studia dějin sociologie (...) spočívá v tom, že průběh vývoje sociologie ‚opisoval‘ průběh vývoje moderní společnosti a její základní sociální problémy“ (2009a: 144). Česká sociologie prošla několika diskontinuitami ve vývoji, zejména s nástupem německého nacismu, poté s nástupem komunismu a znovu s normalizací, která ukončila období rozkvětu sociologie spojeného s Pražským jarem (Nešpor a kol. 2014: 16). V 70. a 80. letech byla oficiální sociologie vyprázdněná a podřízená ideologii marxismu-leninismu. Na okrajích sice vznikala zajímavá díla, ale celkově byla sociologie fragmentovanou vědou, ve srovnání s Polskem či Maďarskem více oslabenou odříznutím od vědeckého dění ve světě. Česká sociologie se tak na cestu ke „světovější vědě“ (Nešpor a kol. 2014: 518) mohla vydat až po listopadu 1989. Vnořenou případovou studii interakcí mezi Katedrou sociologie SEU (a s ní spojeným Centrem pro studium nacionalismu) a českou akademickou obcí můžeme v souladu s Petruskovým postřehem o dějinách sociologie vnímat i jako dílčí příspěvek k poznání české společnosti na prahu 90. let a jejího otevírání se světu.

Studovaný případ je dále zajímavý v souvislosti s rozvojem soukromé filantropie v České republice. George Soros jako mecenáš přišel do Československa v době, kdy se společnost po čtyřiceti letech nově začala dostávat do kontaktu s ideou soukromé filantropie. Československý stát po roce 1948 zrušil vedle nezávislých projevů občanské společnosti i soukromou filantropii, kterou nahlížel jako pokrytecké rozdávání „drobků ze stolu bohatých“, jež přispívalo k udržování kapitalistického režimu a které jako mechanismus přerozdělování bohatství zásadně selhalo¹ (srov. Frič 2000). Nadace byly jako právní forma zrušeny, jejich majetek zestátněn. Hlávková nadace byla jediná, která období státního socialismu přežila, byť v okleštěné podobě. Společnost tak přišla o institucionální zázemí filantropie. Byla však ztracena i kultura dárcovství, která obnáší zkušenosti, dovednosti a znalost symbolických významů potřebných k budování komplexního vztahu mezi mecená-

¹ Na tom je dodnes založen asi nejvýznamnější kritický pohled na filantropii a činnost nadací (pro stručnou rekapitulaci kritiky nadací viz Fleishman 2007).

šem a klientem. Budování nadačního sektoru probíhalo systematictěji až od druhé poloviny 90. let a spolu s tím se některé české nadace a neziskové organizace ujímají i kultivace dárcovství. Celkově tedy v České republice po listopadu 1989 chyběly tradice, které by umožňovaly rozumět soukromé filantropii jako autentické pomoci nebo činnosti ve veřejném zájmu, a mecenáš neměl v tom smyslu na co navázat. Dodnes je u nás otázka „veřejné prospěšnosti“ organizací občanské společnosti diskutovaným problémem.

George Soros však není jen mecenáš, přestože právě na tuto stránku jeho činnosti se v knize zaměřuji. Je význačný finanční podnikatel, jehož úspěchy na konci 80. a zejména na začátku 90. let z něj udělaly jednu z tváří globálního kapitalismu.² Soros patřil k těm, kdo vydělali na produktech, které vznikly jako efekt otevřené globální ekonomiky a její globalizaci dále urychlily (Robinson 2009b: 13). V této rovině byl na začátku 90. let v Evropě znám mnohem víc než jako filantrop, což jistě formovalo i způsob přijetí Sorose nejen v Československu. George Soros na počátku 90. let deklaroval, že nebude jako podnikatel investovat v zemích střední a východní Evropy, kde zakládal nadace. Šlo o jakousi osobní politiku nesměšování podnikatelské a filantropické činnosti. V polovině 90. let se již střetu zájmů neobával (Soros, Wien, Koenen 1997: 133), ale pro začátek 90. let zřejmě oddělení platilo. V knize nahlížím Sorose jako významného regionálního až globálního aktéra z hlediska jeho *filantropické* činnosti, protože nám to umožní ve větším detailu a v komplexnějších souvislostech studovat transnacionální filantropii.

Metodologická poznámka³

Středoevropská univerzita nebo její dílčí aspekty již byly v literatuře popsány, ať již z hlediska instituce samotné a jejích účastníků (CEU 1999; Stepan 2009; Bryant 2000; Soros 1991; Soros, Wien, Koenen 1997 ad.) nebo z hlediska kritických vnějších komentátorů (Guihot 2007), ale Pražské koleji je zde věnováno málo pozornosti. K Pražské koleji existují publikace pamětníků, obsahující jejich vzpomínky (Wallace 2008; Čerych 2013; Pithart 2015), ale badatelsky jsem se zatím případu věnovala sama (Pospíšilová 2013;

² Britská libra v září 1992 v důsledku jeho měnových spekulací (ale zároveň v důsledku chybné státní měnové politiky) ztratila pětinu své hodnoty. To vedlo k devalvaci libry a Soros se tak stal mužem, který „pokořil Bank of England“ (viz o Sorosovi jako finačníkovi např. Jílek 2013: 469–471).

³ Zde rozebírám jen hlavní metodologické limity, volby a jejich důsledky. Na příslušných místech v knize potom, obvykle v poznámce pod čarou, řeším detailněji metodologický postup tam prezentovaných analýz. Další podrobnosti k metodologii výzkumu jsou obsaženy v Příloze 2.

2014). Předkládaná studie je zatím nejširším soustavným zpracováním případu Pražské koleje SEU.

Kniha je založena na případové studii Středoevropské univerzity a zejména její Pražské koleje (1989–1996).⁴ Středoevropská univerzita byla ve sledovaném období komplexní, dynamický a přeshraniční fenomén. To obnášelo řadu metodologických výzev, které ve větším detailu popisují v Příloze 2. Výzkumný design odpovídal zásadám jedno-případové studie (Flyvbjerg 1998; 2001; Stake 1995; Yin 2009). Středoevropská univerzita představuje empiricky bohatý případ, který nám umožňuje studovat transnacionální filantropii ve zlomovém okamžiku po rozpadu uzavřeného sovětského bloku, kdy nastává rozmach globalizace a transnacionalizace. První fáze sběru dat proběhla v letech 2011–2012 a byla završena publikováním studie o Pražské koleji SEU z perspektivy budování soukromé vysoké školy v organizačním poli veřejných vysokých škol (Pospíšilová 2013). Druhá fáze sběru dat probíhala v letech 2013–2016, kdy se do popředí badatelského zájmu dostala filantropická činnost George Sorose jako zahraničního mecenáše společenských věd a jeho vliv na českou sociologii. Zde jsem již tematizovala pnutí mezi transnacionální filantropií a jejím místním zakotvením či domestikací a zároveň jsem začala Pražskou kolej nahlížet jako součást transnacionálních vazeb a témat filantropie George Sorose.

Při sběru, analýze a interpretaci dat jsem pracovala na dvou úrovních. V první šlo o faktická data týkající se časové souslednosti událostí, deklarovaných cílů, pracovníků, projektů apod. Základem je tu historický popis, protože hlavní studovaná organizace – Pražská nadace pro SEU/Pražská kolej SEU – zanikla před dvaceti lety a některé studované události se odehrávaly před více než čtvrt stoletím. Zkoumáním řetězení událostí v čase a historických souvislostí se snažím dobrat poznání, dá se proto říct, že vytváření historického narativu a jeho interpretace byla jednou z použitých metod, i když bez ambice budování teorie (srov. George, Bennett 2005). Na druhé rovině jsem si všimla jazyka (či diskurzu). Zde vycházím z klíčového předpokladu jedné široké sociologické tradice (Goffman 1986; Bourdieu 1991; Fairclough 2003; Wodak a kol. 2009 ad.), a to, že způsob, jakým se o sociálních jevech mluví nebo píše – tj. jejich symbolická reprezentace v jazyku – je formuje a má reálné důsledky pro jednání aktérů. Jak píše francouzský sociolog Pie-

⁴ Časové vymezení studie bylo složité. Hlavní pozornost jsem při výzkumu soustředila na Pražskou kolej SEU a její Katedru sociologie, která v Praze existovala v období 1991–1995, a k tomu období se proto váže nejpečlivější sběr dat a analýzy obsažené v knize. Na druhou stranu za samotný počátek SEU jako filantropického projektu považuji rok 1989 a Pražská nadace SEU, která zaštiťovala působení Pražské koleje SEU, byla ukončena až v roce 1996. Výsledné časové vymezení (1989–1996) odpovídá chronologickému rámci obsaženému v Příloze 4.

rre Bourdieu, slova mají schopnost předepisovat i tam, kde zdánlivě jen popisují (1991: 128). Význam symbolů závisí na tom, v jakém sociálním kontextu a kým jsou používány, proto je v knize interpretace diskurzu součástí zkoumaného případu. Snaha skloubit obě roviny znamená, že v knize nebyl prostor pro detailní analýzu diskurzu, ale pozornost a citlivost k formativní roli jazyka je součástí celé studie.

Při práci na případě jsem provedla řadu dílčích analýz, které směřovaly ke kategorizaci dat a systematickému popisu (např. analýza témat veřejných přednášek na SEU, analýza témat podpořených v rámci grantového programu Středoevropské univerzity RSS, analýza názvů předmětů oboru Společnost a politika na Katedře sociologie SEU ad.). Cílem analýz, které jsou vtělené v textu nebo v přílohách, je podložit systematickou analýzou závěry založené na čtení a interpretaci dokumentů a rozhovorů. Dvě dílčí analýzy jsem zpracovala jako zvláštní „sondy“, protože měly větší rozsah i o něco samostatnější význam v rámci knihy, a to sondu zahraničních vazeb a kompetencí českých sociologů (kapitola 6) a sondu otisků SEU v Sociologických aktualitách (kapitola 7).

Ve studii jsem vycházela ze dvou hlavních metod sběru dat: z rozhovorů a písemných informací od informátorů (viz Seznam informátorů) a z dokumentů. Některé rozhovory s pamětníky, kteří se podíleli na budování Středoevropské univerzity v Praze, jsem vedla již v rámci předchozího výzkumu, na který v knize navazuji (Pospíšilová 2013). Práce na knize však přinesla odlišné výzkumné otázky, přičemž jen některé informátory bylo možné znovu oslovit.⁵ Část rozhovorů byla vyvolána potřebou ověřit, doplnit či rozšířit informace z dokumentů. Na straně druhé byly často rozhovory prvotním zdrojem informací o událostech, které jsem až poté ověřovala a dohledávala v dokumentech. Rozhovory s informátory mimo Českou republiku byly nesmírně cenné jako zdroj pohledu na dění v ČR a na osud Pražské koleje „zvenku“. Druhým a hlavním zdrojem dat byly dobové dokumenty, včetně novinových článků. Zde jsem vycházela z rešerše v knihovnách a z průzkumu archivů, jejichž seznam je uveden v Příloze 2 a v Seznamu dokumentů.

Chci zdůraznit, že mým cílem nebyla ucelená sbírka vyprávění pamětníků, ani hutný historický popis. Hlavním cílem bylo zjistit a ukázat na případě SEU v Praze, jak vzniká a funguje transnacionální filantropie, jak závisí na místním i transnacionálním zakotvení v konkrétních sociálních sítích a sdílených tématech. Na rozdíl od historika jsem nepotřebovala znát *všechny* dostupné historické dokumenty – potřebovala jsem je znát jen natolik, abych

⁵ Zejména jde o rozhovory s Jiřím Musilem, které původně nebyly zacílené na budování oboru sociologie, ale na budování SEU jako celku, ale již nebylo možné nová témata nastolit, protože v roce 2012 zemřel.

mohla vybrat relevantní data pro hlubší analýzu a zasadit je do dobového kontextu, tj. rozumět těmto vybraným datům v jejich sociálním a historickém kontextu. Hlavní úsilí jsem věnovala interpretaci případu v kontextu literatury o transnacionalismu a filantropii, což bylo někdy na úkor úplnosti zachycení vzpomínek všech relevantních aktérů a někdy na úkor získání a ověření všech dokumentů. Výše uvedeným cílům je uzpůsobené i prezentování výsledků v knize. Není zde cílem seznámit čtenáře se všemi nuancemi dění, ani se vším zajímavým, co jsem se dověděla. Velké množství dat, která vznikla během úsilí o nasycení případu, proto zůstává jen v pozadí knihy nebo v poznámkách pod čarou.

Nakonec je potřeba zmínit, že v případě, kterým se v knize zabývám jako badatelka, jsem zároveň byla okrajovou účastnicí. Na Středoevropské univerzitě v Budapešti jsem vystudovala Mezinárodní vztahy a evropská studia (1999–2000) a na Fakultě sociálních věd UK, která se objevuje ve druhé části knihy, jsem s určitými odmlkami prošla studiem sociologie od bakaláře po doktorské studium (1991–2004). Někteří informátoři jsou moji bývalí učitelé nebo posléze kolegové. Odtud pramenil můj zájem o studovaný případ i původní (avšak velmi omezený) účastnický vhlad do dění.

Struktura knihy

V knize sledujeme určité prolínání pasáží, kde se pozornost zaměřuje na aktéry a jejich jednání, a pasáží, kde se pozornost věnuje spíše sociálním strukturám a materiálním podmínkám, v nichž aktéři jednají a které jejich jednání umožňují či limitují. To je důsledkem dvou souvisejících okolností. První je specifická povaha daru jako sociálního jevu, který je utvářen (a zároveň působí) na obou rovinách, jak v rovině subjektivního vnímání a jednání aktérů, tak v rovině vnějších („objektivních“) sociálních struktur. Obě roviny jsem vnímala jako důležité a vzájemně propojené, vzájemně se ustavující. Tuto dualitu je obtížné postihnout (srov. Sztopmka 2015) a přehledně sdělit. Výsledný text do nějaké míry tyto obtíže ukazuje. Další okolností je styl, respektive zvolený přístup k psaní knihy. Text nebyl koncipován jako teoreticky předem strukturovaná analýza, ale měl být i příběhem jedné organizace a jejích aktérů. Chtěla jsem, aby pasáže zaměřené na aktéry a krátké dějové linky plně detailů oživovaly text a zprostředkovaly část dobrodružství, které jsem jako badatelka během práce na případě zažívala.

Příběh rané Středoevropské univerzity se dá celý vyprávět chronologicky a členit do několika odlišných etap. Po prvních plánech, jednáních, neformálních přípravách a příslibech národních vlád (duben 1989 – duben 1991)

přichází etapa budování univerzitních kolejí v Praze a v Budapešti (květen 1991 – prosinec 1992). Na jejím sklonku se však mění přístup vlády České republiky k filantropickému projektu George Sorose a po stažení vládní podpory přichází období zlomu (leden 1993 – prosinec 1993). Mecenáš rozhoduje o posílení jádra SEU v Budapešti. Poslední, čtvrtá etapa (leden 1994 – prosinec 1996) je obdobím centralizace Středoevropské univerzity v Budapešti a koncem unikátní éry dvou paralelních univerzitních kolejí. Tento chronologický vývoj shrnuje přehled v Příloze 4. Struktura předkládané knihy však sleduje jiné, spíše analytické hledisko. Cílem je ukázat, jak Středoevropská univerzita souvisela se sociálními vazbami a tématy Sorosovy filantropické činnosti, v čem spočíval její „nadmárodní charakter“ a jak byl dosahován (první část knihy) a jak se střetávala s místním akademickým a vysokoškolským prostředím (část druhá).

Knihy je tedy v podstatě rozdělena na dvě části. Předchází jim pouze první kapitola, kde představuji konceptuální zázemí celé studie. V první části (kapitoly 2–5) představuji Středoevropskou univerzitu v Praze jako součást Sorosovy transnacionální filantropie s počátky v 80. letech. Patří sem čtyři kapitoly. První popisuje transnacionální vazby, které stály u počátků Sorosovy filantropie, a způsob, jakým formovaly místní ustavení Středoevropské univerzity v Praze a v Budapešti (kapitola 2). Další se zaměřuje na budování Pražské koleje SEU, a to z hlediska zapojení místních aktérů a boje o budovu v Praze jako místní ukotvení transnacionálního projektu (kapitola 3). Kapitoly 4 a 5 ukazují Středoevropskou univerzitu jako nadnárodní instituci z hlediska jejích cílů a sebedefinice, z hlediska nadnárodního fungování a uspořádání programů a z hlediska jejího pracovního jazyka, angličtiny, který SEU spojoval se světem, ale odděloval od místního prostředí. Ve druhé části knihy (kapitoly 6–9) se pozornost přesouvá ke Katedře sociologie Pražské koleje SEU a k ní přidruženému Centru pro studium nacionalismu. Jde o vnořenou případovou studii, která nám umožňuje sledovat ve větší konkrétnosti, jak se Katedra sociologie ustavovala a fungovala na pomezí zahraničního a domácího. Patří sem opět čtyři kapitoly. Kapitola 6 představuje strukturální podmínky, které utvářely možnosti domácí akademické obce pro spolupráci s nadnárodním projektem. Kapitoly 7 a 8 zkoumají sociální vazby a témata Katedry sociologie Pražské koleje SEU a její interakce s místní sociologickou obcí. Poslední, devátá kapitola popisuje vznik a možnosti Centra pro studium nacionalismu a jeho ředitele Ernesta Gellnera jako svorníku mezi Pražskou kolejí SEU a domácí akademickou obcí. V závěru knihy se vrátím k otázkám a tématům nastíněným v úvodu a interpretuji výsledky studie ve světle vybraných teoretických konceptů.

Kapitola 1

Transnacionální filantropie

Transnacionální filantropie není sama o sobě nové téma, ale globalizace světa ji posouvá do popředí, stejně jako jiné přeshraniční fenomény. To je důvod, proč v první kapitole představuji i pojmy z oblasti studií globalizace, přestože se jinak může zdát tato oblast vzdálená. Kniha není koncipována jako příspěvek k pochopení principů globalizace, přesto je studovaný případ i z hlediska studií globalizace zajímavý.

V kapitole vycházím z několika tematických okruhů odborné literatury. Hlavní je oblast filantropie a daru, vedlejší jsou transnacionalismus, globalizace a kosmopolitismus. Není cílem zde provést jejich teoretickou syntézu. Koncepty představuji níže v zásadě odděleně, jen s dílčími vzájemnými odkazy a srovnáními, přičemž nejdůležitější je koncept transnacionální filantropie. Transnacionalismus a filantropie se v zahraniční literatuře objevují ve spojení spíše výjimečně (např. Karlinski 2008; Bertelsen 2014; Pospíšilová 2014; Peterson 2014) a bez reflexe toho, v čem spojení vlastně spočívá a jaké má důsledky. Teoreticky fundovaná syntéza transnacionalismu a filantropie není ani cílem této kapitoly. Prezentuji zde jednoduchý způsob propojení obou pojmů, který pro účely studie postačuje.

1.1 Transnacionální filantropie

Co je filantropie

Payton a Moody definují filantropii jako „dobrovolnou činnost pro veřejné dobro“ (2008: 27). V této široké definici do filantropie zahrnují dárcovství, dobrovolnictví i spolkovou činnost. Kromě široké definice se běžněji setkáme s užšími pojetími filantropie jako (a) pouze dárcovství, které je tak konceptuálně odlišené od dobrovolnictví a sdružování; (b) velké dárcovství bohatých mecenášů, jak se tradičně ustavilo v USA na konci 19. století ve spojení se jmény John D. Rockefeller či Andrew Carnegie; (c) dárcovství soukromých nadací, tj. obvykle poskytování grantů (Ibid.: 37). V této knize používám pojem

filantropie v užším smyslu [(b) a (c) výše] jako dárcovství soukromých nadací, a to zejména amerických nadací ustavených velkými mecenáši, k nimž je nutno George Sorose řadit.

Soukromé nadace mají v USA tradičně „neodmyslitelnou kulturní legitimitu“ (Strachwitz 2010: 685) i přesto, že v některých obdobích a konkrétních historických souvislostech byl jejich veřejně prospěšný status předmětem kritiky a politické diskuse.⁶ Dnes je soukromá nadace někdy mylně považována za specificky americký fenomén (Anheier, Toepler 1999), přestože společensky angažovanou filantropii lze ve stejné době sledovat i ve střední Evropě a jinde (srov. Cohen 2010). Evropská tradice nadací je na rozdíl od americké poznamenána výraznější nedůvěrou a kontrolou ze strany státu.⁷ V některých zemích, včetně České republiky, najdeme příklady velkých mecenášů již v 19. století, tedy ve stejné době, kdy se zrodila soukromá filantropie v USA, ale k výraznějšímu nárůstu moderního nadačního sektoru dochází v západní Evropě až pod vlivem vzoru americké filantropie po druhé světové válce, zatímco ve střední a východní Evropě státní socialismus a příslušnost k sovětskému bloku znamenala striktní uzavření se těmto trendům.

Nadace mohou ve vztahu ke společnosti na straně jedné a ke státu na straně druhé plnit řadu rolí. Helmut Anheier a Siobhan Daly stanovili sedm funkcí nadací takto:⁸ (a) schopnost zachovávat a udržovat tradice a památky, (b) doplňková nebo (c) substituční role ve vztahu k veřejným politikám státu, (d) redistribuční funkce ve vztahu k bohatství ve společnosti, (e) napomáhání sociální změně, (f) přispívání k celkovému pluralismu ve společnosti a (g) inovační role, tedy podpora nových a ještě nevyzkoušených nápadů a řešení (Anheier, Daly 2007: 27–44). Z výše uvedeného výčtu je zřejmé, že nadace se někdy dostávají do těsného kontaktu se státem, který může mít podobu doplňování či nahrazování, ale také že nadace zvyšují mnohohlasnost ve společnosti a že mají vlastní agendu, kterou prosazují.⁹

Nadace jsou tzv. nezávislé organizace. Důležitou roli při řízení nadace hraje správní rada, která nastavuje strategické cíle a jíž se zodpovídá ředitel či ředitelka nadace. Legislativa v každé zemi je jiná, ale dá se říct, že pokud nadace zůstávají v široce vymezené oblasti veřejného zájmu a nejednají pro-

⁶ Diskuse o společenském významu soukromých nadací, otázky jejich veřejně prospěšného statusu a nárůstu na úlevy v oblasti daní vedly v USA na konci 60. let mezi jiným ke zpřísnění regulace nadací.

⁷ Země sovětského bloku byly extrémem, protože totalitární režimy nadace v 50. letech 20. století zrušily a jejich majetek znárodnily. Ale i ve Francii byly nadace po Velké francouzské revoluci zrušeny a obnoveny byly až v 80. letech 20. století. Tradice jednotlivých zemí i způsob, jakým regulují nadace, se samozřejmě různí, přičemž ta česká má kořeny v Rakousko-uherské monarchii (Ronovská 2012).

⁸ Jedná se o funkce, které stanovili autoři, přičemž představitelé nadací se k řadě z nich hlásili v mezinárodním výzkumu (Lagerspetz, Skovajsa 2006).

⁹ Přímý politický aktivismus je v USA nadacím zakázán.

tiprávně, nemusí nikoho žádat o svolení ani vysvětlovat svoje jednání veřejnosti.¹⁰ Nadace nejsou vystaveny přímé vnější kontrole, protože nemají voliče, členy, spotřebitele, ani akcionáře. Ve spojení s představou, že nadacím postačí k činnosti výnosy z vlastního nadačního jmění, to dává základ přesvědčení o výjimečném postavení soukromých nadací v moderní společnosti. Nezávislost jim má umožňovat jednat inovativně, rychle, brát na sebe rizika, která si státní instituce nemohou dovolit, svými granty vytvořit základní kapitál pro nová řešení atd. (Anheier, Toepler 1999: 15).

Taková představa má jistě svoji platnost. Je však třeba upřesnit dva aspekty. Zaprvé, většina nadací má tak malé nadační jmění, že si pouze z výnosů žádné větší aktivity dovolit nemohou – dokonce i v USA v roce 1996 představovaly malé nadace se jměním do 10 milionů dolarů 15,5 % celkového jmění nadací, ale 94 % počtu všech nadací (Ibid.: 16). A zadruhé, právě nezávislost je důvodem, proč jsou někdy nadace předmětem kritiky. Někteří autoři upozorňují na elitní a nedemokratickou povahu nadací jako institucí veřejné sféry, jejichž „kvazi-aristokratický“ charakter jim umožňuje „prosperovat z privilegií ve formálně rovnostářské společnosti“ (Anheier, Daly 2007: 4). Nedostatek veřejné vykazatelnosti nadací identifikují jako určitý problém i zastánci filantropie (např. Frumkin 2006). Na naléhavosti pak získává v případech, kdy jde o zahraniční mega-filantropii, jež se poněkud vymyká kontrole jak šíří možností jednání, která se zakládá na enormním bohatství mecenášů, tak působením za hranicemi domovské země (srov. McGoey 2015).

Dar a identita

V anglosaské literatuře zaměřené na filantropii se značná pozornost věnuje dárcovství jako společenské a profesní praxi spojené s manažerskými a deskriptivními otázkami – studují se motivace a způsoby dávání individuálních dárců, množství darovaných prostředků, specifika podpořených oblastí, prostředky vynaložené nadacemi při udělování grantů apod. (např. Bekkers, Wiepking 2011; u nás zejména publikace a aktivity profesionálů jako Nadace VIA, Klub fundraiserů, Fórum dárců ad.; dárcovství jako samostatný společenský fenomén viz Frič 2001). Druhá velká oblast literatury se zaměřuje na historii konkrétních nadací a činnost mecenášů či dějiny filantropie v různých zemích. Tato kniha však vychází z představy, že filantropie je především vztah mezi dárcem a příjemcem (Ostrander, Schervish 1990), jehož význam

¹⁰ České právo vyžaduje, aby nadace předkládaly účetní závěrku a výroční zprávu. Jde o důležitý prvek transparentnosti, ale nedá se asi hovořit o nástroji veřejné zodpovědnosti ve smyslu skládání účtů (*accountability*).

je definován v interakci. Z toho nevyvozují doporučení, jak oslovovat dárcce a zprostředkovat dary (jak se s tím setkáme v praxi *fundraisingu*), ale spíše sociologickou citlivost pro symboly, identity a mocenské rozměry, které každý takový vztah nutně obnáší.

Žádná věc není inherentně darem – to, že jde o dar, je sociálně konstruováno v rámci vztahů, které dar ustavují a umožňují. Zároveň dar dává specifický význam vztahům, v nichž se uskutečňuje (Komter 2005: 15–33). Bezplatně darovaná věc může být nahlížena jako pomoc a projev solidarity, ale stejně tak jako úplatek nebo snaha získat vliv. Koncept daru jako vztahu vychází z klasické antropologické studie francouzského sociologa a antropologa Marcela Mausse (1999, orig. 1925). Mauss zde na základě sekundární analýzy etnografie tzv. primitivních společností zkoumal, jaké závazky vytváří dar a jaké další společenské funkce plní. Dochází k tomu, že dar je „totální společenský fakt“, který má v těchto společnostech ústřední ustavující funkci založenou na univerzálním pravidle, že přijatý dar se oplácí. Dar ztělesňuje dárcce a zavazuje obdarovaného, takže nefunguje jen jako druh směny, ale funguje také jako prostředek statusové diferenciaci, skupinové koheze atd. Mauss v závěru eseje domýšlí důsledky svých tezí pro moderní společnost. Píše, že i v moderní společnosti přetrvává „atmosféra daru“, která je směsicí závazku a dobrovolnosti, aspoň v určitých společenských třídách, obdobích, činnostech (1999: 133). Protiklad dobrovolného daru a nezištnosti na straně jedné a individuálního zisku vedeného ekonomickou racionalitou na straně druhé je podle něj dichotomie, kterou vynalezla moderní společnost¹¹ (Ibid.: 143–148), ale realita je spíše hybridní povahy (Ibid.: 149–150).

Nadace jsou sice založeny na principu daru, ale zároveň jde o moderní organizace, které proces rozdělování i získávání darů do určité míry racionalizují, formalizují, zprůhledňují a svým způsobem odosobňují. Dá se říct, že nadace jsou institucionalizací daru (Adloff 2014). Závazek obdarovaného vůči dárci se prostřednictvím nadací dostává do nepřímé, obecnější polohy. Znamená to však, že Maussovy postřehy o povaze daru v pozdně moderní společnosti neplatí? Přestože sám princip reciprocity je v nadacích částečně oslaben, personalizace daru se úplně nevytratila. Izraelská socioložka Ilana Silber upozorňuje na další dva důležité aspekty daru, které Mauss popsal a které platí v nezmenšené míře i v moderní filantropii: dar jako paradoxní kombinace zištnosti a nezištnosti a dar jako součást osobní identity dárcce (1998). Silber upozorňuje, že sami mecenáši nebo korporátní dárci se obvykle nevykreslují jako nezištní dárci a čistí altruisté, ale spíš v poloze osvíceného vlastního zájmu.

¹¹ V tomto smyslu je potom dar z podstaty „nemoderní“. Tento postřeh rozvíjí při analýze podstaty státního socialismu s využitím Bourdieuova konceptu ekonomiky daru Ivo Možný (2009).

Nadace, které samy provozují veřejně prospěšné projekty, jako muzeum, nemocnici nebo univerzitu, označujeme jako provozní (operační, operující) nadace. Na rozdíl od grantujících nadací, jejichž hlavní činnost spočívá v udělování grantů třetím stranám, umožňují nadaci přímější kontrolu nad využitím daru a obvykle v nich bývá zakladatel víc osobně zaangażován (Toepler 1999). Pražská nadace Středoevropské univerzity byla v podstatě provozní nadací, která provozovala Pražskou kolej Středoevropské univerzity. Byl zde minimální odstup od zakladatele, který se v jejich aktivitách přímo angažoval a hrál důležitou roli. Dále šlo o nadaci, která neměla vlastní nadační jmění a byla financována průběžnými dary z Open Society Fund v New Yorku, což dále posilovalo její úzkou vazbu na mecenáše. Případ, na který se v knize zaměřuji, tedy obnáší vysoce angažovanou, dárcem kontrolovanou filantropii, která je v USA od 90. let 20. století na vzestupu. Dárce vystupuje jako sociální investor, kontroluje zdroje, řízení i definici toho, co je ve veřejném zájmu, a vtiskává daru svoji identitu mnohem víc než dárcce, který věnuje peníze grantující nadaci (Ostrander 2007).

Zvýšenou aktivitu dárcce spojenou s ambicí i možnostmi formovat společenské instituce a podmínky označuje Schervish pojmem „hyper-aktérství“ (*hyper-agency*) (2006: 488). Každý dar směřuje k nějakému druhu sociální intervence, jeho cílem je tvarovat společenské podmínky a pomáhat určitým zvoleným způsobem, a každý mecenáš je v tom směru hybatelem a aktérem změny. Čím bohatší je mecenáš, tím větší mohou být ambice i jeho (či její) možnosti tyto ambice naplňovat – stává se hyper-hybatelem. Tyto úvahy jsou aktuální vzhledem ke světovému nástupu mega-mecenášů, jako jsou zejména Bill a Melinda Gatesovi či Warren Buffett jejichž soukromé akce na řešení jimi zvolených problémů a jimi určenými prostředky jsou předmětem obdivu stejně jako kritiky. George Soros byl již v 90. letech jednoznačně takovým hyper-hybatelem se značnými soukromými prostředky naplňovat „své“ cíle. Zjevení takového soukromého hyper-hybatele v zemi, kde ještě nedávno bylo veškeré hospodářství i veškeré sociální, zdravotní, vzdělávací a další veřejné služby stoprocentně státní, bylo něčím charismatickým, ale i obtížně srozumitelným.

V nadaci nejde jen o tok nebo cirkulaci bohatství (viz redistributivní funkce nadací), ale často naopak o jeho *imobilizaci* (Silber 1998: 145). Ke znehybnění finančních toků dochází jejich fixací v nadačním jmění, tedy trvalým připojením k účelu, který má být zachován. I univerzity jsou takovým zakotvením, fixací určitých témat a způsobů jejich řešení. Ilana Silber upozorňuje zejména na schopnost filantropie dát výraz a stabilitu jinak málo viditelným nebo proměnlivým identitám (Ibid.). Pokud by Středoevropská univerzita získala od mecenáše trvalou fundaci – a taková veřejná prohlášení se poprvé objevila již v roce 1992, i když v realitě k trvalé fundaci došlo až mnohem později, mohla fungovat jako kotva pro hodnoty a přístupy, které v knize popisují.

Komunita a filantropie – transnacionální komunita a transnacionální filantropie

Na pojetí filantropie jako vztahu Schervish a Havens dále navazují tzv. identifikační teorií filantropie. Tvrdí, že filantropii nelze vysvětlovat jako formu altruismu, ale že je spíše výsledkem identifikace dárce s potřebami určité skupiny či komunity (Schervish, Havens 1997). „Je to zapojení spíše než absence ega, co generuje významnější charitativní dávání“ (Schervish, Havens 2001: 91, kurzíva autorka). To nás vede k zaměření na komunity, v nichž se dárce zapojuje – ať je již definujeme skrze pocit kolektivní identifikace nebo skrze interakce mezi členy skupiny (Schervish, Havens 1997).

Myšlenku daru či filantropie jako vztahu vázaného na určitou komunitu můžeme rozšířit na transnacionální filantropii, kterou bychom poté definovali jako filantropii vázanou na transnacionální komunity. Pojem transnacionální komunita není přesně definovaný odborný termín. Vycházím zde z oblasti studií kosmopolitismu, transnacionálních procesů a kulturní globalizace. Ulf Hannerz používá pojem „transnacionální síť“, když definuje pojem kosmopolitismus. Kosmopolitismus je podle něj orientace ke světu spojená s otevřeností vůči odlišným kulturám a zároveň kompetence, jež se může zakládat buď na zkušenostech s odlišnými „teritoriálními kulturami“ – tedy těmi, na nichž se člověk podílí, když žije v určité zemi, nebo na zkušenosti s „transnacionálními kulturami“ – tedy těmi, které jsou nesené určitou transnacionální sítí (1990: 241). Obvykle se jedná o transnacionální kultury spojené s určitým povoláním, například v oblasti diplomacie, obchodu, politiky. Hannerz uvádí jako paradigmatický příklad transnacionální sítě intelektuálů – disidentů a s nimi spojenou kulturu, které George Konrad popsal v zemích střední Evropy v 80. letech 90. století (Konrad 1984). Jsou to právě tyto transnacionální sítě, na nichž posléze vznikala Středoevropská univerzita, což zvýznamňuje volbu případu v této knize.

Literatura, která tematizuje transnacionální filantropii, a to zejména americkou (např. Vogel 2006), se zaměřuje na roli amerických nadací v šíření globální hegemonie¹² USA či na roli nadací jako „měkké síly“, skrze niž státy exportují „národní“ kulturu a organizační formy, hodnoty a praktiky za hranice (Nye 2004). Takový přístup automaticky ztotožňuje filantropii v transnacionálních prostorech se zájmy států nebo společenských tříd a po-

¹² Pojem hegemonie vychází z díla italského marxisty a filosofa Antonia Gramsci a znamená nadvládu skrze ideologii. Jde o panství, které se zakládá na sdílené představě o společnosti nebo o světě (kulturní významy a symboly), které ovládnutí přijímají jako samozřejmost; není proto třeba používat ve větší míře ani přímou ekonomickou hrozbu, ani otevřené násilí. Ve studiích mezinárodních vztahů označuje způsob, jakým některé státy či bloky států udržují svoji centrální pozici ve světovém systému.

někud zanedbává to, do jaké míry je dar svázán s identitou dárce. Filantropie jako společenská struktura, sama existence bohatých i zakládání soukromých nadačí jsou součástí určitého společenského systému, to je jisté, a za následek mohou mít jeho udržování, šíření atd. Avšak pojem daru je založen na představě svobodné vůle darovat (dar nemůže být vynucen, jinak by nebyl darem). V daru se mísí skupinová identita dárce s individuální zkušeností a životní trajektorií.¹³ Málokterý významný jev ve společnosti je tolik svázán s představou jednatelce jako dar. Spíše než o „amerických“ nadacích bychom proto měli hovořit o filantropii Billa a Melindy Gatesových¹⁴ nebo George Sorose a zkoumat jemnější mechanismy, které jejich filantropii ustavují a které jsou jí ustavovány, což nám redukcionistické přístupy dovo-lují jen v omezené míře.

Pozice daru mezi objektivní strukturou a subjektivní definicí situace si všímal francouzský sociolog Pierre Bourdieu. V jeho díle je dar opakovaně používán exemplárním příkladem, na němž ukazuje základní rysy své teorie jednání, zejména nutnost překročit dichotomii mezi subjektivním a objektivním a studovat, jak se sociální struktury a jednající aktér vzájemně utváří (Silber 2009: 175). Proč právě dar? Je to rys daru, o němž psal již Mauss, a to, že směna darů na jedné straně představuje určitou sociální strukturu, ale na druhé straně význam věci jako daru závisí na tom, jak je oběma stranami vnímán (Komter 2005). Význam interakce jako dávání daru je potvrzen až v momentu přijetí či nepřijetí podávané věci. Rozpoznání směny jako daru a jeho ocenění je možné jen tam, kde existují sociální struktury (institute, symboly a habity), které vybavují aktéra nástroji a předpřipravenými koncepty, které umožňují dar vnímat jako nesobecký dar – a ne jako úplatek nebo sebezájem rádoby dárce. Dar je mince, která má dvě strany. Je nesobecký a orientovaný na druhé, jinak by nešlo o dar, a zároveň je spojený s potlačeným očekáváním protidaru, loajality a vděčnosti (Bourdieu 1998: 92–104). Pokud se však sociologie omezí na objektivistický popis, který demaskuje dar jako druh sebezájmu, ztratí schopnost vidět dar jako specifický sociální jev (Ibid. 95).

¹³ Tak Soros přesně v této osobní rovině vysvětluje, jak rozumí ústřednímu konceptu své filantropie: „otevřená společnost je taková společnost, ve které člověk jako já může žít a být úspěšný. Jako Žid jsem byl v Maďarsku pronásledován nacisty, později jsem tam pocítil i náznaky komunistické nadvlády, takže vím, o čem mluvím“ (1997: 109, kurzíva autorka).

¹⁴ Vždyť jen to, že se zahraniční mega-filantropie manželů Gatesových zaměřuje právě na zdravotnictví, stačí k tomu, aby se zdravotnictví stalo zdaleka největší prioritou americké zahraniční filantropie! Podobně dvě nadace (Ford a Gatesovi) v roce 2002 vydaly téměř 40 % všech zahraničních nadačních grantů (Vogel 2006: 641). I v takové situaci má smysl hovořit o „amerických“ nadacích, ale nikoli bez přihlídnutí ke konkrétním dárčům.

V knize tedy vycházím z literatury, která vysvětluje dárcovství jako formu angažovanosti a spojuje je s hodnotami a sociální identitou, aniž by muselo jít pouze o identity a hodnoty vázané na kapitalistickou třídu. Z oblasti studií kulturní globalizace si potom půjčuji pojem „transnacionální komunita“ (Hannerz 1990), abych vytvořila most od výše uvedených pojmů ke studiu transnacionální filantropie. Komunitu definuji skrze sociální vazby a sdílené hodnoty. V souladu s tím se potom při analýze případu zaměřuji na sociální vazby mecenáše jak transnacionální, tak místní a na témata (respektive hodnoty) jeho filantropického projektu.

Obnova soukromé filantropie ve střední Evropě

Připomeňme si, že komunistické vlády zrušily soukromé nadace jako právní formu v Polsku, Maďarsku i Československu nejpozději v 50. letech a jejich majetek zestátnily (v Československu v roce 1953). Komunistický režim nezištné pomáhání odsunul na jedné straně do sféry rodiny, na straně druhé si všechny jeho legitimní veřejné projevy nárokoval sám. Stejně jako kontroloval spolkové organizace tím, že je zahrnul do jednotné Národní fronty pod vedením Komunistické strany, tak veškerou dobrovolnou činnost a dárcovství ve veřejné sféře povolil jen v rámci státem schválených institucí a cílů (Frič 2001: 24–26). Situace se začala měnit od poloviny 80. let. Nadace byly legalizovány v Polsku v roce 1984 a v Maďarsku v roce 1987, tedy ještě před pádem komunistického režimu. V Československu byla situace rozdílná a k obnovení soukromé filantropie došlo až po pádu režimu.¹⁵ Tento rozdíl tří let mezi Maďarskem a Československem ve vstřícnosti k soukromé filantropii se může zdát malý, ale pro místní uchycení Sorosovy filantropie byl klíčový (viz další kapitoly).

Soukromá filantropie v Československu téměř čtyřicet let neexistovala, právní řád nadaci jako právní pojem neznal a navíc soukromou filantropii režimní propaganda bagatelizovala,¹⁶ což mělo za důsledek, že zde zanikla kultura dárcovství. Ta neobnáší jen hodnoty a praxi spojené s dáváním pro veřejný prospěch, ale stejně tak znalost toho, jak se o dary říká a jak se filan-

tropie iniciuje a udržuje ze strany příjemců daru. Tomáš Pavlíček charakterizuje kulturu dárcovství jako kvalitu vztahu mezi mecenášem a klientem. Mecenáš stanovuje podmínky a závazky, které klient předvidá a plní a na jejichž základě může znovu žádat o mecenát atd. Na rozvinutější úrovni může mecenáš do dávání zavázat i okolí a podmínit dar tím, že přispějí i další subjekty. „Vztah patron-klient zůstává nerovný, ale je oboustranně vázán“ (Pavlíček 2011: 8–9). Tímto způsobem byl v České republice po listopadu 1989 zvyklý uvažovat opravdu málokdo.

Vznik nadací po konci komunistického režimu umožnila kusá novela Hospodářského zákoníku, která vstoupila v platnost v květnu 1990 (Hurdík, Telec 1998). V Československu vznikly stovky nadací, z nichž většina neměla nadační jmění. Požadavek minimálního nadačního jmění ve výši půl milionu korun a další pravidla přinesl až Zákon o nadacích a nadačních fondech č. 197/1997 Sb., který vstoupil v platnost v lednu 1998. Následoval dramatický pokles počtu nadací. Z 5 238 nadací v České republice v roce 1997 zbylo v roce 1999 nadací 144 (Lagerspetz, Skovajsa 2006: 196). Dobu do roku 1998 můžeme označit z hlediska regulace nadací státem za „provizorní“ (Ronovská 2012: 35). Záměr přijmout komplexnější úpravu nadací přerušil rozpad federálního státu.¹⁷ Po vzniku samostatné České republiky vzniklo pětileté právní provizorium, kdy postavení nadací nebylo řešeno. Jeho důvody byly především politické a souvisely se spory o občanskou společnost a roli neziskového sektoru (Hurdík, Telec 1998: xxxvi). Filantropická činnost George Sorose tedy vstoupila do nového a rychle se měnícího prostředí, jež nebylo utvářeno ani zažitými normami, hodnotami či tradiční praxí, ani důkladnou legislativou.

Na rekonstrukci nadačního sektoru, respektive nadačního jmění, se v České republice podílel do velké míry stát prostřednictvím tzv. Nadačního investičního fondu.¹⁸ V případě firemních nadací pochází nadační jmění od firem a po roce 2000 se častěji objevují také nadace založené majetnými Čechy (Šplíchalová, nedat), ale ještě v roce 2003 podle Fóra dárců představoval NIF většinu registrovaného nadačního jmění českých nadací (Kalousová 2003). Nadace, jejichž nadační jmění vytvořil stát, se liší od nadací, ustavených jměním jednoho člověka. Nejsou spojené s identitou a vůlí mecenáše, proto v nich soukromé kořeny filantropie nejsou nápadné. Klasických soukromých nadací zřízených bohatým mecenášem amerického stylu, kde jasně

¹⁵ České právo umožnilo zakládat soukromé nadace vložím několika vět do Hospodářského zákoníku od května 1990; další částečná úprava přišla v roce 1992 v Občanském zákoníku, ale ucelenou právní normu přinesl až Zákon o nadacích a nadačních fondech z roku 1997.

¹⁶ Pavol Frič uvádí následující citaci z knihy *Socialistický způsob života* (1979) pro studenty společenských věd: „Je to v podstatě starý známý filantropismus, který navrhuje zmírnit třídní protiklady přenecháváním nedojedených zbytků ze stolu bohatých a odprodejem šatstva z panských šatníků, které pro chudší vrstvy mají být stále ještě dobré“ (2001: 26).

¹⁷ V roce 1991 vznikla pod garancí místopředsedy vlády ČSFR pracovní skupina pro přípravu zákona. Návrh prošel připomínkovým řízením a byl připraven k projednání vládou na podzim 1992; zamezil tomu však rozpad federálního státu (Hurdík, Telec 1998: xxix–xxx).

¹⁸ Nadační investiční fond (NIF) byl zřízen v roce 1991 zákonem č. 171/1991 Sb. Pro účely podpory nadací do něj bylo vyčleněno 1 % akcií z druhé vlny kupónové privatizace. Mezi lety 1999 a 2004 bylo z NIF rozděleno přes 2,3 miliardy Kč více než 60 vybraným nadacím (Rada vlády 2011).

vystupuje mecenáš jako jednající subjekt, v České republice dodnes není mnoho.

1.2 Globalizace, transnacionalismus a kosmopolitismus

Globalizace jako akademické téma naplno vstoupila do akademického diskurzu ve světě až na konci 80. a začátku 90. let 20. století. Široké užívání pojmu můžeme datovat do doby po roce 1989, kdy došlo ke zviditelnění globalizačních procesů (Robertson, White 2007). V souvislosti s rozpadem tzv. východního bloku a integrací bývalých komunistických zemí do světového trhu se zviditelnily již existující transnacionální rysy, „jež byly více či méně zastírány dosavadními praxemi segregovaných politicko-hospodářských bloků Západu a Východu“ (Suša 2010: 29). Došlo k intenzifikaci přeshraničních toků zboží, peněz, osob i kulturních obsahů a zároveň vystoupila světová společnost ostřeji jako společenská realita.

Podstatnou část u nás přeložených knih na téma globalizace tvoří dílo Ulricha Becka, který zároveň v této oblasti patří mezi uznávané klasiky. V souladu s Beckem se držím rozlišování mezi globalitou, globalismem a globalizací. **Globalita** je pojem, kterým Beck označuje již existující světovou společnost. Už dávno žijeme ve světové společnosti, která je jednak souhrnem ne-národních vazeb a jednak „zkušeností žít a jednat přes hranice“ (Beck 2007a: 119, kurzíva v originále). Transnacionalismus je tak pro Becka definujícím rysem globality. Globalita má jak podobu objektivních transnacionálních vazeb a procesů, tak složku, která závisí na sociální definici situace (Ibid.: 103).

Globalismus označuje neoliberální ideologii nadvlády světového trhu. Zde Beck zaujímá normativní přístup. Kritizuje globalismus a pléduje za kosmopolitismus jako alternativní přístup (Beck 2007b: 34). Mezi autory, kteří se kriticky vyjadřují k neoliberalismu, je zde třeba uvést George Sorose, který se k těmto postojům dopracoval ve druhé polovině 90. let (1998; 2002). Suša jej v přehledové publikaci o globalizaci uvádí jako kritika „optimistických projekcí globalizace“ (2010: 32) a Beck sám na něj nepřímou narážkou jako na jednu z prvních vlašťovek nadcházející kosmopolitní změny. Na posledních asi dvou stranách své knihy cituje německého autora, kterému připadá doba zralá pro zásadní kulturní proměnu: „Když nejúspěšnější světový spekulant považuje liberální finanční kapitalismus za nebezpečnější než svého času komunismus, (...) pak je ve vzduchu hodnotová změna, i když toto jsou pouze umírněné formy disidentství, nic formátu Sacharova“ (Beck 2007a: 183–184). Naproti tomu pro marxistické teoretiky jsou disidenti uvnitř neo-

liberálního globalistického tábora jen reformátory, jejichž cílem je udržet světový kapitalistický systém v chodu. William Robinson tak o Sorosovi jako o jednom „z nejextravagantnějších disidentů“ neoliberalismu píše s notným odstupem (2009a: 291–292).

Globalizace je proces „intenzifikace nadnárodních prostorů, událostí, problémů, konfliktů, biografí“ (Beck 2007a: 103), který se může odehrávat na lokální rovině, nemusí mít nutně globální dosah ve smyslu „po celém glóbu“. ¹⁹ Beck v pozdějším díle nahradil pojem globalizace pojmem kosmopolitizace či zkosmopolitnění. ²⁰ Nový pojem mu mimo jiné umožnil lépe uchopit rozdíl mezi globalizací „tam venku“ a globalizací, která se odehrává „zvnitř“ a kterou označuje právě pojmem kosmopolitizace. Nový pojem má umožnit studovat „globálně-lokální jevy“, které se odehrávají uvnitř národních států (Beck, Sznaider 2010: 389). Z toho plyne, že nejrůznější vztahy globálně-lokální, globálně-národní či transnacionální lze podle Becka efektivně studovat i se zaměřením na lokální, národní, transnacionální či translokální rovinu, nejen na globální rovinu (Ibid.: 398).

Pojem „**glokalizace**“ zavedl teoretik kulturní globalizace, Roland Robertson, aby se distancoval od globalizace „tam venku“ jako empiricky nepoužitelného pojmu (Robertson 1995: 30). Poukázal na to, že globální se vždy realizuje v lokálním (Robertson, White 2007: 62) a že lokalita v současné společnosti je (a snad vždy byla) částečně produktem mezinárodních procesů. Globální a lokální se podle něj vzájemně utváří a globalizace je tedy vždy nějakou formou glokalizace. Jak píše Robertson a White, pojem glokalizace nám především umožňuje studovat skutečný průběh kontaktu globálního a lokálního: „Skutečnou sociologickou či antropologickou otázkou se tak stává otázka toho, jak vlastně vzniká vztah mezi globálním a lokálním“ (Ibid.: 62, kurzíva originál). Sřetávání globálního a lokálního pojmenovávají různí autoři různě, pojmy hybridizace, domestikace, kreolizace, grobalizace ad., které naznačují buď přeložení cizího prvku do domácího jazyka a jeho inkorporování v nějak pozměněné, v podstatě „nové“ podobě, která spojuje místní a cizí a produkuje mnohost kulturních forem (Suša 2010: 169–171), nebo naopak pojmenovávají situaci, kdy cizí prvek dominuje („grobalizuje“), pohlcuje nebo ničí to místní (Ritzer 2003).

Tematizace vypuzení a odmítnutí cizího prvku domácím prostředím je však v literatuře o nadnárodních institucích, aktérech a procesech kupodivu

¹⁹ V knize používám dále pojem regionalizace, a to pro nadnárodní a subnárodní procesy, které jsou součástí globalizace, ale probíhají zejména v jednom regionu (Beck 2007a: 83, 183; Thomas, G.M. 2007: 98). Střední a východní Evropa je z tohoto pohledu nadnárodní region či makroregion.

²⁰ Tak pojem „cosmopolitization“ překládá Ondřej Císař (2015: 131). Mně však připadá lepší „kosmopolitizace“, která po zvukové stránce víc ladí s termínem „globalizace“, což odpovídá spřízněnosti obou pojmů.

vzácná, což možná souvisí s převládajícím vnímáním globalizace jako expanzivní a dominující síly. Případ předkládaný v této knize však představuje odmítnutí a ukazuje tak na meze a křehkost některých forem globalizace. V tomto kontextu zde chci zavést koncept „iritantu“, který přebírám ze studií transnacionalizace a globalizace práva. Vystihuje situaci, kdy importovaný právní prvek není domácím právním systémem ani funkčně začleněn, ale ani vypuzen a působí v něm jako nepohodlný, neustále dráždící element, který může být zdrojem nečekaných změn uvnitř systému. Iritant se nedomestikuje, neintegruje, nestane se něčím známým a blízkým, zůstává cizím prvkem uvnitř domácího systému (Teubner 1998). K této metafoře se vrátím v závěru studie.

Je třeba si dále ujasnit význam **lokality** a lokálního z perspektivy studií globalizace. Lokalitou bývá v sociologii běžně rozuměna obec nebo geografická oblast malého rozsahu, ale může to být na jedné straně i ulice nebo *dům* a na straně druhé – a z pohledu globalizace velmi často – i stát. V kontextu studia globalizace lze přistupovat k lokálnímu různě (Savage, Bagnall, Longhurst 2005: 3–6). Východiskem pro používání pojmu lokální a lokalita (místní, místo) v této knize je přístup, který definuje lokální jako místo či místa, kde globalita vzniká a bez nichž nemůže existovat (tj. lokální jako *uzel*, propojený s jinými lokalitami v síti, která globalitu umožňuje). Zároveň je lokalita vnímána jako *sociální konstrukce*, kdy hranice lokality definují její účastníci, přičemž se vymezují vůči jiným prostorům a významům, s nimiž se setkali (Ibid.).

K těm, kdo argumentují, že globalizace se realizuje místně a je tak vždy částečně lokalizovaná a že globální a lokální proto nelze vnímat jako vzájemně vylučnou opozici, patří socioložka a ekonomka holandského původu Saskia Sassen, jejíž dílo vychází ze studia světových velkoměst. Sassen ukázala, že i v propojené světové společnosti hraje důležitou roli geografická blízkost či vzdálenost. Výrobci nemusí být v globální ekonomice blízko svých zákazníků, ale musí být v blízkosti firem, které jim poskytují nutný servis, proto ve velkých městech dochází k soustředění hlavních kanceláří různých organizací a služeb. Síť globálních velkoměst²¹ představuje jako nový způsob uspořádání prostoru, který umožňuje transnacionální toky a poskytuje bázi pro řízení a udržování světové společnosti (Robinson 2009b). Jedním z hlavních argumentů Saskie Sassen v její *Sociologii globalizace* (2007) je, že globalizace nezáleží na svévolném rozhodnutí kohokoliv, včetně vlád globálně dominantních států, ale že jde o proces fyzicky závislý na lokalitách vel-

21 Vedle měst na vrcholu globální hierarchie – New York, Londýn a Tokyo – vznikají i propojené regionální „geografie centrality“. V nich potom hrají roli i města jako Frankfurt, Amsterdam, Dublin nebo Budapešť (Robinson 2009b: 17).

kých měst a na infrastruktuře vázané na území státu. Například existence transnacionální profesní třídy závisí na vstřícné právní infrastruktuře (zejména právo pohybu, tj. právo vstupovat na území států) a na nadnárodní subkultuře, jejímž domovem je typicky globální město a která umožňuje socializaci globálních elit směrem k „odnárodnění“. Tyto závislosti činí z globalizace vlastně relativně křehkou záležitost (Sassen 2007: 176–179).

Teorii či přístupů ke studiu globalizace je celá řada (pro přehled např. Robinson 2007: 125–143). Tato kniha není aplikací konkrétní teorie ani polemikou s vybranými teoriemi globalizace, ale nejbližší má k přístupům spojeným s pojmem transnacionalita. Robinson v citovaném díle řadí **transnacionalismus** mezi teorie globalizace. Transnacionalismus se v posledních dvaceti letech stává v mezinárodní akademické obci frekventovaným pojmem, který odráží rostoucí význam a viditelnost přeshraničních institucí, aktérů a procesů ve stále více propojeném světě (Vertovec 2009). Empirickým studiím přeshraničních fenoménů se v tomto smyslu v české sociologii věnuje pozornost zejména v kontextu studií migrace (Szaló 2009) a přeshraničních sociálních hnutí a sítí aktivistů (např. Císař 2004; 2005; 2009; Císař, Vráblíková 2007), ale i v rámci zkoumání etnických a národních identit v příhraničních oblastech (Grygar 2013).

Transnacionalita je významným tématem ve studiích mezinárodních vztahů. Robert Keohane a Joseph Nye v 70. letech ukázali, že státně-centrické paradigma mezinárodních vztahů je vzhledem k množství a významu transnacionálních interakcí nedostatečné, a zaměřili pozornost na transnacionální aktéry (Nye, Keohane 1971b). Když v globálních interakcích hrají prim státy nebo organizace ustavené a kontrolované státy (tzv. mezinárodní organizace), nazývají je autoři „mezi-státní“ či mezinárodní. „Transnacionální“ interakce jsou potom ty pohyby přes hranice států, kde alespoň jeden aktér je nestátní (Nye, Keohane 1971a: 332). Zahrnutím nestátních aktérů – nadnárodních firem, církví, vědeckých asociací či nadací – se pohled na „mezinárodní vztahy“ skokově mění a nabírá na komplexitě (1971b). Mezi nestátní aktéry globalizace patří i jednotlivci, kteří jednají globálně, například charismatické osobnosti jako papež, Dalajlama či popovi zpěváci, kteří se věnují řešení světových problémů (Thomas, G. M. 2007: 99), ale bez váhání k nim můžeme přiřadit i soudobé mega-mecenáše, jako jsou Bill a Melinda Gatesovi nebo George Soros. Již Keohane a Nye také zavádějí pojem „soukromá zahraniční politika“ nestátních aktérů, jako jsou nadace, církve či banky (1971b: 735), což je koncept, který se ve vztahu k Sorosovi ve veřejném diskurzu objevuje.

Užitečné odlišení tří forem přeshraničních institucí a činností uvádí Vertovec (Portes 2001a, cit. in Vertovec 2009: 29):

- Mezinárodní (*international*) se vztahuje na činnosti a instituce států.
- Nadnárodní (*multinational*) se vztahuje k nestátním institucím, jejichž činnost se odehrává ve více zemích, jako jsou nadnárodní firmy nebo církve.
- Transnacionální (*transnational*) označuje přeshraniční činnosti skupin a jednotlivců.

Z tohoto hlediska Středoevropská univerzita byla nadnárodní institucí založenou na existujících transnacionálních vazbách, kterým dala výraz, které intenzifikovala a dále je podporovala a utvářela.

Transnacionalismus můžeme nahlížet i jako specifické výzkumné paradigma (Szaló 2009), spojené s kritikou metodologického nacionalismu, tedy kritikou pojetí výzkumu společnosti jako národního státu. Metodologický nacionalismus, který podle Becka charakterizoval sociologii od jejího vzniku (Fine 2007: 37–42), neumožňuje efektivně zkoumat transnacionální jevy. Ale nejen to, podle kritiků metodologického nacionalismu samotná produkce dat a poznatků o společnostech v hranicích národního státu pomáhala konstruovat národní stát jako danou a přirozenou sociální realitu a svým způsobem tak zastírala fakt, že řada sociálních jevů v moderním světě vždy byla transnacionální. Alternativní metodologii výzkumu Ulrich Beck nazývá „metodologický kosmopolitismus“. Spočívá v opuštění národního státu jako základního referenčního rámce výzkumu a v zaměření pozornosti na způsoby utváření „post-národních a přes-národních vazeb“ (Beck, Sznaider 2010: 400) a další transnacionální fenomény.

Kosmopolitismus je s globalizací od 90. let často úzce spojován. Podle Kendalla možná i proto, že každá diskuse o kosmopolitismu je historicky podmíněná a „vázaná na zlomy v sociální struktuře, které člověka nutí k angažmá s jinakostí“. Takovým zlomem byl i rozpad sovětského bloku a konec rozdělené Evropy v roce 1989 (Kendall, Woodward, Skrbis 2009: 34–35). Důkladné představení kosmopolitismu je zcela nad rámec textu. Zde chci jen stručně představit dvě hlavní polohy, v nichž se kosmopolitismus v předkládané studii objevuje. Jednak jde o kosmopolitismus jako protiklad k nacionalismu. Kosmopolitismus může být vnímán jako způsob řešení nacionalismu, etnických konfliktů, rasismu či náboženského fundamentalismu (Fine, Cohen 2002: 137). Jako univerzální loajalita k lidstvu je stavěn do protikladu k nacionalismu jako silnému skupinovému cítění a loajalitě k národu. Teprve v „kosmopolitním vztahném rámci“, při pohledu z perspektivy nad národními státy lze vůbec rozpoznat nacionalismus jako takový a odhalit národní mýty. Dekonstrukce nacionalismu je možná jen z kosmopolitního rámce (Beck 2007b: 82). Přestože umírněný patriotismus a kosmopolitismus

nejdou nutně v opozici,²² chápání kosmopolitismu jako protikladu nacionalismu je v širším povědomí i v odborné literatuře běžné. Každopádně z něj na začátku 90. let vycházela řada autorů, kteří varovali před hrozbou nacionalismu a řešení hledali v mezinárodní mobilitě a kosmopolitismu (Rupnik 1992; Čerych 1990; Brzezinski, 1989), přičemž z těchto myšlenkových proudů čerpala i raná Středoevropská univerzita.

Zadruhé jde o kulturní kosmopolitismus jako specifickou kulturní a kognitivní orientaci, založenou na schopnosti stát mimo konkrétní místo a zprostředkovávat mezi národními kulturami (Held 2002: 57–58). Schopnost „kulturně-sociální mediace“ a existenci „prostorů překladu“ klade do jádra svého pojetí kosmopolitismu také sociolog Gerard Delanty (2006).²³ I toto pojetí kosmopolitismu jako určitých kulturních kompetencí a kognitivní orientace stálo v pozadí Středoevropské univerzity a někdy bývá spojováno s filantropií obecně (Miller 2006). Kosmopolitismus zde není něco vrozeného či podvědomého – je to „vědomá otevřenost světu a kulturním rozdílům“ (Kendall, Woodward, Skrbis 2009: 13). Znamená připravenost hledat to, co nás s cizím a vzdáleným propojuje a co je důvodem k vytvoření vazby. Na straně druhé je to určitý habitus, který je spoluurčován materiálním prostředím, sociálními, politickými a historickými okolnostmi, ve kterých člověk žije. Kosmopolité jsou mobilní geograficky i kulturně. Proto potřebují finanční, technické i intelektuální zdroje, které jim toto „cestování“ umožní (Ibid.: 25–26).

Řekli jsme, že kosmopolitismus je určitý postoj, ale i habitus, který vychází ze znalostí a dovedností i z pozice v konkrétní sociální struktuře. Pro Kendalla, Woodwarda a Skrbise je kosmopolitní jedinec svého druhu „symbolický specialista“, tedy „někdo, kdo vlastní a ovládá kulturní vědomosti a dovednosti, které mu dovolují rozlišit, ocenit a využít pole kulturních rozdílů“ (Ibid.: 9). Jde o to, že má specializované znalosti a dovednosti, které mu umožňují přeměnit jinakost – ať již zprostředkovanou globalizací nebo jinou formou mezikulturní výměny – do hodnoty, kterou dokáže využít, například pro kultivaci vlastního kulturního kapitálu. Jestliže totiž přistoupíme na to, že přijetí nebo odmítnutí kulturní odlišnosti je něco víc než jen povahový rys, pak si musíme klást otázku, proč se kosmopolita angažuje v relativně pracném a nesamozřejmém hledání a snaze porozumět cizímu, když

²² Podle Roberta Finea je specifíkem soudobého kosmopolitismu právě zdánlivě paradoxní snaha „smířit“ loajalitu k univerzální lidské společnosti s lokálními solidaritami (2007: 51, kurzíva originál). Miroslav Hroch zase důrazně odlišuje nacionalismus jako „nekritické povyšování zájmů vlastního národa nad ostatní, kladení národní pospolitosti nad práva jedince“ od osvícenějších projevů národního cítění nebo patriotismu (Hroch 2009: 33).

²³ Jeho koncepce „kritického kosmopolitismu“ je zároveň normativním projektem pro sociologii, která by podle něj měla studovat kulturní podmínky a diskurzy, které umožňují momenty otevřenosti světu (tj. „kosmopolitní momenty“) (Delanty 2006: 42–43).

odmítnutí je jednodušší a méně náročné. Odpověď, kterou nabízí citovaní autoři, je, že kosmopolitismus je kompetence v globalizovaném světě velmi cenná (Ibid.). Takto chápaný kosmopolitismus je nutně vázaný na vzdělanější vrstvy s vysokým kulturním kapitálem, z jejichž prostředí Středoevropská univerzita vycházela a k němuž se primárně obracela.

Kapitola 2

Transnacionální síť a počátky Středoevropské univerzity

V této kapitole ukazují, jak byly počátky filantropické činnosti George Sorose spojeny s transnacionálními kruhy odporu proti totalitárním režimům ve státech střední Evropy. George Soros byl Maďar žijící v USA, který se přirozeně zajímal o situaci ve své rodné zemi a o režim, před nímž ze země utekl. Byl to zároveň člověk, který se během studií v Londýně seznámil s myšlenkou otevřené společnosti jako ideálního protipólu režimů založených na dogmatických ideologiích, jež ho osobně hluboce oslovila. V 80. letech byl zároveň již bohatým člověkem, který si mohl leccos dovolit. Když se začal věnovat filantropii, bylo to v prostředí skupin lidí a ideálů, které ho osobně zajímaly a s nimiž byl tehdy v kontaktu – v prostředí lidskoprávních a proti-totalitárních transnacionálních komunit s vazbami na USA a Velkou Británii. V této kapitole popisují začátky Sorosovy nadační činnosti na území sovětského bloku na sklonku 80. let a jejich překlopení do základů rané Středoevropské univerzity.

2.1 Počátky transnacionálních vazeb a zrod mecenáše ve střední Evropě

George Soros v zemích střední a východní Evropy v 80. letech podporoval zejména nezávislou či neoficiální kulturu, vědu a vzdělávání. Ve většině případů šlo v 80. letech o pomoc pro malé, neformální organizace nebo jednotlivce. Soros s výjimkou několika nadací tehdy nezakládal nové organizace, ale vstupoval jako mecenáš do existujících projektů, kterým jeho dary pomohly v obtížném období nebo umožnily podstatně rozšířit působnost. Jeho Fond otevřené společnosti New York (Open Society Fund – OSF) vznikl v roce 1979. Během prvních let existence to byla neformální organizace bez zaměstnanců, vedená z domova (Soros, Wien, Koenen 1997: 112, 117). Níže uvádím důležité organizace, které Soros před rokem 1989 podporoval v Československu, přičemž vždy šlo o transnacionální iniciativy.

Evropská nadace pro intelektuální spolupráci se sídlem v Paříži (European Foundation for Intellectual Cooperation, Foundation pour une entraide intellectuelle européenne – FEIE) vznikla v roce 1966 v kontextu tzv. studené války. Jejím cílem byl boj proti komunismu prostřednictvím udržování kulturních kontaktů mezi Východem a Západem a podporování nezávislých intelektuálů v zemích komunistického bloku. Spíše než byrokratická organizace to byla síť neformálních kontaktů, která navazovala na podobné aktivity z 50. let, tj. kultivování kontaktů mezi spisovateli a umělci, posílání knih, udělování cestovních grantů apod. (Guilhot 2006). Nadace působila v řadě zemí východního bloku, včetně Československa. Spolupráce s Československem však ve srovnání s Polskem a Maďarskem fungovala hůř.²⁴ Finance pro FEIE od Fordovy nadace se na konci 70. let radikálně snížily a zpřísnily zavedením požadavku na kofinancování z jiných zdrojů, což se ukázalo velmi obtížné. V roce 1980 byla nadace na pokraji ukončení činnosti (Guilhot 2006: 402).

V roce 1981 se ředitelka nadace, Annette Laborey, seznámila s Georgem Sorosem. Svedl je dohromady Sorosův přítel z dětství, maďarský historik György Litván, který na konci 70. let vyhledal Sorose v New Yorku.²⁵ Když se s ním Soros, který teprve začínal s filantropickou podporou disentu v zemích komunistického bloku, radil, které intelektuály by měl v Maďarsku podporovat, doporučil mu maďarského spisovatele, Istvána Eörsiho. Eörsi jako bývalý grantista FEIE a známý Annette Laborey potom zprostředkoval setkání obou, jehož výsledkem byla následná spolupráce (Kaufman 2002: 181–182). Soros využil sítě a kontakty nadace pro vlastní filantropickou činnost a zároveň se postupně stal největším zdrojem podpory pro FEIE (v roce 1988 poskytoval více než 75 % jejích financí, platil kancelář v Paříži atd.). Podle Nicolase Guilhota Soros díky FEIE získal důležitý sociální kapitál, který mu umožnil rozšířit filantropickou činnost a posléze zčásti i na něm budoval Středoevropskou univerzitu (Guilhot 2006; 2007). Annette Laborey po ukončení činnosti FEIE v roce 1990 přešla na pozici zástupkyně prezidenta Sorosovy sítě Nadací otevřené společnosti, kde setrvala až do roku 2012.

George Soros podobným způsobem ve stejné době vstoupil jako mecenáš i do **Nadace Charty 77**, která vznikla ve Švédsku v roce 1979 za účelem

pomoci disidentům v komunistickém Československu. Přestože nadace měla dary z různých stran, příchod mecenáše, jakým byl Soros, znamenal pro ředitele nadace Františka Janoucha velkou změnu. „Od té doby, co ho znám, si připadám často jako v pohádce – je tou dobrou vílou, která splní všechna přání, pokud je považuje za rozumná,“ píše Janouch v dopise Václavu Havlovi v lednu 1986 (Havel, Janouch 2007: 207–208). Soros a Janouch se seznámili patrně již v roce 1981 na slavnosti na počest šedesátých narozenin sovětského disidenta Andreje Sacharova. Nejpozději v roce 1983 Soros poskytoval prostředky na více než třetinu pomoci nadace do Československa (Jechová 1998: 69; Kantůrková 1998: 16).²⁶ Podpora přitom přišla v klíčovém momentu, kdy se Janouch, který do té doby pracoval v nadaci sám, ze své soukromé pracovny a dobrovolně ve volném čase, začal cítit vyčerpaný a frustrovaný: „Tato situace je však osobně nadále neudržitelná – podařilo se mi dosáhnout dohody s jedním mecenášem, že nám bude platit kousíček sekretářky, pronájem maličké úřadovničky a některé administrativní náklady – těším se na to nesmírně, protože jsem z toho předsednictví, spojeného s prací sekretářky, písárky, poslíčka, překladatele, baliče, uklízečky a kdovíjestečkoho do krajnosti uondán“ (dopis V. Havlovi červenec 1983 in Havel, Janouch 2007: 64). Pocit, že „ne všechno je tak černé“, Janouchovi dodalo i udělení Ceny otevřené společnosti, kterou uděloval Sorosův Fond otevřené společnosti a již se v roce 1983 stal prvním držitelem (Ibid.: 67). Podobně jako v případě nadace FEIE, Sorosova intervence přišla v klíčovém momentu, kdy se další pokračování činnosti zdálo velmi obtížné, a umožnila posunout činnost nadace na jinou úroveň tím, že získala organizační zázemí a minimální pracovní sílu.

Podobnou mecenášskou strategii použil George Soros, když po roce 1984 začal podporovat **programy stipendijních pobytů na univerzitě v Oxfordu**. I zde vstoupil do již existujícího projektu, který jeho podpora dovolila dramaticky rozvinout. Projekt s názvem Oxford Colleges Hospitality Scheme for Polish Scholars založil roku 1982 polský filosof a politolog Zbigniew Pelczynski, který čtyřicet let učil na Univerzitě v Oxfordu. Je připomínán jako výborný učitel, charismatická a společenská osobnost a nesmírně schopný organizátor, který celý život pomáhal Polsku.²⁷ Pelczynski získal dobrovolnou pomoc kolejí Oxfordské univerzity (založenou na sympatii pro zakázané hnutí Solidarita v Polsku) a na polské straně vyjednal s vládou a s univerzitami (např.

²⁴ FEIE poslala za dobu své existence do zemí střední a východní Evropy přes 15 tisíc knih. Jak zmiňuje Guilhot, množství knih se lišilo nejen v čase, ale i podle zemí, přičemž dodávání knih do zemí jako Československo, Rumunsko a Bulharsko bylo mnohem problematičtější než do Polska nebo Maďarska (Guilhot 2006: 388). Jinde zmiňuje, že konference organizované FEIE se mohli zúčastnit „všichni naši hosté z východní Evropy“, „kromě jednoho Rumuna a tří Čechoslováků“ (Ibid.: 391).

²⁵ G. Litván byl vězněn po maďarském povstání v roce 1956 (tento osud sdílel I. Eörsi), ale v 70. letech již směl pracovat na Maďarské akademii věd a na konci 70. let mohl vycestovat do USA.

²⁶ Soros uvádí, že od roku 1980 poukázal Nadaci Charty 77 celkem asi 3 miliony dolarů (Soros, Wien, Koenen 1997: 125), není však přesně zřejmé do kdy, pravděpodobně nejpozději do momentu, kdy se s nadací rozešel a v roce 1992 založil Nadaci OSF Praha.

²⁷ Za službu britsko-polské spolupráci obdržel u příležitosti 10. výročí programu v roce 1992 státní vyznamenání od britské královny a další ocenění v Polsku: oslava ve Varšavě, přijetí prezidentem Lechem Walesou a vyznamenání na hradě (McAvoy 2012: 204, 211).

v Krakově, Poznani, Varšavě) unikátní mechanismus, kdy studenti humanitních i přírodních věd byli na jednoměsíční studijní pobyty vybíráni přímo lidmi v Oxfordu, ne domácí univerzitou, kde by podléhali schvalování tehdejší mocenskou elitou.²⁸ Během deseti let díky tomu pobývalo na Oxfordské univerzitě 600 Poláků a program se rozšířil i na Univerzitu v Cambridge (McAvoy 2012: 202). Podle vzpomínek pamětníků to byly „malé individuální revoluce“ v kariérách polských vědců, které jim přinesly znalosti, kontakty a sebevědomí posílené pobytem na prestižní instituci (Ibid.: 205).

Setkání Zbigniewa Pelczynského a George Sorose zprostředkoval v roce 1984 oxfordský filosof William Newton-Smith. Soros se chtěl dovědět, jak stipendijní program funguje, protože se o krátkodobá stipendia pro maďarské postgraduální studenty snažil v USA, ale americké univerzity trvaly na víceletém studiu. Soros nabídl Pelczynskému, že když mu pomůže v Oxfordu rozjet podobný program pro Maďary, zaplatí mu „za každého Maďara, který stráví rok na Oxfordu, ... jedním Polákem“ (McAvoy 2012: 217). Tak v roce 1986 započal nový, jednoletý stipendijní program (začal s 12 polskými a 11 maďarskými studenty, poté se počet stipendií zvedl na 30), který v Maďarsku zajišťovala Sorosova nově založená nadace. Později se programu účastnili i studenti dalších zemí sovětského bloku. Stipendijní program s názvem Open Society Institute/FSCO Chevening Scholarship Scheme (Hoad 2006) v letech 1986–1996 přivedl do Oxfordu přes 500 studentů ze střední a východní Evropy a stal se druhým největším stipendijním programem na univerzitě (CEU Gazette 1997: 7).

V návaznosti na Oxford George Soros dále podporoval středo a východoevropský publikační projekt, který se týkal i Československa a který se neformálně zkracoval jako tzv. **Oxfordský projekt** (Central and East European Publishing Project – CEEPP). Zde byl jen jedním z více donorů, takže jeho podpora neměla na projekt transformativní dopad a jedná se tak o trochu jiný případ, než zde jinak popisují. Projekt CEEPP v letech 1986–1994 podporoval vydávání a překlady literatury, vydávání periodik a po roce 1989 pořádal školení pro nakladatele atd. Sídlil na Univerzitě v Oxfordu, ve stejné budově, kde měl kancelář výše uvedený oxfordský stipendijní program (Ash 1995).

George Soros dále podporoval skupinu nadací spojených se jménem Jana Husa, které pomáhaly nezávislé kultuře a vzdělávání v komunistickém Československu. **Vzdělávací nadace Jana Husa** (Jan Hus Educational Foundation) vznikla jako neformální iniciativa v Oxfordu v roce 1979 v reakci na

²⁸ Existovaly zvláštní formuláře žádosti o přijetí, které byly rozeslány na univerzity v Polsku. Čas od času komise z Oxfordu vedla osobní interview, na jejichž základě se rozhodovalo o tom, kdo bude přijat. Na vrcholu programu se jednalo o 400 žádostí ročně, z nichž 70 bylo úspěšných (McAvoy 2012: 203–204).

dopis, který na konci 70. let poslal do světa s prosbou o pomoc český filosof Julius Tomin. Na shromáždění sekce filosofů Univerzity v Oxfordu dopis přečetl a ke společné akci vyzval britský filosof kanadského původu William Newton-Smith.²⁹ Spolu s filosofkou z téže univerzity, Kathy Wilkes, založili nadaci, úředně registrovanou v roce 1981. Další klíčovou osobou nadace v Oxfordu byl mladý akademik Paul Flather, stejně jako Newton-Smith člen správní rady nadace a spoluorganizátor jejich aktivit na území Československa. Všichni navštívili v rámci činnosti nadace Prahu již před pádem komunistického režimu (Paul Flather i Kathy Wilkes několikrát, Newton-Smith byl po první návštěvě vyhoštěn).

Sesterské organizace poté vznikly i v dalších zemích, což mělo usnadnit místní organizování pomoci a fundraising – ve Francii (Jan Hus Association), USA (Educational and Cultural Foundation Jan Hus) a po oddělení od americké nadace v roce 1983 jako poslední kanadská nadace (Jan Hus Fund – Le Fond Jan Hus). Nadace začaly sbírkami od filosofů a individuálních dárců, takže jejich možnosti byly zpočátku omezené. Vzdělávací nadace Jana Husa v Oxfordu tehdy vystačila s dobrovolnou prací příznivců a pravidelnými příspěvky jednotlivců v řádu pěti až sta liber ročně (Day 1999: 232). Její práce se začala rozvíjet a mohla uspokojit víc požadavků až s příchodem dvou dárců z USA, kteří se stali hlavními donory nadace – George Sorose (od roku 1983) a americké nadace National Endowment for Democracy³⁰ (asi od roku 1986). Podle Barbary Day poprvé kontaktovali George Sorose na podzim roku 1982 William Newton-Smith s britským politologem Rogerem Scrutonem, přičemž v květnu 1983 přišel od Sorose nadační příspěvek 4000 liber a dalších 2000 liber na samizdatové projekty, přičemž jedním z nich byl český překlad knihy Rogera Scrutona *Smysl konzervatismu*, na kterém pracoval Petr Pithart (Day 1999: 233).

Klíčovou osobou při budování britské Vzdělávací nadace Jana Husa byl William Newton-Smith, který byl poté i klíčovou osobou při budování Středo-evropské univerzity v Praze i Budapešti a nadále působil jako jedna z důležitých osob v Sorosově síti nadací. Na budování Pražské koleje SEU se podílel i jeho doktorand na Univerzitě v Oxfordu, Paul Flather (zpočátku ředitel Pražské nadace SEU, posléze generální tajemník Výkonného výboru SEU). Jak Paul Flather, tak William Newton-Smith navštívili Prahu v 80. letech

²⁹ Příběh, který tomu předcházelo, i to, co následovalo, detailně líčí Barbara Day (1999).

³⁰ Nezisková organizace zřízená a financovaná od roku 1983 vládou USA a kontrolovaná parlamentem USA. Jde o nezávislou organizaci v tom smyslu, že je samostatnou právnickou osobou pod vedením vlastní správní rady. Jejím účelem je podílet se na americké zahraniční politice tím, že podporuje nevládní subjekty v zahraničí, které přispívají k rozvoji demokracie založené na pluralitě a respektu k lidským právům (NED History nedat.).

v rámci činnosti Vzdělávací nadace Jana Husa. Když se Paul Flather ujímal funkce v Pražské nadaci SEU, mohl se připomenout tehdejšímu předsedovi české vlády Petru Pithartovi i osobnější nótou: „Budete si na mě pamatovat z dob nadace Jana Husa,“ připisuje rukou na závěr pravděpodobně prvního dopisu, kterým navazoval vztah v nové době (D1).

Spolu s Kathy Wilkes byl William Newton-Smith i u dalšího z projektů, které George Soros v 80. letech podporoval, **Meziuniverzitního centra v Dubrovniku** (Inter-University Centre – IUC). Byl to údajně Newton-Smith, kdo přivedl k účasti na centru v Dubrovniku Sorose (Kaufman 2002: 258). Nejpozději v roce 1986 George Soros poskytoval akademikům z komunistické Evropy včetně Československa stipendia, aby se mohli aktivit transnacionálního centra účastnit (Day 1999). Meziuniverzitní centrum bylo založeno v roce 1972 při Záhřebské univerzitě v Jugoslávii, tedy v zemi, která si během studené války držela středové geopolitické postavení mezi Východem a Západem. Patrně hlavní činností centra bylo pořádání letních škol pro vědce z Východu a Západu. Meziuniverzitní centrum dodnes vnímá vlastní počátky jako přímé pokračování plánů na založení univerzity OSN na konci 60. let, která měla přispívat k mírovému soužití národů světa. Svoje poslání dodnes vysvětluje v kontextu světa rozděleného na dva soupeřící bloky: „Probíhala studená válka. Znepokojení učenci vnímali význam vytváření nových příležitostí pro setkávání a výměnu znalostí a myšlenek napříč dělicími liniemi“ (IUC nedat.). Na propagační videonahrávce z roku 1990 hovoří představitelé centra o záměru vytvářet „mosty přes národní i jiné hranice“ a po city „transnacionality“ (Dragičević, Pavlekovič 1990). Jde o kosmopolitní étos nadnárodní spolupráce vědců a univerzit, která probíhá „bez dohledu vlád“, étos založený na představě o „roli vědců při budování mostů mezi národy a kulturami“ (Ibid.), na který posléze přímo navázala Středoevropská univerzita. Na začátku 90. let se dokonce objevila představa, že Středoevropská univerzita převezme roli IUC a/nebo že bude IUC konkurovat při přidělování filantropické podpory George Sorose (Svítek 1991).

Sorosova filantropie ve střední a východní Evropě se do velké míry držela agendy ochrany lidských práv a s ní spojených transnacionálních sítí. **Lidskoprávní hnutí** ve střední a východní Evropě a následně v USA vzniklo po podpisu helsinského Závěrečného aktu, uzavřeného roku 1975 mezi třiceti pěti zeměmi na závěr Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Tato zdánlivě symbolická dohoda, podepsaná většinou evropských zemí, Sovětským svazem, USA a Kanadou, dala podnět ke vzniku transnacionálního hnutí, které dokázalo postavit agendu lidských práv do centra mezinárodní politiky a významně přispělo k zániku komunismu (Thomas, D. C. 2007). Nejprve v některých zemích sovětského bloku (Rusko, Polsko, Českosloven-

sko) a následně především v USA začaly vznikat organizace a platformy dohlížející na dodržování lidských práv v komunistickém světě. V USA vznikla na půdě Kongresu Helsinská komise Spojených států (1976) a poté v roce 1979 s pomocí grantu Fordovy nadace nestátní Výbor Spojených států pro dohled nad Helsinkami (U.S. Helsinki Watch Committee, později Human Rights Watch), který měl být partnerem občanských aktivit v sovětském bloku (Thomas, D.C. 2007: 158–159; Slezkine 2014).

Soros byl uveden do komunity ochránců lidských práv v New Yorku na začátku 80. let, kde se mu neformálním „hlavním průvodcem ve světě lidských práv a mezinárodních věcí“ stal první výkonný ředitel Helsinského výboru v USA, Aryeh Neier (Kaufman 2002: 176). Aryeh Neier byl další klíčovou osobou, která dlouhodobě formovala Sorosovu filantropii – v letech 1993 až 2012 byl prezidentem Sorosovy sítě nadací a podle Kaufmana tehdy byl vedle Sorose jediným dalším člověkem, který měl přehled o aktivitách celé sítě. V souvislosti s prací Helsinského výboru se Soros seznámil i s americkým politologem Alfredem Stepanem, budoucím prvním rektorem Středoevropské univerzity.³¹

Soros poté poskytl prostředky, které pomohly Mezinárodní helsinské federaci (International Helsinki Federation for Human Rights³²) založit kancelář ve Vídni (Ibid.: 177). Soros finančně podporoval nejen Mezinárodní helsinskou federaci, ale i Helsinský výbor v USA a disidentské skupiny navázané na lidskoprávní hnutí v Polsku, Rusku a Československu. Archivy otevřené společnosti (Open Society Archives), které s podporou Sorose vznikly a fungují v Budapešti od roku 1995, jsou mezi jiným domovem materiálů rádia Svobodná Evropa (Radio Free Europe, Radio Liberty), které vysílalo do zemí sovětského bloku před rokem 1989, ale i dokumentace Mezinárodní helsinské federace (CEU 1999: 44). George Soros lidskoprávní agendu ve střední a východní Evropě v 80. letech i později výrazně podporoval a svým způsobem částečně převzal a podpořil péči o její odkaz po konci studené války.

To, čemu Michael Kaufman říká „narativní spojení“ nebo „řetězec událostí“, když popisuje vznik a vývoj hlavních filantropických projektů George Sorose (Kaufman 2002: 260), je důsledek jeho flexibilních, trvalých a produktivních transnacionálních vazeb. George Soros se následně v 90. letech

³¹ Neyer se stal ředitelem Helsinského výboru v USA v roce 1982 a rok nato se Alfred Stepan na jeho pozvání stal členem Národního řídicího výboru Americas Watch (nové skupiny pro monitorování dodržování lidských práv na americkém kontinentu). Jeho členem byl i George Soros a společně s Neyerem pracovali na kampani za svobodné volby v Chile, přičemž Stepan vedl misi přímo na místě (Stepan 2009: 703, 709).

³² Ustavena roku 1982 z podnětu a s trvalou podporou amerického Helsinského výboru, sdružovala původně osm národních helsinských skupin v několika zemích západní Evropy, v USA a Kanadě (Slezkine 2014: 360–361).

spoléhá na klíčové osoby, které potkal v 80. letech, a témata, kterým se jako mecenáš věnoval, musí být nahlížena v kontextu těchto sítí a jako jejich výsledek. Lidská práva představují typické transnacionální téma s globálním přesahem. Lidskoprávní zákony jsou (spolu s legislativou na ochranu životního prostředí) někdy nahlíženy jako „kosmopolitní zákony“, protože omezují suverenitu států ve jménu ochrany jednotlivců a tím přispívají k rozvoji „post-národního“ světa (Vertovec, Cohen 2002). Univerzální lidská práva představují klasickou kosmopolitní agendu (Fine 2007). Ochránci lidských práv – jednotlivci, organizace i jejich podporovatelé – jsou z této perspektivy někdy kriticky nahlíženi jako aktéři globalizace (Guilhot 2005). Je každopádně zřejmé, že myšlenka Středoevropské univerzity byla součástí tohoto transnacionálního kulturního a politického prostředí.

2.2 Rozvoj vlastní nadační činnosti George Sorose ve střední a východní Evropě

V Maďarsku vznikla Sorosova nadace – Soros Foundation Hungary – jako první ve středoevropském regionu, a to roku 1984. Jako jeden z důvodů založení nadace uvádí mecenáš to, že nechtěl pokračovat v jinak poněkud „tajnůstkářském“ vybírání příjemců pomoci a chtěl mít možnost realizovat otevřenější výběrová řízení (Soros, Wien, Koenen 1997: 112). To bylo v době, kdy maďarský zákon právní formu nadace neznal, takže šlo o nestandardní řešení ve složitě situaci. Z publikovaných zdrojů vyplývá, že v roce 1984 vznikla v New Yorku Soros Foundation Hungary, a to odděleně od tamního Fondu otevřené společnosti (OSF), protože maďarská vláda nechtěla v názvu povolit výraz „otevřená společnost“. Nadace měla kancelář a jednoho zaměstnance na plný úvazek. Nadace zpočátku v Maďarsku nemohla existovat jako nezávislá právnická osoba, proto na základě dohody mezi výše uvedenou nadací s kanceláří v New Yorku a Maďarskou akademií věd existovala jako přidružená instituce Maďarské akademie věd, kterou řídila společná komise, jejímiž předsedy byli na jedné straně George Soros a na druhé straně první náměstek prezidenta Maďarské akademie věd (Soros, Wien, Koenen 1997: 112–113; Kaufman 2002: 189–200).

Sorosova maďarská nadace byla pod dohledem státních úřadů a neměla přístup do médií, ale fungovala relativně nezávisle a směla inzerovat své programy.³³ Nadace se zaměřovala na oblast vědy, školství a kultury (ná-

³³ Podle mecenáše paradoxně právě nedostatek publicity a šíření informací o nadaci ústním podáním přispěly k tehdejšímu pozitivnímu obrazu nadace jako organizace, která odvádí skutečnou práci, aniž o tom jen naprázdno mluví.

kupy kopírovacích přístrojů, literatury, stipendia do zahraničí ad.). Již tehdy měla roční dotaci 3 miliony USD ročně, tj. při kurzu československé koruny z roku 1990 asi 88 milionů Kčs, kterou však byl problém v prvních letech spotřebovat (Soros, Wien, Koenen 1997: 114). Podle socioložky Évy Kuti bylo v Maďarsku přijato opatření č. 11/1987, které rehabilitovalo právní formu nadace mimo jiné i pod tlakem mecenášů, jako byl George Soros, který byl připraven darovat peníze na veřejné účely, ale trval přitom na nezávislé nadaci (Kuti 1996: 41). Důvody vstřícnosti státu byly podle Sorose ekonomické. Maďarsko bylo již tehdy zemí částečně otevřenou zahraničním investicím a dovolilo částečnou ekonomickou liberalizaci; kromě toho zadlužený stát potřeboval zahraniční měnu (Kaufman 2002: 189–200). Maďarskou nadací považoval mecenáš za velmi úspěšnou, stala se „střediskem intelektuálního života v Maďarsku“ a s relativně malými prostředky měla velký dopad (Ibid.: 122). Proto se povzbuzen posunul k zakládání dalších nadací.

Polsko schválilo zákon umožňující založení soukromé nadace v roce 1984. Záměr založit nezávislou nadaci v Polsku oznámil Soros v červnu 1987, přičemž vyjednáváním pověřil Zbigniewa Pelczynského, s nímž již spolupracoval na stipendijním programu v Oxfordu. Po vyjednávání s ministerstvem školství a vládními představiteli byla v květnu 1988 ve Varšavě registrována Nadace Stefana Batoryho (Stefan Batory Foundation³⁴) se vzdělávacími, kulturními a akademickými cíli. Nadace se během prvního roku zaměřila na podporu vědy, udělila granty 89 žadatelům a 14 institucím (Stefan Batory Foundation 1998: xi), avšak z hlediska mecenáše fungovala problematicky. Po kritice mecenáše rada rezignovala (McAvoy 2012: 226–227) a nová funkční rada se po tříměsíční přestávce ustavila až v září 1989. Nadace Stefana Batoryho je dodnes významnou polskou nadací.

Poslední nadace před listopadem 1989 vznikla ještě v Sovětském svazu (1987). Podle slov mecenáše proběhl pokus o založení nezávislé nadace ve druhé polovině 80. let také v Číně, i když neúspěšně (Soros, Wien, Koenen 1997: 117). Vidíme zde tedy tendenci k zakládání nadací, které by umožňovaly zvětšit filantropickou pomoc uvnitř dané země a otevřít ji širšímu okruhu příjemců. Stejně tak je zde patrná tendence k rozšiřování pomoci do dalších zemí, a to již na konci 80. let i mimo střední Evropu.

Podobně usiloval George Soros o založení nadace ještě před pádem totalitárního státu i v Československu. Pečlivé čtení korespondence mezi Františkem Janouchem a Václavem Havlem odhaluje následující příběh. František

³⁴ Stefan Batory byl maďarský šlechtic a polský král, který v 16. století úspěšně válčil proti Rusku; Soros chtěl původně název „Popper Foundation“, ale Pelczynski měl vůči Popperově politické filosofii zásadní výhrady a nesouhlasil (McAvoy 2012: 223–224).

Janouch se v polovině prosince 1987 v Londýně sešel s Georgem Sorosem, který mu mimo jiné sdělil, že „se čs. velvyslanec v Budapešti zajímal o fungování Soros Fund v Maďarsku“, a zřejmě by o něco takového byl „u nás doma také zájem“. Shodli se sice na tom, že by to bylo „předčasné“ (Havel, Janouch 2007: 359–360), ale i přesto může o osm měsíců na to Janouch napsat Havlovi, že ho Soros pověřil, aby mu pomohl vypracovat návrh koncepce nadace v Praze. František Janouch měl fungovat jako Sorosův „osobní poradce“. To byl stejný model, jaký zvolil Soros při ustavení nadace v Polsku, kde jako jeho místní prostředník vystupoval Zbigniew Pelczynski a v Maďarsku, kde při místním zakládání nadace spoléhal na Miklóse Vásárhelyie.³⁵

Plán v Československu byl, že „činnost Nadace by se měla pohybovat někde na rozhraní mezi oficiálními a neoficiálními strukturami“, přičemž název, který Janouch uvádí, je „Soros Fund Czechoslovakia“. Nejen název, ale i fungování na rozhraní mezi oficiálním a neoficiálním připomíná maďarskou nadaci. Také následující popis odkazuje na opakování filantropického modelu, který se Sorosovi osvědčil v Budapešti a který v téže době rozjížděl ve Varšavě: „Nadace by měla mít oficiální status, sekretariát v Praze, podporovat kulturní a vědeckou výměnu mezi ČSSR a Západem, financovat nákupy moderního západního umění pro čs. galerie, poskytovat stipendia pro studium v zahraničí, nakoupit pár tuctů či stovek počítačů pro čs. školy, financovat cesty západních vědců a intelektuálů do ČSSR atd.“ (Ibid.: 399).

František Janouch však – na rozdíl například od situace Pelczynského v Polsku – neměl možnost přijet. Žádá Václava Havla, aby ohledně možnosti založení takové nadace sondoval u lidí, kteří mají „blízko ke strukturám“ (Ibid.: 400). Je otázka, nakolik bylo takové sondování právě pro Havla vzhledem k povaze režimu a jeho specifickému postavení v něm možné. Každopádně, Havlova odpověď, pokud nějaká byla, není známá a v Janouchem uchované a publikované korespondenci již nic dalšího o plánech na „Soros Fund Czechoslovakia“ nenajdeme. Ještě během jednání správní rady Vzdělávací nadace Jana Husa na Univerzitě v Oxfordu v dubnu 1989 však Soros údajně nabádal správní radu, aby hledala v Československu „oficiálního partnera“ a našla způsob, jak tam působit veřejně (Day 1999: 234). To se v Československu, na rozdíl od Maďarska a Polska, nepovedlo. Můžeme se jen dohadovat, o co jiná by byla v Československu po listopadu 1989 Sorosova výchozí pozice jako mecenáše z hlediska podpory v akademických a školských kru-

³⁵ „V té době jsem neudělal krok bez toho, abych se s ním neporadil,“ píše Soros (Soros, Wien, Koenen 1997: 119). M. Vásárhelyi byl maďarský novinář a politik, stíhaný v 50. letech, s nímž se Soros spřátelil během jeho stipendijního pobytu na univerzitě v USA v 80. letech. Dlouhodobě hrál důležitou roli v Sorosově maďarské nadaci i při budování Středoevropské univerzity v Budapešti.

zích, kdyby zde alespoň jeden jediný rok fungoval plánovaný fond s jeho jménem a předpokládaným repertoárem filantropické činnosti.

To, že nemohla vzniknout nadace a podpora musela být neoficiální a rozdělená do více neformálních toků, vedlo spolu s nutnými tajnostmi v Československu k určité nepřehlednosti. George Soros podporoval aktivity neoficiální české kultury doma i v zahraničí prostřednictvím Nadace Charty 77, Vzdělávací nadace Jana Husa, FEIE i skrze Central and East European Publishing Project (CEEPP – tzv. Oxfordský projekt). Vznikaly tak propletené toků filantropické podpory. Ředitel Nadace Charty 77 František Janouch to v korespondenci s Václavem Havlem v létě 1988 nazývá „dvoukolejností či mnohakolejností“, kterou s ním probíral i George Soros a kterou se bude Janouch snažit „zjednodušit a zprůhlednit“ (Havel, Janouch 2007: 381).

Ve většině postkomunistických zemí založil George Soros v první polovině 90. let nadace s posláním rozvíjet otevřenou společnost. Do roku 1994 jich bylo v regionu střední a východní Evropy dvacet dva: Maďarsko, Polsko, Česká republika, Slovensko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Rumunsko, Bulharsko, Chorvatsko, Slovinsko, Bosna a Hercegovina, Makedonie, tehdy ještě Jugoslávie, Albánie, v post-sovětských zemích potom Rusko, Bělorusko, Ukrajina, Moldavsko, Kazachstán, Kyrgystán a Gruzie (OSI 1995). Sorosův filantropický styl spočíval v tom, že začal vytvořením místní správní rady a angažováním místních zaměstnanců (Lehn, Quigley 2010: 254). Tento důraz na místní zakotvení odlišoval jeho přístup od většiny zahraničních donorů té doby, včetně jiných amerických nadací, které buď řídily své programy z USA nebo si ustavily v regionu místní pobočky obsazené vlastními lidmi (Pinter 2001; Carothers 1996). Soros si mohl dovolit „místní“ přístup díky tomu, že v regionu již měl spolupracovníky z doby před rokem 1989 a další lidi hledal v okruhu těchto kontaktů (Stubbs 2013). Takový transnacionální sociální kapitál byl na začátku 90. let stěží dostupný většině amerických nadací.

Soros převedl svoje transnacionální vazby z doby před otevřením „železné opony“ do sítě nových nadací, které v regionu střední a východní Evropy rychlým tempem v 90. letech zakládal. V uzavřených společnostech státního socialismu se mohl filantropické aktivitě věnovat jen v omezeném rozsahu a spíše neformálně, ale po otevření hranic a pádu restriktivních režimů rozšířil svoji filantropii ze tří zemí před rokem 1989 na dvacet dva zemí v roce 1994, tzn. během pěti let se rozrostla sedmkrát. V 90. letech můžeme jednoznačně hovořit o dynamické expanzi Sorosovy filantropie v regionu střední a východní Evropy, a to jak z hlediska počtu zemí, kde založil nadace, tak z hlediska objemu prostředků, které jim věnoval.

V České republice byla součástí Sorosovy sítě nadací Nadace Open Society Fund Praha, kterou založil v roce 1992 až po rozchodu s Československou na-

dací Charty 77. Nadace Open Society Fund Praha (OSF Praha) explicitně refletovala svoji existenci v rámci mezinárodní sítě nadací jako součást svojí identity a pozitivní hodnotu. První dlouholetá ředitelka nadace, Marie Kopecká, mezi přínosy sítě uváděla „možnost využívat amerických zkušeností“ a v případě víceletých programů, které probíhaly v rámci sítě a do nichž měly jednotlivé nadace možnost se zapojit, kladně hodnotila, že „do českého prostředí přinášely některé nové koncepty a přístupy a iniciovaly tak zásadnější změny ve společnosti“ (OSF Praha 2002: 17). Nadace, která byla založena podle českého právního řádu a se správní radou složenou z občanů České republiky, se vnímala jako autonomní místní aktér a zároveň jako článek v nadnárodní síti, který může fungovat jako převodník pro koncepty a zkušenosti zvenku do místního prostředí a tím jako žádoucí motor změny. Jednou ze strategií pro generování změny v případě Sorosovy české nadace bylo vnášení podnětů zvenku (ze zahraničí, zejména z USA, ale i z jiných zemí v rámci sítě) do českého prostředí, jejich podpora a posléze snaha je osamostatnit a snižovat podporu tak, aby se staly soběstačné; jakýsi „spin-off“ efekt, jehož cílem bylo „zakotvit příslušnou aktivitu v místním prostředí“. Výroční zprávy dokládají více programů, které se takto osamostatnily a udržely i za snižující se podpory nadace.

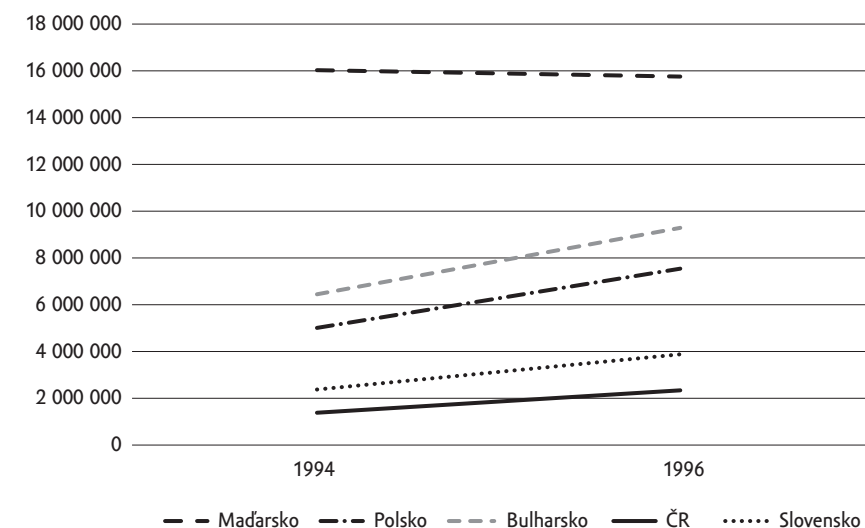
Jedním z cílů všech nadací v síti včetně Nadace OSF Praha vždy bylo vzdělávání. Jeho relativní význam se však různil mezi nadacemi a měnil se v průběhu let. Tabulky 12–14 v příloze ukazují tyto posuny na příkladu nadací v zemích střední Evropy a Bulharska v letech 1994–1996. Zdá se, že počáteční význam podpory vzdělání byl posléze relativizován a zmenšen i v absolutních číslech nástupem jiných aktivit, zatímco podpora vysokého školství se z podstatné části soustředila na rozvoj Středoevropské univerzity.

Jedním ze specifíků Nadace OSF Praha v rámci mezinárodní sítě bylo to, že vznikla relativně pozdě a poté v prvních letech své existence hospodařila ve srovnání s jinými podobnými nadacemi v Sorosově síti s malými prostředky. Marie Kopecká to dává do přímé souvislosti s negativním postojem české vlády ke Středoevropské univerzitě: „Tento postoj znamenal nejen to, že univerzita Prahu nakonec ke škodě nás všech opustila, ale také to, že prostředky, které měla nadace v počátcích svého působení v Praze k dispozici, nedosahovaly zdaleka té výše, kterou disponovaly Sorosovy nadace v ostatních zemích střední a východní Evropy srovnatelné velikosti“ (OSF Praha 2002: 16–17). Česká nadace byla opravdu jedna z nejmenších – ještě v roce 1996 byla třetí od konce po nadaci v Gruzii (která vznikla až v roce 1994) a Haiti (vznik 1995). Jiné srovnatelné země měly rozpočty několikanásobně vyšší, například nadace v podle počtu obyvatel o něco menším Bulharsku měla téměř třikrát větší výdaje.

Česká nadace tedy měla v Sorosově síti zpočátku výrazně poddimenzované postavení, a to se v prvních letech nijak neměnilo, přestože jinak celkové výdaje Sorosovy sítě nadací a institutů v průběhu let rostly. Mezi roky 1994 a 1996 se celkové filantropické výdaje zvýšily z 300 milionů dolarů na 362 milionů, tedy asi o pětinu. Jak ukazuje graf 1, v této době došlo ke zvýšení celkového objemu výdajů také u vybraných nadací (kromě maďarské, která již tak měla několikanásobně vyšší výdaje než ostatní³⁶). Tempo růstu bylo odlišné. Zatímco polská, bulharská i slovenská nadace rostly asi o polovinu (první o 50 %, druhá o 44 %, třetí o 63 %), česká nadace rostla v tomto období rychleji (o 74 %) a částečně tak „doháněla“ problematický začátek.

Pojďme se zde na chvíli zastavit. Z pohledu na graf 1 je evidentní, že množství podpory pro jednotlivé země se výrazně lišilo a nezáviselo na počtu obyvatel. Soukromá filantropie je v tomto ohledu velmi odlišná od toho, jak funguje rozdělování podpory v rámci rovnostářského státu. Není vázána vnějšími pravidly rozdělování (zavádí si je sama), není zodpovědná nějaké vnější vyšší autoritě, která by posuzovala rovnost jejího přístupu podle daných pravidel či norem. Součástí činnosti jakékoli soukromé nadace je výběrovost jejích priorit, které do velké míry určuje zakladatel nadace a posléze správní rada (v níž si mecenáš může ponechat nepřímý vliv).

Graf 1 Výdaje vybraných nadací sítě OSF v letech 1994 a 1996 (v USD)

Zdroj: OSI (1995; 1997), zpracováno autorkou.

³⁶ Též ruská a ukrajinská nadace měly vysoké výdaje (ruská v obou letech kolem 25 milionů USD, ukrajinská přes 12 milionů USD v roce 1994 a přes 15 milionů v roce 1996).

Data ukazují výsadní postavení maďarské nadace z hlediska množství darů ze strany mecenáše, které nelze vysvětlit objektivními faktory (jako např. počet obyvatel, celkově vyšší atraktivita země pro zahraniční investice apod.). Roli měl osobní vztah George Sorose k Maďarsku: narodil se tam, maďarština je jeho rodný jazyk, prožil tam dětství a pohnutou dobu druhé světové války s rodiči a bratrem a má tam řadu přátel. Analogicky pod-dimenzovanost české nadace byla pravděpodobně skutečně důsledkem Sorosova osobního zklamání z nepřijetí a nedocení jeho filantropie v zemi. Vztah daru je vždy významně osobním vztahem.

Když tedy hovoříme o expanzi Sorosovy sítě nadací ve středo a východoevropském regionu v první polovině 90. let, je třeba ji vnímat jako diferencovaný proces, který závisel na povaze transnacionálních sítí, zejména jejich spojení s mecenášem a postavení v místním prostředí. Případ pražské Nadace OSF a její pod-dimenzovanost ve zkoumaném období ukazuje, že roli mají i faktory charakteristické právě pro filantropii, jako je zklamání způsobené nepřijetím daru.

2.3 Překlopení transnacionálních vazeb do personálních základů Středoevropské univerzity

Středoevropská univerzita měla právní formu nadace jak v Praze, tak v Budapešti. Pražská nadace pro Středoevropskou univerzitu (PNSEU)³⁷ byla z právního a formálního hlediska nadace provozující vzdělávací instituci, Pražskou kolej SEU. V Československu bylo na začátku 90. let velmi jednoduché založit nadaci, protože speciální zákon neexistoval a nebyla vyžadována žádná minimální fundace, jak je tomu od roku 1998. Nadace nemá – na rozdíl od spolku – členy a v personální podobě ji proto můžeme ztotožnit se zaměstnanci a představiteli správní rady.

Myšlenka na vytvoření Středoevropské univerzity se objevila v prostředí seminářů Meziuniverzitního centra v Dubrovniku v létě 1988. Účastníky onoho semináře v Dubrovniku, jak je uvádí historie Středoevropské univerzity (CEU 1999: 13), byli: Rudolf Andorka, Péter Hanák, Márton Tardos, István

³⁷ Z právního hlediska byla Pražská kolej Středoevropské univerzity zřízena podle Hospodářského zákona jako nadace s názvem Pražská nadace pro Středoevropskou univerzitu (PNSEU). Zřizovatelem byl na straně jedné Open Society Fund v New Yorku a na straně druhé Ministerstvo školství, mládeže, tělovýchovy a sportu ČR. George Soros a ministr školství Petr Vopěnka podepsali Zřizovací listinu v Praze dne 19. dubna 1991. Formálně vznikla nadace registrací u Obvodního úřadu Prahy 1 dne 4. dubna 1991. Nadace v této podobě zajišťovala provoz Pražské koleje SEU po celou dobu. Ukončující setkání PNSEU se konalo 19. prosince 1996. Již nefunkční nadace vešla do likvidace z nařízení Obvodního úřadu Prahy 3 až v roce 1998.

Teplán, Tibor Vámos, Miklós Vásárhelyi (Budapešť); William Newton-Smith, Kathleen Wilkes (Oxford); Jan Havránek, Michal Illner, Jiří Kořalka (Praha); Krzysztof Michalski,³⁸ Włodzimierz Siwinski (Varšava). Když srovnáme tato jména se členy správní rady nadace SEU v Budapešti a v Praze (viz tabulka 1), můžeme sledovat výrazně odlišnou míru propojení. Z členů správní rady nadace SEU v Budapešti se tři účastníci prvotního setkání v Dubrovniku. Miklós Vásárhelyi byl Sorosův prostředník v Maďarsku před listopadem 1989, byl prvním ředitelem Sorosovy nadace v Budapešti a také členem správní rady Středoevropské univerzity jako celku. István Teplán byl v raných letech SEU zodpovědný za rozpočet obou kolejí.³⁹ Další z maďarských účastníků Dubrovniku, Péter Hanák, nebyl sice členem správní rady SEU, ale vybudoval na Budapešťské koleji katedru historie a byl jejím vedoucím.

Naproti tomu členové správní rady Pražské nadace SEU v Dubrovniku přítomni nebyli, tyto vazby na Pražské koleji SEU chyběly. Z českých účastníků Dubrovniku se na budování Středoevropské univerzity v Praze nikdo nepodílel. Sociolog Michal Illner vzpomíná, že na setkání v Dubrovniku byl, ale nevěděl předem, že se tam bude Středoevropská univerzita diskutovat a cítil se jako outsider debaty (115). Ani historikové Havránek a Kořalka u počátků Pražské koleje SEU nebyli.⁴⁰ Kontinuita personálních sítí, patrná v případě Maďarů, v českém případě chybí.

³⁸ Filozof Krzysztof Michalski byl významnou osobností těchto transnacionálních sítí, jehož roli se hlouběji nemohu zabývat. Michalski odešel z Polska ve druhé polovině 80. let a ve Vídni vybudoval Institut pro humanitní vědy (IWM), který se v 90. letech stal jednou z elitních základů pro propojování humanitních a společenských věd z Východu a Západu (např. Dahrendorf 2000; Chvatík 2007). Při budování SEU byl přítomen jen v samých počátcích v roce 1990.

³⁹ Další z účastníků Dubrovniku a člen správní rady, Tibor Vámos, se výrazněji při budování SEU v Budapešti neobjevuje.

⁴⁰ Oba historikové již nežijí a nebylo proto možné se jich na události zeptat. Podle italského historika a krátce tajemníka E. Gellnera na SEU v Praze, G. Franzinettiho, pozval J. Havránka do Dubrovniku pravděpodobně přímo zakladatel oboru historie na SEU v Budapešti, P. Hanák (17). Havránka také později najdeme mezi hostujícími profesory na jeho katedře v Budapešti (CEU 1999: 72). Zkoumání přesnějších souvislostí však již bylo mimo rámec knihy.

Tabulka 1 Správní rada Pražské nadace SEU a Budapešťské nadace SEU (1991)

Nadace SEU Budapešť (7/1991)		Nadace SEU Praha (4/1991)	
Čestný předseda	Árpád Göncz (prezident Maďarska)	Čestný předseda	Václav Havel (prezident Československa) ⁴¹
Předseda	Miklós Vásárhelyi (D, K)	Předseda	Petr Pithart
Členové	István Rév	Členové	Ernest Gellner
	Alajos Dornbach (K)		Dagmar Burešová
	György Litván (K)		Radim Palouš
	Endre Bojtár		Ivan Havel
	István Teplán (D)		Libor Pátý
	György Enyedi		Karel J. Schwarzenberg
	Lajos Vékás		Václav Žák
	Tibor Vámos (D)		
	Jiří Musil ⁴²		Jiří Musil
	Ladislav Čerych		Ladislav Čerych
	William Newton-Smith (D, K)		William Newton-Smith (D, K)

Zdroj: zpracováno autorkou na základě CEU (1999: 20–21); D = účast v Dubrovníku; K = kvalita vztahu s mecenášem.

Z hlediska vztahu mezi mecenášem a klientem je důležitá i kvalita vztahu – dlouhodobost a míra důvěry. George Soros ve svých knihách z 90. let píše ve vztahu ke svým nadacím o svých maďarských „přátelích“. Podobná slova se v textech ve vztahu k České republice neobjevují. Mezi členy správní rady nadace SEU v Budapešti měl přinejmenším tři dobré známé či přátele. Podle dostupných zdrojů za přítele považoval M. Vásárhelyie, s nímž se spřátelil během jeho stipendijního pobytu na University of Columbia v USA. Přítelem z dětství byl György Litván, který Sorose vyhledal během pobytu v New Yorku na konci 70. let a sehrál i klíčovou roli při propojení George Sorose a Annette Laborey. Alajos Dornbach byl v 80. letech Sorosovým právníkem a posléze i přítelem. Naproti tomu ze členů pražské nadace znal mecenáš před rokem 1989 osobně jen velmi letmo Václava Havla a dále Karla Schwarzenberga ze společné práce v mezinárodním lidskoprávním hnutí. Blízký vztah s mecenášem znamená vyšší míru vzájemné identifikace, sdílení hodnot, zkušeností i habitů a větší množství společného času, což dohromady umožňuje efektiv-

⁴¹ Havel funkci zpočátku odmítl a čestným předsedou se stal až v listopadu 1992.

⁴² Musil, Čerych a Newton-Smith byli členy Výkonného výboru SEU a z toho titulu byli i členy správních rad nadací v Praze i v Budapešti. V tomto srovnání se jimi nezabývám, protože byli „společní“ oběma nadacím.

něji mecenáše ovlivňovat a zavazovat. V této situaci jistě byli mnohem víc maďarští účastníci než účastníci z České republiky.

Pokud však místní osobní vazby u základů SEU v Praze nelze stopovat do prostředí Dubrovníku, kde se vzaly? Při budování Středoevropské univerzity v Praze se podle mého názoru setkaly dva okruhy osob. Na jedné straně a nejpodstatněji to byla komunita disidentů, kteří podepsali Chartu 77. Jedině v ní se dali najít lidé, kteří znali jméno George Sorose již před listopadem 1989 a měli povědomí o jeho podpoře českého disentu v 80. letech. K lidem, kteří znali jméno mecenáše, patřili vedle Václava Havla i Petr Pithart nebo socioložka Jiřina Šiklová.⁴³ Hned po sametové revoluci vzešel právě z okruhu těchto lidí podnět k založení Středoevropské univerzity v Praze a domnívám se, že nebýt jich, Pražská kolej by v Praze nevznikla. Pro rozhodnutí George Sorose umístit Středoevropskou univerzitu do Prahy měla totiž klíčový význam iniciativa „osobností vysokého školství, politických sil a Nadace Charty 77“ podpořená předsedou vlády ČR Petrem Pithartem a spojená s konkrétními úvahami o budovách pro SEU v Praze, což mecenáš na jednání v dubnu 1990 v Dubrovníku přijal jako „seriozní nabídku“.⁴⁴

Tomuto momentu předcházela rychlá mobilizace lidí z okruhu signatářů Charty 77. To, co se jinde pomalu dělo celé roky (předávání informací o Sorosově filantropii v Maďarsku a Polsku od úst k ústům, jak přibývaly počty podpořených stipendistů a badatelů), muselo v Praze proběhnout během několika měsíců či dní. Jiřina Šiklová vzpomíná, že o myšlence založit Středoevropskou univerzitu v Praze se dověděla v prvních dnech po převratu od Karla Schwarzenberga, se kterým se znala z doby před listopadem 1989. Schwarzenberg jí řekl, že Soros plánuje založit univerzitu a že kdyby o to zažádala Praha, tak by ji Soros dal rád do Prahy. Po prvním veřejném shromáždění Charty 77, které se konalo v Obecním domě v Praze dne 18. března 1990, se menší skupina lidí – mezi nimi Petr Pithart – sešla v bytě Jiřiny Šiklové a spo-

⁴³ J. Šiklová byla před listopadem 1989 jednou z ústředních postav českého disentu. V srpnu 1968 byla kvůli své angažovanosti propuštěna z Filozofické fakulty UK. Mimo akademickou půdu měla možnost se podílet na výzkumu, ale nesměla publikovat. Od 70. let spolupracovala na distribuci zahraničních a exilových knih do tehdejšího Československa a za to byla stíhána. Spolupracovala také s Dokumentačním střediskem československé nezávislé kultury V. Prečana; z této činnosti se osobně znala s K. Schwarzenbergem. Věděla o G. Sorosovi jako mecenáši Charty 77 již před listopadem 1989 a osobně se s ním potkala, když přijel po listopadu do Československa (136).

⁴⁴ Jednalo se o rozhodující, významný moment (127). „Panu Georgi Sorosovi byl předán dopis předsedy vlády ČSR, kterým se vyslovuje odhodlání předsedy vlády ČR podpořit doporučení iniciativní skupiny osobností vysokého školství, politických sil a Nadace Charty 77 na umístění centra Středoevropské univerzity v Praze“ (D11).

lečně formulovali dopis Georgi Sorosovi, kde ho zvali, aby založil Středoevropskou univerzitu v Praze (I36).⁴⁵

V přivedení projektu SEU do Prahy hrála klíčovou roli skupina signatářů Charty 77, avšak první místní „lidské zdroje“ pro budování školy přišly spíše z okruhu bývalých kolegů a přátel Františka Janoucha. Janouch se v Praze po návratu z emigrace opřel o lidi, které znal z doby před emigrací, kdy pracoval v Ústavu jaderné fyziky ČSAV v Řeži. Byl to především Petr Jan Pajas a Ladislav Trlifaj, kteří v 60. letech pracovali v Ústavu jaderné fyziky a oba byli podobně jako Janouch nuceni opustit ústav. Oba před listopadem 1989 komunikovali s Františkem Janouchem a angažovali se v opozici proti režimu v Kruhu nezávislé inteligence (KNI). Ten se začal formovat v roce 1988 a největší roli v něm hráli fyzikové a přírodovědci, naopak sociální vědci byli spíše marginální.⁴⁶ Již 22. listopadu 1989 se konala schůzka známých Františka Janoucha, kde byl Petr J. Pajas vyzván, aby se ujal řízení československé Nadace Charty 77, zatímco Ladislav Trlifaj se stal členem správní rady nadace. Pajas se seznámil s Georgem Sorosem až jako ředitel nadace (I27), Ladislav Trlifaj se již budování SEU neúčastnil. Na prvních schůzkách o Středoevropské univerzitě, které se konaly po změně režimu v Dubrovníku a ve Vídni (duben 1990), humanitní a sociální vědy zastoupeny nebyly.

Do místních neformálních struktur Středoevropské univerzity se tedy zpočátku zapojili odborníci, jejichž profil neodpovídal zaměření školy na společenské a humanitní vědy. Středoevropská univerzita v Praze dokonce v samých počátcích vzbudila mylný dojem, že by mohla zahrnovat i matematické vědy a přišly nabídky na spolupráci z těchto kruhů.⁴⁷ Podobně vypadaly počátky Středoevropské univerzity v Bratislavě, i tam u prvních jednání o SEU chyběli lidé ze společenských věd: „So Sorosom o jeho humanitnej univerzite rokovali na Slovensku prírodovedci a inžinieri. Brunovský je matematik, Brunovská bola chemická inžinierka, prvý minister školstva Kováč je bioche-

⁴⁵ Spojení SEU s hodnotovým a sociálním zázemím Charty 77 naznačuje i vzpomínka jednoho z pamětníků, který Sorose poprvé viděl na plese Občanského fóra v roce 1990 v Roztokách u Prahy. G. Sorose tam přivedl I. Chvatík a ještě několik dalších lidí z Občanského fóra. G. Soros slavnostně vyhlásil projekt Středoevropské univerzity, který představil v kontextu ocenění práce Charty 77, lidí kolem ní, jejich projektů a zkušeností s bojem proti totalitárnímu režimu, které by zasloužily zpracovat a využít ve vzdělávání (I10).

⁴⁶ Historik Milan Otáhal to interpretuje tak, že ve společenskovedních ústavech víc zapůsobily normalizační čistky a ústavy byly pod přímým dohledem stranických orgánů, proto tam hrozily větší postihy a zaměstnanci měli větší strach kriticky vystoupit (Otáhal 1999).

⁴⁷ V roce 1990 zaslali nabídky na spolupráci se vznikající SEU mimo jiné i pracovníci Ústavu teorie informace a automatizace ČSAV, které se týkaly aplikací teorií pravděpodobnosti na zkoumání lokálních interakcí velkých systémů, teorie rozhodování za neurčitosti, teorie řízení ad. Nezasnamenala jsem žádné konsekvence těchto nabídek (D3, D4).

mik a jeho nástupce Pišút fyzik“ (Struhárik 2016).⁴⁸ Lidé, o které se projekt mohl opírat, byli v obou zemích z jiných akademických kruhů, než vyžadovalo místní zakotvení univerzity s profilem sociálních a humanitních věd. V Bratislavě nakonec Středoevropská univerzita nevznikla z jiných důvodů, ale v Praze toto míjení mělo důsledky pro šíři zapojení místní akademické obce do Pražské koleje SEU, zejména z hlediska Katedry sociologie, již se věnuji ve druhé části knihy.

⁴⁸ Jak říkal Pavel Brunovský, který stál u prvních jednání o Středoevropské univerzitě v Bratislavě: „na ľudoch z prírodných vied sa tu dalo stavať, tí tu boli“ (Ibid.).

Kapitola 3

Budování Pražské koleje Středoevropské univerzity

Podstatné jméno „budování“ z hlediska slovního základu úzce souvisí se slovem „budova“ a v případě Středoevropské univerzity opravdu šlo o budovu fyzicky i symbolicky. Mecenáš od prvních neformálních počátků pojil příslib daru – 25 milionů dolarů po dobu pěti let na vybudování univerzity – se závazkem příjemců poskytnout univerzitě budovu. V samých počátcích, kdy nebylo ještě jisté, ve kterých zemích regionu Středoevropská univerzita vznikne, vše záviselo na nabídce budovy. Příklad budovy na jaře 1990 tak byl klíčový pro „vítězství“ Prahy v pomyslném boji o Středoevropskou univerzitu (I14). V dubnu 1991 se potom budova stala jádrem písemné Zřizovací listiny Pražské nadace pro SEU, podepsané mecenášem na straně jedné a ministrem školství ČR na straně druhé, která dala základ pro budování SEU v Praze. Česká strana univerzitě přímo neposkytla budovu, ale zavázala se v dalších letech platit příspěvek na nájemné a část provozních výdajů. Příspěvek byl za rok 1991 vyčíslen na 20 milionů Kčs (D71, D139).

Budova byla klíčová v několika rovinách současně. Jednak rychlý příslib budovy byl tím, na čem tehdy mecenáši velmi záleželo, protože chtěl s projektem co nejdříve začít. Univerzitu získal pro Prahu příslib budovy. Z druhé, budovu lze vnímat jako způsob, jak ukotvit či doslova „zastřežit“ instituce a jejich agendy ve fyzickém prostoru města a země, byla tedy důležitá jako fyzický domov a zdroj pocitů přináležitosti. A zatřetí, poskytnutí budovy znamenalo, že zástupci českého státu přijímají závazky spojené s projektem a berou jej za svůj. Zejména ve třetí rovině budova nabývala stále více na významu, když se otočil postoj české vlády k SEU po volbách v létě 1992.

V této kapitole se zaměřuji na problematiku budovy a budování Pražské koleje SEU v kontextu domácí politiky a postojů jejích aktérů. Začínám přitom popisem zkušeností s mecenášem před rokem 1989, které vytvářely interpretační rámec, do něhož bylo možné projekt Středoevropské univerzity v Praze později zařadit jako filantropický počín.

3.1 Zkušenost se Sorosem jako filantropem v českém prostředí před rokem 1989

Na rozdíl od Maďarska či Polska příjemci Sorosovy pomoci v Československu až na výjimky neznali její zdroj. V druhé polovině 80. let přitom Vzdělávací nadace Jana Husa podporovala pobyty místních odborníků v Mezinárodním univerzitním centru v Dubrovniku (Day 1999: 240). Babara Day uvádí zahraniční pobyty filosofů Ladislava Tondla (1986), Pavla Kouby (1988), Ivana Chvatíka (1988, 1989) a Josefa Mourala (1989), přičemž šlo o „nezbytný neortodoxní způsob pozvání“ (Ibid.: 241). Vedle „neoficiálních“ spolupracovníků nadace (uvozovky v originále) přijímalo Meziuniverzitní centrum i „jiné odborníky, kteří zastávali vlivná postavení v akademické obci“ (Ibid.). Daniel Kroupa, politolog a od konce roku 1992 i předseda správní rady Pražské nadace SEU, se o faktu, že Soros podporoval československý disident a jeho bytové filosofické semináře před listopadem 1989, dověděl až tři roky po změně režimu.⁴⁹ Podobně to platilo i pro sociology. Například jeden z mála českých sociologů, kteří měli před rokem 1990 vybudované pracovní kontakty do zahraničí, Petr Matějů, se dověděl teprve zpětně, že jeho studijní pobyt v USA v roce 1987 mu umožnilo Sorosovo stipendium (Nešpor a kol. 2014: 574; Matějů 1993⁵⁰).

Jedním z mála, kdo v Československu věděl o Sorosově filantropii již před listopadem 1989, byl jeden z hlavních představitelů Charty 77, Václav Havel. K tomu je nutných pár slov. O Václavu Havlovi toho bylo napsáno mnoho, ale stojí za povšimnutí i trochu opomíjený drobný prvek, a to, že Havel – bytí zajatec uzavřené země, která soukromou filantropii zrušila – se jako jeden z mála pohyboval již v 80. letech ve světě transnacionálního mecenátu. Nikoliv přímo, ale prostřednictvím Františka Janoucha, který s Havlem mimo jiné i o fundraisingu pro Nadaci Charty 77 ve Švédsku komunikoval. Nepoužíval slovo „fundraising“, ale Janouch v dopisech s Havlem řeší příspěvek od Fordovy nadace, ceny, které získal od různých nadací a ústavů, píše o Sorosově nadaci i o Sorosovi jako mecenáši, připomíná Havlovi, komu nemá zapomenout poslat děkovný dopis za obětavou pomoc a podobně. Přestože soustředění se právě na tyto prvky v korespondenci Janoucha a Havla mohlo vést

⁴⁹ Ke svému převzetí role ve správní radě Pražské nadace SEU v listopadu 1992 uvedl: „Vidím to jako velký závazek, ještě o něco větší teď, když jsem slyšel, že pan Soros vždy podporoval naše intelektuály za komunistického režimu. Říkají mi, že také moje filosofické semináře byly podporovány panem Sorosem. Rád bych vám z tohoto místa poděkoval, protože jsem se o tom dověděl s určitým zpožděním“ (D2).

⁵⁰ „Jeho nadace (...) podporovala nejen disidenty, ale i normální vědecké výměny a stáže. Jak se ukázalo, řada lidí, kteří v době totality mohli na nějaký čas studovat v zahraničí či spolupracovat se svými kolegy na Západě, vděčí za tuto možnost právě G. Sorosovi. Patřím k těmto lidem a mohu jen potvrdit, že jsem se jako řada dalších dověděl jméno mecenáše až mnohem později“ (Matějů 1993).

k tomu, že jsem tyto momenty v kontextu mnoha jiných různorodých témat trochu přecenila, dá se říct, že Václav Havel byl prostřednictvím Janoucha do nějaké míry obeznámen s prací, kterou získávání darů v zahraničí vyžaduje, včetně žádání o dary a děkování za ně.

Kromě obeznámenosti s kulturou dárcovství Havel znal i mecenáše osobně. První osobní schůzku Václava Havla se Sorosem v Praze v lednu 1986 zorganizoval právě František Janouch. V dopise Havlovi z 15. ledna 1986 je Soros představen jako „můj dobrý přítel a velký podpůrce“. Spolu s obšírným popisem jeho aktivit na podporu disentu v Československu i v zahraničí tak vlastně Janouch zprostředkovává osobní dárcovský vztah mezi Havlem a Sorosem („Vím o našem přátelství, četl řadu tvých i důvěrných dopisů mně v překladu (tedy relevantních pasáží)...“ (Havel, Janouch 2007: 207–208). O průběhu schůzky informuje Havel v dopise následující měsíc. Schůzka mezi Sorosem, Havlem a Ludvíkem Vaculíkem, Zdeňkem Urbánkem a Milanem Jungmanem proběhla dvě hodiny před Sorosovým odletem z Prahy, přičemž podle Havla je všechny včetně Sorose kontrolovala a legitihovala policie, která pravděpodobně Sorose trvale sledovala. „Pan S. je nesmírný sympaták a samozřejmě jsme mu jako voice-band několikrát vysvětlili a zopakovali vše, co jsme mu měli vysvětlit a zopakovat,“ uzavírá Havel (Ibid.: 217).

Je zřejmé, že schůzka měla být snad především základem pro dárcovský vztah mezi mecenášem a potenciálními klienty. V dalším dopise Havel popisuje obsah „agendy S.“ – konkrétní projekty, které probírali (např. nákup copyrightu na publikace Jazzové sekce, subvence na angažování českého režiséra v zahraničí) (Ibid.: 222–224). Janouch v březnu referuje Havlovi, jak schůzku hodnotil Soros: „Vrátil se z Prahy ještě více motivován pomáhat. (...) Obecně byl G. s návštěvou velice spokojen, situace mu však připadala velice tristní... (...) Slíbil jsem připravit pro G. nějaké návrhy a rozborů ohledně pomoci JS [Jazzové sekci, pozn. autorka] a pomoci pro V. středisko⁵¹...“ (Ibid.: 231). Ještě dopisy od Havla v dubnu, květnu a srpnu 1986 stručně zmiňují spolupráci se Sorosem, podle zpráv Janoucha se projekty uskutečnit nedaří, ale jsou alespoň zvyšovány finanční prostředky na potřeby disentu (Ibid.: 273).

Dárcovský vztah tedy mezi Havlem a mecenášem vznikl již před listopadem 1989. Václav Havel se s ním sešel po pádu režimu hned v lednu 1990

⁵¹ Šlo o Československé dokumentační středisko nezávislé literatury založené v březnu 1986 ve Spolkové republice Německo. Mezi zakládajícími členy byl František Janouch či Karel Jan Schwarzenberg. Vedoucím střediska byl historik Vilém Prečan. Zdroj: <http://www.nm.cz/Historicke-muzeum/Oddeleni-HM/Ceskoslovenske-dokumentacni-stredisko/Ceskoslovenske-dokumentacni-stredisko-1948-1989/> (cit. 29. 4. 2017).

a byl nadšen myšlenkou na založení Středoevropské univerzity,⁵² ale nedokázal podle názorů některých pamětníků zorganizovat veřejné ocenění pro Sorose za jeho předlistopadovou podporu, ani vahou své funkce jednoznačně podpořit založení Středoevropské univerzity v Praze. Prozkoumání těchto souvislostí a důvodů zde není možné. Víme, že Václav Havel se potkal se Sorosem opět v květnu 1990 a poté pravděpodobně až v listopadu 1992, kdy přijal nabídku stát se čestným předsedou Pražské nadace SEU a vystoupil na recepci u příležitosti zahájení druhého akademického roku v budově SEU. Jistě se sešli také v červnu 1993, kdy Václav Havel po stažení příslibu zajistit budovu pro SEU ze strany nastupující vlády Václava Klause nabídl pro Sorosovu univerzitu tři budovy na Pražském hradě. To byla významná gesta a Havlova podpora rozhodně nebyla zanedbatelná.

Z hlediska tématu knihy si zde však všímám nepřipravenosti zabývat se vážně „politikou vděčnosti“, což můžeme přičítat neznalosti kulturních vzorců spojených se světem soukromé filantropie a dárcovství v zemi, kde byla soukromá filantropie téměř čtyřicet let zakázaná. Tak zakladatel Centra teoretických studií UK a AVČR Ivan M. Havel v rozhovoru v souvislosti s budováním centra a ve volné návaznosti na George Sorose a další mecenáše vzpomíná, že tehdy na začátku 90. let si neuměli o dary říkat, nevěděli, jak se to dělá. Podobně hovoří i první ředitel Nadace Charty 77 v Československu Petr Jan Pajas (19, 127). Obecná neznalost kultury dárcovství se v České republice spojila s malým povědomím o Georgi Sorosovi jako mecenáši a jeho předchozích dárcovských aktivitách. Až na výjimky zde proto po listopadu 1989 neexistovaly dárcovské vztahy, na nichž by mohla vzniknout další spolupráce.

Hlavním prostředníkem Sorose jako mecenáše v Československu byl do listopadu 1989 František Janouch. To pokračovalo při založení Nadace Charty 77 v Československu. Hned po otevření státních hranic přijel George Soros v prosinci 1989 do Prahy: „Po sametové revoluci jsem navrhl Františku Janouchovi, vedoucímu nadace ve Švédsku, a knížeti Karlu von Schwarzenbergovi, který vedl Mezinárodní helsinskou konferenci pro lidská práva ve Vídni, že bychom měli založit nadaci na území Československa. Setkali jsme se v prosinci 1989 v Praze“ (Soros, Wien, Koenen 1997: 125). Pro Sorose je zde zpočátku jasná kontinuita s filantropickou činností a sociálními vazbami na Československo před listopadem 1989. Pokračuje spolupráce s Františkem Janouchem, pokračuje podpora osob a aktivit spojených s bojem za

⁵² To dokládá i významný evropský odborník na vysoké školství (později též člen Výkonného výboru SEU), Ladislav Čerych, který Havla v lednu 1990 navštívil. Havel byl podle něj myšlenkou SEU uchváten daleko víc než představou na setkání s tehdejší předsedou Evropské komise, Jacquesem Delorssem (Čerych 2013: 61).

lidská práva, svobodu a demokracii. Nadace Charty 77 okamžitě začala poskytovat pomoc občanskému hnutí ztělesňujícímu „sametovou revoluci“ (Občanskému fóru, Verejnosti proti násiliu, Lidovým novinám, Nezávislému tiskovému středisku a mnoha dalším skupinám).⁵³

Správní radu Nadace Charty 77 v Československu tvořili zpočátku Karel Schwarzenberg, František Janouch a fyzik Ladislav Trlifaj, který na konci 80. let spoluzakládal Klub nezávislé inteligence, první a poslední sdružení vědeckých pracovníků v ČR, které se vyjadřovalo kriticky k režimu (Otáhal 1999). Ředitelem nadace byl jmenován fyzik Petr Jan Pajas, který zároveň v této pozici začal vyjednávat o založení Středoevropské univerzity v Praze. Pro Sorose tedy zjevně bylo přirozené budování Středoevropské univerzity v návaznosti na jeho předchozí filantropickou činnost a na komunity, které podporoval. V prvním asi roce a půl po listopadu 1989 byla československá Nadace Charty 77 patrně v podobném postavení jako Stefan Batory Foundation v Polsku – i když nenesla Sorosovo jméno a byla autonomní, byla zároveň hlavním formálním prostředníkem Sorosovy filantropie v zemi a zastřešovala i budování Středoevropské univerzity v Praze, respektive Soros ji tak jistě nahlížel.

Mecenáš však brzy s nespokojeností začal zjišťovat, že František Janouch jako člověk z emigrace vlastně nemá na domácí půdě velký vliv. Uvnitř společenství chartistů vypukly spory o to, komu vlastně patří Nadace Charty 77, čemu by měla sloužit, jaká byla a je role Františka Janoucha v ní (srov. Soros, Wien, Koenen 1997: 125–126). Tím se samozřejmě zpochybňovala i legitimita mecenáše ve vztahu k nadaci a jeho vliv na nadaci do budoucna. Když František Janouch z pohledu mecenáše nedokázal nadaci vymanit z problémů, Soros přestal nadaci podporovat. Právě to označil v polovině 90. let za „největší zklamání, jaké jsem kdy během své filantropické činnosti zažil“ (Ibid.: 126). Svou roli hrálo i to, že František Janouch tehdy rozhodl prostřednictvím nadace zorganizovat veřejnou charitativní sbírku na zakoupení lékařského zařízení Leksellův gama nůž, které poté sloužilo řadu let v Nemocnici Na Homolce v Praze. Soros naopak neměl slovo charita rád a chtěl soustředit nadační činnost na budování otevřené společnosti.⁵⁴ Osobní vztah mezi Janouchem a Sorosem ze-

⁵³ Od 30. listopadu 1989 dopravní nadace do Československa hmotné dary (faxy, kopírky, tiskárny, počítače) a rozdělila finanční dary v částce kolem 15 milionů Kčs a v předstihu tak vyčerpala svůj původně schválený rozpočet na rok 1990 (Jechová 1998: 93).

⁵⁴ Když koncem roku 1991 diskutoval František Janouch s Georgem Sorosem „o budoucnosti Nadace“, mecenáši sbírka na Konto Míša „neimponovala – nemyslel si, že by se Nadace Charty 77 měla stát „dodavatelem lékařského zařízení“. Soros Janouchovi „tenkrát řekl, že by asi bylo nejlepší Nadaci uzavřít“ (Janouch 1998: 6). Janouch ho v tom neposlechl, a tak začala svým způsobem nová etapa Nadace Charty 77.

slábl. Tím byl v Československu ztracen vlivný prostředník mezi domácím prostředím a mecenášem a jeden z mála, ne-li jediný, důvěrný osobní vztah, který George Soros v českém prostředí z doby před listopadem 1989 měl. To se jistě posléze negativně projevilo na vývoji krize kolem Středoevropské univerzity, kdy se místní obhájci neměli prostřednictvím koho k mecenáši osobně účinně dovolat.

Na rozdíl od Maďarska i Polska v České republice chyběla předchozí zkušenost s mecenášem, do které by bylo možné projekt Středoevropské univerzity po listopadu 1989 zařadit. Vztah mecenáše a klienta neexistoval ne proto, že Soros v českém prostředí nepomáhal, ale proto, že pomáhal anonymně. Vztah daru, vděčnost a reciprocita v situaci anonymního daru v podstatě nevznikají. Anonymní dar nemohl vytvořit pouto, které by ho jinak provázelo. Příjemci darů neměli komu být vděční. Když se po letech identita dárce vyjevila, bylo to již v jiné politicko-společenské situaci, kdy probíhalo aktivní redefinování minulosti na veřejné rovině i v individuálních mikrosvěttech a asi těžko mohlo proběhnout nějaké „zpětné“ vybudování dárcovského vztahu a s ním související loajality, vděčnosti či závazku.

3.2 Postavení obhájců Pražské koleje Středoevropské univerzity ve státě

Pro osud Pražské koleje Středoevropské univerzity bylo důležité postavení skupiny podporovatelů SEU na místní politické scéně. Nepovažuji to za jediný vysvětlující faktor, protože spojenci Sorosovy filantropie a Středoevropské univerzity ztratili významné politické postavení brzy i v Maďarsku, kde navíc mecenáš čelil silným útokům ze strany nacionalistů i antisemitů, a přece tam Středoevropská univerzita zůstala. Neshodují se s tím, že za zánik Pražské koleje SEU jednoduše lidově řečeno „může Klaus“, a složitějším mechanismům, které umožňovaly (a znemožňovaly) Pražskou kolej SEU, se věnuji v celé knize. Na druhou stranu je evidentní, že důležitou součástí příběhu byla politická moc a postavení spojenců i odpůrců SEU ve státě.

Víme, že George Soros budoval SEU – stejně jako další filantropické projekty v regionu – na vazbách, které si jako filantrop vytvořil před listopadem 1989. Víme již také, že v Československu bylo těchto přímých kontaktů minimum a Soros se opíral o relativně úzkou skupinu, která byla navíc ve srovnání s Polskem či Maďarskem zřejmě víc izolovaná od většinové společnosti (mám na mysli oddělení disentu od většinové společnosti, případně rozdělení mezi těmi, kdo zůstali doma, a těmi, kdo odešli za hranice). Na začátku 90. let přesto byla doba pro vstup mecenáše příznivá, protože se

dostala řada zastánců SEU do vysokých politických funkcí.⁵⁵ Nejvýrazněji Václav Havel, který se stal československým a posléze českým prezidentem, a dále Petr Pithart jako předseda vlády ČR (29. 6. 1990–2. 7. 1992). Jejich politika byla navíc otevřená středoevropské spolupráci i západnímu světu, zejména USA, a Pithartova vláda podporovala rozvoj nestátního neziskového sektoru, včetně nadací.⁵⁶

Začátek 90. let byl tedy filantropickému projektu George Sorose z mnoha důvodů nakloněn. O reálné slabosti zastánců SEU ve státě však svědčí to, že nebyli schopni rychle a účinně prosadit, aby byla Středoevropské univerzitě alokována budova, což byla hlavní a v podstatě jediná podmínka daru. Pithartova vláda měla jen velmi krátké období dvou let, kdy se dělala velká a zásadní rozhodnutí. Středoevropská univerzita se u prezidenta i premiéra nutně musela dostávat do stínu bojů o podobu ekonomické reformy, o řešení postavení bývalých komunistů ve státě (tzv. lustrace) či o název a uspořádání česko-slovenského federativního státu. Přidělení budovy, které se mohlo zdát v nevládních kruzích na přelomu let 1989/1990 snadné, se ukázalo neřešitelným problémem. Požadavek na budovu vtělený do dohody o SEU v Praze vycházel pravděpodobně z teoretické představy, že po „revoluci“ bude v zemi řada budov uvolněných institucemi již zbytečnými nebo příliš úzce svázanými s minulým režimem, které budou k dispozici pro instituce spojené s novým režimem, svým způsobem pro stabilizaci nových priorit země. Nejistila jsem, zda stát uvolněnými budovami objektivně disponoval, kolik z nich bylo v Praze a kolik z nich bylo na místech a ve velikosti vhodné pro Středoevropskou univerzitu.⁵⁷ Podle informátorů vláda volné budovy poskytnout mohla (srov. Benáček 2011), i když Ministerstvo školství ČR takovými budovami v Praze téměř jistě nedisponovalo (I28, I33, I30).

Hledání budovy pro SEU v Praze začalo v březnu 1990. V rámci tohoto úsilí se uvažovalo nebo započalo jednání o celé řadě objektů, v počátečním období byla například daleko jednání o využití Břevnovského kláštera. Když se však přidržíme budov, které v souvislosti se SEU uvádí podkladové materiály pro jednání vlády ČR, jednalo se jen o dvě budovy: objekt Vysoké školy Sboru národní bezpečnosti (SNB) v Praze 4 – Lhotce a rozestavěný objekt

⁵⁵ Šlo obecněji o vedoucí funkce, přičemž doba, po kterou na pozicích tito bývalí outsideři byli, byla někdy velmi krátká. Tak dva ze skupiny lidí, kteří pozvali George Sorose na jaře 1990 do Prahy, byli ve vedoucí pozici jen asi rok: Věněk Šilhán jako rektor Vysoké školy ekonomické v Praze a Jaroslav Kořán jako primátor Hl. m. Prahy.

⁵⁶ Právě Pithartova vláda stála za Nadačním investičním fondem, který rekonstruoval nadační sektor v ČR (viz poznámka pod čarou 18).

⁵⁷ Z rozhovorů s pamětníky vyplývá, že mecenáš měl svoje představy a ne každá budova (v Praze či Bratislavě) vyvolávala jeho nadšení. V Budapešti je dnes jádro univerzity na prestižních místech v samotném centru, kousek od Baziliky svatého Štěpána.

spravovaný Majetkovou, správní a delimitační unií odborových svazů (dále Unie odborů) v Praze 3 na Olšanském náměstí.

Budova Vysoké školy SNB v Praze 4 – Lhotce byla v majetku ministerstva vnitra.⁵⁸ Vysoká škola sloužila do listopadu 1989 vzdělávání příslušníků státní policie Československé socialistické republiky. Byla tedy úzce spojena se státním socialismem a k jejímu zrušení došlo v květnu 1990 (ke dni 31. 7. 1990). To otevřelo prostor úvahám o využití budovy k jiným účelům. Již v květnu 1990 ustavil federální ministr vnitra Richard Sacher komisi pro přípravu obsahové koncepce a legislativního zřízení Policejní akademie, která měla na zrušenou školu přímo navázat (Musil 2002). Podle pamětníků budování SEU v Praze se však zároveň vážně uvažovalo o této budově pro SEU. Budovu osobně navštívili předseda vlády ČR Petr Pithart, George Soros, Petr J. Pajas a Ivan Chvatík⁵⁹ (I14, I27). Dopisem ze dne 29. května 1990 navrhuje ekonom Josef Zieleniec tehdejšímu federálnímu ministru financí Václavu Klausovi a místopředsedovi federální vlády pověřenému řízením federálního ministerstva hospodářství Vladimíru Dlouhému, aby federální vláda uložila ministerstvu vnitra předat budovu Vysoké školy SNB do rukou Ministerstva školství ČR pro společné užívání dvěma nově plánovaným vysokoškolským institucím, Středoevropské univerzitě a CERGE⁶⁰ (D5, D6). Nemám informace o tom, že by vláda usnesení přijala. Tento konkrétní „soubor“ o budovu tedy Středoevropská univerzita šest měsíců po listopadu 1989 prohrála s ministerstvem vnitra, respektive s Policejní akademií, která se v budově nachází dodnes.

Budova na Olšanském náměstí byla ve správě Unie odborových svazů a o jejím pronájmu pro Středoevropskou univerzitu v Praze se jednalo přinejmenším od července 1990 (D7). O prodeji či nějakém druhu převzetí budovy se podle dostupných dokumentů nikdy nejednalo. Předběžná smlouva o pronájmu byla uzavřena 30. října 1990 a na ni navázala 4. ledna 1991 smlouva

58 Vysoká škola SNB, zřízená zákonným opatřením předsednictva Federálního shromáždění č. 109/1973 Sb., fungovala 16 let (1974–1990). Studium na VŠ SNB bylo čtyřleté. V roce 1989 na ní podle směrných čísel studovalo 2910 studentů (Musil 2002).

59 Filozof I. Chvatík byl spolu s P. J. Pajase hlavní oporou budování SEU v Praze. Žák profesora J. Patočky po nuceném penzionování Patočky v roce 1972 přerušil aspiranturu na Filozofické fakultě UK a věnoval se organizování Patočkových bytových seminářů. Po roce 1977 v samizdatu vydával svazky z pozůstalosti J. Patočky, kterou spravoval, a mj. z této činnosti se znal s J. Šiklovou a K. Schwarzenbergem. Do listopadu 1989 byl zaměstnán jako vedoucí technického oddělení výpočetního střediska. V lednu 1990 založil Archiv Jana Patočky při Filozofickém ústavu ČSAV a stal se jeho vedoucím. Byl náměstkem ředitele KSEU P. J. Pajase, posléze tajemníkem Pražské nadace pro SEU a organizační diagram z února 1992 jej uvádí jako „*political liaison*“ SEU. Zasloužil se o vznik Katedry dějin a filosofie umění na Pražské koleji SEU. V roce 1993 rozšířil Archiv Jana Patočky na Kabinet pro teoretická studia a jeho spojením s Centrem pro teoretická studia při UK vytvořil s I. M. Havlem Centrum pro teoretická studia jako společné pracoviště UK a AV ČR.

60 Elitní ekonomické pracoviště CERGE bylo založeno v březnu 1991 jako součást FSV UK pod vedením J. Zielenice; od roku 1993 vědeckopedagogické centrum UK (další vývoj CERGE zde není nutné popisovat).

o pronájmu části budovy pro SEU, přičemž stranami dohody byla Unie odborových svazů a Kancelář pro založení SEU Ministerstva školství ČR. Představitelé SEU dohlíželi na dostavbu budovy v takové podobě, aby odpovídala potřebám SEU (I14). Nájemné budovy hradil v prvních letech stát. Středoevropská univerzita bezplatně poskytovala prostory ke spoluužívání pro čtyři další instituce vysokého školství a vědy: ekonomické pracoviště FSV UK – CERGE; Centrum teoretických studií UK; Komisi J. W. Fulbrighta pro školské výměny v ČSFR; Laboratoř výpočetní techniky (ASCOC – Advanced Scientific Computer Centre)⁶¹, a to až do roku 1993, kdy došlo ke snížení a poté ukončení příspěvku českého státu.

Situaci s budovou odborů však nikdy nešlo označit za stabilní. Výše nájmu se stanovovala každý rok dohodou a odbory se snažily z objektu v centru Prahy získat maximální zisk, takže se nájemné neustále zvyšovalo. Později se objevila možnost řešit situaci tím, že SEU jako nájemce zaplatí asi 100 milionů Kčs na dostavbu II. fáze budovy, přičemž částka by se odečítala po dobu 15 let z nájemného (D8). George Soros nabídl české vládě půjčku v této výši, aby se mohla vypořádat s požadavky odborů. Podmínkou bylo, aby vláda ještě před volbami uzavřela na jedné straně smlouvu s odbory a na druhé straně smlouvu se Středoevropskou univerzitou v Praze (D9). Tím by se ukončilo nestabilní a pro mecenáše zjevně neuspokojivé řešení otázky budovy. Do voleb v červnu 1992 se však vztah s odbory vyřešit nepodařilo a Klausova vláda již odmítla na Středoevropskou univerzitu výrazněji přispívat. Když George Soros odpovídal na tiskové konferenci 8. ledna 1993 novinářům na otázku, jestli zvažuje možnost koupit v České republice pro SEU budovu, odpověděl: „Základní slabinou projektu bylo, že vláda místo aby nám poskytla budovu, kterou vlastní, vzala budovu patřící odborovým svazům a pronajala ji“ (D10). Vzhledem k prioritě, kterou budově dal mecenáš, je nutné interpretovat neschopnost české vlády zajistit budovu jako projev ne dost silného politického postavení domácích obhájců projektu. Přes některá usnesení vlády, přes alokované prostředky na pronájem budovy a přes setrvalou symbolickou podporu některých politiků se tak Středoevropská univerzita jeví jako projekt, který neměl v České republice silnou domácí politickou podporu ani na začátku 90. let.

Zajímavé je také sledovat, jak se posunovala agenda SEU uvnitř domácích vládních resortů. Premiér Pithart zpočátku pověřil agendou SEU Petra J. Pajase, kterého jmenoval svým zmocněncem pro zřízení SEU (rozhodnutí

61 Jednalo se o počítačové centrum, které mělo sloužit vědeckým účelům. Nákup velkokapacitního počítače byl podpořen nadací Andrew W. Mellon Foundation (USA) a Nadací Charty 77 (Švédsko), část financí poskytovaly další subjekty. Ředitelem byl J. Koukal (tehdy z Fyzikálního ústavu AV ČR) (I27, D84).

vlády ČR ze dne 10. května 1990). Zpočátku tedy byla SEU zařazena jako nad-resortní, přestože o zřízení měl Pajas jednat s ministerstvem školství. Již ale usnesení vlády ČR č. 209 ze dne 18. července 1990 pověřilo jednáním o SEU ministra školství, který následně 10. září 1990 zřídil Kancelář pro založení Středoevropské univerzity (KSEU) jako příspěvkovou organizaci ministerstva. První lidé, kteří na domácí půdě budovali novou instituci – ředitel KSEU Petr J. Pajas, jeho zástupce Ivan Chvatík, další místní pracovníci a chvíli pravděpodobně i Jiří Musil – pracovali pod záštitou KSEU. Přesun SEU z agendy zmocněnce předsedy vlády do agendy ministerstva školství nebyl pro Středoevropskou univerzitu šťastný. Jedním z důvodů byla již zmíněná skutečnost, že zatímco stát budovami pravděpodobně disponoval a teoreticky je mohl SEU přidělit, ministerstvo školství nikoli. Dalším důsledkem bylo, že SEU se tím dostala z oblasti nadnárodní spolupráce do vnitrostátní agendy ministerstva školství, kde byla posléze nahlížena stejně jako jiné vysoké školy v České republice.⁶² V rozpočtu ministerstva potom soupeřila o státní příspěvek s veřejnými vysokými školami, což přispělo ke konkurenčnímu vztahu, který k ní vysoké školy posléze zaujaly, i k veřejnému obrazu Středoevropské univerzity jako nepřiměřeně drahé školy.

Mecenáš přitom Středoevropskou univerzitu považoval za projekt *regionální* změny, za „instituci nadnárodního typu“, která by přirozeně patřila do gesce ministerstva zahraničních věcí, premiéra či prezidenta. Již Memorandum z jednání o SEU v Dubrovniku v dubnu 1990 hovořilo o tom, že nejlépe by bylo zřídit SEU prostřednictvím ministerstev zahraničních věcí jako „společnou nadnárodní instituci“ (D11). Na tuto ideu potom navazovala snaha o ustavení SEU prostřednictvím mezinárodní prezidentské smlouvy (více v kapitole 5). Soros nechtěl budovat *národní* vysokou školou podléhající gesci konkrétního ministerstva školství a místnímu vysokoškolskému zákonu (D12). Ze své strany se bránil zařazení SEU pod české ministerstvo školství tím, že budování Pražské koleje rychle převedl na Pražskou nadaci pro SEU. Mecenáš a lidé v úzkém vedení projektu výslovně usilovali o převedení řízení vznikající univerzity na nadaci, tedy mimo gesci ministerstva. Kancelář pro založení SEU se tak po založení Pražské nadace pro SEU poměrně rychle ocitla na okraji dění. Výsledkem bylo, že se Středoevropská univerzita vzdálila spojencům na půdě kanceláře, která měla alespoň formální

⁶² Když došlo v roce 1993 ke snížení dotace na nájem budovy pro SEU o tři čtvrtiny, náměstek ministra L. Pátý to v dopise představitelům SEU zdůvodnil tím, že výši dotace vypočítal stejným způsobem, jako se počítaly dotace pro *ostatní veřejné vysoké školy* (D138, kurzíva autorka). Ministerstvo školství (pravděpodobně i pod tlakem vysokých škol) přistupovalo k SEU jako ke každé jiné vysoké škole. Počáteční zařazení školy pod zmocněnce předsedy vlády, případně ve společné gesci FMZV a MŠMT, odpovídalo záměru mecenáše lépe.

příslušnost k ministerstvu. Spojení na ministerstvo poté existovalo jen na úrovni náměstka ministra Libora Pátého⁶³ a v osobě Václava Žáka⁶⁴, kteří byli sice členy správní rady Pražské nadace pro SEU, ale téměř jistě se nepovažovali za někoho, kdo má za úkol na ministerstvu pracovat na místním ukotvení SEU.

Z hlediska politické příslušnosti významných členů správní rady byla Pražská nadace SEU spojena nejsilněji s Občanským fórem a posléze s malými, liberálními stranami. První předseda správní rady Pražské nadace, Petr Pithart, kandidoval ve volbách v červnu 1992 za Občanské hnutí, které bylo jednou z následnických stran Občanského fóra. Daniel Kroupa, který se stal předsedou správní rady po Pithartovi, byl jedním ze zakladatelů Občanské demokratické aliance. Václav Havel, Petr Pithart i Daniel Kroupa se jako jednotlivci nebo členové stran vymezovali v 90. letech nejvíc vůči Občanské demokratické straně jako politickému soupeři, a zejména jejímu předsedovi, Václavu Klausovi⁶⁵, a Klaus se vymezoval vůči nim. Středoevropská univerzita se tak svým způsobem stala součástí politického boje a její konečný neúspěch byl částečně i výrazem porážky významných zastánců univerzity v boji o moc ve státě.

3.3 Budova jako symbol přijetí Středoevropské univerzity v Praze

Pojďme hned zkraje říci, že podle analýzy, kterou si nechala vypracovat česká vláda pod vedením Václava Klause v roce 1993, nebyl závazek poskytnout budovu jako spoluúčast na projektu Středoevropské univerzity v Praze právně vynutitelný.⁶⁶ Vláda České republiky vedená Václavem Klausem se k podpoře

⁶³ Matematik a fyzik L. Pátý se v listopadu 1989 stal za Kruh nezávislé inteligence jedním ze zakladatelů Občanského fóra. V první postkomunistické vládě byl prvním náměstkem ministra školství ČR (do roku 1993).

⁶⁴ Odborník v oblasti operačních systémů a zároveň účastník filosofických bytových seminářů V. Žák byl členem předsednictva Kruhu nezávislé inteligence, podílel se na založení Občanského fóra a v letech 1990–1991 byl místopředsedou České národní rady. Byl jedním ze zakladatelů Občanského hnutí. Od roku 1990 vedl na MŠMT odbor informatizace.

⁶⁵ V. Klaus byl členem první i druhé federální vlády M. Čalvy (od 10. 12. 1989 do 2. 7. 1992); v obou byl ministrem financí, v druhé vládě potom od října 1991 i místopředsedou vlády. Po razantním vítězství ODS ve volbách do České národní rady v červnu 1992 se stal premiérem (první Klausova vláda 2. 7. 1992–4. 7. 1996; druhá Klausova vláda 4. 7. 1996–2. 1. 1998).

⁶⁶ Ministerstvo státní kontroly ČR provedlo kontrolu v Pražské nadaci SEU na žádost ministra školství Petra Píthý v únoru a březnu 1993. Vzhledem k tomu, že ministerstvo bylo o tři měsíce nato zrušeno, byl to možná jeden z jeho posledních úkonů. Protokol o státní kontrole mj. uvádí, že podpis ministra školství nemůže k ničemu zavazovat vládu – je tím myšlen podpis předchozího ministra školství Petra Vopěnky na zakládací listině Pražské nadace pro SEU. Navíc upozorňuje, že MŠMT za daných okolností může od zřízení nadace odstoupit (D13).

Středoevropské univerzity postavila nevstřícně a ministr školství této vlády Petr Piňha (ministrem od 2. 7. 1992 do 4. 7. 1994, kdy podal demisi) rozhodl v lednu 1993 o snížení veřejné dotace na nájemné v budově odborových svazů na Olšanském náměstí na 7 milionů Kč, tedy asi čtvrtinu částky z předchozího roku. To na zajištění budovy nestačilo. Mecenáš vnímal krok ministra jako porušení původní dohody a ohrožení filantropické investice.

Změna postoje vlády přišla v době, kdy mecenáš již kladl důraz na *trvalost* projektu. V té době Středoevropská univerzita získala provizorní akreditaci v USA a bylo zřejmé, že byla na cestě ke stabilní instituci. Trvalost univerzity byla hlavním tématem krátkého projevu mecenáše na recepci u příležitosti zahájení druhého akademického roku za přítomnosti prezidenta ČR, Václava Havla, v listopadu 1992. Středoevropskou univerzitu představuje jako instituci, která po počátečním chaotickém období „bude mít *trvalou* existenci a *trvalý* vliv v regionu“. Mecenáš dále rozvádí svůj závazek „*trvalé* podpory“ takto: „Původně jsem se zavázal k 5 letům, ale nyní jsem přesvědčen, že by to měla být a bude *trvalá* instituce“ (D2). Takový důraz na permanenci u mecenáše, který proslul tím, že nerad investoval do „malty a cihel“, byl významný a souvisel s procesem akreditace univerzity, který trvalou existenci vyžadoval (viz kapitola 5.2).

Zároveň zde oba hlavní představitelé SEU v Praze, George Soros a akademický ředitel Pražské kolejje Jiří Musil, zdůrazňovali význam budovy. Každý tak však učinil trochu jinak. Akademický ředitel kolejje Jiří Musil pojmenoval za sebe i za mecenáše dohromady dva odlišné problémy. Jeden byl „problém s budovou“, druhým byla „otázka naší komunikace s intelektuály a profesionály v této zemi“. Budova je nutná jako „střecha nad hlavou“, jako možnost cítit se někde „doma“ a „bezpečně“, aby se mohla SEU rozvíjet jako „seriózní, důležitá a pomáhající instituce, která slouží celému regionu“. Regionální projekt nelze budovat bez pevného místního zakotvení, ať již ve vztazích s místní akademickou komunitou, nebo ve stabilní budově. Trochu jinak tematizoval problém s budovou George Soros a učinil tak až na přímou otázku z publika, zda plánuje koupit v Praze pro univerzitu budovu:

„Rozhodně ne. To byla součást původní dohody, kde vláda slíbila poskytnout budovu, a já jsem připraven poskytnout vše ostatní. Již jsem koupil další budovu pro ubytování části studentů. Ale jestli mi nebude dána budova, potom budu mít pocit, že sem nepatřím.“ (D2)

Stejně jako Musil Soros tematizuje pocit přináležetosti (*belonging*), ale zároveň nastoluje problematiku dohody s vládou ČR. Budova je pro něj důkazem dodržení dohody, která stála na začátku filantropické investice. Mecenáš nepožadoval budovu jako jakýsi protidar či oplátku, protože takový *explicitní* požadavek (který přesně stanoví, co má být dáno a kdy) by diskvalifiko-

val původní dar a přerámoval celý vztah, o což mecenáš určitě nestál. Nešlo o peníze, ale o budovu jako symbol závazku. To, že budova nebyla primárně otázkou finančních prostředků, dokládá i fakt, že Soros v letech 1994 a 1995 pokračoval ve financování SEU v Praze včetně nájmu budovy zcela bez příspěví české vlády. V Budapešti byla situace podobná, ani tam mu maďarská vláda budovu neposkytla, přesto v Budapešti v letech 1993–1995 masivně investoval do nákupů budov pro univerzitu v centru města i na okraji (studentské kolejje) a do jejich rekonstrukcí.⁶⁷

Přestože se mecenáš v Praze k budově velmi upínal, zdá se, že samotné neposkytnutí budovy jako „střechy nad hlavou“ nemuselo být nutně tím hlavním problémem, který filantropický projekt ohrozil. Budova se nakonec stala jakousi „nešťastnou chimérou“, která nad pražskou SEU visela od začátku do konce (I23). O budově se stále víc hovořilo a příznivci Středoevropské univerzity stále horečnatěji budovu v Praze hledali,⁶⁸ takže se nakonec zdálo, že právě neposkytnutí budovy ze strany vlády bylo tím, co způsobilo zklamání mecenáše a vedlo k uzavření Pražské kolejje. Domnívám se však, že budova naopak nabyla na významu až jako *důsledek* rostoucí nejistoty mecenáše ohledně míry přijetí v prostředí, které mu bylo jinak cizí. Nešlo přitom jen o přijetí u vlády, ale také v akademickém a vysokoškolském prostředí. Budova se tak stala důležitým symbolem přihlášení se k filantropickému projektu právě v Praze (a ne v Budapešti) proto, že spřízněných podpůrců zde bylo velmi málo a budova tak zůstala jediným hmatatelným potvrzením toho, že místní prostředí o nabízenou pomoc stojí. Budova se stala pro mecenáše symbolem místního přivlastnění, přihlášení se k projektu jako ke svému.

3.4 Praha jako makro-regionální kotviště

V textu poslání Středoevropské univerzity z dubna 1991 byl kladen důraz na její nadnárodní charakter, jehož důležitou podmínkou byla existence na více místech zároveň. V letech 1989 až 1991, kdy se ještě zvažovalo více možných podob Středoevropské univerzity, byla ve hře i možnost, že by spíše zastřešovala nebo propojovala různá spolupracující vysokoškolská pracoviště

⁶⁷ Na podzim 1993 oznámil George Soros investici 50 milionů USD na vybudování nové centrální budovy a kolejí pro studenty v Budapešti (CEU 1999: 33–34). Nová budova v centru města byla otevřena v říjnu 1995, její rekonstrukce trvala 2 roky a stála 30 milionů dolarů; krátce poté se otevřely i studentské kolejje, které také musely být zakoupeny a rekonstruovány (CEU 1999: 43). George Soros do budov v Budapešti v té době investoval ekvivalent více než 1,4 miliardy Kč (více než polovina rozpočtu Ministerstva kultury ČR za rok 1994).

⁶⁸ Kromě budov nabídnutých posléze v areálu Pražského hradu Václavem Havlem bylo zvažováno několik budov v Praze, a to až do poslední chvíle, až do roku 1995 (I14).

v regionu.⁶⁹ Pro Sorose bylo velmi důležité, aby univerzita nebyla jen v Budapešti, i když tam by ji jinak založil na prvním místě: „Mým přáním bylo založit Středoevropskou univerzitu v Maďarsku. Ale protože jsem Maďar, byla by se z ní automaticky stala především maďarská vysoká škola“ (Soros, Wien, Koenen 1997: 127). Nebo jinak: „Mezinárodní univerzita nemůže mít všechny fakulty v Maďarsku. (...) Bylo to přesně z důvodu mého maďarského původu, že jsem se stavěl proti této myšlence, která vzešla z Maďarska. (...) Tak jsem přijal štědrnou nabídku české vlády, ale okamžitě poté jsem trval na tom, že jeden kampus musí být založen také v Maďarsku...“ (CEU 1999: 15).⁷⁰ Poté, co kvůli pasivitě slovenské vlády a aktivnímu odporu části slovenských médií nevyšel nápad umístit Středoevropskou univerzitu v Bratislavě (Struhárik 2016; I27), stala se prvním místem založení SEU Praha.

Po obratu české vládní politiky vůči SEU po volbách v roce 1992, reagoval mecenáš na tiskové konferenci v lednu 1993 takto: „Co je ztrátou pro Prahu, bude přínosem pro SEU jako celek, protože bude mít svoji správu a kampus pro 500 studentů na jednom místě a bude tak moci pracovat víc efektivně. Obětovali jsme výkon tím, že jsme udržovali dva stejně velké kampusy v Praze a Budapešti, abychom zajistili její nadnárodní charakter. Univerzita má nyní již dost akademických aktivit v dost zemích, aby se zajistilo, že zůstane skutečně nadnárodní institucí, i když bude její vedení umístěno v jedné zemi“ (D15).

V uvedené pasáži mecenáš kontrastuje efektivitu a výkon, podmíněné centralizací na jednom místě, s nadnárodním charakterem, podmíněným organizačním ukotvením ve více než jedné zemi zároveň. Není to však jen účelová reakce na místní neúspěch. Podobně uvažoval Soros již v lednu 1991, kdy v již citovaném dopise píše: „To vše mi nesmírně ztěžuje práci, protože to znamená, že projekt musí začínat simultánně v několika zemích, když by bylo pochopitelně mnohem snazší založit komunitu na jednom místě (*location*)“ (CEU 1999: 15). Jestliže bylo primárním důvodem založení Pražské koleje SEU v Praze to, aby tak byl zajištěn nadnárodní charakter Středoevropské univerzity, potom je zřejmé, že Praha nebyla pro mecenáše nějak imanentně důležitá jako výjimečné a zvláštní místo. Mecenáš si byl vědom nutnosti místního přijetí filantropického projektu, ale hlavním důvodem nebylo to, že by se chtěl nějak vžít do české sociální a historické reality, ale to, že jedině tak mohl být projekt dlouhodobě udržitelný.

⁶⁹ Taková idea je obsažena v návrhu Zbigniewa Pelczynského, aby se SEU zaměřila na podporu vybraných doktorských studentů na místních univerzitách, kterým by umožnila část studia na Západě a podpořila jejich výzkum (D14).

⁷⁰ Kniha cituje z dopisu G. Sorose Imre Mécsovi z ledna 1991.

Proč bylo pro Sorose tak důležité, aby byla budova v Praze a ne jinde v České republice? Proč místo budovy v Praze nepřijal některou z nabídek mimo Prahu, třeba nabídku Louckého kláštera u Znojma, který mu byl předkládán jako možný domov pro Středoevropskou univerzitu v Praze v srpnu 1993 (D16)? Důvodů mohlo být víc, Praha a Budapešť byly například jistě zajímavé jako tradičně kosmopolitní města střední Evropy.⁷¹ Zde bych chtěla upozornit na jejich další (související) roli jako potenciálních opěrných pilířů regionalizace. Autoři jako Saskia Sassen poukazují na to, že globální procesy a instituce nutně spočívají na opěrných bodech v konkrétních lokalitách – na síti globálních a regionálních velkoměst. Praha mezi globální ani regionální velkoměsta patrně nepatřila, ve střední Evropě je to dnes Vídeň a možná Budapešť, ale na začátku 90. let se otevíral nový prostor pro regionální soupeření o pozice klíčových měst v regionu a zprostředkovaně ve vztahu ke světu. Když se v červnu 1990 diskutovalo o roli Prahy ve střední Evropě,⁷² hovořilo se také o potenciálu stát se regionálním centrem. Takové postavení Prahy by nezáviselo ani tolik na jejím kulturním či historickém významu, jako spíš na roli, „kterou se jí podaří získat v makro-regionálních ekonomických vztazích. Proto by Praha měla usilovat o to, aby se stala sídlem mezinárodních bank a společností. A protože o všechny tyto lokalizační příležitosti se mezi evropskými městy soutěží, nebude na škodu, jestliže – řečeno slovy profesora Gellnera – prokážeme v této soutěži ‚trochu české arogance‘“ (SA 1990d).

Ne náhodou bylo právě u příležitosti tohoto kolokvia podepsáno komuniké o založení Středoevropské univerzity. Symbolika spojení obou událostí je nasnadě. Středoevropská univerzita představovala jednu z těch mezinárodních organizací, které mohly přispět k výsadnějšímu postavení Prahy v regionu a postupně fungovat i jako magnet pro další podobné instituce, mimo jiné i tím, že produkovala schopné absolventy s mezinárodně využitelnými dovednostmi. Tak popisuje Sassen utváření kulturního a infrastrukturního podhoubí, bez něhož se globalizace neobejde. Když bylo rozhodnuto, že česká vláda tento projekt podporovat nebude, sepsali někteří členové Akademie věd ČR otevřený dopis, kterým apelovali na zachování vládní podpory Středoevropské univerzity. V něm byla právě schopnost generovat mezinárodní přesahy tou hlavní hodnotou, kterou zdůrazňovali (je zdrojem „mezinárodních

⁷¹ Tak o tom zejména hovořil Jiří Musil. Podobné chápání Středoevropské univerzity nejvíc představoval maďarský historik a jeden z otců zakladatelů Středoevropské univerzity v Budapešti, Péter Hanák (1998).

⁷² Kolokvium „Praha v nové střední Evropě“ organizoval Sociologický ústav AV ČR spolu s Evropským koordinačním střediskem pro výzkum a dokumentaci v sociálních vědách ve Vídni, za přispění Literárního fondu. Účastnilo se asi 40 osob z řady evropských zemí a USA (z Maďarska např. Gyorgy Konrad, z Česka např. M. Illner, Z. Suda, J. Musil, E. Gellner, J. Nehněvajs, P. Dostál, J. Linhart nebo J. Patočka). O kolokviu informují SA10/90: 15 a SA 12/90: 19.

vazeb“, „přispívá k prostupnosti hranic mezi námi a okolními zeměmi“ a stažení podpory by znamenalo „uzavírání se okolnímu světu“) (D17).

Pro George Sorose nebyla Praha důležitá jako kulturní centrum České republiky nebo historické jádro českých zemí, protože se nezajímal ve zvýšené míře právě o české dějiny, neznal místní jazyk a důvěrně ani kulturu. Avšak tím spíše pro něj mohla být Praha prototypem platformy pro regionální podnik – protikladem Budapešti jako rodného města a Maďarska jako rodné země, kosmopolitní bázi pro regionální projekt, který potřeboval ukotvit na více místech zároveň. Jsme tedy v situaci, kdy místo – Praha – není důležité jako unikátní místo, je důležité jen místní zakotvení projektu, jehož nutnou součástí je místní přijetí. Je to druh uvažování „shora“. Je zde jasné vědomí toho, že regionální lze ustavit jen na lokálních kořenech, ale lokálních ne primárně ve smyslu „místně zvláštních“, ale ve smyslu místa (města, budovy), kde je projekt ukotven a kde může využít kvalifikované lidské zdroje a služby, potřebné pro zdárný provoz. Význam lokality je dán schopností plnit funkce pro nadnárodní projekt, ne lokálními specifiky.

Makro-regionální ambice mecenáše velmi přesně zaznamenala Klausova vláda. V době, kdy přestala Středoevropskou univerzitu dohodnutým způsobem podporovat, navrhl ministr školství ČR mecenáši, aby hledal budovu *mimo Prahu*. Zápis ze zasedání rektorů českých vysokých škol 12. ledna 1993 obsahuje následující informaci o jednání mezi ministrem školství a mecenášem o poskytnutí budovy pro SEU v Praze:⁷³ „P. Piřha informoval pana Sorose o tom, že žádnou nově získanou budovu k dispozici nemá, naopak, že českému školství řada budov v Praze chybí. Na základě toho navrhoval, aby byl institut v jiném městě. Reakce pana Sorose byla jasně negativní. Z toho vyplývá, že pan Soros potřebuje především Prahu.“

Ministr a česká vláda nechápali (nebo se tvářili, že nechápou), proč Soros „potřebuje především Prahu“. Petr Piřha v dopise Sorosovi následně vysvětluje, že malé postgraduální instituty v Evropě často úmyslně sídlí mimo hlavní město, aby měly klid na soustředěnou práci, a něco takového mu též doporučoval. Dokonce nabízel, že pomůže hledat „menší české město“, kde by mohl institut sídlit.⁷⁴ Podobným argumentům Soros nerozuměl. Měly by logiku, pokud by jeho primárním cílem bylo budovat elitní malý institut, to

⁷³ Konkrétně šlo o 2. zasedání České sekce Klubu rektorů 12. ledna 1993, kam přišel jako host ministr Piřha, aby podal několik informací. Informace byly představeny jako „rozšíření programu“ zasedání, čili nebylo to plánované dopředu (D18). Zápis je dílem zapisovatele, nikoli ministra, a je redukcí, nikoli doslovnou transkripcí řečeného. Přesto je schváleným dokumentem o tomto jednání, proto jej můžeme – s vědomím těchto omezení – považovat za dostatečně vypovídající o obsahu sdělení.

⁷⁴ Doporučuje namísto univerzity budovat institut pokročilých studií, doporučuje a pomůže hledat pro institut „menší české město“, vnímá jako naléhavě nutné, aby institut byl „mimo nákladnou oblast Prahy“ (D19).

však cílem SEU nebylo. Jak víme, cílem bylo přispět k transformaci regionu a Soros proto potřeboval mít bázi pro makro-regionální projekty a aktivity. Ve shodě s postojem ministra školství vláda ČR na schůzi 3. března 1993 ohledně Středoevropské univerzity konstatovala a uložila ministerstvu školství, „že pro další všestranný rozvoj České republiky je vhodné položit důraz na rozvoj *jejich regionů*, a proto přednostně hledat řešení pomoci uvedeným vzdělávacím aktivitám jejich prostřednictvím“ (D20). Vláda zde řeší umístění SEU jako vnitřní problém v hranicích státu a jako součást české národní politiky regionálního rozvoje. Naproti tomu Středoevropská univerzita byla projekt, který se vnímal makro-regionálně s ambicí řešit rozvoj celé střední a východní Evropy jako semi-periferní části světa. Tímto způsobem česká vláda nepřímo, ale velmi účinně odmítla projekt tak, jak byl zamýšlen mecenášem.

3.5 Obavy z globality a zájem národního státu

Důležitým aktérem de facto odmítnutí Středoevropské univerzity v Praze byl český ministr školství Petr Piřha. Domnívám se, že jeho rezervovaný postoj ke Středoevropské univerzitě pramenil z omezitelnosti k nadnárodní povaze projektu a k jejímu mecenáši jako nadnárodnímu hyper-hybateli. Petr Piřha byl spíše vzdělanec než politik – vystudoval češtinu a historii, do roku 1990 pracoval jako lingvista na Matematicko-fyzikální fakultě UK, byl tajně vysvěcen na katolického kněze a posléze se na Pedagogické fakultě UK dlouhodobě věnoval reformě školství. Když se nepostavil za Středoevropskou univerzitu, bylo to pro lidi z okruhu Pražské koleje SEU zpočátku překvapení (I14).

Odmítnutí Středoevropské univerzity spojil Piřha a tehdejší vláda přímo s otázkou národního zájmu. V informaci pro členy vlády, kterou ministr školství připravil na rozhodující zasedání na začátku roku 1993, je „návrh dalšího postupu“ ohledně SEU uvozen větou: „Pro další postup je nezbytné nejprve odpovědět na zásadní otázku: Je SEU přínosem pro Českou republiku nebo není?“ (D20). Přínos pro stát patří teoreticky mezi hlavní kritéria rozhodování každého státníka, ale kladení otázky státního zájmu takto kategoricky jako prioritní, nezbytné a vlastně jediné při rozhodování v oblasti vzdělávání již tak samozřejmé není.

Piřhův postoj souvisel nejen s vlivem tehdejšího předsedy vlády, ale s jistou vlastní skepsí k rychlému otevírání se západním trendům a s obranou národní kultury, jež patřily k rysům jeho veřejného působení již před případem Středoevropské univerzity. V projevu v Kruhu nezávislé inteligence v lednu 1990 Petr Piřha varoval před „ztrátou kulturní kontinuity“, kterou by mohlo způsobit přílišné „zahledění do nově otevřených horizontů“ (1999: 11). Piřha

byl vlastenec.⁷⁵ Zkraje 90. let sice reflektoval potřebu „překonat svůj vnucený provincialismus“ (Ibid.: 38), ale vždy z pozice vnitřní hodnoty české národní kultury, která musí být zachována a nesmí být ztracena v mnohohlasnosti Evropy.

V projevu „Škola pro budoucí Evropu“ předneseném v Rakousku v srpnu 1993, tedy již poté, co v České republice rozhodujícím způsobem nepodpořil projekt SEU, zaznávají dva hlavní motivy. Prvním je obava ze sjednocování Evropy na úkor národního státu. Piňha zde staví do protikladu sjednocování Evropy do „nadstátních struktur“, hnané podle něj konzumní společností, a nacionální hnutí, která jsou podle něj reakcí na tento trend a výrazem přirozené podstaty člověka: „Člověk jako bytost není stavěn na to, aby psychicky zvládal mohutnost možností moderního lidstva. Životní horizont jedince není kontinent, ale region, jehož vyšším stupněm je ustálený stát s jasnými hranicemi“.⁷⁶ Obrana národního státu je tu tak částečně obranou obyčejného člověka. To potom navazuje na druhý motiv, kterým je obava z vytlačování stále většího množství méně nadaných lidí na okraj společnosti tím, jak rostou požadavky na výkon, technologie a schopnosti zvládat složitou společnost pozdní modernity. Piňha klade otázku: „Jak se zachová Evropa a svět elity k stále početnější a v budoucnosti většinové společnosti intelektuálních páriů?“ (1999: 41). Na takové otázky SEU odpověď nenabízela. Problém těchto „moderních plebejců“⁷⁷ měl řešit Piňhův program obecné a občanské školy, založený na představě vzdělávat všechny společně nehledě na míru nadání tak, aby škola dala základ nesegregované, v podstatě demokratické společnosti (1999: 49–50). To sice není v přímém rozporu s existencí elitní vysoké školy,⁷⁸ ale je zřejmé, že akcent Piňhovy školské politiky byl někde zcela jinde.

Středoevropská univerzita byla pro ministra Piňhu problematičtější z několika důvodů. Patrně hlavním bylo to, že si soukromá škola nárokovala příspěvek z veřejných financí. Tento aspekt se dotýká samotné podstaty ně-

⁷⁵ „Jde tu ne o geografické území, ale o vlast definovanou kulturně, jazykově, duchovně, s celou její nosnou tradicí. Jde o to, čím jsme – někdy docela nevědomky – prostoupeni. Vlast totiž máme podobně jako jazyk ne jako předmětné vlastnictví, ale jako vlastnost“, předneseno na valné hromadě Čechů a Slováků v Nizozemí na velvyslanectví ČR v Haagu, 7. 10. 1995 (Piňha 1999).

⁷⁶ Piňha vnímal nacionalismus pozitivně jako reakci na svým způsobem nepřirozené zvětšování světa – „horizont kontinentu neodpovídá běžnému rozměru lidského života“ (Piňha 1999: 194).

⁷⁷ „Moderní plebejství“ podle Piňhy vzniká, když technicky pokročilé společnosti marginalizují lidi, kteří nejsou schopni zvládnout „složitý a rychlý moderní provoz“ (Ibid.: 49).

⁷⁸ Středoevropská univerzita se nejen jako elitní prezentovala, ale její výběrovost byla evidentní např. z hlediska konkurence o možnost studia. Mezi roky 1992 a 1994 se dvakrát zvýšil počet přihlášek na Pražskou kolej SEU a podle toho se i zmenšilo procento úspěšnosti. V průměru se na Pražskou kolej SEU v roce 1991/1992 dostalo 27 % přihlášených studentů ze všech zemí regionu, o dva roky později již jen 13 % přihlášených (Pospíšilová 2013: 72–73).

kdy zpochybňovaného spojení mezi soukromou filantropií a veřejným prospěchem. S nadnárodní povahou Středoevropské univerzity souvisela ještě jedna obava ministra školství: „Dalším důvodem bylo, že právě proběhla Sorosova akce s librou.“⁷⁹ Neobával jsem se o českou korunu, kterou by jistě lehce skoupil, ale nic by tím nezískal. Obával jsem se však, že by mohl na svou univerzitu stáhnout mnoho elitních studentů, kteří by mu pak byli morálně zavázáni za skvělé podmínky. Do deseti let by pak tito lidé nastupovali do vyšších středních pater a dokonce nejvyšších pater našeho hospodářského a veřejného života. Soros by tak získal celou síť vlivu ve střední Evropě. Tato možná perspektiva v kontextu aféry s librou se mi nelíbila“ (I30).

George Soros je zde nahlížen jako představitel komplexního světa, mocný hybatel globální ekonomiky, schopný zasahovat do vnitřní politiky států. Jeho schopnost jednat globálně strategicky (napadnout britskou měnu) je vztažena k jeho projektu Středoevropské univerzity, v jehož pozadí je potom očekáván také konkrétní soukromý cíl – budování sítě klientů, jakýchsi vazalů, kteří by zprostředkovali Sorosův vliv uvnitř státu. Obavy ze Sorosova předpokládaného vlivu v České republice formovaly politiku české vlády k němu i k jeho univerzitě. Podobné obavy měl od samého počátku Václav Klaus ještě jako federální ministr financí.⁸⁰ Řada pamětníků je přesvědčena, že právě on byl tím, kdo tento postoj k mecenáši a Středoevropské univerzitě ve vládě důrazně prosazoval a ovlivnil tím okolí. To je pravděpodobné, ale Klausův přístup by nemohl mít takový dopad, kdyby nenašel vstřícné podmínky v prostředí kolem. A Sorose jako podezřelého „bankovního podvodníka“⁸¹ po spekulaci na britskou libru v roce 1992 vnímalo více místních aktérů v politice i v akademii.

Když se později novinářka Jana Klusáková ptala Klause jako českého premiéra na jeho osobní antipatii, která „vedla k vystěhování Středoevropské univerzity z Prahy do Budapešti“, Klaus vysvětluje: „Tak za prvé: ta antipa-

⁷⁹ George Soros jako globální finanční podnikatel v roce 1992 na finančních trzích úspěšně spekuloval proti britské libře; britská měna se následkem toho téměř zhroutila. Tato akce byla medializovaná ve světovém i českém tisku.

⁸⁰ Jak vzpomíná tehdejší zmocněnec pro budování Středoevropské univerzity Petr J. Pajas, projevil se to již na jednání federální vlády o SEU v létě 1990: „Tak jsem na jednání tu myšlenku představil. Byla v podstatě odsouhlasena, bylo mi řečeno, že se můžu spolehnout na to, že československá vláda bude tu věc podporovat, ať jsem v kontaktu s národní vládou České republiky, a že to budou podporovat a že uvolní nezbytné prostředky (...). Pak jsem odcházel z toho jednání vlády, načež za mnou vyběhl pan ministr financí a povídá mi: Ale prosím vás, uvědomte si, že ten Soros, on nemá absolutně žádnou podporu v New Yorku, tam ho mají všichni za takového toho divného hokynáře. Já mu nevěřím. On nám to tady celé nějakým způsobem bude chtít předělávat. On má nebezpečné zázemí, on má všude kontakty. Dejte si na něho pozor. Já nejsem vůbec nadšený tady tou myšlenkou“ (I27).

⁸¹ „Druhým faktorem [neúspěchu SEU v Praze] byla přece jenom určitá nedůvěra k cizímu vlivu, k vlivu cizího školství a jeho modelu, ale také osobě Sorose, k němuž nebyla důvěra. Byl považován za bankovního podvodníka“ (I28).

tie je oboustranná a není výlučně osobní. Obdobný názor na pana Sorose měla celá česká vláda a myslím, že jeho pokusy ovlivňovat veřejné mínění ve středoevropských zemích narazily nejrychleji u nás: já a někteří další politici jsme na to byli velmi citliví. Ale zrovna tak narazil na Slovensku, v Polsku a v Maďarsku, takže z něho nedělejme mučedníka“ (Klusáková 1997: 79).

K čemu byl Klaus a jeho vláda tak „velmi citliví“? Domnívám se, že to bylo především vnímané ohrožení moci vlády uvnitř domácích hranic myšlenkami o významu nadnárodních procesů a vazeb a samotnou existencí nestátní, nadnárodní instituce v zemi. Václav Klaus, Petr Pítha a pravděpodobně další členové vlády sledovali s obavami přítomnost aktéra, jako byl George Soros, který měl kapacitu soukromě (a tedy značně nezávisle) podporovat transnacionální síť a agendy a který dokonce na domácí půdě hodlal ustavit trvalou instituci, která by – podle toho, co víme o fungování organizací (Jenkins 2004: 150–157) – transnacionální obsahy a momenty dál produkovala a podporovala. Toho si musel být Klaus dobře vědom: „Podle svědectví člena Klausova kabinetu vyložil nakonec sám Václav Klaus celou záležitost před vládou natolik sugestivně – že totiž jde v principu o cosi rozvratného, ano, padala tu také slova o nebezpečné ideové nákaze, že vláda souhlasila s tím, že vystoupí ze závazku, který Sorosovi dala vláda předchozí“ (Pithart 2015: 343).

Na začátku 90. let ještě neměla globalizace na veřejnosti ani v odborných kruzích negativní konotace, na které jsme zvyklí dnes. V první polovině 90. let ještě ani nevznikly české překlady knih o globalizaci a „globalizace“ jako problém neexistovala (přínejmenším v sociologii, o které mám přehled⁸²). Ale i ve světě se začátek 90. let vyznačoval spíš entuziasmem pro globalizaci a otevírání hranic než její kritikou. Robinson připomíná slavnou představu „Konce dějin“ Francise Fukuyamy, která interpretovala zhroucení sovětského bloku jako definitivní vítězství liberální demokracie a kapitalismu a stala se symbolem „opojného triumfalismu“ transnacionálních elit (Robinson 2009a: 261–262). Situace se začala měnit až na konci 90. let, kdy vystoupilo anti-globalizační hnutí a zastánci globalizace se dostali do defenzivy (Ibid.: 262–263). Václav Klaus tehdy tedy asi neměl z čeho konceptuálně čerpat explicitní kritiku Sorose jako globálního hyper-hybatele, ale intuitivně našel místní politický potenciál kritiky jeho transnacionálních vazeb a „rozvratné“ ideové nákazy.

⁸² *Velký sociologický slovník* (1996) hesla „globalizace“ ani „globalita“ neuvádí. Najdeme zde pouze heslo „globalistika“ jako globální ekonomické a ekologické problémy, otázky limitů růstu populace ad. Debaty o globálních problémech lidstva a planety ve světě probíhaly od 60. let, ale téma *globalizace* se objevuje teprve v 80. a zejména 90. letech (Suša 2010: 26–29).

Situace, kdy si nestátní aktér osobuje právo jednat v mezinárodním prostoru – tradičně vyhrazeném mezinárodním organizacím a mezistátním dohodám – je v kontextu studií globalizace popisovaná jako podryvání a oslabování role národních států transnacionálními aktéry. George Soros byl významný aktér globalizace jako podnikatel i jako filantrop. Byl označován za „státníka bez státu“ (jednou kriticky, jindy s obdivem) a sám tak vystupoval a byl vnímán.⁸³ Jeho iniciativy a projekty mohly na představitele národních států, ať již na Západě nebo na Východě, působit jako iritující prvek. Jak uvádí Ulrich Beck, „světově-společenští aktéři jsou – z pohledu národně-státních aktérů – jistým způsobem ‚podzemními aktéry‘, jejichž legitimita a loajalita jsou pochybné“ (Beck 2007a: 121). Ze Sorose panovaly v některých místních kruzích obavy jako z nadnárodního hyper-hybatele, který má úmysly i kapacitu zasahovat do prostředí národního státu.

⁸³ „Ovšem, Soros byl příliš zvyklý být Sorosem. Soros si myslel, že když přijde do Prahy, tak s ním bude jednáno jako s premiérem“ (I28). V podobném duchu I30.

Kapitola 4

Nadnárodní poslání a jazyk Středoevropské univerzity

Raná Středoevropská univerzita se vnímala jako regionální projekt. Její regionalismus spočíval v pohledu na středo a východoevropskou oblast jako na jeden celek, čelící výzvě proměny z uzavřené v otevřenou společnost. Dále byl spojený s představou transnacionální filantropické intervence, která překračuje hranice národních států. Dnes víme, že z regionální instituce se nakonec stala instituce globální. Uvnitř Středoevropské univerzity bylo od druhé poloviny 90. let pnutí mezi středoevropskou identitou a snahou být světovou školou bez vazby na region (I39). Světovost postupně převažovala, až od roku 2010 se škola tímto směrem jednoznačně přeorientovala. Předseda správní rady hovořil o „posunu od instituce zaměřené na region k mezinárodní univerzitě“ (Labi 2010). Z tohoto pohledu představuje období popisované v této knize dočasnou etapu budování SEU jako regionální instituce ukotvené ve střední Evropě. V této kapitole představuji hlavní prvky sebezpojení Středoevropské univerzity na počátku 90. let a dále důsledky, které plynuly z pracovního jazyka SEU – angličtiny. Ta nejen ztělesňovala vazbu SEU na anglofonní Západ a byla předpokladem funkčního regionálního a globálního fungování SEU, ale představovala i bariéru pro zapojení domácích aktérů.

4.1 Nadnárodní cíle a sebedefinice

Otevřená společnost

Hlavním tématem a hodnotou Sorosovy filantropie a George Sorose jako hyper-hybatele byla a dodnes je otevřená společnost. Zanesl ji do názvu své první filantropické organizace, Fondu otevřené společnosti v New Yorku, a je obsažena i v názvech většiny jeho nadací v zemích střední a východní Evropy, v názvu regionálního Institutu otevřené společnosti v Budapešti a institutu stejného názvu v New Yorku. Podle ní pojmenoval Cenu otevřené společnosti, která byla udělena v květnu 1994 filozofovi Siru Karlu Popperovi, z jehož díla *Otevřená společnost a její nepřítelé* koncept pochází. Popperovo dílo vyšlo na

konci druhé světové války (1945). Jeho zdůvodnění významu liberální demokracie tváří v tvář nacismu i komunismu se stalo světoznámé a naléhavé v nastávajícím období existence dvou soupeřících světových bloků, na jedné straně totalitárních států Východu a na straně druhé svobodného Západu. Popper odlišil otevřené společnosti (tj. liberální demokracie) jako společnosti založené na individualismu, svobodě rozhodování a kritickém racionalismu od uzavřených společností (např. nacistické Německo a stalinský Sovětský svaz), které byly založené na dogmatickém přesvědčení o jediném správném řešení (marxismus, nacionalismus) a neváhaly ho silou prosazovat (Petrušek 1996: 1202).

George Soros se vždy vyznával z obdivu k Popperovi a jeho dílu a zejména ke konceptu otevřené společnosti. Sám potom koncept otevřené společnosti ve vlastním díle používá a dále rozvíjí, když uvažuje o podstatě problémů současného světa a jejich řešení. Sorosova filantropie je – jako každá filantropie do nějaké míry vždy – angažovaná. V jeho případě šlo o prosazování hodnot „otevřené společnosti“ – tedy liberální demokracie, obhajoby lidských práv, svobodné kritické diskuse a tržní ekonomiky – a zároveň vymezování se proti dogmatismu, zejména v podobě komunismu, nacionalismu (a později neoliberalismu). Mezi západními příznivci středoevropských intelektuálů v 80. letech, kteří se pohybovali v okolí mecenáše, byli Ralf Dahrendorf či Timothy Garton Ash, tedy liberálové, kteří i na začátku 90. let uplatňovali ve sféře akademie a vysokého školství ideál svobody jako otevřeného trhu myšlenek.⁸⁴ To rezonovalo s bojem proti totalitárním státům, které kontrolovaly vše od produkce zboží po cirkulaci myšlenek, a zároveň s ideálem „otevřené společnosti“.

Poslání Středoevropské univerzity

Myšlenka Středoevropské univerzity se zrodila v rámci dílny „Kultura střední a východní Evropy“ pořádané v rámci Meziuniverzitního centra v Dubrovniku v dubnu 1989 (CEU 1999: 12). Kořeny SEU tedy leží v ideovém prostředí budování mostů mezi Východem a Západem, které zde vznikalo, v prostředí mezikulturního dialogu a budování nadnárodního porozumění, ale i prostředí určité interdisciplinarity. Účastníci nepřijížděli primárně proto, aby se specializovali ve svých disciplínách, ale proto, aby v prostředí křížení myšlenek a podnětů diskutovali a učili se. Poslání Středoevropské univerzity na

⁸⁴ V 90. letech považovali pojmy jako „akademický podnikatel“ nebo „jednotný trh myšlenek“ za důležité v kontextu inovací a změn ve vysokém školství a akademickém prostředí v postkomunistických zemích (Dahrendorf 2000; Ash 1995).

začátku 90. let s tímto duchem do značné míry korespondovalo. Níže předkládám detailní analýzu základního veřejného dokumentu „Středoevropská univerzita – poslání“ z dubna 1991,⁸⁵ který vymezoval hlavní cíle a hodnoty projektu na počátku 90. let.

Projekt mostu k Západu

Text začíná odstavcem, který reprodukuje celý, protože autenticky vystihuje poslání univerzity ve vazbách na revoluce roku 1989 a na západní hodnoty:

„Středoevropská univerzita vznikla jako odpověď na revoluční změny, jež nedávno nastaly ve střední a východní Evropě. Hlavní impuls přichází od středoevropských intelektuálů, kteří se snaží porozumět své minulosti a připravit se na budoucnost. Obdržela však také nadšenou podporu západních intelektuálů, kteří mají starost o budoucnost Evropy. Každý ve střední Evropě si dnes přeje špičkové vzdělání západního stylu. SEU bude poskytovat regionu akademický ekvivalent nejlepšího západního vzdělání, a tím přiláká studenty nejvyšší kvality. Bude též usilovat o poskytnutí okna příležitosti pro některé z nejschopnějších studentů, jejichž studia by měla vést k dalšímu studiu na přední západní univerzitě.“

SEU se zde sice prezentuje jako *reakce* na „revoluční změny“, ale sama je zároveň jednoznačně *projektem změny*, což je v textu místy podporováno používáním přídavného jména „nový“. Hodnoty, které chce SEU v regionu prosazovat, jsou legitimizovány automaticky – tj. bez potřeby explicitního zdůvodnění – tím, že jsou „západní“. Západ je tak sám o sobě hodnotou. Věta v prvním odstavci: „Každý ve střední Evropě si dnes přeje špičkové vzdělání západního stylu“, je jediným zdůvodněním pro Středoevropskou univerzitu, které se neodvolává na potřeby intelektuálů, studentů či elit. Odkazem ke „každému“ je zde západní vzdělání konstruováno jako univerzální hodnota.

Záměr SEU je dále jednoznačně spojen s diskurzem odlišnosti mezi Západem a regionem střední a východní Evropy.⁸⁶ Vztah mezi Západem a středo-

⁸⁵ Anglický text „Central European University: A Statement of Intent“ vyšel v prvním čísle bulletinu Středoevropské univerzity „CEU Gazette“ v dubnu 1991 (CEU Gazette 1991); bulletin posléze vycházel v angličtině několikrát ročně po celá 90. léta jako hlavní informační zdroj o dění na univerzitě a byl určený směrem dovnitř SEU i ven. Český překlad poslání jsem v dokumentech nenašla (což nutně neznamená, že neexistoval), vycházím proto z anglické verze. Text měl 12 odstavců v rozsahu dvou stran bulletinu, nemá autora a je datovaný do března 1991. Podle předchozích verzí se zdá, že text psal sám mecenáš a potom jej dolažovali jeho spolupracovníci.

⁸⁶ Pojem „západní Evropa“ je v celém textu jen 1x, ale 13x je v něm použito přídavné jméno „západní“. To odpovídá širšímu pojetí než jen evropskému, protože zahrnuje i Severní Ameriku. Přídavné jméno „západní“ je navíc používáno s pozitivní konotací a obsahuje tak nepřímé kladné hodnocení.

evropským regionem je v textu vztahem spolupráce, pokud se jedná o experty a intelektuály, ale vztahem horšího a lepšího, pokud se jedná o standardy a metody výuky a výzkumu. Západ je zde standardem, k němuž se region upíná.

Projekt nadnárodní a kosmopolitní

Hlavní cíle, jak je záměr vyjmenovává ve druhém odstavci, jsou:

- A. vytvořit nové sylaby, které mohou být vyučovány na SEU i na jiných univerzitách v regionu;
- B. pomoci vzdělat nový sbor středoevropských lídrů⁸⁷;
- C. zvýšit standardy a metody výuky a výzkumu uvnitř regionu;
- D. podporovat spolupráci a porozumění mezi občany a zeměmi⁸⁸ regionu.“

Všimněme si, že jde o hodnoty univerzitního vzdělání a výzkumu, ale přitom jsou zde obsaženy i dva politické⁸⁹ cíle. Zaprvé, vzdělávat nové lídry. Ne však lídry konkrétních států, ale „nový sbor středoevropských lídrů“. Předpokládá se, že lidé v čele zemí v regionu by měli dohromady tvořit jakýsi „sbor“,⁹⁰ možná podobný „diplomatickému sboru“ složenému z lidí, kteří mají určité vzdělání, kvalifikaci, sdílené normy a způsoby práce, které umožňují jejich spolupráci. Tím se také narušuje představa, že lídři (vůdci) by měli sloužit pouze své zemi, svému národu. Středoevropská univerzita by potom byla institucí, která je tyto nadnárodní normy a vzorce bude učit a bude vytvářet nadnárodní vazby. Zadruhé, podpora „spolupráce a porozumění“ v regionu je potenciálně politickou, i když zde spíše kulturní podporou nadnárodního ideálu regionální spolupráce, která překračuje hranice národních států. V tomto kontextu je třeba upozornit i na to, že opakovaným používáním slov „region“, „střední Evropa“, „středoevropský“ je region konstruován sám o sobě jako hodnota.

Nadnárodní (transnacionální) existence je velkou hodnotou záměru. Celý pátý odstavec dokládá, jak bude tato hodnota realizována: SEU bude vykonávat svoje činnosti „na několika místech v regionu s hlavními základnami v Praze a Budapešti“, činnost bude řídit „nadnárodní personál vybraný na základě akademické excelence, nehledě na místo“, v oborech budou pracovat „bok po boku“ akademici ze střední Evropy a Západu, studenti budou pochá-

⁸⁷ Anglické „leader“ překládám jako dnes již zažitě „lídr“ kvůli negativní konotaci slova „vůdce“.

⁸⁸ Původně „nations“, což v angličtině znamená země i národ.

⁸⁹ Politické v tom smyslu, že se týkají států, jejich vůdců a občanů.

⁹⁰ „Corps“ – v podobném významu se překládá „diplomatic corps“ jako diplomatický sbor. Domnívám se, že právě v tomto sousloví má v textu použité slovo „corps“ svůj původ.

zet „z několika, pokud ne ze všech zemí regionu“, jazykem vzdělávání a výzkumu bude angličtina. Mezinárodnost je zde definována ve smyslu nedbající odlišností států, překračující hranice a jako situace, kdy instituce není vázána na jedno místo, ale na několik různých míst současně. SEU se stane „vpravdě mezinárodní“: „Nebude se podobat žádné z univerzit, které v současnosti existují. Spíše se bude vracet k síti univerzit, které se dobře dařilo na konci středověku, s učiteli pohybujícími se z místa na místo hledajíc poučení.“

Pojem, který nejlépe vystihuje způsob, jakým se zde SEU definuje, je kosmopolitismus, byť není explicitně použit. David Held definuje kulturní kosmopolitismus jako kulturní a kognitivní orientaci, která zakládá schopnost stát mimo konkrétní místo a zprostředkovávat mezi národními kulturami (Held 2002: 57–58). Kosmopolitismus bývá v určitých momentech dějin vnímán jako řešení nacionalismu a etnických konfliktů (Fine, Cohen 2002: 137) a Středoevropská univerzita byla na konci 80. let v historickém momentu, kdy začínal rozklad komunistického bloku, zamýšlena právě jako taková kosmopolitní instituce: „Účastníci raných diskusí o budoucí podobě SEU viděli tento model jako možný nástroj pro překonání hrozící exploze etnické netolerance ve střední a východní Evropě. (...) Přáli si pomáhat vzdělávat generaci vůdců, kteří by se naučili, jak nesouhlasit s pomocí intelektuálních argumentů místo skutečného boje... To byla naléhavost, která stála za vznikem SEU“ (CEU 1999: 6).

Projekt univerzity

V poslání Středoevropské univerzity se pojmenování „univerzita“ předkládá jako samozřejmost. Text volbu názvu neřeší a nezdůvodňuje, a tím víc jej utvrzuje jako něco daného, nepochybného. Přesto je třeba se zastavit nad volbou slova „univerzita“, které nebylo jediné možné a dokonce ani jediné zvažované. Zpočátku byla diskutována řada různých pojmenování pro transnacionální vzdělávací projekt. Déle než rok se s ním spojovaly různé názvy: psalo se o vzdělávací „iniciativě“, postgraduální „škole“ nebo „centru pokročilých studií“. Ještě v červenci 1990 někteří významní zahraniční rádci explicitně doporučovali mecenáši, aby místo označení „univerzita“ raději používal slovo „škola“ či „fakulta“ (*school*), „centrum“, „kolej“ (*college*) nebo „univerzitní kolej“ (*university college*), protože by to více odpovídalo zpočátku omezenému rozsahu oborů a počtu studentů (D132, D133). Přesto pojem „univerzita“ převládl. V září 1990 v Praze vznikla Kancelář pro založení Středoevropské univerzity, v dubnu 1991 potom definitivně Pražská nadace pro Středoevropskou univerzitu.

Název „Středoevropská univerzita“ byl používán dál i přes to, že české ministerstvo školství se proti jeho samostatnému používání v korespondenci – tj. bez slova „nadace“ – začalo ohrazovat ještě před koncem roku 1991 (D134). Když se proti pojmenování „univerzita“ vymezoval posléze ministr školství v Klausově vládě, Petr Píthha, bylo to jen pokračování předchozích výhrad. Lépe mělo vyhovovat označení „institut“, které by vyjadřovalo zaměření jen na část věd (sociální a humanitní) a absenci vlastního bakalářského studia. Proč i přesto pojem „univerzita“ převládl? Podle vzpomínek Jiřího Musila za tím bylo přání mecenáše, který na slovu univerzita trval a líbilo se mu (I23). Slovo univerzita totiž vyjadřuje ideál vzdělání jako něčeho *univerzálního*, co má význam nehledě na hranice států.⁹¹ Proto obsahuje poslání SEU explicitní odkaz na ideál středověké univerzity a distancuje se od moderních univerzit („Nebude se podobat žádné z univerzit, které v současnosti existují.“).

Středověké kosmopolitní univerzity, které v Evropě sdílely společný jazyk, latinu, a mezi nimiž se pohybovali putující učenci, ztělesňují první fázi internacionalizace vysokého školství (De Wit 2002: xvi). Dodnes je to jeden z ideálů, který se objevuje v diskusích o internacionalizaci či globalizaci vysokého školství. Naproti tomu moderní univerzity hrály v řadě zemí v Evropě i mimo ni historickou roli v procesu budování národů a národních států a jsou s národním státem klíčovými způsoby svázané (např. Enders 2004).

Projekt nové regionální centrality

Hlavní cíle SEU (A. – D. výše) obsahují nevyslovené hodnotící předpoklady o nízké úrovni vzdělávání a výzkumu v regionu v oblasti sociálních věd („vytvořit nové sylaby“, „zvýšit standardy“). Poslání přitom neočekává, že by nové sylaby či zvýšení úrovně výuky a výzkumu dosáhly univerzity v regionu samy, jinak by nebylo potřeba zakládat novou instituci. Její poslání v oblasti vzdělávání má přitom dva hlavní definiční rysy: (a) je elitní a (b) cílem je přiblížit region západním normám, a to jak napomáháním přesunu západních vědců a standardů do regionu, tak pohybem schopných studentů z regionu na Západ.

Záměr univerzity směřoval na prvním místě ke studentům, expertům a akademikům v regionu. Středoevropští akademici či experti jsou aktéři,

⁹¹ Ve stejném duchu dnes stejně jako tehdy rozuměl poslání Středoevropské univerzity i Petr Píthart. Univerzitu podle něj mezi jiným definuje „právě nadnárodní charakter univerzitní pospolitosti“. Jen ta škola „se může zvát univerzitou, jestliže se ve své *univerzitas*, ve svém duchovním ukotvení, dotýká celku světa“ (2015: 332–333).

kterí se v záměru vyskytují jako rovní partneři. S tím kontrastuje pohled na úroveň vzdělávání a na vysoké školy. V přítomném čase se SEU vztahuje k „významným univerzitám v západní Evropě a Spojených státech“, zatímco středoevropské univerzity zde absentují. Pokud se hovoří o budoucí „přímé spolupráci“, týká se to jen těch institucí, které směřují k západnímu standardu. Formou spolupráce mělo být „přidružení“ k SEU.⁹²

Přestože text přímo používá uvozovky, aby odlehčil význam slova „přidružení“ („*affiliated*“), význam zůstává. Předpokládá se, že takové přidružení je žádoucí a SEU se tím automaticky staví jako jakýsi středobod sítě. Spolupracující instituce mohou utvořit síť, „jejíž akademická reputace selepší jejich spojením se SEU“. Zde je předpoklad, že SEU bude mít vyšší reputaci než stávající instituce, nebo přinejmenším bude hodnotou, kterou instituce samy o sobě nemají. Středoevropská univerzita tu jakoby dává nový význam slovu „středoevropský“ ve svém jméně – znamená to, že bude novým úběžníkem, novým regionálním gravitačním centrem v oblasti vysokého školství. Jeden z raných spolupracovníků univerzity, Ladislav Čerych, potvrzuje, že bylo podobné uvažování možné, když si v teoretické rovině klade otázku, jestli SEU mohla být „takový středoevropský Harvard“ (I5). Ve shodě s představou regionálního centra Diane Stone píše, že cílem SEU bylo zastavit odchod schopných studentů z regionu na Západ, a tvrdí, že do roku 2006 se 80 % absolventů SEU vrátilo do svých zemí (Stone 2007: 546).⁹³

Projekt investiční filantropie

Mecenáš jako hybatel je v záměru SEU spíše potlačen, aktéry jsou nejmenovaní i jmenovaní intelektuálové a státníci a posléze zejména Středoevropská univerzita sama. Teprve v předposledním odstavci čteme: „Středoevropská

⁹² Ve shodě s tím také Středoevropská univerzita později uspořádala dvě setkání rektorů regionálních univerzit. První setkání středoevropských rektorů, které iniciovala SEU, se konalo 23. května 1992 v Praze a účastnili se představitelé těchto škol: ČR: Masarykova univerzita a Univerzita Palackého; Maďarsko: Univerzita Loranda Eötvöse (ELTE), Univerzita Jozsefa Attily a Univerzita Lajose Kossutha; Polsko: Jagellonská univerzita a Varšavská univerzita (D21). Druhé setkání rektorů z Polska, Maďarska a České republiky se konalo 19. až 21. března 1993 v Budapešti; organizovala je Maďarská konference rektorů na půdě Technické univerzity v Budapešti a financovala SEU prostřednictvím programu HESP. Záznam o dalším společném setkání rektorů organizovaném nebo financovaném SEU jsem ve sledovaném období v archivech nenašla (D22). V rámci Sorosova programu podpory vysokého školství HESP kolem SEU v 90. letech existovala neformální síť spřízněných institucí (nikoli univerzit, spíše kateder, menších ústavů či oborů), které byly považovány za nové a reformní.

⁹³ Zároveň však bylo cílem SEU umožnit těm nejschopnějším pokračovat ve studiích na Západě. Je tak otázka, jak věrohodná jsou uvedená data. Výzkumy absolventů obvykle pracují s daty od poměrně omezeného souboru těch absolventů, kteří údaje o sobě poskytnou a jsou v kontaktu se školou, což bývá mnohdy méně než polovina. Stone tyto specifikace neuvádí.

univerzita je založena panem Georgem Sorosem. Je to logické pokračování jeho sítě nadací, které již pokrývají střední a východní Evropu. Přislíbil minimálně 5 milionů dolarů ročně po dobu pěti let.“ Tyto dvě věty v textu představují zlomek z více než 80 řádků celého textu, ale žádný jiný jmenovaný člověk v něm nezaujímá tolik prostoru. Soros je zde identifikován jako jediný „zakladatel“. Jeho role je tedy jednoznačně klíčová a jedinečná. Ostatní dali podnět nebo projevíli ochotu, nadšeně podpořili, ale zakladatelem je on.

Založení SEU je prezentováno z hlediska zakladatele jako odůvodněné kontinuitou jeho předchozích aktivit. Zatímco na začátku záměru se dokládá řada objektivních, mecenáši vnějších důvodů pro založení univerzity (revoluce, potřeba řešit budoucnost ad.), na konci je vysvětlen důvod pro založení z hlediska mecenáše. Soros je tím zároveň sám definován jako aktér, který jedná odůvodněně a jehož aktivity mají kontinuitu (činí dlouhodobé sliby) a jsou expanzivní – tento krok je pokračováním předchozích aktivit, které „již pokrývají“ (*already cover*) střední a východní Evropu. SEU se zde vůbec prezentuje jako expandující instituce z hlediska geografického i obsahového – v přítomnosti se na SEU podílejí Polsko, Maďarsko a Československo, ale CEU má záměr *expandovat* do bývalého Sovětského svazu; v současnosti uvádí čtyři hlavní obory, ale je připravena *expandovat* do dalších oborů.

Záměr neobsahuje slova dar, mecenáš ani filantropie, která patří do tradičního slovníku filantropie. To mohlo být výsledkem úmyslného distancování se od tradičního konceptu filantropie jako dobročinnosti či charity.⁹⁴ Text však zároveň hovoří o „síti nadací“, o tom, že byly zřízeny „nezávislé nadace“ SEU v Maďarsku a Československu, nebo o tom, že se hledají příspěvky od západních „nadací“. Středoevropská univerzita je tedy prezentována i jako součást nadačního světa. V závěru textu je SEU definována jako „projekt“, což signalizuje určitý druh filantropie: filantropie jako projekt, nikoli jako dar.

Teoreticky můžeme rozlišit tři kultury dávání grantů: *dárce* (nadace dává dar existujícím organizacím na dobrou věc, hlavní je pomáhat); *investor* (investuje peníze do *projektu*, který nabízí existující organizace); *podnikatel* (investuje peníze do *podniku*, který sám pomáhá utvářet a na jehož řízení se podílí). Dá se říct, že podnikatel a investor představují ve vztahu k tradičnímu dárcovství podobnou kulturu, jen s tím rozdílem, že podnikatel se sám angažuje v utváření a řízení projektu či filantropického podniku (Leat 1999: 126–129). Soros mohl postupovat kteroukoliv z těchto variant. Ve skuteč-

⁹⁴ „Byl jsem k nadacím velmi podezřivý. Dokonce jsem měl vůči nim silné předsudky. Ty mám stále. Myslím si, že dobročinnost mění lidi na předměty dobročinnosti, a to není cíl.“ (Soros, Wien, Koenen 1997: 109)

nosti postupoval jako podnikatel, který na rozdíl od investora není omezen tím, co „trh“ – zde neziskový sektor či systém vzdělávání v regionu nabízí, ale sám aktivně spolupracuje na vzniku potřebné instituce, a do jehož projektu „investují“ i další zainteresovaní aktéři, zde vlády středoevropských zemí.

Projekt Středoevropské univerzity tak z hlediska filantropie jednoznačně reprezentuje vysoce angažovaný typ filantropie, která usiluje o změnu a kde je mecenáš v pozici hyper-hybatele. Mecenáš sice SEU zakládá na pomoc regionu, ale na druhou stranu ji nikomu nedává, kontrolu nad projektem mají řídicí orgány projektu a zakladatel. Důležité je, že v rovině diskurzu byla univerzita sama hlavním aktérem záměru a v budoucím čase měla sama jednat a záměr naplňovat – měla přitahovat studenty, vytvářet sylabus, zvyšovat úroveň vzdělání, organizovat semináře atd. Zároveň měla sama být i tím, kdo dává (*poskytne* vzdělání, *poskytne* příležitost studovat, *pomůže* vzdělat, bude *napomáhat* spolupráci, bude *sponzorovat*, vloží *víc*, než si vezme, bude *udílet* stipendia, *podporovat* kurzy atd.). Jinými slovy, SEU měla být sama aktivním subjektem filantropie.

Regionalismus Středoevropské univerzity a jejího mecenáše

Součástí sebepojetí rané Středoevropské univerzity byl regionalismus. Středoevropská univerzita svým způsobem pomáhala konstituovat středoevropský region a byla výrazem toho, že určité transnacionální sítě a komunity o střední Evropě jako o jednom celku uvažovaly. V kontextu rozděleného světa v období studené války to obnášelo představu zrušení bariér mezi Východem a Západem a překračování hranic. Středoevropanství rané SEU bylo přitom dvojího ražení. Jednak to byl středo a východoevropský regionalismus daný pohledem „shora“ a „zvenku“ pozorovatelů z Velké Británie a z USA, a jednak to bylo středoevropanství místních intelektuálů – disidentů, kteří v 80. letech promýšleli situaci v područí Sovětského svazu a vymezovali se prostřednictvím toho vůči východu Evropy.⁹⁵

Oba pohledy se překrývají a v praxi by se daly těžko oddělit, přičemž aktéři sami si rozdílů pravděpodobně nebyli explicitně vědomi. Na jednu stranu zde byl v podstatě globalizující pohled na středoevropský region jako prostor, kde by mělo dojít k transformaci k univerzálnímu ideálu otevřené společnosti. Tento pohled se snadno a rychle rozšířil i na post-sovětské země – mohly být

⁹⁵ Zde není ambicí poskytnout fundovaný přehled variant středoevropanství nebo konceptu „střední Evropy“, jak se koncipoval v různých kruzích, ať již v době státního socialismu nebo v předchozích historických epochách. Jde mi jen o naznačení rozdílů v přístupu mecenáše a některých domácích obhájců SEU.

bez problémů součástí jednoho projektu, protože všechny procházely postkomunistickou transformací a všechny čelily výzvě budování otevřené společnosti. Tento pohled spojuji zejména s mecenášem samotným. Sorosův přístup v té době byl regionální s globálními, nikoli ryze evropskými akcenty.⁹⁶

Jak Soros píše ve „Slovu předsedy“ v úvodu k první výroční zprávě své sítě nadací: „V průběhu posledních pěti let jsem věnoval přesně polovinu mého příjmu a podstatně větší část času a energie mé nadační síti... Dělal jsem to proto, že jsem si uvědomoval, že pád sovětského systému byl historickou událostí. Jaký druh režimu nastoupí na jeho místo, určí obrysy světa na mnoho let dopředu. (...) Mým cílem bylo pomoci s přechodem od komunismu k tomu, čemu říkám otevřená společnost. Otevřenou společností myslím něco podobného tomu, co máme v západní Evropě a Severní Americe“ (OSI 1995: 13).

Vidíme zde řešení problémů post-bipolárního světa, nikoli primárně problému Evropy. Přechod k otevřené společnosti je představen jako směřování k ideálům západní Evropy a Severní Ameriky, tedy svého druhu „pozápadnění“ spíše než jako cesta k hledání podstaty střední Evropy. Otevřená společnost je pro George Sorose v podstatě globální a zároveň kosmopolitní projekt: „Kde můžeme najít takové hodnoty, když naše civilizace nabyla globálního rozměru a zahrnuje mnoho odlišných kultur? Věřím, že je jen jedno řešení. Musíme vzít vážně koncept otevřené společnosti, který dovoluje lidem rozdílných názorů a rozdílných zájmů žít společně v míru“ (OSI 1995: 16).

Na druhé straně zde byl specificky středoevropský přístup, který byl patrný v projevech českých příznivců školy, jako byl Václav Havel, Petr Pithart nebo tehdejší rektor Univerzity Karlovy Radim Palouš. Středoevropskou univerzitu spojovali se střední Evropou jako společným evropským duchovním prostorem, který má svá historická specifika. Byl to dominantně evropský regionalismus, spojený s vnímanou zvláštností střední Evropy. Tak Petr Pithart při slavnostním otevření Středoevropské univerzity v Praze v dubnu 1991 hovořil o střední Evropě jako o „duchovním prostoru“ a jako o pojmu, který je „svého druhu konfese, krycí heslo“ pro vědomí kulturní odlišnosti. Toto „laboratorium celé Evropy“, kam řadil Polsko, Maďarsko, Československo a možná Rakousko, mělo být oním „duchovním půdorysem“, na němž byla stavěna nová vzdělávací instituce: „Chceme věřit, že Středoevropská univerzita v Praze bude takovým místem setkání střední Evropy a Evropy, totiž zvláštnosti a pluralitní mnohosti zahrnutých do duchovního celku. To je také od počátku důvodem obzvláštního zájmu české vlády o celý tento pro-

⁹⁶ Podle odborníka na evropskou integraci L. Čerycha, který byl u počátků SEU, se Soros spíše než o evropskou integraci zajímal o mezinárodní kontakty a hlavně byl otevřený k USA (15).

jekt. (...) bereme za svůj také úkol této univerzity: budování nové, respektive staronové domácí kultury a vzdělanosti“ (D23).

Také pro Václava Havla byla SEU, jak řekl v projevu u příležitosti zahájení druhého akademického roku v listopadu 1992 v Praze, „ztělesnění otevřenosti evropského ducha, solidarity mezi zeměmi střední Evropy, jejich duchovních spojení do dalších částí Evropy a světa moderního myšlení“ (D2). A pro Radima Palouše na téže tiskové konferenci bylo cílem SEU „pokusit se pochopit kulturní fenomén střední Evropy s celou jeho ekonomickou, ekologickou, historickou, kulturní, etnografickou a lingvistickou autenticitou...“. „Pokoušíme se nyní znovu oživit tuto autenticitu střední Evropy,“ říká Palouš. Zde je SEU spojena velmi silně se střední Evropou jako posláním i předmětem bádání. Jako alternativa a kontrapozice nám to umožňuje ostřeji vnímat odlišný přístup G. Sorose, pro kterého byla střední Evropa spíš prostorem probíhající společenské změny a místem budování otevřené společnosti, než otázkou „autenticity“, přičemž někteří z dalších aktérů SEU se od „mytologie“ střední Evropy výslovně distancovali.⁹⁷

Ať však již měl regionalismus spojený se Středoevropskou univerzitou jakýkoli nádech, vždy obnášel nadnárodní definici problému či zadání, které měla SEU plnit. Ať již šlo o Sorosův spíše globalizující regionalismus nebo Havlovo duchovní středoevropanství, v obou případech to znamenalo povznesení se nad úzce národně-specifický pohled na problémy postkomunistické obnovy a zdůraznění transnacionálních prvků a souvislostí.

George Soros v první polovině 90. let zastával regionální přístup k řešení postkomunistické transformace i v jiných oblastech a Středoevropská univerzita tak byla nepřímo součástí jeho širšího mezinárodního působení v té době. Přivítal vznik Evropské banky pro obnovu a rozvoj (European Bank for Reconstruction and Development – EBRD) v dubnu 1991 v Londýně. Řada středoevropských zemí tuto instituci vnímala jako způsob, jak oddálit integraci postkomunistických zemí do Evropského společenství (Baun, Marek 2010). Soros také podporoval myšlenku Východoevropské platební unie (East European Payments Union), která měla zahrnovat země střední a východní Evropy včetně post-sovětských republik a která měla přinést zvýšenou regionální spolupráci.⁹⁸ Meze této představy si Soros prý uvědomil na setkání představitelů Polska, Maďarska a Československa v dubnu 1990, kde byla jakákoli regionální integrace nazírána jako krok vzdalující státy od cíle integrace do západní Evropy. Tento názor podle Sorose zdůrazňoval zejména

⁹⁷ „Bylo dohodnuto, že jméno [Středoevropská univerzita] je víc než prostý fyzický popis oblasti působení. Obnáší určité politické, společenské a vzdělávací cíle. (...) Její role by měla uznávat specifickou regionu, ale ne mytologii regionu“ (D24).

⁹⁸ Kritika myšlenky viz Schmieding (1992).

tehdejší československý ministr financí Václav Klaus, a to i při jiných příležitostech (Soros 1991: 62–83).

Pohled na Česko jako součást středoevropského regionu ztělesňoval v české zahraniční politice Václav Havel, který již v dubnu 1990 inicioval regionální spolupráci tzv. Visegrádské skupiny (V3, posléze V4⁹⁹), a tyto postoje sdílela i první česká vláda. Naopak vláda Václava Klause po volbách v létě 1992 znamenala radikální obrat v české zahraniční politice. Klaus vyjednal oddělení od Slovenska a stál u vzniku samostatné České republiky. Jeho zahraničněpolitický unilateralismus se projevil zmrazením Visegrádské spolupráce apod. (Baun, Marek 2010). Lze tedy říci, že Středoevropská univerzita byla nepřímou součástí makro-regionální politiky, a to zejména tam, kde se tematizoval středoevropský regionalismus v protikladu k národně státnímu přístupu.

Stále jsme však v diskurzu regionalizace, nikoli globalizace. V poslání Středoevropské univerzity se přímo slovo globalizace neobjevuje, i když má dokument jasnou nadnárodní dikci. Avšak hned první prestižní akademická událost, kterou Středoevropská univerzita v Praze zahajovala svoje působení, měla slovo „globální“ v názvu. Šlo o mezinárodní seminář s názvem „Proces globální sociální změny a historická zkušenost střední Evropy“,¹⁰⁰ který tematizoval oslabení národního státu a nástup nadnárodních a transnacionálních aktérů a procesů, zejména v ekonomice. Evropa, od níž byly státy sovětského bloku odříznuty v roce 1948, byla Evropa národních států, ale po roce 1989 se tyto země vrací do Evropy, kde již probíhají procesy globalizace, píše se ve vymezení tématu semináře (D25).

Když akademický ředitel Pražské koleje SEU Jiří Musil představoval na tiskové konferenci v listopadu 1992 dva hlavní výzkumné projekty na Pražské koleji SEU (studium nacionalismu a výzkum ekonomické privatizace), používá nejen slova nacionalismus a etnický konflikt, ale i parochialismus a provincialismus v protikladu ke slově „globalizace“ a občanská společnost (D2). To je jedno z velmi mála míst, kde v dokumentech týkajících se SEU v Praze v první polovině 90. let vůbec narážíme na slovo globalizace, přičemž zde má jasně pozitivní konotaci.

Jiří Musil se globalizaci jako tématu odborně nevěnoval, přesto k němu měl jako sociolog města blízko. Sociologie města totiž měla ve světové li-

teratuře o globalizaci od počátku silné postavení (Timberlake, Ma 2007: 254–255). Pro studium globalizace tak pravděpodobně vytvářely urbánní studia a sociální geografie specifickou platformu i v České republice. Jiří Musil znal dílo socioložky Saskie Sassen, která obohatila studia globalizace konceptem globálního města, a pracoval s autory, kteří pojem globalizace používali, i když sám ho například v článku o Praze jako součásti systému evropských měst nepoužil; namísto toho hovořil o uzlech „mezinárodních“ obchodních a finančních aktivit (Musil 1997: 24) a pokud vím, globalizací v kritickém slova smyslu se nezabýval.

Když však mezi desítkou dalších českých sociologů Musil odpovídal v roce 1992 pro *Sociologické aktuality*¹⁰¹ na otázku „Jaká by měla být naše sociologie?“, byl jediný, který uvedl „globální“ perspektivu jako předmět studia sociologie a důvod k interdisciplinaritě: „Posilování prvního směru, kladoucího důraz na *globální souvislosti*, na takové věci, jako je konkrétní rozumění vztahů mezi politickými, hospodářskými a kulturními změnami, pokládám dnes za důležitější než směr druhý. (...) Z důrazu na problémy *globální společnosti* plyne i další priorita: mnohem větší spolupráce s ekonomy, historiky, demografy a zejména sociálními antropology“ (SA ZČ/92: 9). Pojem „globální“ se u nikoho jiného z citované ankety neobjevil¹⁰² a pramenil asi jak z Musilova zaměření na urbánní studia, tak z jeho spojení se Středoevropskou univerzitou. I přestože se tématem globalizace sám nezabýval, ukazuje to Jiřího Musila jako domácího reprezentanta nadnárodního, dokonce explicitně globálního pohledu na to, co by sociologie měla zkoumat.

Ke světovému dosahu se hlásilo také nakladatelství Středoevropské univerzity (CEU Press), založené v květnu 1992. V tiskové zprávě, která ve třech odstavcích popisuje vznikající nakladatelství, je obsažena důrazná orientace na svět. Nakladatelství je představeno jednoznačně jako globální podnik, jehož produkce bude podléhat „světové distribuci“ a směřovat ke „světovému trhu studentů a vědců“ a „akademickým knihovnám ve světě“. Jeho jazykem bude „pouze angličtina“, jeho řízení bude mít v rukách „mezinárodní správní rada“, která bude zajišťovat dodržování „světových standardů“. Střední Evropa je tu obsažena pouze jako téma, o kterém budou knihy pojednávat a které budou přinášet světu (D26, kurzíva autorka). Dá se říct, že nakladatelství SEU vzniklo jako komunikační rozhraní spojující středoevropský region se

⁹⁹ Formálně byla ustavena v únoru 1991 jako dohoda mezi Československem, Polskem a Maďarskem. Podobnou, byť neúspěšnou iniciativou byl návrh nahradit vojenské struktury studené války (NATO i Varšavský pakt) celoevropským bezpečnostním rámcem, který by vzešel z reformované Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (Conference on Security and Cooperation in Europe – CSCE).

¹⁰⁰ Konal se 26. 5.–8. 6. 1991 v Praze a přednášeli zde Ernest Gellner (UK), jeden z klasiků teorie globalizace Roland Robertson (USA), Erwin Scheuch (Německo), John Hall (Kanada) a Zdeněk Suda (USA).

¹⁰¹ Sociologické aktuality vycházely při Sociologickém ústavu (1989–1994) a vyjadřovaly potřebu sociologů reagovat a sdílet dění uvnitř vlastní disciplíny i ve společnosti.

¹⁰² V anketě odpovídali významní sociologové domácí (D) i zahraniční (Z), v závorce uvádím rok narození: Zdeněk Strmiska (1925, Z); Jiří Nehněvajsa (1925, Z); Miroslav Disman (1925, Z); Jiří Musil (1926, D); Ivo Možný (1932, D); Jaroslav Kapr (1933, D); Michal Illner (1934, D); Miloslav Petrusěk (1936, D); Jan Hartl (1951, D); Jiří Večerník (1941, D); Jan Keller (1955, D).

světem a jistě přispívalo k etablování regionu jako předmětu akademického bádání.

4.2 Angličtina na SEU jako regionální a globální „lingua franca“

Středoevropská univerzita byla instituce založená na anglickém jazyce. Většina vnitřních dokumentů byla psána v angličtině, komunikace mezi koleji probíhala v angličtině a na Pražské koleji SEU byla veškerá úřední komunikace v angličtině (v češtině byly pouze některé dokumenty určené směrem ven – k české vládě, školám nebo veřejnosti; výjimkou byly jen dokumenty Kanceláře pro založení SEU jako součásti Ministerstva školství ČR).¹⁰³ Používání angličtiny určitě plynulo z kulturního zázemí zakladatele (studia v Anglii, práce v USA, filantropická činnost v obou zemích) i okruhu lidí kolem něj, kde byla řada osob působících v Anglii nebo USA. Dále plynulo jistě z faktu, že Středoevropská univerzita se obracela na kulturně a jazykově různorodý region, proto využívala angličtinu jako spojující jazyk, kterým se domluví všichni – v této roli nového „esperanta“ byla angličtina již na začátku 90. let nejen v regionálním, ale ve světovém měřítku.¹⁰⁴

S tím potom souvisí přinejmenším dvě věci, které mají spojitost s naším tématem. Zaprvé, škola vyžadovala a potřebovala dobrou úroveň angličtiny u svých zaměstnanců i studentů. Vnitřní opatření ohledně nových akademických a administrativních pozic obsahovalo požadavek, že ideálně by kandidáti měli mít znalost alespoň dvou světových jazyků, přičemž angličtina musí být jeden z nich (D27). Inzerce zaměstnání byly v angličtině.¹⁰⁵ Barevné plakáty formátu A3 inzerující studium v akademickém roce 1993/94 byly v angličtině, požadovaly u uchazečů výbornou angličtinu doloženou výsledky zkoušky z jazyka TOEFL a přijímací pohovor měl probíhat v angličtině (D30). Veškeré formuláře a potřebné doklady byly také v angličtině. Část bariér překonávala SEU tím, že uchazečům úspěšným v prvním kole zdarma zprostředkovala zkoušku TOEFL a také dovolovala doporučující dopisy v rod-

ném jazyce.¹⁰⁶ Vlastní publicitu v angličtině měly také regionální programy spojené se Středoevropskou univerzitou (HESP a RSS, viz kapitola 5).¹⁰⁷

Nedostatečná znalost angličtiny na začátku 90. let v Československu byla skutečností, která vyplývala z toho, že hlavním cizím jazykem vyučovaným na školách byla do roku 1989 ruština, výukové metody angličtiny byly zastaralé a možnost cestovat omezená. To vytvářelo bariéru mezi školou a místním prostředím, která však byla vzájemná. Když vedoucí katedry sociologie Claire Wallace v lednu 1992 popisuje bariéry spolupráce s českou akademickou institucí, uvádí vedle malého personálního zázemí sociologie na Pražské koleji SEU i to, že semináře na české instituci probíhají v češtině a jsou pro studenty SEU nedostupné.¹⁰⁸ Přestože jazykovou bariéru řada místních akademiků poměrně rychle překonala i díky výjezdům do zahraničí, nebylo to hned na začátku 90. let, kdy se Pražská kolej SEU ustavovala.

Zadruhé, škola angličtinu vědomě rozvíjela u svých studentů, učila je zejména akademickému psaní v angličtině jako klíčové dovednosti působení ve světové společnosti. Na to, že někteří studenti z „regionu“ nemluví dost dobře anglicky, se přišlo velmi záhy. Na již zmiňované tiskové konferenci při zahájení druhého akademického roku na podzim 1992 Jiří Musil říká, že studenty na SEU učí mluvit a psát v angličtině: vyučujeme v angličtině a na konci každého předmětu se čeká, že studenti umí psát své texty v dobré, *profesionální* angličtině (D2). Směrem ke zdokonalení angličtiny u vlastních studentů směřovalo značné úsilí SEU průběžně, přinejmenším ještě kolem roku 2000.¹⁰⁹

Na výuku angličtiny v Československu byla zaměřena také přímá filantropická podpora G. Sorose. Mezi prvními institucemi podpořenými v rámci programu podpory vysokého školství HESP v České republice byla Asociace učitelů angličtiny (Association of Teachers of English), která chtěla připravit nové výukové materiály a plánovala i výukové pořady v televizi. Podpora výuky angličtiny pokračovala v dalších letech v rámci Sorosovy nadace OSF Praha v programech TESOL (Teaching of English to Speakers of Other Lan-

¹⁰³ Jaká byla situace na Budapeštské koleji z hlediska maďarštiny, nevíme.

¹⁰⁴ Globalizace je běžně spojována s angličtinou jako jednotným jazykem komunikace, který ji umožňuje a urychluje (De Wit 2002: 183–192).

¹⁰⁵ Inzerát v angličtině měl vyjít v Lidových novinách: „operations director“ a „financial officer“ měli řídit budovy na Praze 3, schopnost hovořit anglicky, reference nutné (D28). Společný inzerát na postgraduální studia ekonomie CERGE a SEU vyšel v Hospodářských novinách a v LN s termínem přihlášek 15. května 1991; oba požadovaly výbornou znalost angličtiny a dokončení prvního stupně univerzitního vzdělání (D29).

¹⁰⁶ Formulář žádosti o přijetí ke studiu byl pouze v angličtině. Je v něm uvedeno, že Sorosova nadace uspořádá (zdarma) zkoušky TOEFL pro všechny, kdo postoupí do druhého kola výběru a budou to potřebovat. V příloze požadují doklad o znalosti anglického jazyka a dvě doporučení, která musí být napsaná v angličtině. Ve formuláři je nicméně uvedeno: „Pokud máte pocit, že byste dopis napsali lépe v rodném jazyce, můžete tak učinit“ (D31).

¹⁰⁷ Zpráva o publicitě programu RSS za první rok v Československu uvádí v září a říjnu 1991 inzeráty v Lidových novinách, Respektu, Přítomnosti a v Bulletinu ČSAV. Interní informace směřovaly dále na Prezidium ČSAV, Radu vysokých škol a na ústavy ČSAV a fakulty, které se zabývaly podporovanými obory. Oznámení v češtině vyšlo jen v Hospodářských novinách, „i když to nebylo vyžadováno vedením SEU“ (D32).

¹⁰⁸ Podobně například zápis ze schůze zaměstnanců katedry sociologie Pražské koleje ze dne 29. 11. 1991 zachycuje, že proběhlo setkání s Jiřím Kabelem z FSV UK a že by byla vítána spolupráce, ale jen pro studenty SEU, kteří mluví česky (D33).

¹⁰⁹ Přípravný modul obsahoval intenzivní kurz anglického akademického psaní (vlastní zkušenost autorky).

guages) a SPELT (Soros Professional English Language Teaching Program) (OSF Praha 2002). „Posláním těchto dvou programů je poskytovat podporu z hlediska anglického jazyka pro ostatní nadační programy a pozvedat celkovou úroveň používání angličtiny v zemích regionu tak, aby nové generace byly schopné komunikovat snadno a úspěšně s lidmi po celém světě“ (OSI 1996: 140).

Dobrá znalost angličtiny je tu nahlížena jako *praktická* dovednost, která má umožnit lidem účastnit se mezinárodních akcí, dovednost „postížená dlouhými roky izolace od mezinárodní komunity“ (Ibid.). Jazyk je brán nikoliv jako věc specifické kultury, ale jako prostředek světového zapojení. Tento instrumentální pohled na anglický jazyk jako prostředek mezinárodního dorozumění a propojení považuji za klíčový pro étos Středoevropské univerzity i Sorosovy filantropie. Ani pro Sorose nebyla angličtina rodným jazykem, ale „jen“ jazykem dorozumění v globálním světě. K tomu je nutné si uvědomit, že v oblasti střední a východní Evropy byly jen dva jazyky, které mohly šířěji zprostředkovat komunikaci, a to angličtina a ruština. Jakýkoli regionální projekt byl nemyslitelný bez společného jazyka a z evidentních důvodů to tehdy nemohla být ruština.

K přenosu angličtiny a anglo-americké kultury akademického publikování a bádání dále přispívala knihovna Středoevropské univerzity pod vedením britského knihovníka Richarda Ayrese. Knihovna byla veřejně přístupná na Pražské koleji SEU v letech 1991–1995. Se zánikem Pražské koleje se knihovna přesunula do Budapešti. Poslání knihovny bylo koncipované regionálně. To potvrzuje nadpis jednoho článku v časopisu Středoevropské univerzity: „SEU: Budování knihovny *pro celý region*“ (CEU Gazette 1992a: 8, kurzíva autorka). Zatímco o studiu na Pražské koleji SEU v Praze nemusela mít většina místních akademiků či studentů veřejných vysokých škol v Praze povědomí, její knihovna byla otevřená všem, a to v otevírací době od 7 do 23 hodin. Knihovna byla navíc budována ve stylu otevřeného přístupu k fondům – tedy s možností chodit mezi regály a dívat se do knih přímo – což bylo v domácích akademických knihovnách tehdy nevídané.¹¹⁰

Knihovna SEU byla opravdu otevřená instituce, na začátku roku 1993 měla čtvrtinu čtenářů mimo SEU/CERGE¹¹¹ a věnovala se i školení knihovníků z místních knihoven – do roku 1993 ji navštívilo 250 českých a slovenských knihovníků. Knihovna SEU měla štědrý rozpočet na nákup nejnovějších i klasických knih ze zahraničí. V roce 1993 měla knihovna SEU/CERGE

10 tisíc titulů a 230 časopisů především v angličtině a začínala budovat novou kolekci k nacionalismu pro potřeby Centra pro studium nacionalismu. Ve výhledu pěti let tehdy chtěl vedoucí knihovnický mít 50 tisíc titulů.¹¹² Plánoval mezi jiným i čtenářské granty na pobyty v knihovně ke studiu nacionalismu (D34). Knihovnu považovali za neobyčejně přínosnou všichni sociální vědci, s nimiž jsem vedla rozhovory, nehledě na jejich názory na Pražskou kolej SEU. Představovala „v té době nejlepší fond společenskovední moderní literatury, který vůbec v Česku existoval“ (I15), byl to nenahraditelný zdroj zahraniční literatury, především v anglickém jazyce, která po letech izolace nabízela okno do západních sociálních věd a humanit. Ale nejen to – na druhou stranu dovozovala budovat knihovnu *klasických* děl z oblasti filosofie (I14) a pořizovala ročníky důležitých časopisů i *zpětně*. Šlo skutečně o budování stabilní báze na evropské úrovni pro obory, které se na SEU vyučovaly.

Středoevropská univerzita v Praze tedy byla těsně spjata s angličtinou. Používání angličtiny však může být nahlíženo kriticky, i když je rovnou nevnímáme jako projev dominance anglofonního světového centra či hegemonie USA (De Wit 2002: 183). Může být vnímáno jako projev elitismu a přehlížení specifik místních kultur. Tak v souvislosti s globální dominancí angličtiny ve vědeckých kruzích píše rakouský filosof Konrad P. Liessmann, že „jakmile kyne světová elita, nikdo si nepřeje, aby byl řazen k provinční Evropě a její různorodosti. ... Vědecké elity se tedy většinou nemusí bezpodmínečně vyznačovat kreativitou a originalitou, nýbrž především vnějším znakem – užíváním angličtiny“ (Liessmann 2009: 94). Ve stejném duchu se vyjadřoval český ministr školství Petr Piňha, jenž národní jazyk spojoval s kulturní rozmanitostí Evropy a vnímal jej jako základ odlišného přístupu ke skutečnosti: „Jazyk není jen výrazový prostředek, ale především ustálený formát myšlení“ (Piňha 1999: 193). Angličtina pro něj byla výrazem a nástrojem vytváření unifikovaných ekonomických a právnických struktur nad kulturní rozmanitostí států Evropy: „kongresová angličtina se stala novým univerzálním jazykem vyškolených (vzdělanci skoro vymřeli)...“ (Ibid.: 193–194). Tento typ sjednocení přitom vnímal otevřeně kriticky a zároveň implicitně jako amerikanizaci, když globalizovanou spotřebu symbolicky spojoval s obrázkem „muže s krabičkou Marlboro“ a „všeevropským *latest american hit*“ (1999: 194, kurzíva originál).

Používání angličtiny může být vnímáno i jako překážka pravdivého poznání sociální reality. Liessmann považuje za klíčovou „souvislost mezi ja-

¹¹⁰ Ještě v polovině 90. let nebyla v České republice žádná knihovna s otevřeným přístupem k fondům (Kalkus 1997).

¹¹¹ Knihovny obou organizací byly během jejich společné existence v sídle na Praze 3 spojené.

¹¹² Jen během prvního roku bylo na nákup knih přiděleno 100 tisíc dolarů a na katalogizační vybavení 150 tisíc dolarů (D75). Jejich nákup byl provázán s obsahem jednotlivých oborů a předmětů vyučovaných na SEU (I24).

zykem, kulturou, historickým vědomím a schopností reflexe“ (2009: 93). Z takového hlediska by používání cizího jazyka namísto češtiny vlastně znevažovalo nebo přinejmenším znesnadňovalo skutečné porozumění místním dějům i autentické nahlédnutí nadnárodního dění z místní perspektivy. Používání angličtiny, které bylo převládajícím módem na Pražské koleji, mohlo být (a pravděpodobně i do nějaké míry bylo) ve společenských a humanitních vědách v České republice vnímáno jako nedostatek z hlediska samotného poslání školy – tedy zkoumat postkomunistickou transformaci v regionu – ve vztahu k českému kulturně-historickému prostředí.

Přítom intelektuální podhoubí, z něhož SEU vznikala, bylo na konci 80. let jazykově relativně diferencované, i když angličtina zřejmě již tehdy převažovala. V prostřední Meziuniverzitního centra v Dubrovniku byly jednacím jazyky kromě angličtiny i němčina a francouzština (Svítek 1991: 534). Se zúžením jazyků na angličtinu nebyli spokojeni ani všichni v prostředí SEU. Když se v květnu 1992 v Praze konal malý mezinárodní seminář o výuce a výzkumu sociologie na Středoevropské univerzitě, zazněla tam po obsahové stránce studia jen dvě doporučení (jinak se většina doporučení týkala výzkumných témat). Zaprvé, měla se začlenit výuka francouzštiny a němčiny – tedy jazyky, které jsou regionálně, nikoli globálně významné (respektive „centrální“, nikoli „hyper-centrální“¹¹³). A zadruhé, měl být doplněn výukový modul zaměřený na středoevropskou kulturu a sociální historii (D35). Obě doporučení přitakávají regionálnímu pojetí, ale kladou přitom důraz na různorodost a specifické kultury regionu. Jestliže bychom spolu s Hansem de Wittem odlišovali globalizaci jako proces spojený s dominancí angličtiny od internacionalizace jako procesu, který vede k vícejazyčnosti (De Wit 2002: 192), pak tato doporučení směřovala proti globalizujícím trendům. Každopádně důraz na středoevropanství, jehož nositelem na škole byl mimo jiné právě český sociolog Jiří Musil, na oboru sociologie i celé škole od druhé poloviny 90. let postupně slábl (I39).

¹¹³ Nizozemský sociolog Abram de Swaan rozděluje jazyky v globální perspektivě na centrální, supercentrální, hypercentrální (angličtina) a periferní (Giddens 2013: 138).

Kapitola 5

Nadnárodní programy a struktury Středoevropské univerzity

Raná Středoevropská univerzita byla nadnárodní organizací působící v několika zemích zároveň a sloužící studentům a vědcům z desítek zemí. Byla postavena na transnacionálních sítích a dále pomáhala vytvářet transnacionální sociální kapitál. V této kapitole se nejprve zaměřuji na popis hlavních řídicích struktur univerzity a sleduji, nakolik jejich členové ztělesňovali nadnárodní charakter školy, respektive nadace. Dále ukazuji, že se raná Středoevropská univerzita jako nadnárodní organizace pohybovala z hlediska akreditace a právního zakotvení jen částečně v domácím právním prostoru – v případě Pražské koleje, na kterou se zde zaměřuji, tedy v Československu a v České republice¹¹⁴. Částečně se vztahovala k právním normám jiných zemí, Maďarska (kolej SEU v Budapešti) a zejména USA. Soudím, že to bylo stejně tak záměrem (pro udržení si manévračního prostoru a nezávislosti na místním prostředí) jako nutností v situaci, kdy národní právní řád ustavení nadnárodní instituce typu Středoevropské univerzity vlastně neumožňoval. V poslední části kapitoly potom zkoumám, jak fungovalo nadnárodní nastavení dvou filantropických programů, které zpočátku tvořily součást Středoevropské univerzity, a to programu podpory vysokého školství HESP a grantového programu pro společenské a humanitní vědy RSS.

5.1 Nadnárodní a domácí struktury vedení

První řídicí struktury SEU

Když SEU vznikala, bylo jednou z prvních zvažovaných strategií začít jmenováním rektora. Měla to být významná osobnost, která by dokázala počátky školy zaštitit svojí reputací, kontakty a pravděpodobně i získat další prostředky, protože pro mecenáše bylo od počátku důležité, aby škola nezávisela jen na jeho daru, ale aby dokázala přitáhnout podporu i z jiných zdrojů. S otázkou, zda by

¹¹⁴ I v rámci Československa bylo vysoké školství v rukách národního ministerstva školství, tj. nebylo záležitostí federální vlády, ale primárně národní vlády ČR a SR.

se neujal role rektora, byl osloven evropský odborník na vysoké školství českého původu, Ladislav Čerych.¹¹⁵ Čerych odmítl. Měl pocit, že škola zatím nemá žádnou koncepci a také vážné rodinné důvody mu neumožňovaly se tak náročnému projektu naplno věnovat. Navrhl, že by měla vzniknout raději širší akademická rada, která by nejprve vypracovala koncepci školy (I5), což se potom stalo.

V počátečním období měla Středoevropská univerzita dvě hlavní řídicí instituce, na jedné straně Akademickou plánovací radu (*Academic Planning Board* – APB¹¹⁶), jejímž předsedou se stal v září 1990 právě Ladislav Čerych a která se poprvé sešla v dubnu 1991 ve dnech otevření Pražské koleje v Praze. APB tehdy mj. schválila vytvoření řídicích oborových skupin pro první čtyři obory, které měly vzniknout (ekonomie, společnost a politika, environmentální vědy a historie, druhé dva obory na koleji v Budapešti). Sedmnáctičlenná rada byla jakýmsi zárodkem akademického senátu a posléze se do něj přetvořila. Na straně druhé tu byl úzký Výkonný výbor SEU (*Executive Committee*), který se scházel od prosince 1990 přibližně jednou za měsíc, někdy v přítomnosti mecenáše, a dělal hlavní operativní rozhodnutí. Jeho členy byli zpočátku jen Ladislav Čerych, Jiří Musil a William Newton-Smith. Počáteční silné zastoupení lidí s vazbou na Česko odráží fakt, že SEU zpočátku vznikala v Praze. Jiří Musil byl do března 1992 zároveň předsedou výboru. Od srpna 1991 se stal členem výboru maďarský novinář a historik István Rév jako hlavní představitel nově založené koleje v Budapešti a od června 1992 se do výboru zapojil polský sociolog Edmund Mokrzycki, což zase souviselo se závazkem Sorose vybudovat část SEU i v Polsku.¹¹⁷ Vidíme, že výbor se opíral o vícenárodnostní skladbu členů, která přesně odrážela územní priority v budování univerzity, a to s výjimkou Newton-Smitha, který ve výboru zastupoval anglofonní Západ i mecenáše.¹¹⁸

Podívejme se nyní z hlediska zastoupených zemí na Akademickou plánovací radu. APB měla 17 členů. Z hlediska toho, v jakých zemích působili, zahrnovala na jedné straně představitele Západu s významnou přítomností anglosaských zemí¹¹⁹ a na straně druhé země střední Evropy.¹²⁰ Středoevropané však byli v radě přítomní víc než jen onou asi třetinou členů. Někteří z nich totiž sice působili na Západě a v radě tak zastupovali západní instituce, ale

¹¹⁵ Více o osobnosti Čerycha např. Čerych 2013; Petrusek 2011: 30–39.

¹¹⁶ Jinde v dokumentech též *Academic Planning Committee*, podle mého názoru šlo o to samé.

¹¹⁷ Tento závazek byl údajně vysloven v létě 1992 na setkání s polskými akademiky a intelektuály ve Varšavě (CEU, 1999: 26). E. Mokrzycki (nar. 1937, zemř. 2001) byl představitelem humanisticky orientované polské sociologie, věnoval se teorii i metodologii, publikoval o demokracii ad., působil v Ústavu filosofie a sociologie Polské akademie věd ve Varšavě. Byl prvním vedoucím Katedry sociologie Středoevropské univerzity ve Varšavě (1995–2001). Zdroj: životopis na stránkách jeho domovského pracoviště: http://db.css.edu.pl/css/mokrzycki_en.php, cit. 14. 6. 2016.

¹¹⁸ To pouze vyvozují z toho, že měl na mecenáše nejdelší a nejužší vazbu, a z toho, že podobnou praxi mecenáš používal i v jiných projektech (srov. role Pelczynskeho v Polsku nebo Vásárhelyie v Maďarsku).

¹¹⁹ USA (3x), Velká Británie (2x), Francie (2x), Švýcarsko, Belgie, Itálie, Německo a Rakousko.

¹²⁰ Maďarsko (2x), Českou republiku, Slovensko a Polsko.

byli zároveň původem ze střední Evropy. Tak polský filosof Krzysztof Michalski působil v Rakousku, původem český sociolog a antropolog Ernest Gellner v Británii a Ladislav Čerych ve Švýcarsku; také francouzský filosof Jacques Rupnik měl české kořeny a nesmíme zapomenout na mecenáše, který byl sám maďarského původu. Když se na složení rady podíváme tímto pohledem, pak byla třetina členů z domácích institucí ve střední Evropě, třetina členů původem ze zemí střední Evropy, působících na Západě, a nakonec asi třetina členů ze Západu. Rada ve svém složení tak téměř dokonale naplňovala ideu mostu mezi střední Evropou a Západem! Za povšimnutí stojí, že v těchto počátečních strukturách chyběli představitelé východní Evropy a post-sovětských zemí.

Správní rada SEU a rektor

Počáteční struktury byly samotným zakladatelem považovány za dočasné řešení na dobu přibližně dvou let, než bude škola uznána jako univerzita a dojde k vytvoření standardních akademických orgánů. „Tento evoluční přístup umožnil, aby univerzita začala fungovat okamžitě, i když poněkud chaotickým a netradičním způsobem,“ píše v úvodním slovu v letáku z roku 1992 mecenáš. Zároveň předpokládá, že „až přijde čas, SEU se usadí a stane se ‚řádnou‘ institucí“ (D75: 4).

Výkonný výbor i Akademická plánovací rada zanikly v souvislosti s ustavením akademického senátu a posilováním správní rady Středoevropské univerzity. Akademický senát SEU se sešel poprvé v říjnu 1992¹²¹ – a zároveň s tím skončila působnost Výkonného výboru SEU i Akademické plánovací rady. Na prvním zasedání senátu bylo rozhodnuto směřovat k řádnému zvolení rektora. Do té doby měl mít tuto odpovědnost předseda senátu, William Newton-Smith, který je tak někdy uváděn mezi rektory SEU (CEU 1999: 68). V polovině roku 1992 se také poprvé sešla správní rada Středoevropské univerzity ve složení George Soros (předseda), William Newton-Smith (místopředseda), Aryeh Neier, István Rév, Miklós Vásárhelyi; později do rady přibyl Claus Moser a Alfred Stepan (CEU 1999: 27). Správní rada univerzity je klíčový řídicí orgán, který určuje celkové směřování školy. Složení první správní rady jasně sdělovalo, že ústřední kulturně-sociální zázemí Středoevropské univerzity leží a bude ležet v maďarských a britsko-amerických kruzích, české prostředí zde zastoupeno nebylo.

Na podzim 1993 byl rektorem SEU jmenován americký politolog Alfred Stepan¹²². Funkce se ujal od 1. ledna 1994. Správní rada SEU personálně po-

¹²¹ Senát měl 18 členů (ředitelé programů, výzkumní ředitelé a další akademici senioři) a zodpovídal za akademickou politiku SEU.

¹²² A. Stepan byl do té doby děkanem Fakulty mezinárodních vztahů a veřejné politiky Kolumbijské univerzity v USA (*School of International and Public Affairs at Columbia University*).

sílila v říjnu 1994 na naléhání nového rektora (Stepan 2009: 704) a začala SEU důrazněji posunovat k ideálu plně rozvinuté elitní mezinárodní školy. Vedení univerzity se však pouze postupně oddělovalo od bezprostředního vlivu mecenáše. Teprve v roce 2007 George Soros odstoupil z funkce předsedy správní rady SEU a zůstal jen čestným předsedou.

Správní rada SEU v roce 1994:¹²³

- G. Soros (předseda) – Maďarsko/USA
- A. Stepan (rektor SEU) – USA
- A. Neier – USA
- L. Botstein* – USA
- C. Campbell* – USA
- W. Newton-Smith (místopředseda) – UK
- C. Moser – UK
- R. Dahrendorf* – UK
- W. Lepenies* – Německo
- B. Geremek* – Polsko
- I. Rév – Maďarsko
- M. Vásárhelyi – Maďarsko

Složení rozšířené správní rady z roku 1994 ukazuje, že Pražská kolej SEU neměla ve správní radě Středoevropské univerzity přímou oporu. Její složení naopak ukazuje vliv anglosaských zemí, USA a Velké Británie, protože k těmto zemím patřilo osm ze dvanácti členů správní rady. Nejbližší další výraznější kulturní vliv lze spatřovat v Maďarsku. Mezi zdroji najdeme ještě Německo a Polsko, naopak Česko ani Československo ke kulturním referenčním rámcům osob v radě SEU v této době nepatřilo. Jestliže považujeme Výkonný výbor a Akademickou plánovací radu za předchůdce pozdějších struktur včetně správní rady, pak jejich srovnání ukazuje vymizení „českých“ vazeb. To koresponduje s důrazem na efektivitu a centralizaci SEU v Budapešti, který správní rada v tomto složení tím víc a tím snadněji prosazovala.

V říjnu 1994 přichází od správní rady informace, že nechce mít dvě koleje. Je třeba, aby SEU měla jedno standardní vedení, a to se sídlem v Budapešti. Vedení SEU to interpretuje jako konec „zakladatelského období“ (D36). V tom ohledu byla existence Pražské koleje součástí konkrétní fáze budování nadnárodní školy, která končila na přelomu let 1994 a 1995. Skladba prorektorů SEU ještě na podzim 1995 sice připomínala, že jedna kolej SEU existuje

¹²³ Osoby označené * byly kooptovány do rady v říjnu 1994, čímž došlo ke zvětšení rady (OSI 1995: 173; CEU 1999: 40).

v Praze¹²⁴, ale to vzhledem k váze těchto funkcí a následnému úplnému zániku Pražské koleje nebylo směřodonné.¹²⁵

Rady kolejí SEU v Praze a Budapešti

Středoevropská univerzita do roku 1995 existovala ve formě dvou rovnocenných kolejí či fakult v České republice a v Maďarsku. Každá kolej měla svého akademického ředitele, který byl členem Výkonného výboru SEU (J. Musil a I. Rév) a posléze se zodpovídal Senátu SEU a rektorovi. Z právního hlediska však měly koleje právní formu nadace, kde rozhodovala asi desetičlenná místní správní rada. Na rozdíl od správní rady SEU jako celku, která byla mezinárodní, měly správní rady nadací v Praze a v Budapešti za úkol zakotvit koleje v místním prostředí. Jejich složení by nám proto mohlo naznačit míru zakořeněnosti do místního prostředí. Přehled členů správní rady Pražské nadace SEU a její srovnání se situací v Budapešti ukazuje již tabulka 1 ve druhé kapitole. Viděli jsme, že ve správní radě nadace SEU v Budapešti byli lidé s dlouhodobými a někdy i přátelskými vztahy na mecenáše, zatímco v pražské nadaci chyběli. V případě pražské nadace jsme tedy mluvili o slabém napojení na mecenáše. Zde se vracíme ke stejné tabulce, ale z hlediska napojení členů správních rad do domácího prostředí.¹²⁶

Jako pozitivní indikátor zakotvení chápou pozici v domácí akademii věd nebo vysoké škole (ředitel odboru, vedoucí katedry apod.), zejména v 80. letech, které předcházely vzniku SEU. Taková pozice znamená místní sociální a kulturní kapitál, který mohl člen správní rady použít pro podporu SEU. Naopak negativně mohlo zakotvení ovlivnit to, pokud člen rady byl před rokem 1989 v exilu a neměl tedy kontakt s domácím prostředím nebo – v českém prostředí – podpis Charty 77, který vedl k vnitřní izolaci režimem (znemožnění pracovat v oboru, publikovat apod.). Oba poslední indikátory jsou specificky české, protože v Československu, na rozdíl od Maďarska nebo Polska, představovalo přihlášení se k disentu ještě v 80. letech izolaci a znemožnění odborné práce i cestování a zároveň na přelomu 60. a 70. let přišla druhá vlna emigrace spojená s normalizací. Zatímco v Polsku a Maďarsku bylo pro sociální vědce možné v 80. letech vycestovat na Západ a oddělení obou světů již nebylo tak striktní, u nás se vybudovaly nové bariéry.

¹²⁴ Ernest Gellner byl na podzim 1995 jmenován prorektorem za Pražskou kolej, ale ještě téhož roku zemřel a byl ve funkci nahrazen vedoucím Katedry dějin a filosofie umění na SEU Tomášem Vlčkem (CEU 1999: 66).

¹²⁵ Prorektorů bylo více, již na podzim 1994 se stal akademickým prorektorem I. Rév a prorektorem pro právní otázky T. Várady (CEU 1999: 66); v publikaci z roku 1999 jsou dále mezi prorektory uvedeni M. Vásárhelyi, L. Bruszt, Sorin Antohi a J. Musil, což zřejmě odráží až následný vývoj (Ibid.: 68).

¹²⁶ Složení správní rady se částečně měnilo, v roce 1992 byl na místě předsedy PNSEU P. Pithart vystřídán D. Kroupou, v roce 1994 mezi členy přibyl C. Svoboda atd., ale k nějaké zásadní proměně nedošlo. Zde se s vědomím omezení, která to přináší, držím situace z roku 1992.

Mezi členy nadace v Budapešti byly přinejmenším čtyři osobnosti s významným postavením v akademické obci doma již před rokem 1989 (Endre Bojtár, György Enyedi, Lajos Vékás a Tibor Vámos). Mezi členy nadace v Praze nebyli lidé s takovým postavením v akademické obci. Naopak – což s tím samozřejmě souviselo – mezi členy nadace v Praze byli dva lidé, kteří žili v zahraničí (Ernest Gellner a Karel Schwarzenberg) a další čtyři lidé, kteří podepsali Chartu 77 (Václav Havel, Petr Pithart, Radim Palouš a Václav Žák). Z devíti členů rady – když nepočítám členy Výkonného výboru, kteří byli součástí rady jak v Praze, tak v Budapešti (tedy Jiří Musil, William Newton-Smith a Ladislav Čerych) – patřily dvě třetiny pražské správní rady k osobnostem, jejichž kontakt s domácím akademickým prostředím před rokem 1989 byl velmi ztížený. Z ostatních členů dva nepatřili do okruhu sociálních věd, měli za sebou odbornou dráhu v přírodních vědách (Libor Pátý a Ivan Havel) a Dagmar Burešová byla právnička. Z hlediska postavení členů správní rady v „domácím“ prostředí v pražské nadaci chyběly kontakty do společenskovední oblasti.

To jistě souviselo i s tím, do jaké míry se mohl projekt SEU opírat o předchozí působení mecenáše v zemi. Jak jsme viděli v kapitole 2, Soros založil maďarskou nadaci již v roce 1984, takže když v roce 1991 vznikla Budapešťská nadace pro SEU, měla za sebou již sedm let relativně úspěšného působení. Sám mecenáš každopádně vnímal činnost maďarské nadace před listopadem 1989 jako úspěch. Zpětně jej přičítal zejména tomu, že nadace podporovala učitele, vysokoškolské profesory a výzkumné pracovníky bez rozdílu jejich postoje ke státnímu režimu, tedy že „patřila Maďarům“, ne jen disidentům (Soros, Wien, Koenen 1997: 116–117). Z hlediska místního ukotvení se tedy v Budapešti nadnárodní projekt opíral o lépe místně zakotvené akademické obhájce a celkově o širší podporu v akademických a vysokoškolských kruzích, kterou v České republice postrádal.¹²⁷

Vedení oborů v Praze a v Budapešti

S výše uvedeným souvisela i míra, do jaké si domácí akademici byli schopni „přivlastnit“ Středoevropskou univerzitu. Pamětníci se v podstatě shodují, že Středoevropská univerzita byla nejvíc internacionální na své Pražské koleji, zatímco v Budapešti a ve Varšavě byli silněji zastoupeni místní akademici, Maďaři a Poláci. Podle Gellnerova životopisce, Johna Halla, se Středoevropská univerzita po uzavření pražské pobočky maďarizovala a „stala se ještě větším maďarským mo-

¹²⁷ Na podporu Středoevropské univerzity v ČR vznikl otevřený dopis asi patnácti členů Akademie věd (D17) a petice, kterou iniciovali čeští studenti vně SEU na podzim 1993. Petice s téměř 1500 podpisů byla předána vládě ČR v roce 1995 (D37, D38, D39). Jiné výrazy podpory jsem nezaznamenala. Dále zde vycházím z rozhovorů (I32, I39, I26).

nopolem“ (Hall 2011: 368). Mezi dobové námitky proti Středoevropské univerzitě v Praze patřilo, že tam studuje jen minimum českých studentů. To byla samozřejmě pravda, na Pražské koleji SEU studovalo například ve školním roce 1992/1993 ve čtyřech oborech jen 15 studentů z Československa (tabulka 9 v příloze), tedy asi třináct procent z celku studentů.¹²⁸ Středoevropská univerzita byla velmi silně mezinárodní z hlediska skladby studentů na *obou* kolejích. Co však koleje odlišovalo, byla odlišná míra „přivlastnění“ školy ze strany místních akademiků.

Tabulka 2 Vedoucí oborů a předsedové oborových rad na SEU v Praze a v Budapešti (1992)

Obor	Domácí akademik	Zahraniční akademik
Pražská kolej SEU		
Společnost a politika	—	vedoucí Claire Wallace (Lancaster University, Velká Británie) předseda Raymond Pahl (University of Kent, Cantenbury, Velká Británie)
Evropská studia	—	vedoucí a předseda Gabriel Fragniere (European Centre for Work and Society, Brusel, Belgie)
Ekonomie	vedoucí Josef Zieleniec (Univerzita Karlova) ¹²⁹	předseda Roman Frydman (New York University, USA)
Dějiny a filosofie umění	vedoucí a předseda Tomáš Vlček (Československá akademie věd)	—
Budapešťská kolej SEU		
Environmentální vědy	—	vedoucí Robert Wilkinson (University of California, USA) předseda Richard Southwood (Oxford University, Velká Británie)
Evropská kulturní studia	vedoucí a předseda Endre Bojtár (Maďarská akademie věd)	—
Historie	vedoucí a předseda Péter Hanák (ELTE a Maďarská akademie věd)	—
Práva	vedoucí a předseda András Sajó (ELTE a W. Cardozo School of Law, New York, USA)	—
Politické vědy	vedoucí a předseda János Kis (Maďarská akademie věd)	—

Zdroj dat: SEU (1992).

¹²⁸ Dá se tedy říct, že přes 80 % studentů bylo zahraničních. To bylo skutečně hodně. Karlova univerzita v Praze měla mezi lety 1959 a 1998 jen kolem 3 % zahraničních studentů (ČSÚ 2010) a jejich počet začal růst jen velmi pomalu a později (v roce 2003 představovali zahraniční studenti asi 10 % studentů UK).

¹²⁹ Od července 1992 byla vedoucí Alena Nešporová (D40).

V tabulce 2 u každého oboru vidíme dvě vedoucí pozice: vedoucí oboru (respektive katedry) a předseda oborové rady. Na koleji v Budapešti tedy bylo celkem deset pozic, z nichž na osmi byli domácí akademici (tj. čtyři pětiny). Na Pražské koleji SEU bylo celkem osm pozic, z nichž domácí akademici byli jen na třech (tj. necelé dvě pětiny). Podobné by to bylo i z hlediska osob, nikoli obsazení pozic: v Praze byli domácí dva ze šesti vedoucích pracovníků, v Budapešti čtyři ze šesti. Koleje v Praze a v Budapešti se tedy na začátku 90. let diametrálně lišily v míře zastoupení domácích pracovníků na vedoucích akademických pozicích. Tato zjištění zcela korespondují s dojmy a názory pamětníků. Zatímco SEU v Budapešti budovali převážně místní akademici, v Praze byla převážně v rukou zahraničních odborníků z britskoamerického kulturního okruhu, s výjimkou Gabriela Fragniera. Tabulka vypovídá o výrazné domestikaci oborů na SEU v Budapešti ve srovnání se situací v Praze, kde byla kolej SEU – s výjimkou Katedry dějin a filosofie umění¹³⁰ – rozvíjena jako zahraniční instituce.

Zkoumání složení vedoucích struktur na vznikající Středoevropské univerzitě nám ukázalo, že její regionalismus byl založen na pečlivé práci s národními reprezentacemi v institucionálních strukturách a jejich vyvažování. V případě kateder tomu však bylo jinak. Při zakládání oborů se postupovalo jen do omezené míry podle předem daného plánu. Některé katedry vznikly tak, že aktivní místní obhájci dokázali přesvědčit mecenáše, aby je podpořil. To byl případ pražské Katedry dějin a filosofie umění a některých kateder v Budapešti. Ve výsledku potom obsazení kateder místními akademiky reflektovalo okolnosti jejich vzniku a budování spíše než regionální vyvažování. Pro jejich místní udržitelnost se míra obsazení domácími aktéry ukázala jako životně důležitá. Ne každý cizinec byl „létajícím profesorem“, ale přesto pro ně bylo těžké výrazněji propojovat katedry s místním prostředím a na jejich podporu mobilizovat členy místních akademických obcí. Když došlo ke krizi, neměli cizinci tolik důvodů bojovat za setrvání SEU v Praze (ani dostatek místních znalostí na to, aby věděli jak) a po jejím konci se většina členů kateder prostě rozešla do jiných koutů světa.

¹³⁰ U založení Katedry dějin a filosofie umění stáli filosof Ivan Chvatík a teoretik umění Tomáš Vlček, kteří dokázali přesvědčit mecenáše o jejím významu. Byla to jediná katedra v Praze, která vznikla z iniciativy místních kruhů (a mecenáš si ji i v tom smyslu cenil) a její fungování bylo odlišné od ostatních kateder právě v přirozené a bohaté vazbě na místní prostředí. Byla také jedinou katedrou, která se neakreditovala a po ukončení Pražské koleje pokračovala dál v Praze, i když v jiném nastavení (I14, I42). Její příběh by si zasloužil samostatné zpracování.

5.2 Místní a zahraniční pravidla

Koleje Středoevropské univerzity vznikly v Maďarsku a Československu v době, kdy právní řád těchto států existenci soukromé vysoké školy sice nezakazoval, ale ani explicitně neumožňoval. Situace se přesto lišila v Polsku a Maďarsku na straně jedné a v Československu na straně druhé. Vysokoškolský vzdělávací systém se v Maďarsku po změně režimu zkraje 90. let svým způsobem zhroutil. Předtím stoprocentně veřejné vysoké školství se od roku 1990 otevřelo soukromým poskytovatelům vzdělávání (např. nadace, církve) a dohled nad kvalitou a státní kontrola se dotvářely až zpětně (Kwiek 2008: 14–18). V Polsku rámcově otevřel rozvoji soukromého školství cestu zákon o vysokých školách z roku 1990 a následoval prudký rozvoj tohoto sektoru (Kwiek 2008: 96). Během prvních 5 let po revoluci dosáhl podíl studentů přihlášených na soukromé vysoké školy v Polsku na celku přihlášených studentů 25 % a v Maďarsku 12 % (Slantcheva, Levy 2007: 4). Situace v Československu byla zcela odlišná. Zákon z roku 1990 dal vysokým školám autonomii, ale právní rámec pro soukromé vysoké školství nevytvořil. Vývoj v této oblasti byl – z hlediska úsilí o vybudování soukromé vysoké školy – opožděný (soukromé vysokoškolské instituce umožnil v ČR zakládat až zákon č. 111/1998 Sb. od ledna 1999, tedy v době, kdy již SEU v Praze neexistovala) a dodnes je soukromé vysoké školství v České republice ve srovnání s Maďarskem a zejména Polskem malého rozsahu.

Těchto právních omezení si byli zakladatelé SEU v Praze vědomi. V České republice na jedné straně vkládali určité naděje do změny vysokoškolského zákona (brzy však bylo jasné, že ani novelizace zákona o vysokých školách v roce 1992 soukromé vysoké školy neumožní), především však do tzv. prezidentské smlouvy. Středoevropská univerzita by byla ustavena jako *mezinárodní organizace* mezinárodní úmluvou mezi hlavami zúčastněných států, Československa, Maďarska, Polska a Rakouska, následně ratifikovanou parlamenty účastnických států. Předpokládalo se, že potom Česká národní rada zřídí zákonem pobočku SEU na území ČR, přičemž její způsob činnosti měl být odvozen z mezinárodní smlouvy (D41). Prezidentská smlouva bylo řešení, které tehdejší právní řád nevyklučoval a jevílo se jako jediné schůdné (I6, I27).

Příprava dohody probíhala v Kanceláři pro založení SEU při MŠMT ve spolupráci s Federálním ministerstvem zahraničních věcí ČSFR. Připravený návrh mezinárodní smlouvy šel v listopadu 1991 z Federálního ministerstva zahraničních věcí do vnějšího připomínkového řízení, ale smlouvu se nepodařilo zrealizovat.¹³¹ Postupně se ukazovalo, že ke schválení smlouvy neexistuje

¹³¹ V informaci pro předsedu vlády ČR z porady úředníků ministerstva školství a představitele SEU ze dne 5. 11. 1991 se v bodě 1 píše, že v případě mezinárodní úmluvy „existují vážné pochybnosti o tom, zda další

tuje dostatečná vůle politických elit v žádné ze zúčastněných zemí, tím méně v Československu, kde se od poloviny roku 1992 rýsovalo rozdělení státu. Tehdy se důraz přesunul na akreditování Středoevropské univerzity jako vysoké školy v USA, mimo území zúčastněných států. Obě strategie, jak prezidentská smlouva – považovaná za „evropskou cestu“ (D136), tak registrace školy v USA, byly rozvíjeny delší dobu paralelně a Středoevropská univerzita si tak udržovala širší manévrovací pole, které jí umožňovalo vyrovnávat se s problémy v místním prostředí.¹³²

Vysokoškolský zákon ČR z roku 1990 nezakládal povinnost školy žádat o akreditaci oboru takovým způsobem, jako tomu bylo později. Ministerstvo školství ČR podle zákona o vysokých školách registrovalo statut vysoké školy a na základě návrhu Akreditační komise jako poradního orgánu vlády přidělovalo nebo odebíralo právo vysoké školy konat státní a rigorózní zkoušky. Bez důkladné znalosti tehdejšího právního prostředí je obtížné situaci porozumět, což zde představuje limit tohoto textu. Pražská nadace pro SEU se, pokud vím, o akreditaci oborů v České republice formálně neucházela. Hlavní možností, o kterou se SEU v Praze i v Budapešti od počátku snažila, bylo vytvořit dohodu s existující vysokou školou, která měla možnost udělovat tituly, že bude uznávat absolventy daného oboru jako absolventy svých akreditovaných oborů a udělí jim titul. K tomu se v posláních Středoevropské univerzity v dubnu 1991 deklaruje, že „aby se nedostala do konfliktu s existujícími institucemi, SEU nebude udělovat vlastní diplomy“ (CEU Gazette 1991).

V České republice SEU usilovala o dohodu s Univerzitou Karlovou (UK), ale neúspěšně. Jedním z argumentů byla odlišná délka studia. Přestože první změny směrem k zavádění bakalářského a krátkého navazujícího magisterského cyklu začaly v České republice již po roce 1990, normální délka studia pro dosažení magisterského titulu byla tehdy čtyři až šest let podle oboru a k plnému zavedení systému došlo až po roce 2000 (Gorga 2008). Studium na SEU, koncipované jako magisterské, bylo však pouze jednoleté. Na přelomu února a března 1991 Jiří Musil po setkání s rektorem UK Radimem Paloušem uvádí, že diplomy nelze validizovat, protože UK nezná ekvivalent jednoletého nebo dvouletého studia a její tituly vyžadují studium v délce čtyř

potenciální účastníci smlouvy budou ochotni tento dokument podepsat“ (D42). Ani jednání mezinárodních delegací ČSFR, Rakouska, Maďarska a Polska ohledně ukotvení SEU formou prezidentské smlouvy v dubnu 1992 (D135) nebylo pokládáno za úspěšné (D43). Vedení SEU se od prezidentské smlouvy jako hlavní strategie proto začalo v lednu 1992 odklánět; roli v tom hrál i negativní názor na úspěšnost takového postupu od významných poradců, jako byl R. Dahrendorf (D43, D44).

¹³² Do této kategorie patřilo i založení SEU jako právnické osoby v Lucembursku v březnu 1992, které bylo účelovým a dočasným řešením, jak čelit nátlaku Unie odborových svazů na ukončení pronájmu budovy v Praze (Pospíšilová 2013: 36).

a více let (D45). Takovému řešení nebyl nakloněn ani ministr školství Petr Piřha, podle kterého byla promoce studentů SEU na Univerzitě Karlově možná jen za podmínky, že by tam složili státnice (I30).

V Budapešti se v červnu 1992 podařilo uzavřít dohodu s univerzitou Loránda Eötvöse (Eötvös Loránd Tudományegyetem – ELTE), maďarskou univerzitou srovnatelnou významem s Univerzitou Karlovou v Praze. Dohoda se týkala oboru práv. Pro srovnání obou situací nemám dostatek dat, ale z rozhovorů s pamětníky vyplývá, že maďarský právník András Sajó, který se výrazně angažoval na SEU v Budapešti a vedl obor práv, byl zároveň v Maďarsku etablovaným právníkem a expertem.¹³³ Konexí tohoto typu měla Pražská kolej SEU málo. Přestože členem správní rady Pražské nadace pro SEU byl samotný rektor Univerzity Karlovy, jeho angažmá na Středoevropské univerzitě bylo spíše symbolické. Také možnosti rektora prosadit na univerzitě shora opatření, které by se týkalo konkrétních oborů, byly bez aktivní spolupráce lidí z těchto oborů jistě omezené.

Studenti Pražské koleje SEU přitom vyvíjeli tlak na to, aby diplomy dostali – a ti, kteří začali studium v oborech ještě neakreditovaných, je požadovali zpětně (D42). Za dané situace se musela SEU posunout k vlastní akreditaci. Protože to místní právní řád neumožňoval a místní prostředí tomu nebylo nakloněno, SEU začala proces akreditace ve státu, který umožňoval exterritoriální akreditaci – a to ve státu New York, USA. Vidíme, že v situaci, kdy instituce zakotvila na území státu, který nadnárodnímu podnikání ve školství nebyl nakloněn, se nadnárodní podnik obrací na instituci, která vazbu na území nevyžaduje a která tak umožňuje exterritorialitu. V tomto případě šlo o státní univerzitu v New Yorku, USA. Podle prvního rektora SEU, Alfreda Stepana, vycházelo rozhodnutí částečně i z faktu, že hlavní kancelář Sorosovy nadace byla ve státě New York. SEU byla teprve druhou takto akreditovanou školou – po Americké univerzitě v Bejrútu (Stepan 2009: 689).

Středoevropská univerzita tedy hledala akreditaci v zahraničí, přičemž zákon státu New York „umožňuje registrovat školu, která nemusí být geograficky umístěná na území státu“, jak to popsal Jiří Musil na veřejném shromáždění v listopadu 1992 (D2). Škola jako celek požádala o akreditaci na začátku roku 1992 a již v květnu se Pražská kolej SEU připravovala na první návštěvu inspektorů z USA. Proces akreditace znamenal tvorbu vnitřních pravidel, budování knihovny, ale i dotváření struktury řízení v podobě funk-

¹³³ András Sajó, zakladatel katedry práva na SEU v Budapešti, byl v letech 1984–1999 profesorem práva na School of Economics v Budapešti, pracoval i v Maďarské akademii věd (kde roku 1986 obdržel cenu za akademickou knihu). Angažoval se i ve veřejných funkcích, mimo jiné byl v letech 1988–1989 členem týmu, který psal maďarskou Ústavu a v letech 1991–92 byl právním poradcem maďarského prezidenta. Od konce 70. let hostoval i na akademických institucích v zahraničí (v Německu, Norsku, Itálii).

čního senátu či jmenování rektora. Středoevropská univerzita obdržela provizorní akreditaci platnou na dobu pěti let v červenci 1992, dalších roky pak byly úsilím o získání trvalé akreditace.¹³⁴ Projev George Sorose na tiskové konferenci při zahájení druhého akademického roku v listopadu 1992 mimo jiné tematizoval nezávislost školy po akademické stránce. Vedle akademické samosprávnosti zdůraznil kontinuitu školy i oborů, kterou dal do přímé souvislosti s podmínkami registrace státem New York (D2). Je zřejmé, že akreditace měla vliv na jeho uvažování a jednání ve vztahu ke Středoevropské univerzitě. V kontextu toho můžeme interpretovat jeho první příslib trvalé fundace univerzity učiněný v létě 1992 jako opatření, které by zajistilo kontinuitu a samostatnost školy požadovanou v akreditačním procesu. Trvalá fundace znamenala vzdát se částečně „tekutého“ aranžmá, které mecenáš jinak preferoval a které odpovídalo jeho osobnímu filantropickému stylu.¹³⁵

Kromě školy jako celku o akreditaci žádaly i jednotlivé obory SEU – a stejně jako škola tak činily v zahraničí. Prvním oborem, který obdržel magisterskou akreditaci, byl obor Společnost a politika, a to od Univerzity v Lancasteru ve Velké Británii (1993), na Pražské koleji následoval obor Ekonomie ve státu New York, USA (1994), a obor Evropská studia u Open University ve Velké Británii (1994). Na koleji v Budapešti obdržel obor Environmentálních studií akreditaci od Univerzity v Manchesteru ve Velké Británii (1994) a zbylé obory se všechny akreditovaly ve státu New York v roce 1994 (Historie, Právo, Politické vědy, Středověká studia) nebo později. Když se podíváme na instituce, které ručily za kvalitu studijních oborů na Středoevropské univerzitě, pak to byly výhradně univerzity z angloamerické kulturní oblasti (pět akreditací bylo z USA, tři z Velké Británie). Velká Británie a hlavně USA se staly po druhé světové válce světovými vědeckými centry. Uznání vědecké práce z periferie či semi-periferie – jakou Česká republika v sociálních vědách byla – přitom závisí na její „přítomnosti v centru“. To znamená, že dílo musí být publikované v angličtině ve významných mezinárodních či anglo-amerických odborných časopisech (Heilbron, Guilhot, Jeanpierre 2008: 148). Absolvování oborů akreditovaných v USA a Velké Británii přístup do „centra“

¹³⁴ Tu získala SEU v září 1996 (Absolute Charter by the Board of Regents of the University of the State of New York, USA).

¹³⁵ Jak si všímá první rektor SEU: „Ústřední úkol v budování akademické instituce je přivést do správní rady autoritativní, vzdělané a samostatné lidi, které neplatíte a dokonce ani nepatří do vaší sítě a kteří budou mít moc schvalovat nebo neschvalovat zásadní rozhodnutí. Po prvním hektickém roce jsem řekl Georgovi Sorosovi, že podle mého názoru je dalším krokem vybudování takové rady. Řekl jsem Georgovi, že ji oba potřebujeme. George, který byl známý budováním tvořivých filantropických sítí toho druhu, který jsem právě popsal, tím, že si hlídal svoji autonomii a především prostor pro rychlá rozhodnutí, odpověděl: Víím, proč potřebuješ takovou radu, ale nevíím, proč ji potřebuji já.“ (Stepan 2009: 704).

mohlo usnadnit, proto tento typ akreditací zvyšoval atraktivitu Středoevropské univerzity v regionu.

Důvodem pro akreditace v USA či ve Velké Británii však nebylo jen tíhnutí k těmto zemím jako k centrům světové vzdělanosti, ale i to, že zde měl základnu mecenáš a že právě zde existovaly akreditační mechanismy, které braly v potaz i mimo-státní území a umožňovaly tak rozpojenost vládnutí a území. Ve věci tedy nebyly jen mechanismy kulturní hegemonie USA a Velké Británie, ale spíše přítomnost mechanismů umožňujících transnacionální existenci (tj. to, čemu Robinson říká „transnacionální stát“ (2009a)). V případě akreditací některých oborů potom roli sehrály profesní afilace a sociální vazby vedoucích akademiků, kteří na Středoevropské univerzitě na jednotlivých oborech působili a kteří mohli své zahraniční zázemí mobilizovat ve prospěch oborů na SEU.

Zahraniční akreditace souvisela ještě s jedním rysem tehdejší Středoevropské univerzity, a to se snahou o co největší nezávislost na státu a jeho institucích, se snahou o autonomní fungování za podmínek, které stanovil mecenáš. George Soros se nikdy netajil tím, že chtěl pokud možno hrát podle vlastních pravidel, především tváří v tvář autoritativním režimům nebo v době změny.¹³⁶ Domnívám se, že jako transnacionální aktér s kořeny v USA mohl očekávat větší míru kontroly nad svým projektem, pokud se opíral o normy a pravidla amerického vysokého školství. Středoevropská univerzita neměla být řadovou českou vysokou školou, jejíž osud by byl určován dynamikou domácího vysokoškolského pole, jehož pravidlům, aktérům a zájmům mecenáš sám dostatečně nerozuměl.

5.3 Regionální programy

George Soros byl ve sledované době největším soukromým mecenášem v zemích střední a východní Evropy. Soros nebyl jediný soukromý donor v oblasti po roce 1989. Podle Frances Pinter byly ve střední a východní Evropě¹³⁷ nejsilněji přítomné americké nadace, s německými na druhém místě. Když z celkového seznamu 28 nadací oddělíme ty, které darovaly přes 20 milionů

¹³⁶ V knize *Soros o Sorosovi* tazatel začíná: „Vyčítají vám, že hrajete podle svých vlastních pravidel, která navíc měníte, kdykoli se vám to hodí.“ Soros: „Doznávám vinu. Odmítám přijímat pravidla, která stanovili jiní. Kdybych to dělal, nebyl bych už dnes mezi živými. Jsem občan dbalý zákonů, ale také víím, že jsou režimy, kterým musíme vzdorovat místo toho, abychom je schvalovali. A v době, kdy se režimy mění, neplatí normální pravidla. Člověk musí své chování přizpůsobit změněným okolnostem“ (Soros, Wien, Koenen 1997: 136).

¹³⁷ Pinter zahrnuje 10 zemí: Polsko, Maďarsko, ČR, Slovensko, Rumunsko, Bulharsko, Slovinsko, Lotyšsko, Litva a Estonsko.

dolarů, dojdeme k nadacím uvedeným v tabulce 3. Pinter navazuje na předchozí data (Quigley 1997) a dochází k závěru, že Sorosova síť nadací přivedla do regionu přes jednu třetinu celkové soukromé podpory (Pinter 2001). Kdybychom k tomu připočetli dvě další nadace, zcela nebo téměř zcela financované Sorosem, a to Stefan Batory Foundation a Středoevropskou univerzitu, dojdeme k celkovému daru ve výši téměř 347,918 milionů dolarů, což představuje asi polovinu celkové podpory regionu střední a východní Evropy ze strany zahraničních nadací.¹³⁸

Tabulka 3 Největší dárci z řad mezinárodních nadací v regionu střední a východní Evropy v letech 1989–1997

Mezinárodní nadace	10 zemí regionu (USD)
Soros (Open Society) Network of Foundations	255 986 000
Central European University	58 389 000
Andrew W. Mellon Foundation	45 053 000
Ford Foundation	37 768 000
Alexander von Humboldt Stiftung	33 558 000
Stefan Batory Foundation	33 543 000
Pew Charitable Trusts	31 080 000
National Endowment for Democracy	30 728 000
Volkswagen Stiftung	23 032 000
Ostatních 19 nadací s menšími dary celkem	141 652 000
Celkem 28 mezinárodních nadací v regionu	690 789 000

Zdroj: Pinter (2001), kráceno a upraveno autorkou.

Přestože se jedná o obrovské prostředky měřeno soukromými výdaji, z hlediska státního rozpočtu i malé země, jako je Česká republika, je to pořád zlomek. Význam soukromé filantropie však není v její velikosti a nikde, ani v USA, se nedá srovnávat s výdaji ze státního rozpočtu. Význam spočívá v tématech a praktikách, které nadace vnáší a stabilizuje. Součástí toho je u transnacionální filantropie i sám princip transnacionálního fungování, nehlédě na konkrétní hodnoty a cíle, jež nadace prosazuje. V případě Sorosovy filantropie se pojilo transnacionální fungování s otevřeně regionálními hodnotami a sebedefinicí. Síť nadací otevřené společnosti realizovala řadu různých programů vnitrostátních (národních) i regionálních. Mezi regionální

¹³⁸ Když vyjdeme z průměrného směnného kurzu amerického dolaru a české koruny v letech 1991–94, což bylo 28,9 Kč za 1 dolar, pak Soros věnoval do regionu v letech 1989–1997 přes 10 miliard Kč.

programy patřily dva, které byly zpočátku spojovány se Středoevropskou univerzitou – grantový program zaměřený na podporu výzkumu v sociálních vědách (*Research Support Scheme* – RSS) byl spuštěn na konci roku 1991 a program podpory vysokého školství (*Higher Education Support Program* – HESP) v roce 1992. Stejně jako byla zpočátku SEU regionálně „rozміstěná“ do Prahy a Budapešti, i vedení těchto programů bylo umístěno jednou do Prahy (RSS) a jednou do Budapešti (HESP).

Programy se zde zabývám jednak proto, že svým regionálním nastavením utvářely nadnárodní podobu Sorosovy filantropie, a jednak proto, že byly součástí kruhu filantropie kolem Středoevropské univerzity. Soros totiž oba zamýšlel jako vyvážení filantropie zaměřené na SEU v oblasti vědy a výzkumu směrem k příjemcům *mimo* samotnou SEU. Měly zajistit příznivější přijetí Středoevropské univerzity i mezi ostatními školami a vědci a vyvrátit dojem, že George Soros buduje v regionu jen „svoji“ univerzitu. Když akademický ředitel Pražské koleje Jiří Musil na úvod slavnostního otevření druhého akademického roku prezentoval Středoevropskou univerzitu, uvedl, že SEU dělá „tři věci: učí, zkoumá a *dává granty*“ – a to skrze RSS a HESP (D2). V projevu na následující recepci u téže příležitosti George Soros představil Středoevropskou univerzitu jako první ze tří „pilířů“ jeho filantropie v regionu, kde druhým pilířem byl program podpory vysokého školství HESP a třetím grantový program RSS. Sorosova vzdělávací a výzkumná filantropie tu byla uvedena jako trojjediný celek, v jehož středu byla Středoevropská univerzita. Paradoxem bylo, že ani jeden z programů nebyl v českém prostředí se Středoevropskou univerzitou výrazněji spojován.¹³⁹

Program podpory vysokého školství (*Higher Education Support Program* – HESP)

Soros symbolicky zveřejnil zahájení programu HESP na konferenci středoevropských rektorů a prorektorů, kterou v květnu 1992 organizovala na Pražské koleji Středoevropská univerzita (D21). Program byl představen jako nový zdroj podpory souběžný se Středoevropskou univerzitou. Zatímco jeden tok peněz měl budovat SEU, druhý tok peněz měl pomáhat budovat a rozvíjet stávající vysokoškolské instituce v regionu (CEU Gazette 1992b: 5). Programu HESP předsedala mezinárodní rada pod vedením Williama Newton-Smitha s kanceláří v Budapešti.

¹³⁹ Explicitně jsem se v rozhovorech ptala zejména na RSS, který měl sídlo v Praze. Každý o něm věděl, všichni jej oceňovali a řada lidí dostala grant, ale nikdo nevnímal RSS jako součást SEU.

Jednou částí programu HESP byl vzdělávací projekt Civic Education Project, v jehož rámci mladí vyučující z USA pomáhali s výukou společenských věd na vysokých školách v regionu, včetně Československa.¹⁴⁰ HESP dále rozdával institucionální granty, určené novým nebo reformovaným vysokoškolským institucím, které měly vytvořit „kruh, spojený dohromady přátelstvím a sdílenými hodnotami“ (D47). V Polsku patřila od počátku mezi takto podporované instituce nově ustavená Postgraduální škola sociálního výzkumu (Graduate School of Social Research – GSSR) na Polské akademii věd, která se po ukončení Pražské koleje stala základnou pro Katedru sociologie Středoevropské univerzity ve Varšavě (1995–2003). Sorosův záměr ohledně HESP byl, že by částka na program měla přesáhnout výši rozpočtu Středoevropské univerzity samotné v prvních pěti letech, tedy 25 milionů dolarů (D75).¹⁴¹ Přitom neexistoval předem daný národní klíč, podle něhož by byly dary přidělovány v rámci jednotlivých zemí: „Nebude žádná snaha přidělovat granty různým zemím. Kolik podpory bude dáno každé jednotlivé zemi, bude záležet na jejích potřebách, na receptivitě jejích institucí a na energii místní organizace HESP“ (D75: 21).

Program HESP od počátku byl a v 90. letech do určité míry i zůstal flexibilním nástrojem na podporu spřízněných projektů a institucí vysokého školství v zemích střední a východní Evropy včetně České republiky.¹⁴² Řada z institucí, které obdržely nebo pravidelně dostávaly podporu z HESP, byla také nominována na cenu Hannah Arendtové pro inovativní a reformované vysokoškolské instituce v zemích střední Evropy, Rumunska a Bulharska.¹⁴³ Komise pro udílení ceny to reflektovala a z toho důvodu udělila na závěr čestnou cenu i přímo Georgovi Sorosovi za pomoc reformě vysokého školství v regionu (Dahrendorf 2000). Z českých univerzit obdržela cenu jediná – Univerzita Palackého v Olomouci pod vedením rektora Josefa Jařaba. I proto pravděpodobně posléze padla volba na Josefa Jařaba jako druhého rektora Středoevropské univerzity (1997–1999).

¹⁴⁰ Detailnější popis a systematická analýza projektu (který byl zkracován jako CEP) a jeho realizace na českých VŠ již nebyly v rámci knihy možné.

¹⁴¹ Reálné výdaje ukazuje tabulka 8 v příloze, kde je vidět, že výdaje na HESP a RSS skutečně byly přes 25 milionů dolarů (ale výdaje na SEU byly přesto ještě vyšší).

¹⁴² Podpora z programu HESP v ČR pravděpodobně šla jak přímo, tak prostřednictvím Nadace OSF Praha a prostřednictvím Vzdělávací nadace Jana Husa v Brně, ale tyto souvislosti jsem již neměla kapacitu důkladněji zkoumat, proto je nerozvádím. Program HESP v ČR do roku 1994 podpořil jedenáct projektů, mezi nimi v roce 1992 konferenci Evropské asociace sociálních antropologů, Asociaci učitelů angličtiny nebo na Univerzitě Karlově Centrum sémiotiky Petra Sgalla a CERGE. Do oblasti sémiotiky a lingvistiky na UK potom směřovaly i další projekty (mezinárodní workshop, letní škola a výuka). Mimo Prahu jsem zaznamenala grant pro projekt na Univerzitě Palackého v Olomouci.

¹⁴³ Cenu zavedla německá nadace Körber Foundation ve spolupráci s Institutem pro humanitní vědy ve Vídni (IWM).

Výzkumný grantový program (*Research Support Scheme – RSS*)

Grantový program RSS se odlišoval od HESP v tom, že fungoval jako otevřená grantová agentura. První soutěž o výzkumné granty byla vyhlášena na konci roku 1991. V lednu 1992 se v letáku Pražské koleje SEU vydaném v angličtině dočteme: „Program má za cíl podporovat inovativní a vysoce kvalitní výzkum na univerzitách, akademiích a jiných institucích vysokého školství a podobných organizacích ve střední a východní Evropě (včetně bývalého Sovětského svazu) stejně jako individuálních výzkumníků v předmětech a oborech, kterým se věnuje SEU...“ (D48). Ve výroční zprávě za roky 1991–1992 se píše o cíli „finančně podporovat výzkumníky v sociálních vědách v regionu střední a východní Evropy“ (D49: 2). Šlo tedy o zřetelně regionální program.

Regionální pojetí obou programů nemělo jen jazykové projevy, ale promítalo se v celém vnitřním nastavení programů: každý byl řízen správní radou sestavenou z osobností různých národností a podporu mohli obdržet žadatelé z celého regionu. Na případu RSS přitom můžeme sledovat, jak regionální cíle a zaměření závisely na praxi „geografického vyvažování“. RSS ve výročních zprávách vykazoval seznamy úspěšných žadatelů s názvy projektů a zemí původu a souhrnné statistiky potom uváděly počty žádostí i počty udělených grantů jak podle oboru, tak podle země žadatele. Výše přidělené podpory na začátku nebyla vykazována podle jednotlivých zemí (D49), ale přinejmenším od roku 1995 se objevují i tyto údaje (D50). Přestože byl RSS definován i řízen jako regionální program, který neskládá účty vládě nebo ministerstvu žádné země, jeho regionalismus byl založen na pečlivé interní práci vyvažování zastoupení různých zemí regionu. Regionalismus tedy určitě neznamenal ignorování národního rozměru, naopak k němu přihlížel jako k něčemu velmi důležitému. Bylo to však na rovině toho, co se nevyplňuje naplno, co není nárokové a co se drží mezi vědci a odborníky, mimo oblast politiky národních vlád. K explicitnímu národnímu vykazování Středoevropská univerzita přistoupila až mnohem později v souvislosti s bojem o vlastní nezávislost a právní status v Maďarsku.¹⁴⁴

Výbor RSS bral ohled na geografickou vyváženost při obsazování pozic do výboru i při schvalování projektů: „Není nutné upřednostňovat ‚geografic-

¹⁴⁴ Dokument „Přínosy Středoevropské univerzity pro Maďarsko“ (D51) z roku 2001 vypočítává finanční přínos důsledně v národní měně – v maďarských forintech. Dovíme se tak například, že SEU utratila v roce 2010 v Maďarsku 7,79 miliard forintů, že přitáhla přes 5,3 miliardy forintů na financování výzkumu z vnějších zdrojů, že její knihovna poskytuje zdarma přístup k více než 200 000 položkám a že její pracovníci mají podle Maďarské konference rektorů nejvyšší průměrný počet mezinárodních publikací na Web of Science atd. Navzdory politickým kontroverzím tehdy takový výčet maďarské zákonodárce k podpoření statusu univerzity v Maďarsku přesvědčil.

kou distribucí před kvalitou projektů, ale je nutné brát v úvahu „geografickou vyváženost“ (D52, uvozovky v originále). Striktně regionální vnější rétorika SEU/RSS/HESP, která zdůrazňovala regionální charakter projektů, tak činila na základě velmi pečlivého ohledu na vyváženou přítomnost podpory ve všech zemích. Odehrávalo se to však na bázi jednotlivců a skupin – badatelů a jejich projektů, nikoli na bázi výkazů vládám těchto států. V zápisech ze zasedání výboru se tak například řešil problém malého počtu žádostí z některé země, řešilo se složení členů výboru nejen s ohledem na vyvážené zastoupení oborů, ale i zemí¹⁴⁵, a řešilo se vybírání projektů nejen na základě kvality, ale i s přihlédnutím ke geografické distribuci grantů. Ukazatele přepočítané na počet obyvatel jednotlivých zemí poté přinesla analýza fungování RSS v letech 1992–1996 (D61).

Grantový program podpory sociálních věd RSS byl autonomní v tom smyslu, že měl vlastní správní výbor, který rozhodoval o prioritách výběrových řízení, o podpořených projektech atd. Program byl však pevnou součástí Sorosovy filantropie v regionu. O celkovém množství peněz na grantové schéma každý rok a o klíčových administrativních věcech (jako sídlo programu nebo komu bude podřízen ve struktuře Sorosovy filantropie) rozhodoval přímo mecenáš či lidé z užšího vedení. Specifické byly potom vazby programu na Středoevropskou univerzitu, které byly zpočátku značné a měly řadu podob. Zaprvé, v interní komunikaci Středoevropské univerzity se pozice koordinátora RSS i HESP zpočátku považovaly za „celouniverzitní“ či „základní“ posty, které podléhaly výkonnému výboru SEU, kdežto jiní zaměstnanci byli „kolejní“ a řídil je vedoucí koleje (D54). Zadruhé, podporované obory se zpočátku odvíjely od oborů, na něž se soustředila Středoevropská univerzita. Počet podporovaných oborů se v průběhu let měnil, ale v letech 1992–1996 byly stabilně přítomny obory: sociologie, ekonomie, umění, filosofie, evropská studia, dějiny, právo, politologie a literatura, což odpovídalo skladbě oborů na SEU v Praze a v Budapešti. Zatřetí, na sestavení priorit vyhlášených pro každé grantové kolo se podíleli akademici ze SEU. Tak na prioritách pro sociologii se zpočátku podílela vedoucí Katedry sociologie na SEU Claire Wallace, na prioritách pro umění vedoucí oboru Dějin a filosofie umění Tomáš Vlček (D55). Jednu dobu se také uvažovalo o publikování výstupů z projektů podpořených RSS v nakladatelství Středoevropské univerzity (CEU Press), i když k tomu nakonec nedošlo a RSS informoval o svých výstupech v tiskovině RSS *Chronicle*, která vycházela od roku 1994.

¹⁴⁵ U výběru osob do výboru se řešila vedle reprezentace oborů i různorodost zemí opětovně, např.: „zít v úvahu, že by měla být zachována nutná rovnováha mezi národnostmi“ (balance between nationalities) (D53).

Spojení RSS s univerzitou, jež bylo realitou v letech 1991–1994, však mělo také podoby, které nebyly výborem programu vítané. Výbor musel odolávat a hájit autonomii programu proti představám a snahám lidí ze SEU o jeho kontrolu a využívání pro vlastní výzkumy. Tak v roce 1993 řešil výbor pokusy představitelů oborů Environmentální vědy a Komparativní literatury hodnotit a vybírat projekty z těchto oborů sami, případně prosadit v rámci RSS speciální grantová schémata pod vlastním dohledem. Muselo být hájeno poslání RSS jako programu na podporu vědců *mimo SEU*, jak tomu údajně rozuměla i místní akademická komunita (D56). Řešením těchto tlaků potom bylo ustavení oddělené Výzkumné rady SEU, která měla přidělovat peníze na výzkum lidí z univerzity samotné.¹⁴⁶

K přesunu RSS mimo strukturu Středoevropské univerzity došlo od ledna 1995, kdy se program stal součástí Institutu otevřené společnosti v Budapešti. Mělo to lépe odpovídat původní myšlence RSS, a to „ukázat výzkumné komunitě regionu, že Sorosovy nadace nebudou podporovat jen aktivity SEU“. Program podpory výzkumu měl být nadále zodpovědný nikoli Středoevropské univerzitě (rektorovi a senátu), ale správní radě programu HESP (D58). Tím skončila éra fungování dvou autonomních a paralelních programů v Praze a v Budapešti, která ve svém pojetí odpovídala éře dvou paralelních kolejí v těchto městech. Podřazení programu RSS pod program HESP souviselo s přesunem těžiště Sorosovy regionální filantropie do Budapešti a opouštěním Prahy. Středoevropská univerzita se po centralizaci v Budapešti, jmenování rektora a akreditaci mnohem víc soustředila na vlastní rozvoj jako univerzita oddělená od regionálních programů.¹⁴⁷ Setrvání úřadu RSS v Praze po ukončení Pražské koleje nebylo vůbec samozřejmé, bylo však na čas obhájeno.¹⁴⁸

Česká republika měla v rámci programu RSS v prvních letech nadstandardní postavení. Analýza fungování RSS (D61) ukázala, že z hlediska počtu obyvatel byly některé země nad-reprezentované jak v počtu žadatelů o granty, tak v počtu podpořených grantů. Nejvíce nad-reprezentovaná byla Česká republika.¹⁴⁹ Žadatelé z České republiky také patřili mezi nejúspěšně-

¹⁴⁶ První zasedání rady (Research Board of the CEU) pod vedení Clause Mosera se konalo v Praze 12. 2. 1994 (D57).

¹⁴⁷ Slovy předsedy správní rady HESP: „Financování RSS prostřednictvím HESP dává RSS víc flexibility, než když byla součástí SEU, jež se nyní bude zaměřovat na své vlastní aktivity“ (D59).

¹⁴⁸ K úvahám o přesunu kanceláře RSS do Budapešti vedly některé členy správní rady HESP (kde mimochodem neseděl žádný Čech) obavy z izolace RSS v Praze po ukončení Pražské koleje. Jiní se naproti tomu obávali, že ztráta zkušených pracovníků kanceláře by byla začátkem konce RSS (D60).

¹⁴⁹ ČR měla 3 % populace regionu, ale téměř 9 % mezi žadateli a přes 12 % mezi úspěšnými granty (pro srovnání Maďarsko, také výrazně nad-reprezentované, mělo téměř stejné procento populace a přes 7 % žadatelů a asi 10 % úspěšných grantů).

ší.¹⁵⁰ Každopádně jak z hlediska umístění kanceláře RSS v Praze, tak z hlediska nadprůměrného zapojení českých odborníků do hodnocení projektů¹⁵¹ či z hlediska úspěšnosti českých badatelů byl program RSS v tomto smyslu nejvýrazněji „českou“ součástí Sorosovy filantropie té doby. Ve financování sociálních a humanitních věd v České republice sehrál na počátku 90. let nikoli nevýznamnou roli (viz Příloha 3).

150 Přímou v oboru sociologie byl v letech 1992–1996 poměr přijatých k podaným projektům v ČR 41 %. Celkově byla v ČR úspěšnost žádostí o podporu 43 %, zatímco průměrná úspěšnost byla v té době jen 31 % (D61). Podíl přijatých k podaným projektům byl v období 1992–1996 přes 40 % v regionu ještě v Polsku, Maďarsku, Slovensku a Lotyšsku. Celkově nejvíc pod-reprezentované bylo Rusko se 43 % procenty obyvatel, 36 % žadatelů a 25 % úspěšných grantů. Podíl přijatých k podaným projektům byl v případě Ruska jen 21,5 % (D61).

151 „Zastoupení zemí“ posuzovali autoři také u původu externích posuzovatelů projektů, kde také sledovali problémy – jako kritický příklad uvádí poměr externích hodnotitelů z Česka a Ruska v poměru 26:1 (D61: 102).

Kapitola 6

Podmínky pro spolupráci Středoevropské univerzity s domácími sociology

V následujících čtyřech kapitolách (kapitoly 6 až 9) se věnuji vnořené případové studii jedné z kateder Pražské koleje SEU a jejích interakcí s místním akademickým prostředím. Jedná se o Katedru sociologie SEU a k ní formálně přidružené Centrum pro studium nacionalismu. Dostáváme se tak do oblasti jedné sociální vědy – sociologie, přičemž zde a v celé druhé části knihy se jako hlavního referenčního díla přidržuji *Dějiny české sociologie* (Nešpor a kol. 2014).¹⁵² Sociologie má v České republice dlouhou, ale pohnutou historii. Za sociologa se považoval první československý prezident Tomáš G. Masaryk, který se na konci 19. století habilitoval německy psanou sociologickou studií a sociologickému psaní se celý život věnoval.¹⁵³ Sociologie jako věda o společnosti je úzce svázaná s jejími osudy. Výuka sociologie byla přerušena v době nacismu a znovu se stala terčem kritiky a snahy o kontrolu v době komunistického režimu (po roce 1948 a znovu v období normalizace), kdy jako samostatný obor ani neexistovala. Sociologie byla podobně potlačována i v Maďarsku a Polsku, i když vzhledem k odlišnému vývoji tamních režimů tam byly v 70. a 80. letech podmínky vstřícnější. Zejména polská sociologie má ve středoevropském regionu silnou tradici. Když po listopadu 1989 vznikla Středoevropská univerzita jako iniciativa, která měla podpořit obnovu společenských věd v regionu, byla sociologie téměř automaticky jedním z oborů, který patřil do poslání univerzity.

Katedra sociologie byla ustavena na Pražské koleji SEU jako jedna z prvních, ale nepodařilo se jí pevněji zakotvit v místní akademické obci. V krizi, která nastala po střídání české vlády v polovině roku 1992, slabé místní zakotvení přispělo k tomu, že se na podporu Středoevropské univerzity v Praze

152 Autoři chápou sociologii v „zemském smyslu“ – jako „sociologii pěstovanou v českých zemích a/nebo vázanou na poznání české společnosti“ (Nešpor a kol. 2014: 12). Případ Středoevropské univerzity je z toho hlediska přínosný i v transnacionálním akcentu, kdy v jednom historickém momentu a ve vazbě na konkrétní instituci ukazují, jak se do dějin české sociologie vplétaly osudy, kariérní dráhy a témata některých zahraničních sociologů.

153 První profesura na Univerzitě Karlově v oboru sociologie byla ustavena v roce 1919 (druhou v roce 1923 získal Edvard Beneš).

nevzedmul větší místní ohlas, který teoreticky mohl přesvědčit českou vládu nebo mecenáše k zachování SEU v Praze. O to, aby byla část Středoevropské univerzity v Polsku, se dlouhodobě ucházeli polští intelektuálové. V situaci, kdy se Pražská kolej ocitla v nesnázích, bylo o to snažší mecenáše přesvědčit, že obor sociologie má být vyučován v zemi, která má silnou sociologickou tradici a která nabízí pro katedru spolehlivé a dlouhodobé zázemí personální i materiální (kapacity Ústavu pro filosofii a sociologii a prostory Polské akademie věd v centru Varšavy). K přesunu katedry včetně existující akreditace do Polska došlo od akademického roku 1995/1996. Příběhu přesunu se zde však nevěnuji, místo toho se zaměřuji na fungování Katedry sociologie SEU během jejího pražského období a snažím se osvětlit důvody a okolnosti jejího malého místního uchycení/přijetí. V kapitole 6 začínám tím, že charakterizuji situaci akademie a vysokých škol v oblasti společenských věd na prahu 90. let. Jsou to obecně podmínky, do nichž v České republice SEU vstupovala a na nichž mohla konkrétně v oboru sociologie poté stavět.

6.1 Situace vysokých škol a vědy v České republice na počátku 90. let

Česká sociologie byla na začátku 90. let 20. století součástí širšího prostředí českého vysokého školství a systému vědy a výzkumu. Uvedme aspoň některé rysy tohoto sektoru společnosti, které strukturálně určovaly možnosti tehdejšího dění. České vysoké školství se v období státního socialismu vyznačovalo centralizací rozhodování, důrazem na technické vzdělání na úkor vzdělávacích příležitostí v oblasti humanitních a sociálních věd, nedostatkem akademických svobod a autonomie, unitárním systémem vysokého školství, což znamenalo dlouhé magisterské obory bez bakalářského mezistupně, oddělením výzkumu od vysokých škol a stoprocentně státním financováním vysokých škol (Matějů, Řeháková, Simonová 2006: 286). Centralistický model organizace se týkal i vědy a výzkumu. Výzkum se koncentroval v Akademii věd na úkor vysokých škol a tematická struktura výzkumu byla určována ideologicky, což poškodilo zejména společenské a humanitní vědy (Provazník a kol. 1998: 28–33).

Transformace vědy a výzkumu po listopadu 1989 obnášela odstranění státního plánování, radikální snížení státních dotací a zavedení nových mechanismů rozdělování zdrojů, zejména celostátní grantový systém (Ibid.: 49). Z legislativního hlediska šlo především o zákony schválené v roce 1992, transformující Akademii věd ČR a stanovující pravidla podpory vědecké činnosti. Transformace vysokých škol začala v květnu 1990 schválením nového

zákona o vysokých školách. Ten ukončil politickou kontrolu nad vysokými školami a omezil zasahování státu. Univerzitám se vrátila výzkumná role. Zákon však nevytvořil legislativní rámec pro vznik soukromého vysokého školství. Jak píše Petr Matějů se spoluautory, situace soukromého školství byla nedořešená, protože na jedné straně sice neexistovaly legislativní překážky k zakládání soukromých vysokých škol, ale zákon jim neumožňoval žádat o státní akreditaci, na základě které by mohly vydávat diplomy uznávané Ministerstvem školství (Matějů, Řeháková, Simonová 2006: 287). Je to zejména tato první fáze reformu, která určuje pole, do kterého vstoupila v roce 1991 Středoevropská univerzita. Druhá fáze změn začala až schválením nového zákona o vysokých školách v roce 1998, který legislativně zakotvil možnost zakládat soukromé vysoké školy. V té době však již Středoevropská univerzita v České republice neexistovala.

Nehledě na legislativní změny bylo období po roce 1989 pro vědu i vysoké školy obdobím turbulencí, propadů i rychlého rozvoje. Ve vědě a výzkumu především dochází k dramatické redukci počtu zaměstnanců.¹⁵⁴ Zpočátku prudký pokles počtu zaměstnanců ve vědě a výzkumu (v průběhu roku 1990 pokles o 32 %) méně dramaticky pokračoval i v dalších letech (v roce 1991 o 25 %, v roce 1992 o 19 %) a k mírnému nárůstu došlo až v letech 1995 a 1996 díky rychlému rozvoji regionálních univerzit (Provazník a kol. 1998: 62–63). V roce 1991, kdy v Praze zahájila činnost Středoevropská univerzita, byl počet zaměstnanců ve vědě a výzkumu na polovině stavu z roku 1989.¹⁵⁵ K tomu přispělo nucené propouštění, ale i výrazný pokles reálné hodnoty mzdy¹⁵⁶ a zároveň rostoucí možnosti uplatnění v jiných sektorech pro řadu schopných a podnikavých jedinců. Podíl pedagogických a vědeckých pracovníků na vysokých školách se naopak v období 1990–1993 zvýšil o 16 %, a to hlavně díky vzniku nových fakult (Ibid.: 164). Vysoké školství procházelo na začátku 90. let prudkým kvantitativním nárůstem z hlediska počtu fakult. Jestliže v 80. letech bylo v České republice 72 fakult, pak v letech 1990–1992 došlo k téměř čtyřicetiprocentnímu nárůstu, vzniklo 28 nových fakult. Do roku 1996/97 přibylo dalších deset fakult, ale téměř vše se odehrálo mimo

¹⁵⁴ Podíl výdajů na vědu a výzkum byl na konci 80. let nadsazený (4 % HDP), ale poté setrvale klesal, až v roce 1995 dosáhl 1 % HDP (v té době byl průměr v zemích EU 2 % HDP). Pokles byl i v absolutních číslech, největší v roce 1993 (Provazník a kol. 1998: 38, 64, 78).

¹⁵⁵ Přesně vzato šlo o pracovníky vědecko-výzkumné základny. Pokles pracovníků s vědeckým titulem byl o něco menší, poklesl na 64 % stavu z roku 1988. Akademie věd v roce 1992 redukovala počty zaměstnanců o třetinu a znovu snížila jejich počet v roce 1993, kdy byl stav zaměstnanců oproti roku 1989 asi na polovině (Ibid.: 64).

¹⁵⁶ Reálná hodnota průměrné mzdy pracovníků výzkumné a vývojové základny poklesla ve vztahu k roku 1989 v roce 1990 o 6 %, v roce 1991 o drastických 27 %. Na 100 % reálné hodnoty mzdy roku 1989 se dostala až v roce 1996 (Ibid.: 87).

Prahu (Ibid.: 154–155). Mění se i struktura oborů ve prospěch společenských a humanitních věd (v roce 1989 představovali studenti těchto oborů 18 %, v roce 1996 již téměř 30 % všech nově zapsaných studentů).

Projekt Středoevropské univerzity George Sorose tedy přišel do situace prudkých změn – redukce pracovních příležitostí ve vědě a výzkumu zejména v Akademii věd ČR a v podnikových a resortních výzkumných ústavech, vznik nových fakult vysokých škol, zejména ve společenskovědních a humanitních oborech, to vše spojené s poklesem reálné hodnoty mezd a odchodem části schopných mladších pracovníků mimo sektor vědy a vysokého školství. Nabídka George Sorose, že daruje na Středoevropskou univerzitu 25 milionů dolarů v průběhu pěti let – jakkoli obrovský dar to byl – představovala 5,8 % z celkových ročních výdajů na vědu a výzkum v České republice v nejslabším roce období (1993). V rámci sociálních a humanitních věd to jistě nebylo zanedbatelné, protože tam zpočátku směřoval jen zlomek celkových financí na vědu a výzkum (např. z alokací prvního kola přidělování grantů Grantovou agenturou v ČR přišlo do sociálních a humanitních věd jen asi 7 procent). I přesto nelze spatřovat přínos Sorosovy filantropie ve společenských vědách v jejich finanční záchraně, ani to nebylo jejím posláním. Středoevropská univerzita řešení žádného z výše uvedených problémů v podstatě nenabízela.

Řada informátorů uváděla jako důvody nepřijetí SEU místním vysokoškolským prostředím závist, kterou obecně vzbuzovaly několikanásobně vyšší platy na SEU, obavu vedení českých univerzit z přetahování dobrých učitelů a obavu z nastolení konkurenčního prostředí ohledně kvality výuky. Všechny tyto důvody se dají považovat vzhledem k výše popsaným faktům za reálné a tak či onak je v rozhovorech zmiňovali téměř všichni informátoři. Lze je vysledovat ve strukturálních podmínkách místního akademického prostředí na počátku 90. let, kdy došlo k poklesu platů i odlivu schopných lidí a kdy místní školy na soupeření v kvalitě neměly ani dost finančních prostředků, ani schopných lidí (srov. I16).

Výrazně vyhrocená potom byla situace vysokých škol i akademie v prvním roce samostatné České republiky, kdy vláda pod vedením Václava Klause na rok 1993 v oblasti vědy, výzkumu a vysokého školství připravila silně poddimenzovaný rozpočet, který vysoké školy téměř ochromil. To vyvolalo společnou krizovou politickou aktivitu vysokých škol a Akademie věd ČR. Výbor pro řízení pracovišť Akademie věd sepisuje Memorandum k akutnímu ohrožení české vědy, rektori vysokých škol vydávají manifest, kde konstatují, že „české vysoké školství je ohroženo nebyvalou finanční tísní, která vyvolává krizi jeho dalšího vývoje“ (SA 1993a). To vše je reflektováno i v sociologii, *Sociologické aktuality* v únoru 1993 vychází s tématem „Věda v nesnázích“. Pražská kolej SEU se však do dění nezapojila. Ve stejné době totiž sama řeší radi-

kální snížení státního příspěvku, který byl součástí dohody mezi mecenášem a českou vládou. V tiskové zprávě z ledna 1993 i v pozdějších dokumentech a článcích v médiích tento problém představitelé SEU definují ryze v kontextu vlastní existence a poslání, bez vazby na specifickou situaci vysokého školství a vědy v zemi, jak jsem ji výše nastínila. Pražská kolej SEU zůstala světem sama pro sebe a „izolovaným ostrovem“ i v situaci, kdy se akademické okolí bouřilo aktivitou, což jen dokládá míru jejího místního nezapojení.

Její situace však také byla velmi odlišná. Na rozdíl od veřejných vysokých škol plně závislých na státním rozpočtu Středoevropská univerzita měla ze státního rozpočtu příspěvek, který byl považován jejím mecenášem spíše za symbolické vyjádření spoluúčasti ze strany vlády České republiky. Problém redukce financí se jí proto týkal úplně jiným způsobem. Neohrožoval její existenci ve smyslu „peněz na topení“, ale ve smyslu porušení dohody mezi mecenášem a vládou. Dalším důvodem nezapojení mohlo být to, že se teprve jako plnohodnotná vysoká škola ustavovala a neměla proto na zapojení kapacitu. Na rozdíl od pražských veřejných vysokých škol byla Pražská kolej SEU malou školou s malým počtem zaměstnanců akademických i administrativních.¹⁵⁷ Navíc teprve od ledna 1994 měla SEU prvního rektora, který by se snad mohl k podobným situacím vyjadřovat. Možná nejpodstatnější však bylo to, že SEU v Praze byla převážně zahraniční škola, jejíž první rektor byl americký akademik, který dojížděl z Budapešti do Prahy jednou za měsíc. I kdyby byl ve funkci již na začátku roku 1993, stěželo by o situaci v českém vysokém školství věděl tolik, aby se mohl zapojit.

6.2 Sociologie v době normalizace a chybějící kapacity na prahu roku 1990

Tradice sociologie sice v České republice sahá až k Tomáši G. Masarykovi, ale zároveň je to příběh přerušovaný obdobím nacismu a posléze komunismu (Nešpor a kol. 2014). Sociologie byla po roce 1945 rychle obnovena, ale již v roce 1948 byli představitelé sociologie na Univerzitě Karlově zbaveni přednášení a sociologie se stala terčem kritiky komunistického režimu; řada sociologů v tomto období emigrovala (z kruhu pozdějších spolupracovníků Středoevropské univerzity např. Zdeněk Suda). K rozvoji sociologie

¹⁵⁷ Pražská kolej SEU měla v únoru 1992 bez akademiků celkem 45 zaměstnanců včetně řidiče, péče o budovu, počítače, knihovnu atd. (D140). Pokud se týká akademických pracovníků, první rektor SEU Alfred Stepan píše, že v raném období měla většina kateder na SEU jen asi 10 zaměstnanců, zatímco špičkové katedry oborů jako ekonomie nebo politologie na prestižních amerických univerzitách měly mezi 30 a 60 akademickými pracovníky na plný úvazek (2009: 697).

došlo znovu během uvolnění režimu v letech 1964–1965.¹⁵⁸ Tým sociologů v Praze pod vedením Pavla Machonina se aktivně podílel na tvorbě podkladů pro plánované politické reformy v období Pražského jara. I proto byla po nástupu normalizace sociologie jako samostatný obor znovu těžce postižena,¹⁵⁹ přičemž důkladné personální čistky z let 1969–1970 znamenaly téměř úplný rozchod se sociologií předchozího období a nastavily podmínky v české sociologii až do roku 1989 (Nešpor a kol. 2014: 359). Řada sociologů musela odejít z vysokých škol či akademie (např. Jiřina Šiklová, Pavel Machonin, později i Miloslav Petrušek), někteří emigrovali (např. Zdeněk Strmiska), jiní působili na okrajích sociologie v aplikovaném výzkumu (např. Josef Alan, Jiří Kabele) nebo při technických fakultách (např. Jiří Musil). Následoval „kvantitativní i kvalitativní úpadek české sociologie“ (Ibid.: 384) a její personální i intelektuální rozdělení na oficiální marxisticko-leninskou sociologii na straně jedné a na straně druhé na oficiálně respektované oborové niky a polooficiální sociologii, sociologii v emigraci a v opozici. Rok 1989 byl z tohoto hlediska počátkem rekonstrukce a znovusjednocení oboru (Ibid.: 362–380).

Dále se chci zaměřit na dva aspekty situace české sociologie na prahu roku 1990, které mají význam ve vztahu k tématu knihy. Jde o kapacity místní sociologické obce přivlastnit si projekt, který byl iniciován v zahraničí. Za důležité aspekty považuji z tohoto hlediska nedostatek schopných mladých sociologů a nedostatek zahraničních kontaktů.

Nedostatek schopných mladých sociologů byl problém, s nímž se přinejmenším pražská sociologie na začátku 90. let potýkala. Situace brněnské katedry sociologie byla odlišná, protože v 80. letech dokázala vytvořit „poměrně svobodné pracovní a diskusní prostředí“, jehož „výsledkem byla zjevně vyšší kvalita výuky, než jakou poskytovala“ Praha. Významný brněnský sociolog Ivo Možný proto hovořil o „brněnské anomálii“, která „i v rámci sterilního prostředí oficiální normalizační sociologie dokázala uhájít a nově vytvořit řadu kvalitních děl, stejně jako vychovat kvalifikované badatele“ (Nešpor a kol. 2014: 394). V Brně tedy bylo po listopadu 1989 v sociologii na co navazovat. V první části knihy jsem ukázala, jak významná byla pro Středoevropskou univerzitu Praha jako jedno z kosmopolitních kotvišť ve středo a východoevropském regionu. Jedním z důsledků bylo, že další česká centra včetně Brna byla přinejmenším zpočátku mimo rozlišující schopnost zahraničních budovatelů Pražské koleje. Pro Katedru sociologie Pražské koleje SEU to po-

¹⁵⁸ Roku 1965 vznikl Sociologický ústav ČSAV a začal vycházet Sociologický časopis, katedra sociologie na Filosofické fakultě UK vznikla v roce 1965, Československá sociologická společnost vznikla v roce 1964.

¹⁵⁹ Machoninův Ústav sociálně-politických věd Univerzity Karlovy zanikl v listopadu 1969, Sociologický ústav zanikl v roce 1970 a nahradil ho Ústav pro filosofii a sociologii.

tom znamenalo, že se při hledání místního zapojení obracela na pražskou sociologickou obec a musela se potýkat i s jejími problémy.

Jeden z těch, kdo se podíleli na obnově české sociologie, děkan Fakulty sociálních věd (FSV) UK, Miloslav Petrušek, konstatuje v prosinci 1990 jako hlavní problém výuky obnovené sociologie: „Základní problém vidím někde jinde. Víte kde? Vidím ho hlavně v tom, že nám naprosto zmizela generace 25 až 35letých. Jenom Praha každý rok vyprodukovala minimálně 20 sociologů. Ptám se proto: Kde jsou?“ (SA 1990i: 26). Podobně vedoucí tehdy nově obnoveného Ústavu sociálně politických věd,¹⁶⁰ Josef Alan, si v rubrice „Nová sociologická pracoviště“ v Sociologických aktualitách (SA) v únoru 1991 stěžuje: „Rozhodnutí orientovat se na mladší generaci se ukázalo být ukvapené, i když na něm oprávněně setrváváme. Ti, kteří mají odpovědnost za přípravu mladých sociologů v 70.–80. letech, se na oboru provinili nejvíce. Kde jsou jejich absolventi? Z těch, kteří se přihlásili na ústav (třeba na konkurzy pro aspiranty a stážisty), nemohl být přijat ani jediný!“ (SA 1991d). A když skupina sociologů kolem SA rekapituluje v březnu 1992 nedávné pokroky české sociologie, konstatují mezi jiným také „nedostatek dobrých učitelů“ (SA 1992b).

Pražská kolej SEU se ve stejné době také snaží získat schopné mladé místní odborníky, přičemž jednou z priorit je pro ně výborná znalost anglického jazyka a zahraniční zkušenosti. Nové pracovní pozice stejně jako studentská místa byly inzerovány v novinách. V dokumentech jsem našla inzeráty již z roku 1991 (D29)¹⁶¹ a našla jsem i doklady o placení inzerce (D65), což dohromady dokládá, že taková praxe na Pražské koleji SEU skutečně byla. Z dokumentů zachycujících jednání uvnitř instituce je zřejmé, že publicita otevíraných pozic i proces hledání a výběru kandidátů byl tématem, které se explicitně řešilo. Existovaly pokyny posílat oznámení o nových místech na relevantní vysokoškolské instituce v regionu. Téměř veškerá publicita okolo nových pozic, kterou jsem dohledala, byla v anglickém jazyce, ale vyskytly se i české inzeráty. Když výše uvedené shrnu, Pražská kolej SEU vynakládala značné úsilí na hledání kandidátů pro otevírané pozice v místním prostředí. Limitem byl anglický jazyk, malé napojení na domácí neformální

¹⁶⁰ Ústav byl obnoven 1. dubna 1990 jako samostatný institut v rámci UK, ale v rámci posilování postavení fakult se stal od 1. ledna 1991 součástí Institutu sociologických studií FSV UK.

¹⁶¹ Např. inzeráty v angličtině (D29, D63) nebo inzerát v češtině na „akademického asistenta na plný úvazek“, pro oddělení sociologie a politiky, požadují dokončené VŠ vzdělání v oboru sociologie, historie či příbuzných oborech, aktivní znalost angličtiny, zkušenosti s výzkumnou prací v oblasti sociologie vítány (D62). Inzerovali i v zahraničí, např. kopie inzerátu v *Times Higher Education Supplement* na pozici na SEU v Praze a další na koleji v Budapešti (D64).

sítě a ve srovnání s dnešní dobou pochopitelně nepřítomnost internetu a širše dostupné elektronické komunikace.

Když Katedra sociologie Pražské kolejě hledala přes inzerát v roce 1992 tři nové pracovníky na pozice tutor, lektor a koordinátor,¹⁶² byla jediným českým pracovníkem, který byl přijat (nejprve na místo koordinátorky výzkumu, později tutorky), absolventka pražské Filosofické fakulty UK Jaroslava Šťastná. Když vedoucí katedry vysvětluje v interním dokumentu důvody pro volbu J. Šťastné, uvádí výbornou akademickou kvalifikaci, studium na britských univerzitách (Šťastná byla hned v letech 1990–1991 na studijních pobytech na Londýnské univerzitě a na Univerzitě v Essexu), zkušenost s výzkumem a odborné publikace. Těžko bychom v Československu našli někoho lépe kvalifikovaného, píše vedoucí katedry (D67). Je zde vidět, jak klíčové bylo studium v zahraničí a výborná znalost angličtiny jako základní kvalifikační požadavky pro pracovníka Pražské kolejě. Vedoucí katedry to tehdy vnímala tak, že vhodní kandidáti v místním prostředí téměř nebyli (I41). Vzhledem k vnímanému nedostatku místních schopných akademiků si katedra vytvořila strategii zapojování vlastních nejlepších absolventů a do budoucna na ně chtěla spoléhat jako na svůj hlavní lidský zdroj. Dokumenty dokládají značné úsilí vedení katedry vytvářet pro absolventy příležitost pokračujících studií na katedře (doktorské studium, M.Phil.), grantů nebo i zaměstnání při katedře na administrativních nebo výzkumných pozicích. Vzhledem ke krátkému trvání katedry v Praze se většina toho nemohla uskutečnit a přinést výsledky.

Druhý nedostatek kapacit k přivlastnění zahraničního projektu lze spatřovat v **nedostatku zahraničních zkušeností a kontaktů**. Státní restriktce cestování do zahraničí a kontrola západních informačních zdrojů v totalitárním Československu vedly k vynucené uzavřenosti sociologie zejména západoevropskému a americkému odbornému prostředí. Byla zde velmi omezená možnost cestovat do zahraničí, omezená možnost cest západních akademiků do Československa a omezená možnost publikování překladů zahraničních děl. V letech 1970–1990 nevyšly v oboru sociologie oficiálně téměř žádné překlady knih ze Západu a málokdo z těch, kdo působili v akademické sféře v sociologii, měl kontakty se západním světem nebo kontakty v té době postupně zanikaly (Kulatý stůl 2004: 706, 709). I sociologové, kteří o kontaktech hovoří, potvrzují, že jich po roce 1970 výrazně ubylo a odehrávaly se

¹⁶² Nedatované dokumenty s texty inzerátu. Pravděpodobně šlo o text oficiálního inzerátu, protože dole je vždy adresa školy (D66). Podle kontextu dalších dokumentů mohlo jít o začátek roku 1992, protože od 1. 4. 1992 nastoupila na katedru J. Šťastná, která byla vybrána na jednu z těchto pozic právě přes inzerát (I37).

většinou na domácí půdě (Kulatý stůl 2004: 721).¹⁶³ Částečně byly kompenzovány přenášením západních podnětů nepřímo prostřednictvím děl polských sociologů. Po podpisu Helsinské deklarace v roce 1975 Československo větší výměnu vysokoškolských pedagogů ve společenskovědních oborech odmítalo a na začátku 80. let se v důsledku zvýšení mezinárodního napětí snahy o rozšíření kontaktů na Západ zcela vytratily (Urbášek 2008: 182).

Situace v Československu na straně jedné a v Polsku a Maďarsku na straně druhé byla z hlediska míry kontaktů se Západem odlišná. Řada českých sociologů se shoduje na tom, že na rozdíl od Polska a Maďarska měli čeští sociální vědci minimální možnost být v kontaktu se Západem. Jak píše Martin Potůček v poznámce pod čarou ve své krátké reminiscenci o historii oboru veřejné a sociální politiky, „do pádu komunistického režimu neměly české sociální vědy – na rozdíl od polských a maďarských – možnost navazovat jakékoli smysluplné kontakty a spolupráci se svými západními partnery“ (Potůček 2007: 110). Jinde hovoří o „výrazných omezeních“ mezinárodních kontaktů české sociologické komunity „ve srovnání s komunitou slovenskou, neřkuli polskou či maďarskou“ (Kulatý stůl 2004: 724). Na horší situaci sociologie v letech 1970–1989 v Československu oproti Polsku a Maďarsku z hlediska cestování a normalizační represe upozorňují i Keen a Mucha (2004).¹⁶⁴ Rozdíl byl i mezi Českem a Slovenskem, kde byla situace podle českých sociologů mírnější, a rozdíl byl i mezi striktnější Prahou a volnějším Brnem (Kulatý stůl 2004: např. 699; Machonin 2004: 646; Možný 2004).

Omezení zahraničních kontaktů mělo dopady na kvalitu vědy a výuky a na horší odbornou úroveň vědců a vyučujících, kteří neměli možnost se rozvíjet v oboru a konfrontovat se s mezinárodní úrovní bádání. V sociologii hovoří dlouholetý děkan Fakulty sociálních věd UK a prorektor Univerzity Karlovy Miloslav Petrusěk o frapantní „retardaci“ nejen ve srovnání se Slovenskem, ale i Sovětským svazem, a to jak vědy, tak výuky (Kulatý stůl 2004: 709), Martin Potůček hovoří o „persekuci“ sociologie (Ibid.: 723) a Pavel Machonin o „živoření“ sociologie (2004: 644). Průvodním projevem byla malá pracovní znalost angličtiny jako mezinárodního jazyka používaného v západním světovém kulturním okruhu.

¹⁶³ Podle přehledů z roku 1976 z českých vysokých škol vycestovalo do zahraničí celkem 3 056 osob, ale z toho 84 % do zemí socialistického bloku; přicestoval podobný počet osob ze zahraničí (3 095), z toho 76 % ze zemí socialistického bloku. Výjezdy na Západ (do tzv. kapitalistických zemí) tedy ani nenaplnovaly administrativně určenou proporcii 30 % (Urbášek 2008: 181, procenta dopočítána autorkou).

¹⁶⁴ Mnoho polských sociologů i někteří Maďaři pracovníčně pobývali v 80. letech v USA. Polák Jan Szczepanski byl dokonce prezidentem Mezinárodní sociologické asociace (ISA) a dva další Poláci (Stanislaw Ossowski a Magdalena Sokolowska) byli ve funkci vice-prezidentů (Keen, Mucha 2004: 139).

Konec roku 1989 znamenal ukončení období izolace české sociologie od západního světa a situace se rychle změnila. Čeští sociologové začali rozvíjet mezinárodní spolupráci zapojením do mezinárodních komparativních výzkumů, výjezdy na zahraniční konference a stáže, doma se pořádají mezinárodní semináře a konference, v mnohem omezenější míře dochází k pobytům zahraničních sociologů v České republice (Nešpor a kol. 2014: 525). Jednoznačně došlo k otevření se světu. Dochází zároveň k „rychlé a velmi výrazné recepci současné západní, především angloamerické sociologie, jejíž témata a přístupy prakticky opanovaly diskurzivní stránku moderní české sociologie“ (Ibid.: 16). I přes relativní rychlost změn byla na počátku 90. let situace ještě poznamenána předchozím obdobím uzavřenosti. Přinejmenším část české sociologie – a to její vlivná část sdružená od 7. prosince 1989 do reformního Sociologického fóra¹⁶⁵ – sdílela definici tehdejší situace v sociologii jako zdevastované a deformované vědy, která nutně potřebuje reformu.

Ustavující dokument Sociologického fóra začíná větami: „Náš obor je v kritickém stavu. Je nezbytná jeho radikální rekonstrukce, která se neobejde bez široké účasti všech, kterým leží na srdci osud sociologie“ (SA 1989: 11). A mezi deseti „neostalinskými deformacemi“ sociologie jako vědy, které diagnostikoval na počátku roku 1990 Miloslav Petrusěk, bylo i „vyloučení reálného srovnání stavu oboru se stavem světové vědy: srovnávacím rámcem byl sám obor, rozvíjený v poměrně uzavřeném rámci zemí RVHP“. Odříznutí oboru od západního světa bylo tedy něco místně srozumitelného jako negativum, které zasluhuje nápravu, nové připojení – zejména k Evropě a „evropskému standardu“ (SA 1990h). Poslání Středoevropské univerzity jako instituce pomáhající střed a východoevropskému regionu v „dobíhání“ Západu tak muselo být něco dobově a místně srozumitelného přinejmenším v části české sociologické obce. Nakolik však byla česká sociologie v té době vhodným prostředím pro budování transnacionální univerzity? Víme, že kapacity z hlediska zahraničních zkušeností a kontaktů zde byly omezené, ale jak moc omezené vlastně byly? Kolik významných českých sociologů tehdy mělo znalosti, dovednosti a předchozí zkušenosti, které jim mohly usnadnit spolupráci na projektu budování SEU? Těmto otázkám se věnuji v následující sondě.

¹⁶⁵ Mluvčími fóra byli Miloslav Petrusěk, Jiří Musil, Josef Alan a Martin Potůček, mezi další aktivní účastníky patřili Petr Matějů, a Jan Hartl ad.

6.3 Sonda: Zahraniční zkušenosti a kontakty významných českých sociologů

V této části se snažím odpovědět na otázku, jaké kapacity měla česká sociologie pro osvojení si transnacionálně postaveného projektu „dobíhání“ západního světa, jakým byla Středoevropská univerzita. Zaměřuji se přitom na situaci na prahu roku 1990. Zahraniční vazby a zkušenosti českých sociologů se začaly po změně státního režimu rychle rozvíjet, ale pro budování Pražské koleje SEU to bylo pozdě. Pokud bylo cílem najít sociologa či socioložku z místní akademické obce, kteří hovořili a psali plynně anglicky, s přehledem o dění v západní sociologii a s kontakty do západního světa, pak byl okruh velmi omezený. Zjistit, jak moc omezený byl, je cílem následující analýzy.

Využívám jediné systematické zdroje informací, které o soudobé české sociologii díky mnohaleté snaze kolektivu autorů ze Sociologického ústavu AV ČR máme, a to *Slovník českých sociologů* (Nešpor a kol. 2013), doplněný o informace z trochu jinak pojaté encyklopedie *Kdo je kdo* (Nešpor, Kopecká 2011). *Slovník českých sociologů* se zaměřuje na významné osobnosti české sociologie. Hesla jsou zpracována autorsky. Na základě informací ve slovníku jsem dohledávala data pro indikátory uvedené v tabulce 4. Největší riziko jsem viděla v neúplných informacích o zahraničních stážích, proto jsem tyto informace pro jistotu dohledávala v biografických heslech v knize *Kdo je kdo*, která jsou na rozdíl od slovníku zpracována jako autoportréty. Výsledný soubor dat patrně není bez mezer, ale s trochou kritického odstupů jej můžeme pro naše účely považovat za dostatečně spolehlivý zdroj.¹⁶⁶ Informace jsem zaznamenávala pro všechny sociology uvedené ve slovníku, kteří žili v roce 1990 a mohli tedy představovat personální zázemí pro Sorosův filantropický projekt. Z celkem 176 portrétovaných sociologů jde o 74 osob. Ze sedmdesáti čtyř sociologů tehdy čtrnáct osobností žilo dlouhodobě v zahraničí. Většina z nich publikovala v zahraničí a v cizích jazycích, řada z nich studovala

¹⁶⁶ V *Kdo je kdo* jsem dohledala i další informace, které jsem do zpracovávaných dat doplnila. Z toho je patrné, že úplnost výchozích informací záležela do jisté míry na tom, jak sdílní či pečliví byli sami sociologové při zpracovávání svých hesel. V dílčích případech tam budou mezery, a to přesto, že kolonka „stáže“ byla v *Kdo je kdo* standardně obsažena a nedala se tedy jen tak opomenout. Příkladem, kdy jak *Slovník českých sociologů*, tak *Kdo je kdo* spolehlivé informace k zahraničním aktivitám a zkušenostem neuvádí, je heslo Miloslava Petruska. Jeho zahraniční pobyty a stáže v obou knihách absentují, možná proto, že se to u něj nepovažovalo za podstatné vzhledem k tomu, co vybudoval v domácí sociologii, nebo to nepovažoval za podstatné on sám. Přitom jeho životopis uvádí v letech 1988–1990 krátký přednáškový pobyt v Polsku a v období 1990–1996 krátkodobé studijní pobyty v USA, Polsku, Německu a Rusku. Podobně Josef Alan uvádí ve vzpomínce na Miloslava Petruska dvě společné přednáškové cesty do Moskvy v letech 1991 a 1992 (Alan 2011; Petrusěk 2009b). Myslím si však, že to v základních obrysech nezpochybně následující analýzy. Tyto informace se totiž netýkají období před rokem 1990, kterému se věnuje hlavní část analýzy, kde jsem nesrovnalosti nenašla.

v zahraničí, část působila v oboru v zahraničí, proto jejich zahraniční zkušenosti nebyly předmětem zkoumání. Zbývá 60 „domácích“ sociologů, kde sleduji, jak moc transnacionálně mobilní a kompetentní tyto osobnosti české sociologie byly.

Zvolený přístup je hodně redukcionistický a větší závěry se ze sondy vyvozovat nedají. Její hlavní účel je získat poznatky založené na systematickém přístupu bez ovlivňování dat výzkumníkem, což je výhodou sekundárního zdroje, který nevznikl za účelem výzkumu. Zmenšuje se tím riziko, že se zaměřím jen na ty sociology, které znám nebo kteří se objevují v této knize v souvislosti se studovaným případem. Sonda má jen doplňující charakter ve vztahu k jiným typům dat a interpretací v knize obsažených.

Při volbě indikátorů zahraničních zkušeností, kontaktů a kompetencí jsem vycházela z literatury, která se zabývá přeshraničním pohybem a vazbami v sociálních vědách (Heilbron, Guilhot, Jeanpierre 2008) a kosmopolitními orientacemi či dispozicemi (Merton 1954; Kendall, Woodward, Skrbis 2009). Pojem „kosmopolitní orientace“ jako hodnotově neutrální ve svém díle zavedl americký sociolog Robert Merton (1954). Merton si během výzkumu vlivných osobností v malém městě všiml, že vykazovaly dvě odlišné sady přístupů k místní komunitě a k okolnímu světu, a to ho vedlo k odlišení dvou typů, „kosmopolitů“ a „lokálů“. Teoretikové kosmopolitismu a kulturní globalizace z této Mertonovy typologie vychází (např. Hannerz 1990), ale používají ji volným způsobem k vymezení kosmopolitního typu, přičemž lokální orientace zůstává spíše v pozadí. Mertonovu typologii postavenou na rozlišení mezi městem jako dominantním referenčním rámcem lokálů a státem a světem jako dominantním referenčním rámcem kosmopolitů posunují o jednu geografickou rovinu výše. Tím pochopitelně dochází k posunu významu. „Lokály“ zde již necharakterizuje orientace na obec, ale dominantní referenční rámec národa a státu, zatímco kosmopolité jsou transnacionálně mobilní a klíčový je pro ně referenční rámec světa za hranicemi státu. Vzhledem k tomu, že mým hlavním cílem zde je analyzovat potenciál, který nabízel česká sociologická obec pro nadnárodní filantropický projekt, je takový posun nutný. Jen zdůrazňuji, že toto rozlišení používám jako popisné a analytické, nikoli hodnotící.

Mezi indikátory lokální orientace Merton uvádí místní kořeny a kariéru svázanou s obcí, zatímco kosmopolité prožili část života mimo danou lokalitu a jsou si vědomi toho, že by mohli svoji kariéru rozvíjet i jinde. Kosmopolitismus prioritně spojují s mobilitou i Kendall, Woodward a Skrbis (2009: 110–114). Pro sondu jsem zvolila indikátory, které umožňují zjistit zahraniční mobilitu spojenou s výkonem profese (studium, práce či stáž v zahraničí) a dále zapojení do mezinárodních vědeckých asociací a projektů. Avšak

složitější vlastnosti, jako jsou kulturní a symbolické kompetence „přepínat mezi kulturními repertoáry“, nemohu na základě daných dat zjistit. Jejich velmi nepřímým indikátorem by mohly být publikace v zahraničí, protože ukazují, že vědec ovládá jazyk, koncepty, metodologické postupy a styl psaní srozumitelné v jiné zemi a že tedy umí v odborné oblasti „překládat“. Nepřímým indikátorem by mohly být i pracovní pobyty v zahraničí, které mohou být příležitostí pro rozvoj kulturně-symbolických kompetencí, stejně jako jejich vyústěním. Indikátory (viz tabulka 4) jsem považovala za zjištěné, pokud encyklopedická hesla u daného vědce uváděla alespoň jednu položku daného typu (např. alespoň jednu stáž v zahraničí).

Tabulka 4 Indikátory zahraničních zkušeností a kompetencí

Indikátory	Hodnoty
1 Členství v zahraničních asociacích	Ano (alespoň jedna); ne (žádné)
2 Studium/vzdělání v zahraničí	Ano (alespoň jedna); ne (žádné)
3 Práce v zahraničí	Ano (alespoň jedna); ne (žádné)
4 Zahraniční stáž	Ano (alespoň jedna); ne (žádné)
5 Publikace díla v zahraničí a/nebo v cizím jazyce ¹⁶⁷	Ano (alespoň jedna); ne (žádné)
6 Zapojení do mezinárodních srovnávacích projektů ¹⁶⁸	Ano (alespoň jedna); ne (žádné)
Další sledované proměnné	
a Období nabytí zahraničních zkušeností	Období do roku 1989; období 1990–1995
b Rok narození	Ročníky 1910–19; 1920–29; 1930–39; 1940–49; 1950–59

Zdroj: vlastní zpracování.

Při analýze jsem jako další údaj zaznamenávala rok narození a sociology jsem při zpracování dat rozdělila do ročníků. Díky tomu jsem schopná vztáhnout míru zahraniční orientace k možnostem, které dané věkové skupině dávala dobová společenská a politická situace. Publikace a další indikátory zahraničních zkušeností a kompetencí rozlišuji podle roku, kdy se uskutečnily, do dvou období: období do roku 1989 včetně a období 1990–1995. Z hlediska knihy je však podstatné hlavně období do roku 1989, protože právě to vy-

¹⁶⁷ Slovenštinu jsem nepočítala jako cizí jazyk a cizí kulturní oblast, i když by to mělo smysl u Čechů, kteří pracovali na Slovensku, a Slováků, kteří přešli do Čech. Jistě zde o interkulturní kompetence šlo, ale do roku 1992 to bylo v rámci jednoho státu (týkalo by se to pěti osob).

¹⁶⁸ V realitě se tento indikátor uplatňuje až po roce 1989, kdy se čeští sociologové zapojují do mezinárodních srovnávacích výzkumů typu ISSP, EVS ad.

mezuje „vstupní terén“ v době vstupu projektu Středoevropské univerzity do místního prostředí. Z důvodu prostoru a odlišných priorit se v knize srovnání obou období nevěnuji.

Pro sociology s větším množstvím různých zahraničních zkušeností a kompetencí (tři a více indikátorů z tabulky 4) zde používám zjednodušeně označení „kosmopolita“. Osobnosti tohoto typu jsou v každé věkové kohortě jen dvě až tři. Tabulka 11 v příloze ukazuje, že výrazněji zahraničně kompetentních sociologů v období 1990–1995 rychle přibývalo – stačilo pět let a jejich počet se téměř zdvojnásobil. Osobnosti z mladších ročníků sem posunula i jejich role při zapojení do mezinárodních projektů. To zaslouží alespoň krátký komentář. Mezinárodní srovnávací kvantitativní projekty typu *European Values Study* jsou fenoménem, který začal být českým sociologům dostupný až po listopadu 1989 a to zejména těm kvantitativně orientovaným. Do zahraniční mobility však tyto projekty zahrnout automaticky nelze, protože nutně mobilitu obnášet nemusí, proto jsem pro ně vytvořila zvláštní indikátor. Mezi jejich specifika patří to, že sociologové jsou mezinárodně zapojení, ale obvykle zkoumají svoji zem.¹⁶⁹ Každopádně jde o jednu z důležitých tváří transnacionalizace sociálních věd.

Z hlediska zahraničních zkušeností a kompetencí, na které mohl mecenáš navázat při vstupu do českého prostředí v roce 1990, je pro nás nejdůležitější pohled na situaci v období do roku 1989 (tabulka 5). Vidíme, že téměř polovina významných sociologů neměla na prahu roku 1990 žádnou zahraniční stáž, studium, pracovní zkušenost ani členství v mezinárodní vědecké organizaci. To je empirický projev vynucené uzavřenosti české sociologie v 70. a 80. letech. Byl to důsledek umělé izolovanosti v době, kdy se jinak v Evropě a v USA věda prudce internacionalizovala. Listopad roku 1989 byl přitom skutečný zlom. Stačilo šest porevolučních let (1990–1995) a situace se změnila. To však neznamená, že v roce 1990 tu na SEU čekaly zástupy sociologů se zahraničními zkušenostmi. Právě naopak. Sociologové po listopadu 1989 doháněli zahraniční zkušenosti a znalosti, zahraniční stáže byly mnohdy zejména učením se. Z hlediska zahraniční publikační činnosti a zapojení do mezinárodních asociací sociologové rozvinuli svoje aktivity až ve druhé polovině 90. let a především po roce 2000.

¹⁶⁹ Pro Ulricha Becka je taková „mezinárodní komparatistika“ stále součástí metodologického nacionalismu. „Avšak i tento srovnávací metodologický nacionalismus zůstává zatížen velkými chybami metodologického nacionalismu“ (Beck 2007b, orig. 2002: 63). Beck by tedy mezinárodní srovnávací výzkumy viděl spíš v protikladu ke kosmopolitismu.

Tabulka 5 Domácí sociologové podle počtu indikátorů zahraničních zkušeností a kompetencí před rokem 1989

Počet indikátorů	0	1	2	3	4	5	celkem
Rok narození							
1900 až 1919	4	1	1	—	—	—	6
1920 až 1929	8	2	2	Filipcová, Musil	—	—	14
1930 až 1939	5	6	5	—	—	Pavlík	17
1940 až 1949	9	2	5	Rychtaříková	—	—	17
1950 až 1959	1	4	1	—	—	—	6
celkem	27	15	14	3	0	1	60

Pozn.: Jmenovitě uvádím akademiky, kteří měli tři a více indikátorů.

Vraťme se však na začátek roku 1990. Osobnosti, které se profilyovaly jako výrazněji zahraničně kompetentní a zkušené v tomto období, byly jen čtyři (viz tabulka 5). Přitom dvě z nich je třeba řadit především do demografie, i když jejich práce měla sociologický přesah a relevanci. Zdeněk Pavlík byl především demograf a jeho akademická dráha je těsně spjata s demografií, nikoli sociologií. Můžeme začít jeho disertační práci na téma reprodukce obyvatelstva, pokračovat habilitací na téma demografie Afriky, přes stáže a členství v mezinárodních institucích zabývajících se populačními studii až po publikace téměř výlučně na demografická témata a v demografických mezinárodních periodících. Podobný vzorec lze sledovat v případě Jitky Rychtaříkové. Dá se říct, že jejich zahraniční zkušenosti a vazby byly spjaty s demografií. Ale nejen jejich zahraniční působení a kontakty, ale i jejich činnost v české akademické obci měla těžiště v demografii. Jitka Rychtaříková působila od roku 1980 na Přírodovědecké fakultě UK, kde byla od roku 1999 vedoucí Katedry demografie, Zdeněk Pavlík působil na téže fakultě a stejnou katedru vedl v letech 1990–1999. Z tohoto hlediska tedy nepředstavovali hlavní potenciál pro budování sociologie po roce 1989.

Významní domácí sociologové, kteří měli výraznější zahraniční kompetence v období do roku 1989, byli tedy jen dva. Blanka Filipcová svoji kariéru spojila s Ústavem pro filosofii a sociologii ČSAV v Praze, kde do roku 1990 pracovala jako vedoucí vědecká pracovnice. Orientovala se na sociologii volného času, přičemž pobývala na stážích jak v době politického uvolnění (Paříž), tak po něm (Moskva, Kanada), byla po celé období členkou mezinárodních asociací a publikovala ve francouzštině, italštině i němčině. Byla dlouhodobou členkou Komunistické strany (1947–1989). Vzhledem k jejímu spojení s oficiální normalizační sociologií však byla v roce 1990 mezi těmi,

kdo jako „zprofanovaní vedoucí pracovníci“ obnovený Sociologický ústav opustili (Nešpor a kol. 2014: 529). V polské nebo maďarské sociologii, které neprošly obdobím normalizace a kde od konce 70. let docházelo naopak k postupnému uvolňování, rok 1989 v životě akademické obce takový přelom nevytvořil.

Dá se tedy říct, že jediným „velkým kosmopolitou“ české sociologie, který v sociologické práci pokračoval i po listopadu 1989, byl Jiří Musil. Jiří Musil byl shodou okolností stejný ročník jako Filipcová (narození 1928). Musil podobně jako Filipcová využil k výjezdu do zahraničí uvolnění v 60. letech, byl zde však nesrovnatelně aktivnější – vycestoval na stáže do Velké Británie (1963, 1967) i Německa (1965–1966) a ve Velké Británii dokonce v té době učil (1968–1969). Kontakty z této doby (Ray Pahl z Univerzity v Kentu, Ernest Gellner tehdy z London School of Economics) potom udržel po 70. a 80. léta a staly se součástí jeho polistopadového působení – opět zahraničně orientovaného. Poslední Musilův zahraniční výjezd do roku 1989 proběhl v polovině 70. let a již jen do Polska. Na rozdíl od Blanky Filipcové měl poté cestování na Západ znemožněno.

Jiří Musil se na konci 60. let dokázal etablovat i v mezinárodních strukturách (konzultant Ekonomické komise pro Evropu při OSN a konzultant UNESCO), i když obojí skončilo rokem 1970. Podstatné pro jeho mezinárodní etablování, které nemělo mezi českými sociology obdoby, bylo to, že jeho knihy stihly do roku 1970 vyjít v západní Evropě (1966 Londýn, 1968 Ženeva, 1970 Miláno), stejně jako ve střední Evropě (1970 Budapešť, 1980 Varšava). Musil tak byl v roce 1990 jediným českým sociologem, který se etabloval jako odborník známý ve střední Evropě i v západní Evropě. Otázkou, kterou neumím zodpovědět, je, nakolik to souviselo s tím, že se zaměřoval na sociologii města. Nedá se totiž přehlédnout, že podobně jako on se dokázali etablovat demografové. Sociologie města měla podobně jako demografie blízko k přírodovědným oborům, což mohlo přispět k její menší ideologizaci, menšímu tlaku režimu a snadnějším kontaktům s vědou za českými hranicemi.

Určitou „světovost“ Jiřího Musila jeho kolegové zaznamenávali ve vzpomínkách na něj v *Sociologickém časopise* po jeho smrti. I když vezmeme v úvahu žánrová specifika těchto textů, které vyzdvihují to dobré a výjimečné v člověku, je nápadné, jak opakovaně poukazují na jeho mezinárodní přesah a „světovost“ jako něco, čím vybočoval z české sociologické obce – a co ho svým způsobem marginalizovalo (pokud nepřijmeme tezi, že o přijetí české sociologické obce ani nestál (Nešpor 2012: 994)¹⁷⁰). Musil je ve zmíně-

¹⁷⁰ Musil přinejmenším na začátku 90. let stál o zapojení do domácího sociologického dění. Ucházel se o místo šéfredaktora *Sociologického časopisu* v konkurzu před 17. listopadem 1989 (SA 89/1: 14) a v únoru

ných textech popisován jako „sociolog se světovým renomé“ (Skovajsa 2012) a „kosmopolita“ (Skalník 2012), „osamělý běžec překračující hranice české sociologie“, který pronikl do mezinárodní akademické obce v 60. letech, přičemž získal v české sociologii nesrovnatelné postavení (Nešpor 2012), i jako „velký autsajdr“, jehož příběh šel „vlastně mimo mainstream znovuvyvoření české sociologie“ (Prudký 2012). Je jisté, že k těmto charakteristikám přispělo působení Musila na Středoevropské univerzitě přinejmenším stejně jako jeho práce před rokem 1989.

Musil sám se považoval za sociologa, který přežil normalizační dobu relativně dobře i přesto, že nebyl nikdy ve straně, jen díky tomu, že byl na okraji sociologie a v aplikované sféře. Ústav hygieny, Výzkumný ústav výstavby a architektury, České vysoké učení technické – to byly instituce, které mu do roku 1990 poskytovaly zázemí. To, že nebyl diskreditován členstvím ve straně a kariérou za komunistického režimu, umožnilo Musilovi – na rozdíl například od Filipcové – pokračovat i po roce 1989. Specifikem Musila tedy bylo, že na svoji relativně kosmopolitní odbornou dráhu v období před rokem 1989 navázal znovu výrazně kosmopolitní dráhou hned po roce 1989. V tom představoval mezi českými sociology unikátní typ. Přitom se dá říci, že toto rychlé navázání mu částečně umožnila právě Středoevropská univerzita, která mu vytvořila institucionální a finanční zázemí pro obnovení kosmopolitní kariéry – zároveň si ho však našla i proto, že byl mezi místními sociology té doby jediným „velkým kosmopolitou“.

1990 přijal místo ředitele Sociologického ústavu.

Kapitola 7

Sociální síť Katedry sociologie na Pražské koleji SEU

Cílem této a následující kapitoly je ukázat co nejkonkrétněji, jak vznikala Katedra sociologie na Středoevropské univerzitě v Praze jako součást transnacionálního filantropického projektu. Sleduji zde proto její poslání a témata i sociální síť, které se podílely na její konstrukci. Oddělení témat a sociálních vazeb je čistě analytické a nedaří se je v textu dodržet beze zbytku – místy se témata vynořují vedle vztahů a jinde od témat odbočují k sociálním vazbám. To, na jaká témata se katedra zaměřovala, souviselo s tím, kdo ji vedl a kdo na ní pracoval (a obráceně). Je těžké rozhodnout, kde „rozetnout“ tento uzel, a zcela uspokojivě to asi není možné.

V kapitole 7 na počátek kladu osoby, tedy lidi, kteří začali obor promýšlet a dávat mu tvar. Sleduji personální složení katedry a zjišťuji, nakolik byla „domácí“ a nakolik „zahraniční“. Dále zkoumám, kde se dostávala do kontaktu s místní, zejména pražskou sociologickou obcí, a to jak z hlediska jednotlivců, tak z hlediska pražských sociologických pracovišť. Akcent této a následující kapitoly na *pražskou* sociologickou obec vyplynul induktivně, protože podle dokumentů se Katedra sociologie Pražské koleje SEU vztahovala téměř výhradně k pražským institucím a sociologům. Vycházím zejména z dokumentů a zachycuji tak především formálnější vztahy nebo vztahy, ze kterých vzešly plány či akce, které bylo potřeba zaznamenat. Limitem předkládaného textu je tedy to, že více méně stranou ponechává neformální rovinu dění.¹⁷¹

7.1 Sociální síť a vznik katedry

Katedra sociologie byla jednou ze čtyř kateder na Pražské koleji SEU a zároveň první, která začala v Praze vyučovat. Vyučovala obor „Společnost a politika“ a později formálně zastřešila personálně spřízněné výzkumné Centrum

¹⁷¹ Mohu se nicméně opírat o rozhovory s pamětníky – sociology, a ty obrazu vykreslenému v této a následující kapitole neprotiřečí. Hovořila jsem téměř se všemi, jejichž jména se vynořila v dokumentech, pokud byli ochotní mi věnovat rozhovor. V rámci práce na knize jsem však nevedla rozhovory systematicky se všemi potenciálními pamětníky.

pro studium nacionalismu. Sociologie byla mezi zamýšlenými obory Středoevropské univerzity od samého počátku, od prvních plánů (D90). Tématy výuky a výzkumu na katedře se zabývám v kapitole 8. Zde si kladu otázku, kde jsou první výsledovatelné počátky sociologie na Pražské koleji z hlediska sociálních sítí.

První socioložka v okruhu mecenáše byla Jiřina Šiklová. Již jsem psala, jak se u ní v bytě v tradici disentu po prvním veřejném setkání signatářů Charty 77 komponoval dopis, který vyzval mecenáše, aby Středoevropskou univerzitu založil v Praze (kapitola 2). Jiřina Šiklová se však sama na budování školy nepodílela, vrátila se na Filosofickou fakultu Univerzity Karlovy, kde spoluzakládala Katedru sociální práce a stala se její první vedoucí. Proto prvním českým sociologem, který se v kontextu oboru objevuje v dokumentech vznikající Středoevropské univerzity, je až Jiří Musil, od února 1990 ředitel obnoveného Sociologického ústavu ČSAV. Jaká cesta však vedla od Petra J. Pajase, prvního místního zmocněnce pro budování Středoevropské univerzity a původním povoláním fyzika, který neměl kontakty do společensko-vědní scény, k sociologovi Jiřímu Musilovi?

Jiří Musil vzpomínal, že za ním přišli Petr J. Pajas a Ivan Chvatík, kteří „hledali lidi“ pro Středoevropskou univerzitu (I23). Nebyly zde tedy nějaké předchozí užší vazby, na kterých by spolupráce přirozeně stavěla. Můžeme si klást otázku, proč Chvatík s Pajase oslovili právě Jiřího Musila a ne některého z dalších pražských sociologů. Musil byl sice nestraník, který se držel mimo proud normalizační sociologie, ale nebyl (pokud vím) součástí neoficiální vědy a kultury disentu, neúčastnil se Inter-univerzitního semináře v Dubrovníku ani není uváděn mezi místními spolupracovníky Vzdělávací nadace Jana Husa, takže před listopadem 1989 do okruhu lidí blízkých aktivitám mecenáše nepatřil. Zprostředkující roli pravděpodobně hrála Jiřina Šiklová, která ke Středoevropské univerzitě předtím přivedla filosofa Ivana Chvatíka (I14). Jiřina Šiklová si Musila vážila jako jednoho z mála sociologů z generace první republiky a patrně mohla Chvatíkovi právě Musila doporučit, když hledali sociologa.¹⁷² Podle vzpomínek Petra J. Pajase se obrátili na Jiřího Musila prostě proto, že byl ředitelem Sociologického ústavu a byl tak logicky autoritou, u které hledat radu v oboru sociologie (I27).

Ať již bylo důvodem oslovení Jiřího Musila jeho postavení ředitele Sociologického ústavu nebo doporučení Šiklové, bylo to jeho dobové postavení a pověst, co Jiřího Musila „kvalifikovalo“ pro Středoevropskou univerzitu. Musil byl prvním ředitelem polistopadového obnoveného Sociologického

¹⁷² Jiřina Šiklová tehdy psala práci o sociologii za první republiky; zde čerpám zprostředkovaně z telefonátu, kterým u J. Šiklové dávné okolnosti zjišťoval I. Chvatík (11/2016).

ústavu, který vznikl oddělením od normalizačního Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. K jeho zvolení ředitelem ústavu vedly jeho západní zahraniční zkušenosti a kompetence a nezkompromitovanost normalizační sociologií (Nešpor a kol. 2014: 529).¹⁷³ Musila jako zástupce Sociologického ústavu ČSAV poprvé najdeme v zápisu z jednání o SEU v Dubrovníku v dubnu 1990, podle něhož byl přizván (spolu s Ivanem Chvatíkem z Filosofického ústavu ČSAV a Josefem Zielencem z Ekonomického ústavu ČSAV) k přípravě dokumentů potřebných pro založení Středoevropské univerzity v Praze (D11). Jiří Musil se poté na žádost mecenáše ujal příprav oboru sociologie.¹⁷⁴

Přípravy oboru vedla Řídící skupina oboru Sociologie (*Sociology Steering Group*). To byl model, který vznikající škola přijala pro všechny obory. Řídící skupina oboru Sociologie se poprvé sešla v listopadu 1990 ve složení Jiří Musil jako předseda a dále britský sociolog Raymond Pahl, polský sociolog Edmund Wnuk-Lipinski, britský sociolog a antropolog českého původu Ernest Gellner a maďarsko-americký sociolog Ivan Szélényi. Přinejmenším Gellner, Pahl a Szélényi byli Musilovi zahraniční kolegové z 60. let a dá se tedy říct, že oborovou skupinu vytvořil Jiří Musil z okruhu svých mezinárodních profesních (a zároveň osobních) kontaktů.

Podle dobového vysvětlení Jiřího Musila si však mecenáš přál „spojit sociologii a politologii do jednoho oboru“, proto byl ohledně předsednictví osloven francouzský sociolog a politolog s českými kořeny, Jacques Rupnik, který takové spojení pravděpodobně zosobňoval víc než Musil. Rupnik však pro zaneprázdněnost v této funkci ve skutečnosti nepůsobil, a proto po dohodě na schůzi Výkonného výboru SEU v květnu 1991 Jiří Musil předsednictví navrhl Raymondu Pahlovi, který přijal.¹⁷⁵ V této rané fázi tedy hrál kromě Musila přímou a aktivní roli mecenáš, který zasahoval jak do rozhodování o oborovém vymezení, tak o personálním obsazení.¹⁷⁶

Tak se stalo, že na druhém zasedání Řídící skupiny oboru Sociologie v červenci 1991 byl již jejím pověřeným předsedou Ray Pahl a novým členem se stal britský politolog a sociolog Steven Lukes. Poté rezignoval I. Sze-

¹⁷³ „Jeho prvním ředitelem se (po neúspěšných pokusech získat pro tuto funkci *západního* odborníka) stal doposud marginalizovaný sociolog města a bydlení Jiří Musil, který nicméně záhy upřednostnil budování Středoevropské univerzity, na kterou také přešel“ (Nešpor a kol. 2014: 529, kurzíva autorka).

¹⁷⁴ Zde a dále vycházím z druhého až čtvrtého zápisu z jednání Řídící skupiny sociologie (D68 – D70); z prvního setkání, které proběhlo v listopadu 1990, zápis nemám.

¹⁷⁵ Na druhém setkání v červenci 1991 již J. Rupnik předsedou nebyl (tj. celá věc proběhla, aniž se zúčastnil jediného zasedání skupiny).

¹⁷⁶ To nepřímě potvrzuje vedoucí katedry Claire Wallace, když vzpomíná, jak byla škola v počátcích ovlivňována z jejího hlediska náhlými rozhodnutími mecenáše (Wallace 2008). Dá se však předpokládat, že rozhodnutí mecenáše byla částečně výsledkem jeho interakcí s dalšími členy transnacionálního okruhu. Vliv jistě měli členové celouniverzitní Akademické plánovací rady (spojovacím článkem mezi řídicí skupinou oboru a radou mohl být S. Lukes i E. Gellner).

lényi. V době třetího zasedání v prosinci 1991 již nese skupina nový název Řídící skupina oboru Společnost a politika (*Society and Politics Steering Group*) a novými členy jsou britský sociolog polského původu George Kolankiewicz (Essex University) a maďarská socioložka Zsuzsa Ferge. Ze zápisů lze vyčíst, že při oslovování nových členů se v této fázi přihlíželo k jejich odborným kvalitám (skupina zkoumala jejich CV a publikační činnost), hledali se spíše neformálně v okruhu známých osob (jejich jména navrhovali stávající členové) a přihlíželo se k vyváženému zastoupení zemí regionu ve skupině. Řídící skupina vyjadřovala mezinárodní pojetí oboru. Nejednalo se o osobnosti v české sociologii neznámé či cizí, ale pokud byly součástí české sociologie té doby, tak jako „mezinárodní“ součást, vstupující do kontaktu s místním prostředím zvenku.¹⁷⁷

Hlavní osobou Řídící skupiny byl na samém začátku Jiří Musil, ale brzy přešlo vedení k Raymondovi Pahlvi. Proč se Jiří Musil tak rychle vzdal vedení skupiny, která byla klíčová pro akademický obor, jehož byl sám představitelem? Důvodem patrně bylo to, že se stal členem úzkého Výkonného výboru SEU, který spolu s mecenášem přijímal hlavní rozhodnutí ohledně budování SEU jako nadnárodní instituce. Výkonný výbor se poprvé sešel v prosinci 1990 v Oxfordu a Musil od té chvíle dával přednost transnacionální manažerské činnosti a budování školy jako celku před budováním oboru. Neměl na to čas nebo to možná ani nebylo považováno vzhledem k pozici ve výboru za vhodné; ostatní členové Výkonného výboru vlastní obory souběžně také nebudovali.¹⁷⁸ Jiří Musil stál v čele Pražské koleje SEU a výuce na katedře se věnoval jen výjimečně v roli hosta. Více začal na Středoevropské univerzitě učit až v Budapešti a ve Varšavě po ukončení Pražské koleje.

Vedoucím řídicí oborové skupiny a zároveň vedoucím katedry tak byl od července 1991 do července 1992 britský sociolog Raymond Pahl. Pahl se

¹⁷⁷ Jména sociologů spojených s Řídící skupinou oboru Sociologie se objevovala v první polovině 90. let v *Sociologickém časopise/Sociological Review*, který vydával Sociologický ústav v Praze, a nebyla tedy jeho čtenářům neznámá (dvakrát Zsuzsa Ferge, dvakrát Edmund Wnuk-Lipinski, třikrát Ivan Szélenyi, z toho každý jednou jako autor statě). Dva z nich (Ferge a Szélenyi) jsou také přítomni v *Dějínách české sociologie* v části věnované „Zapojení do mezinárodních empirických výzkumů“ v kontextu dění první poloviny 90. let (Nešpor a kol. 2014: 575, 578). Nedá se tedy říct, že byli českému prostředí „cizí“, jen byli součástí mezinárodní sféry, s níž české prostředí spolupracovalo a která do českého prostředí jako mezinárodní pronikala.

¹⁷⁸ Obrázek je to však diferencovaný. Je jednoznačné, že u nikoho ze členů Výkonného výboru nebyl souběh výkonné funkce na nadnárodní rovině s budováním instituce na domácí půdě. Zároveň však dva ze členů o takové budování pravděpodobně ani nestáli, protože byli v odlišné pozici než Musil (L. Čerych nebyl vědcem a jeho profesní směřování bylo odlišné; W. Newton-Smith byl publikujícím filosofem, ale měl vlastní dlouhodobou akademickou pozici na Univerzitě v Oxfordu). Dva, kteří byli v podobné pozici jako Musil, vybudovali svoje instituce na domácí půdě o něco později (I. Rév se roku 1995 stal vedoucím významné historické a badatelské instituce Archiv otevřené společnosti v Budapešti, což odpovídalo jeho akademickému zaměření, a sociolog Edmund Mokrzycki, který byl členem výboru až od srpna 1992, se roku 1995 stal vedoucím Katedry sociologie SEU ve Varšavě).

s Musilem setkal při své první návštěvě Prahy v roce 1963. Zajímal se tehdy o sociální geografii a, jak vzpomíná, straničtí dohlížitelé ho poslali za Musilem, který mu dal kopie svých článků, mluvil velmi dobře anglicky a choval se lidsky a vřele. Na Musila se proto potom Pahl obrátil, když jej vyzvalo nakladatelství Pergamon Press, aby připravil čítanku ze sociologie města, kterou chtěl Pahl pojmut co nejvíc mezinárodně.¹⁷⁹ Musil byl v Británii za Pahlm v roce 1968 a podle Pahlm tehdy měl „možnost kariéry v britském akademickém prostředí“ (Pahl 2008: 181). Setkávali se potom jako sociologové a přátelé i v 70. a 80. letech, ale již jen na území východního bloku (Kongres mezinárodní sociologické společnosti ve Varně 1972, kde rozvíjeli plány na rozvoj sociologie města spolu s maďarským sociologem Ivánem Szélenyim, konference organizované v rámci Výzkumného výboru 21 pro městský a regionální rozvoj Mezinárodní sociologické asociace, jehož byl Musil zakládajícím členem). Zde v 70. letech vidíme zárodky prvního složení pozdější Řídící skupiny oboru Sociologie ve složení Musil – Pahl – Szélenyi.

Když došlo na budování sociologie na Pražské koleji SEU po roce 1989, Pahl potvrzuje, že Sorosovi ho představil Jiří Musil. Pahl potom doporučil Claire Wallace, kterou znal ze své domovské Univerzity v Kentu, kde absolvovala bakalářská i doktorská studia,¹⁸⁰ ale v té době již působila na Univerzitě v Lancasteru, na pozici vedoucí katedry. Claire Wallace dokládá, že o Středoevropské univerzitě jí poprvé řekl Raymond Pahl, nicméně o tom, aby nabídku přijala, ji v Sorosově londýnském bytě přesvědčoval Jiří Musil. Vzpomíná na to, že hovořil o nutnosti obnovit ve střední Evropě společenskou vědu po „zkáze“ způsobené komunismem (Wallace 2008). Můžeme to brát jako jeden z dokladů toho, že Musil se tehdy plně ztotožňoval s definicí Středoevropské univerzity jako regionální nadnárodní instituce, která má řešit regionálně definovaný problém, i s představou „zkázy“ či devastace sociálních věd v tomto regionu. Claire Wallace se začala sociologii na Pražské koleji věnovat od května 1991 a na pracovní pozici vedoucí katedry nastoupila od 1. září téhož roku (D68).

Na Univerzitě v Kentu působil i další raný spolupracovník Katedry sociologie Pražské koleje, Krishan Kumar, profesor sociálního a politického myšlení. Základní personální obsazení Katedry sociologie na Pražské koleji SEU tedy vzešlo z kontaktů Jiřího Musila v Británii, vytvořených během uvolnění uzavřeného státního režimu v 60. letech a udržovaných během opětovných represí a mezinárodní izolace v 70. a 80. letech (sem patřil jednoznačně i Musilův přítel Ernest Gellner, o něm však více v kapitole 9). Díky těmto spo-

¹⁷⁹ Readings in Urban Sociology. Oxford: Pergamon Press, 1968.

¹⁸⁰ <http://www.abdn.ac.uk/socsci/people/profiles/claire.wallace> (cit. 16. 4. 2016).

jením se také obor posléze akreditoval v Británii, a to na Lancasterské univerzitě, kde měla zázemí vedoucí katedry Claire Wallace. Když došlo na akreditaci dalších oborů i univerzity jako celku, převládly vazby na USA, takže obor „Společnost a politika“ byl nakonec jeden ze dvou akreditovaných ve Velké Británii.

Na jaře 1992 bylo rozhodnuto o ukončení fungování oborových řídicích skupin a místo nich v rámci celouniverzitního opatření začaly vznikat výbory kateder (D54), což bylo prezentováno jako příklon ke klasické struktuře kateder. V kontextu Katedry sociologie Pražské koleje SEU to mělo praktický dopad v tom, že došlo k „vyšachování“ tehdejšího vedoucího řídicí skupiny, Raymonda Pahla, a jeho nahrazení ve vedoucí pozici Ernestem Gellnerem jako vedoucím nového výboru katedry (D72, D73). Pahl to vnímal jako v podstatě propuštění a – vzhledem k neschválení ani jím navrhovaného výzkumu hodnot a identit nové podnikatelské třídy v Rusku – také jako odmítnutí „stylu sociologie“, který na SEU představoval (D74). Ernest Gellner na rozdíl od Raymonda Pahla mohl slibovat těsnější spojení s českým prostředím a větší oddanost Praze, protože hovořil česky a na rozdíl od Pahla plánoval v Praze dlouhodoběji pobývat. Na druhou stranu je třeba si uvědomit, že Gellner tehdy byl profesorem sociální antropologie a nebyl tedy profesní sociolog, zatímco Pahl byl profesor sociologie. V tom byla pro katedru ztráta Pahla hned po prvním roce výuky ztrátou hlavního sociologa, a to bez náhrady, protože Claire Wallace za sebou sice tehdy již měla akademické výsledky, ale profesorkou nebyla.

Učitelé a hostující profesori na katedře

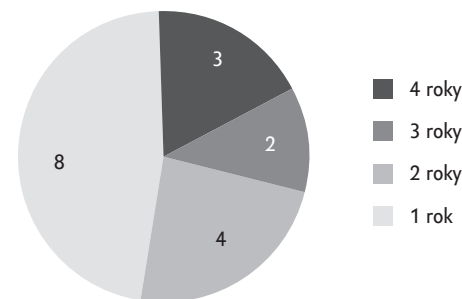
Katedra sociologie na SEU v Praze byla zpočátku malá, v září 1991 začala s vedoucí katedry Claire Wallace na plný úvazek, vedoucím výzkumu Ernestem Gellnerem na poloviční úvazek, garantem oboru Raymondem Pahlm na úvazek částečný a dvěma administrativními pracovníci (D68).¹⁸¹ Počet učitelů a tutorů¹⁸² se během let zvyšoval, katedra rostla a posilovala svoje osazenstvo: ze sedmi členů katedry v prvním roce vzrostla na devět ve druhém roce, další nárůst byl v posledním roce, a to na jedenáct členů. To však neznamenalo, že by nově přijímaní lidé setrvali permanentně. C. Wallace,

¹⁸¹ Těmito pracovníci byla H. Hubáčková a V. Hirtová. Vzhledem k tomu, že mi zde jde především o akademické pracovníky a oborové vazby, ponechávám situaci a další vývoj na administrativních pozicích stranou.

¹⁸² Ponechávám stranou pozice „fellows“, které v posledních letech vznikly v rámci Centra pro studium nacionalismu, kterým se budu zabývat v kapitole 9.

E. Gellner a J. Šťastná byli jediní akademičtí pracovníci, kteří zajišťovali kontinuitu katedry po celé čtyři roky pražského období. Největší skupinu tvořili lidé, kteří na katedře působili jen jeden rok (viz graf 2 níže).¹⁸³ Přesto je třeba to vidět diferencovaně – z této skupiny osmi osob dva již v předchozích letech učili jako hostující profesori (Keitha Fine, George Kolankiewicz), další poté ještě učili po přesunu oboru do Varšavy (Nancy Stepan). Ze skupiny těch, kteří na katedře byli dva roky, Slawomir Kapralski pokračoval řadu let jako kmenový pracovník oboru ve Varšavě (a jako jediný tímto způsobem přešel z Pražské koleje do Varšavy). I přes rostoucí stavy však zůstala Jaroslava Šťastná jedinou představitelkou domácí akademické obce mezi členy katedry. Katedra se tedy profilovala jako výrazně zahraniční.

Graf 2 Počty členů Katedry sociologie Pražské koleje SEU podle délky působení na katedře v letech 1991–1995

Zdroj: autorka.

Zároveň se zvyšováním počtu učitelů, kteří měli na katedře úvazky, klesal počet hostujících profesorů, kteří z velké části zajišťovali výuku v prvním a druhém roce existence katedry. V prvním akademickém roce přijelo hostujících profesorů čtrnáct, takže jejich počet dvakrát převyšoval počet učitelů s úvazky na katedře, ve druhém akademickém roce to bylo podobné.¹⁸⁴ Nutno však dodat, že z nich asi třetina měla na Pražskou kolej SEU určité pevnější vazby – jednalo se o lidi, kteří sice na katedře učili jednorázově, ale působili zároveň ve vedení koleje (J. Musil), nebo působili na koleji na jiné katedře, případně se objevovali jako „létající profesori“ opakovaně a někteří se poté stali členy katedry (K. Fine, G. Kolankiewicz), jiní byli zároveň členy Řídicí

¹⁸³ Tomu ostatně nahrávalo, že všichni pracovníci katedry měli maximálně roční kontrakty, které se každý rok obnovovaly. Ani C. Wallace nevnímala svoji pozici jako trvalou (141).

¹⁸⁴ Přijelo 16 „létajících profesorů“, kdežto učitelů s úvazky bylo 9.

skupiny oboru (S. Lukes, E. Wnuk-Lipinski). Téměř všichni hosté v prvních dvou letech představovali angloamerické zahraničí¹⁸⁵ a přispívali tak k definici Pražské koleje SEU jako zahraniční školy orientované na anglofonní Západ.

Specifická pozice Jiřího Musila při budování sociálních sítí katedry

Viděli jsme, že domácí sociální sítě, na nichž stavěla Katedra sociologie na Pražské koleji SEU, byly na začátku úzké. Od spíše filosoficky a přírodovědně orientovaného zázemí nezávislé vědy a kultury, do kterého měl mecenáš omezené a spíše nepřímé napojení již před listopadem 1989, bylo třeba do oblasti sociologie udělat krok ven. Tím krokem bylo kontaktování Jiřího Musila. Důvody, které vedly k jeho oslovení, byly zčásti podobné důvodům, které vedly k jeho volbě ředitelem Sociologického ústavu: byl důvěryhodnou postavou ještě prvorepublikové sociologie, přitom zároveň ztělesňoval mezinárodní sociologickou spolupráci, nekompromitoval se spojením s minulým režimem, výborně ovládal nejen angličtinu, ale i němčinu a jeho koncept střední Evropy jako místa setkávání mezi Západem a Východem byl pro Středoevropskou univerzitu zajímavý. V nějakém smyslu právě on ztělesňoval naději na mezinárodní propojení a rozvoj české sociologie, a to nejen pro lidi ze Západu, ale stejně tak pro místní sociologickou obec. To, že se Jiří Musil stal hlavním spojujícím článkem mezi Pražskou kolejí SEU a místní sociologickou obcí, tak nebylo výsledkem volby mecenáše, aktem zvenku, ale zčásti výsledkem možností, které nabízelo místní akademické pole.

Mecenáš a lidé z transnacionální komunity kolem něj byli v České republice cizinci, kteří o zdejších vysokých školách nevěděli nic konkrétního a nerozuměli přesně problémům jejich transformace, ani tomu, jak vysokoškolské pole funguje. Jak víme z první části knihy, pohled mecenáše a jeho týmu byl především regionální, byl to pohled „shora“, což platilo jak pro vysoké školství či akademické prostředí obecně, tak pro obor sociologie konkrétně. Jakékoli povědomí o sociologii v ČR mohli mít jen od domácích sociologů. V týmu Sorose však byl dlouho jediným a až do konce hlavním spojujícím článkem s českou sociologií – jediným *intimem* domácí situace – Jiří Musil.¹⁸⁶

Vstup do projektu SEU byl pro Jiřího Musila na prahu důchodového věku začátkem nové pracovní etapy, která mimo jiné znamenala určité vyvázání se ze struktur a problémů českého akademického prostředí. Nejen materiální zajištění odborné práce na vysoké úrovni (cestování, nákupy knih), ale i posun na regionální až světovou úroveň intelektuálního dění dával Musilovi pocit svobody a autonomie. Spíše než aby se pro Středoevropskou univerzitu pouštěl do domácích bojů, vnímal ji jako vítanou příležitost se jim vzdálit. Chtělo by se říct, že rád opustil „konflikty a trapnosti“¹⁸⁷ spojené s mocenským bojem, který institucionální rekonstrukce české sociologie v 90. letech obnášela. Za určitým vyvázáním se z místní sociologické obce stály ale i odlišné představy o tom, jak se má sociologie dělat. Jiří Musil tehdy české sociologii vytykal, že „příliš jednostranně redukuje sociologickou metodologii na sekvenci: dotazník – výběr respondentů – aplikace dotazníku – matematicko-statistické zpracování odpovědí“ (SA zvláštní číslo březen 1992: 9). Postrádal „historický přístup“, který se sám snažil v Sociologickém ústavu prosazovat, ale byl zklamán tím, že to nešlo. Když se na jaře 1990 objevili Petr J. Pajas a Ivan Chvatík a zeptali se ho, jestli by jim nechtěl pomoci s rozjezdem Středoevropské univerzity, působilo to proto na něj jako zjevení. Posléze sám oslovil Sorose s tím, že by se rád věnoval naplno budování Pražské koleje (I23).

Na tento úkol se poté Jiří Musil plně soustředil. Z dokumentů vyplývá, že právě Jiří Musil byl tím, kdo měl usilovat o místní přijetí SEU, např. jednat o spolupráci s Univerzitou Karlovou při udílení diplomů apod., ale v tom SEU úspěch nedosáhla. Ke Středoevropské univerzitě nebyli pro něj překvapivě příliš vstřícní ani ti rektori, které z dřívější doby sám znal. Z pohledu jednoho z rektorů se Musil málo snažil chodit za ostatními rektory a z pozice vedoucího Pražské koleje navrhnout společné projekty a budovat spolupráci (I16). Dojem, že se Jiří Musil cítil lépe v Budapešti než při jednání s akademickými a politickými hodnostáři doma, nebyl ojedinělý (I27) a Jiří Musil si byl těchto názorů vědom. Připouštěl, že nikdy předtím žádnou školu nebo fakultu neřídil, a nevěděl proto, jak se vysoká škola buduje. Když krize na přelomu let 1992 a 1993 naplno vyjevila rozsah chybějící podpory domácí akademické obce, bylo to pro něj v podstatě překvapivé zjištění (I23).

¹⁸⁵ Celkem jich během prvních dvou let bylo na katedře sociologie 25 a z angloamerického zahraničí pocházely více než dvě třetiny z nich. Výjimkou bylo několik Čechů (P. Matějů, J. Musil, J. Mládek) a dalších Středoevropanů (J. Szalai, Z. Bauman, A. Bozoki) a jeden Francouz (D. Bertaux).

¹⁸⁶ Musil byl vnímán jako hlavní spojení mezi SEU a českou sociologií vedením Katedry sociologie na Pražské koleji i některými domácími sociology. Jak poznamenává sociolog a tehdejší šéfredaktor *Sociologického*

časopisu M. Havelka, zahraniční pracovníci SEU měli zpočátku problém se orientovat v místním prostředí, tak říkajíc nevěděli, kdo je kdo (I10). Jediný, kdo jim toto „kdo je kdo“, mohl zprostředkovat, byl J. Musil.

¹⁸⁷ Slovy Miloslava Petruska, když reflektoval změny české sociologie na konci roku 1990 (SA 19–20/90: 26).

7.2 Širší zázemí zahraničních sítí sociologie na Pražské koleji SEU

Formování oboru sociologie na Pražské koleji SEU přitáhlo několik významných britských sociologů – zejména Ernesta Gellnera, Raymonda Pahla a Stevena Lukese, přičemž všichni měli s českou intelektuální obcí kontakty již před rokem 1989. Relativně silné akademické spojení sociologie na Pražské koleji s Velkou Británií nebyla žádná náhoda. Spojení stálo na třech zdrojích: na osobních a odborných kontaktech Jiřího Musila (viz výše), na filantropické činnosti George Sorose na Univerzitě v Oxfordu a na volných personálních asociacích a inspiracích ze strany London School of Economics and Political Science. Pojďme se podívat na poslední dva zdroje.

Blízkost Středoevropské univerzity k London School of Economics

George Soros na London School of Economics and Political Science (LSE) v Londýně studoval, seznámil se tam s dílem filosofa Karla Poppera a setkal se tam s ním i osobně. Soros se hlásí k Popperově myšlence otevřené společnosti jako k určujícímu poslání své filantropie a k Popperovi jako ke svému velkému vzoru. Je však něco víc, co by spojovalo London School of Economics a Středoevropskou univerzitu v Praze? Ano a není toho málo. Nemám sice žádné přímé doklady o tom, že by LSE byla pro Středoevropskou univerzitu vzorem, a SEU se k jejímu dědictví nikde nehlásí, přesto zde spatřuji řadu vazeb a paralel. Nejedná se o nějaký přímý vliv a celkově je význam LSE pro Středoevropskou univerzitu asi menší než význam Oxfordu (viz dále), ale podle mě představovala určitý okruh inspirací a představ o tom, jak se dělá vysoká škola.

Tak předně, několik dalších osobností Středoevropské univerzity na LSE působilo a bylo s ní svázáno. Sir Ralf Dahrendorf na LSE vystudoval a po působení v Německu a krátké kariéře v Evropské komisi¹⁸⁸ byl deset let jejím ředitelem (1974–1984),¹⁸⁹ tedy v době, kdy na LSE působil Ernest Gellner. V roce 1994 se Dahrendorf stal členem správní rady Středoevropské univerzity, ale již předtím se pohyboval ve sdílených kruzích příznivců vysokého školství a sociálních věd středoevropského regionu.¹⁹⁰ Mám tím na

¹⁸⁸ R. Dahrendorf pracoval pro Evropskou komisi v letech 1970–1973 a v roce 1973 byl prvním komisařem pro vzdělávání, vědu a výzkum (De Wit 2002: 55). Komisi opustil po sérii kritických článků, které publikoval v tisku.

¹⁸⁹ V době zakládání SEU byl však R. Dahrendorf již děkanem na oxfordské koleji St. Anthony's College (1987–1997).

¹⁹⁰ Podle zmínky N. Guilhota byl Soros „osobním přítelem“ Dahrendorfa již v roce 1981, kdy údajně využil jeho postavení ve správní radě Fordovy nadace k přímlově za podporu Evropské nadace pro intelektuální

mysli například činnost v této oblasti iniciovanou na začátku 90. let Institutem humanitních věd ve Vídni, která v polovině 90. let dala vzniknout mimo jiné i Ceně Hany Arendtové pro reformující se vysokoškolské instituce ve střední Evropě (Dahrendorf 2000). Dahrendorf se k projektu Středoevropské univerzity vyjadřoval a Jiří Musil jej viděl jako druhého nejlivnějšího akademického poradce George Sorose ve věci Středoevropské univerzity (vedle britského filosofa vědy Williama Newton-Smithe). Dahrendorf byl k projektu SEU místy i kritický a jeho názory byly brány velmi vážně (I23).

Dalším, kdo na LSE dlouhá léta učil, byl Ernest Gellner. Pokud byl někdy Gellner především sociologem, pak to bylo během jeho působení na Katedře sociologie LSE (od roku 1949 do roku 1979). Dále je třeba jmenovat Sira Clause Mosera, další významnou osobnost LSE a od roku 1994 také člena správní rady Středoevropské univerzity. Statistik Claus Moser vystudoval LSE a dlouho tam učil. Podle Dahrendorfa byla katedra statistiky spolu s katedrou filosofie ústředními silami, které integrovaly různorodé sociální vědy v rámci LSE (Dahrendorf 1995: 205, 207). Moser byl stejně jako Dahrendorf významnou osobností LSE a – jak naznačuje titul – i významnou osobností britské akademické scény. Jejich přítomnost ve správní radě SEU znamenala, že SEU se k nim vztahovala jako k autoritám a zdroji představ o tom, co je správné.

A nyní k paralelám mezi LSE a Středoevropskou univerzitou. LSE byla internacionální škola – měla vysoké procento zahraničních studentů, zahraničních učitelů i ředitelů se zkušeností ze zahraničí. To samozřejmě v kontextu bývalé imperiální mocnosti vyznívá jinak než v České republice. Představa vzdělávání „lídrů“ jiných zemí, zejména v bývalých britských koloniích, byla LSE od poloviny 20. století vlastní a uchovala si ji přinejmenším do začátku 90. let 20. století. LSE plnila podobné funkce jako u nás v době komunistického režimu Univerzita 17. listopadu¹⁹¹, ale vzhledem ke geopolitickému významu země a rozdílné historické i politické situaci tak činila víc autonomně.

LSE vznikla roku 1895 v prostředí britské socialistické Fabiánské společnosti, která zastávala demokratický socialismus a ideál postupné reformy společnosti, kterému měla sloužit i věda a vzdělávání. Pnutí mezi akademickou prací a praktickou aplikací, mezi vědeckou neutralitou a angažovaností existovalo od vzniku školy. Podle Dahrendorfa to nejlépe vystihl jeden ze zakladatelů, Sydney Webb, když na přelomu století při obhajobě školy v konverzaci s předsedou britské hospodářské komory uvedl, že je sice přesvědčený

spolupráci – FEIE, kterou sám tehdy podporoval (Guilhot 2006: 403).

¹⁹¹ Univerzita 17. listopadu v Praze měla v rámci sovětského bloku školit zahraniční elity a byla mnohdy vnímána jako cizorodá a čistě mocensky dosazená instituce. Někteří informátoři vzpomínali, že SEU v Praze byla k Univerzitě 17. listopadu připodobňována (I36, I16).

radikál a socialista, ale zároveň věří ve vědu a jeho cílem je dobrat se pravdy (Dahrendorf 1995: 19). LSE měla od počátku silnou pozitivistickou orientaci a důraz na studium empirických faktů (Ibid.: 21), s čímž rezonovala teorie poznání Karla Poppera i obhajoba racionalismu Ernesta Gellnera. Obojí můžeme v první polovině 90. let najít i na Středoevropské univerzitě. Tedy jak pnutí mezi aktivismem a vědou, tak pozitivisticky orientovanou sociální vědu.

Poslední paralelou je rychlost vzniku. Malá správní rada soukromé filantropické instituce – Hutchinsonova fondu, který byl ustaven ze závěti člena socialistické Fabiánské společnosti, dospěla na začátku roku 1895 k rozhodnutí realizovat odkaz mecenáše vytvořením nové školy. Ředitelem byl v dubnu téhož roku jmenován mladý akademik z Oxfordu, který poté dokázal sehnat pro školu prostory, učitele i studenty a vytvořit studijní plán tak rychle, že první akademický rok s přibližně dvaceti studenty mohl začít v říjnu 1895 (Dahrendorf 1995: 9–13). Nevím, jestli o té historii George Soros věděl, ale je tu téměř doslovná paralela v rychlosti založení. Také Středoevropská univerzita byla založena v dubnu a již v říjnu téhož roku začal první akademický rok. Podle Dahrendorfa bylo neuvěřitelně rychlé založení LSE možné jedině díky tehdejší době, která něco takového umožňovala bez byrokracie, výborů a schvalovacích komisí. Podobně neuvěřitelně rychlý vznik Středoevropské univerzity umožnily podobné výjimečné okolnosti, kdy po pádu státního socialismu dočasně povolily regulační mechanismy státu. Bylo to jakési úzké okno příležitosti, kdy staré struktury na chvíli ztratily jistotu a nové ji ještě nezískaly. Na rozdíl od doby na konci 19. století v Británii to však byl jen jistý „anachronismus“ v pozdně moderní byrokraticko-legální společnosti, způsobený společenským převratem.

Oxfordské vazby

Pražská kolej SEU vznikala zpočátku na známostech, které v Praze byly předtím navázány díky působení britské Vzdělávací nadace Jana Husa, na jejíž činnost od počátku 80. let přispíval i George Soros. Lidé, kteří přišli do Prahy budovat Pražskou kolej SEU, byli ti samí, kteří pomáhali s činností britské nadace, William Newton-Smith či Paul Flather. Členem správní rady Vzdělávací nadace Jana Husa v Oxfordu a jejím předsedou v letech 1984–89 byl i Claus Moser, později člen správní rady Středoevropské univerzity, a mezi patrony nadace patřil i Ernest Gellner (více ke vzniku nadace kapitola 2). To však nebyla jediná filantropická činnost Sorose na Univerzitě v Oxfordu. George Soros byl již v 80. letech zapojený do podpory stipendijních pobytů na Univerzitě v Oxfordu (viz též kapitola 2). V roce 1992 se Soros stal členem prestižní skupiny

nejvýznamnějších dárců univerzity. Dostalo se mu uznání i vyrytím jména v průchodu jedné z historických budov ve společnosti dalších významných jmen, včetně britské královny (Slater 1996: 114; University of Oxford, nedat.)

Z prostředí Oxfordu dále pocházel zakladatel jednoho z prvních oborů na Budapeštské koleji, a to Environmentálních studií, tehdejší prorektor Univerzity v Oxfordu, Sir Richard Southwood. Z Oxfordu přišla i generální tajemnice SEU, která v této funkci roku 1994 vystřídala Paula Flathera, Anne Lonsdale – v Oxfordu vedoucí kanceláře univerzity pro zahraniční vztahy. Z prostředí Oxfordu přišli i někteří první učitelé na Katedře sociologie SEU v Praze a spolupracovníci Pražské koleje SEU. Byl to zejména Steven Lukes, který s Oxfordem spojil svoji studentskou a značnou část akademické kariéry. V letech 1966–1987 byl učitelem politologie a sociologie na koleji Balliol.¹⁹² V té době se také podílel na činnosti britské Vzdělávací nadace Jana Husa. Právě na něj se totiž obrátili William Newton-Smith a Kathy Wilkes, aby jim zprostředkoval informace o situaci v Československu (Day 1999: 31–32). Lukes navštěvoval Prahu jako přednášející v rámci bytových seminářů podporovaných Vzdělávací nadací Jana Husa a patřil tedy do kruhu příznivců českých filosofů a sociálních vědců ještě před pádem komunistického režimu. V době, kdy přijížděl učit na SEU v Praze¹⁹³, byl Lukes profesorem politické a sociální teorie na Evropském univerzitním institutu ve Florencii (1987–1995). Steven Lukes byl členem Akademické plánovací rady SEU a členem Řídící skupiny oboru sociologie. Nepatřil sice k jádru lidí, kteří katedru na místě v Praze buďovali, ale můžeme jej přiřadit do okruhu lidí, kteří tvořili zahraniční zázemí Katedry sociologie Pražské koleje SEU a přispěli k formování oboru.

7.3 Kontakty katedry v domácí sociologické obci

Úsilí katedry o navazování místních kontaktů

Katedra sociologie, ale do velké míry i celá Středoevropská univerzita v Praze, byla ve vztahu k místnímu akademickému poli vnímána jako zahraniční instituce, více či méně irelevantní paralelní struktura, nezhoubná cysta či

¹⁹² Podle průzkumu citací ve třech sociologických časopisech (*Sociological Review*, *British Journal of Sociology* a *Sociology*) se v roce 1980 Lukes umístil mezi nejcitovanějšími autory, a to s 10 % citací na 6. místě spolu s C. W. Millsem (Halsey 2004: 176). Podle Halseyho se Lukes podílel na zavádění sociologie v Oxfordu, kde tehdy jako politics fellow byl jeden z těch, kdo byli ochotní tutorovat i kandidáty sociologie (Ibid.: 103).

¹⁹³ Ve školním roce 1991/92 byl garantem jednoho ze šesti výukových modulů, „Sociální a politická teorie“, v následujícím školním roce učil v prosinci 1992 v rámci volitelného bloku „Trh, stát a spravedlnost“ přednášky na téma „Spravedlnost a svoboda“. Po větší konsolidaci výuky ve vazbě na trvalé členy katedry od školního roku 1993/1994 již neučil.

izolovaný ostrov (I1, I15, I13). Mecenáš a Výkonný výbor SEU si však explicitně uvědomovali potřebu zapojit do činnosti víc „místních“ spolupracovníků. Jedno z doporučení konference o koncepci Středoevropské univerzity, která se konala v lednu 1992, bylo: „Všechny akademické obory na CEU by se měly snažit zapojit do oboru příští rok víc *místních akademiků*, především významné mladé vědce. Výkonný výbor by měl zvážit nabídnutí několika míst na 3 až 5 let jako způsob přilákání mladých *místních vědců* na univerzitu“ (D24, kurzíva autorka). Přímo ve vztahu ke Katedře sociologie se potom při hledání nových spolupracovníků brzy objevil pokyn z Výkonného výboru, aby „okamžitě zapojili víc lidí z regionu“, a katedra se proto snažila „najít dobré a slibné lektory, možná z mladší generace“ (D76). Odpovědí na tyto snahy, které vycházely jak z centrálního vedení SEU, tak i z vedení katedry samotné, bylo inzerování pozic v místním tisku a hledání v místních sítích.

Úspěch těchto snah však limitovaly nároky katedry na zahraniční kompetence pracovníků, zejména potřeba výborné znalosti angličtiny a zkušenosti ze zahraničních univerzit, které tehdy měl málokdo (viz kapitolu 6). V roce 1992 tak byla jediným místním pracovníkem, kterého katedra přijala na základě inzerátu v anglickojazyčném týdeníku *The Prague Post*, který vycházel v České republice, absolventka pražské Filosofické fakulty UK Jaroslava Šťastná. Šťastná měla pracovní zkušenost z výzkumného ústavu Ministerstva kultury (sociologické průzkumy mládeže), ale kvalifikovala ji zejména výborná znalost angličtiny a dvě stáže na britských univerzitách, které stihla v letech 1990–1991 a díky nimž se seznámila s novými metodami výzkumu, publikacemi a pojmy z oblasti sociálních věd a veřejné správy. Když se na to podíváme z trochu jiné strany, tak tím, co v první řadě umožnilo Šťastné, aby se ucházela o místo na SEU, bylo to, že „docela pravidelně kupovala *Prague Post*“ (I37). Tento týdeník byl jakýmsi oknem, kterým zahraniční a mezinárodní organizace nahlížely do místního prostředí a kterým členové místního prostředí nahlíželi k nim. Tento rozměr „zahraničí doma“, který *The Prague Post* podle mě ztělesňoval, byl i součástí toho, co si Jaroslava Šťastná na práci cenila. Byla to možnost pokračovat v Praze v kontaktu se zahraničním odborným polem a zároveň za plat, který výrazně přesahoval tehdejší místní zvyklosti sociálních a humanitních věd.¹⁹⁴

Z perspektivy Katedry sociologie Pražské koleje byl pravděpodobně nejvýznamnějším pražským spolupracovníkem sociolog z Fakulty sociálních věd UK Martin Potůček. Byl to právě on, kdo měl být v polovině roku 1992 mimo jiné tím „aktivním členem z Prahy“, kterého hledali do týmu ve snaze zapus-

¹⁹⁴ Jak víme, v 90. letech se platy ve vědě a na vysokých školách propadly a v té době velká část schopných a mladých pracovníků tuto oblast opustila (Provazník a kol. 1998).

tit kořeny v místní akademické komunitě (D70). Potůček se jednak podílel na výuce studentů na Pražské koleji¹⁹⁵ a jednak se jej katedra pokoušela zapojit i jinak. Když měli v únoru 1992 jmenovat dva vnější přezkušitele, hledali jednoho v Británii a druhého z Čech. Měl to být někdo ne úplně cizí, přesto ne přímo spojený s Pražskou kolejí, takže oslovili M. Potůčka (D81). Po prvních kontaktech ho v dubnu 1992 také zapojili do vedení oboru, když se stal jediným českým akademikem v Řídící skupině (D70). To však mělo velmi krátké trvání, protože z nařízení centrálního vedení SEU se skupina transformovala do výboru katedry, kde již Potůček podle všeho nebyl, pravděpodobně i proto, že na podzim 1992 odjel na stáž do USA.

Jak ale došlo k tomu, že právě Martin Potůček byl tím místním sociologem, který navázal nejproduktivnější spolupráci s Katedrou sociologie SEU? Vysvětlení lze najít jak na straně sociologa, tak na straně katedry. Na jedné straně je důležité vycestování Potůčka do zahraničí na delší studijní pobyt do Británie hned na začátku 90. let, kde si vytvořil využitelné odborné kontakty, zdokonalil angličtinu a seznámil se s britskou sociální politikou, na straně druhé je důležitý fakt, že sociologie na SEU pod vedením Claire Wallace obsahovala akcent na sociální politiku, takže došlo k protnutí kontaktů i k tematickému souladu. Níže to rozebírám ve trochu větším detailu.

Martin Potůček strávil období od října 1990 do července 1991 na ročním stipendijním pobytu na London School of Economics and Political Science (LSE), kde studoval obor Evropská sociální politika. Bylo to mimo jiné výrazem touhy studovat v zahraničí a něco se tam naučit: „vždycky jsem toužil studovat v zahraničí na nějaké dobré univerzitě a v normalizační éře jsem to nikdy nemohl udělat“ (Potůček 1991: 18–19). Pobyt v zahraničí jej zároveň o to víc utvrdil v přesvědčení, že zahraniční kontakty a zkušenosti jsou pro úroveň domácí sociologie klíčové: „Potřebujeme hodně pracovních kontaktů s institucemi a sociology v zahraničí a (...) musíme to nějak vymyslet, aby pro dnešní studenty sociologie časem byla dokonce povinností stáž v zahraničí“ (Ibid.). Byl patrně jediným sociologem na FSV UK, který brzy po změně režimu vycestoval studijně do zahraničí, což mu dalo náskok z hlediska jazykové vybavenosti i kontaktů.

Potůček se vrátil z Londýna v červenci 1991, tedy tři měsíce po vzniku Středoevropské univerzity v Praze, krátce po nástupu Wallace do funkce vedoucí katedry. Jak Martin Potůček vzpomíná, v Londýně se setkal poprvé s profesorem Steinem Ringenem, který ho upozornil na to, že v Praze začíná

¹⁹⁵ Již v prosinci 1991 měl proběhnout pod jeho vedením jednorázový seminář s názvem „Doing Research in Eastern Europe“ v rámci výukového modulu metod výzkumu (D77). V posledním školním roce 1994/95 byl potom v nabídce volitelných kurzů předmět Martina Potůčka „Social Policy in Eastern and Western Europe“ (D80).

působit britská socioložka Claire Wallace. Když se vrátil do Prahy, tak ji na začátku akademického roku 1991/92 oslovil (nebo oslovila ona jeho), každopádně „tím zprostředkujícím článkem byl Stein Ringen“ (I31). První setkání s Fakultou sociálních věd popisuje vedoucí katedry sociologie na SEU Claire Wallace ve své zprávě z prosince 1991 takto: „Bylo to velmi produktivní setkání, kde byly naše pokusy o navázání kontaktu přivítány. Dohodli jsme se na společném zpřístupnění knihoven, výměně informací o přednáškách a seminářích a možná na společném vytvoření výzkumných seminářů. Univerzita Karlova chce, abychom jim pomohli s rozvíjením sociálních věd, protože jde o nově založené oddělení. S tím účelem spolupracujeme na žádosti Tempus“ (D82).¹⁹⁶

V té době se bakalářský studijní obor na FSV UK jmenoval „Sociologie a sociální politika“, ale část týkající se sociální politiky začal Martin Potůček vyučovat až po svém návratu z Londýna, proto v přehledu předmětů v akademickém roce 1990/91 sociální politika není.

Potůček označuje za podnět k vytvoření magisterského studijního oboru veřejné politiky na FSV UK stáž, kterou absolvoval na podzim 1992 v USA s podporou Eisenhower Exchange Fellowships Foundation sídlící ve Filadelfii, USA. Nechtěl však založit obor úzce zaměřený na veřejnou politiku v americkém pojetí, protože by tím ztratil přímou návaznost na evropskou, kontinentální tradici výuky sociální politiky, včetně českých kořenů ze začátku 20. století. K tomu píše v poznámce pod čarou: „Byl jsem silně ovlivněn touto intelektuální tradicí během mých magisterských studií v oboru Evropská sociální politika na Katedře Sociální politiky a administrativy na London School of Economics and Political Science v akademickém roce 1990/1991“ (Potůček 2007: 111). Nehledě na to však považuje Spojené státy za zdroj „nej-silnějších inovativních podnětů“ a „nových myšlenek“ (Ibid.) a v citovaném článku vliv Středoevropské univerzity neuvádí.

První žádost o akreditaci magisterského oboru Veřejná a sociální politika na FSV UK byla podána na podzim 1992. Po prvním odmítnutí Akreditační komisí byla žádost přepracována a schválena a studijní obor se otevřel v roce 1993/94. Při rozvoji oboru sociální politika na FSV UK sehrála svoji roli i podpora ze strany Sorosovy filantropie, a to přinejmenším ve dvou ohle-

¹⁹⁶ Projekt s názvem „Sociální a veřejná politika“, jehož cílem bylo vytvoření čtyřtýdenního výukového modulu sociální a veřejné politiky, měl být podán do programu TEMPUS Evropského společenství, určeného k rozvoji vysokého školství v postkomunistických zemích, a to společně Středoevropskou univerzitou, Univerzitou Karlovou, Masarykovou univerzitou v Brně a čtyřmi západními univerzitami (D24a). Vypracovanou žádost v lednu 1992 schválil Výkonný výbor SEU, ale o dalším osudu projektu záznamy nemám a pamětníci si na něj nevzpomínají. Z toho usuzuji, že nebyl úspěšný. Jedním z důvodů mohlo být, že SEU v té době neměla statut vysoké školy v žádné z postkomunistických zemí, proto neměla na podporu v rámci TEMPUS nárok.

dech. Zprv, Potůček uspěl v prvním grantovém kole RSS, které proběhlo v letech 1991/2, s projektem „Návrh na postgraduální vzdělávání v oboru sociální politiky a veřejné správy v Československu“,¹⁹⁷ v jehož rámci zorganizoval dva semináře k rozvoji tohoto oboru na FSV UK. Seminář v lednu 1993 se týkal návrhů a názorů na vznikající magisterský obor a seminář v dubnu 1994 vyhodnocoval první zkušenosti s oborem (D83: 64).¹⁹⁸ Zadruhé, Martin Potůček byl zapojen do projektu Claire Wallace a Steina Ringena, který v letech 1992–1994 přinesl do Prahy tři mezinárodní workshopy, kde se setkávali odborníci na sociální politiku ze zemí střední Evropy a západní Evropy a kde měl M. Potůček možnost „vyrůst“ do středoevropského experta s kontakty v Polsku i Maďarsku a zároveň získat sebevědomí pro nový obor. K tomu jistě přispěla i publikace dvou vlastních příspěvků ve sbornících v angličtině, která byla podpořena Středoevropskou univerzitou (viz Ringen, Wallace 1994a, 1994b).¹⁹⁹ Dá se tedy říct, že i když společný projekt v programu TEMPUS nevyšel, u zrodu oboru veřejné a sociální politiky na FSV UK stála Sorosova filantropická podpora a určité intelektuální zázemí či inspirace spojené s působením Claire Wallace a Steina Ringena na Pražské koleji SEU.²⁰⁰

Sociální politika na FSV UK pod vedením M. Potůčka byla dynamicky se rozvíjícím pracovištěm. Do roku 1995 stihli vydat první dvě ze série studií na téma sociální a veřejné politiky²⁰¹ a další ve druhé polovině 90. let následovaly. V roce 1996/97 byl akreditován doktorský studijní obor. Vrcholem Potůčkova institucionálního podnikání bylo ustavení Centra sociálních a ekonomických strategií (CESES) Fakulty sociálních věd v roce 2000, které mu umožnilo rozšířit výzkumné aktivity. Protože se akademicky podnikaví lidé (Dahrendorf 2000) typu Martina Potůčka mohli realizovat při zakládání nových institucí v rámci struktury existující univerzity, nebyli k dispozici Středoevropské univerzitě. V sociálních vědách a v sociologii zvláště v Praze přitom bylo lidí tohoto typu – podnikavých, vzdělaných, zahraničně kompetentních, se značnou akademickou dráhou za sebou a přitom v produktivním věku – v té době celkově málo, proto se nedostávali ani Středoevropské univerzitě.

¹⁹⁷ Anglicky: „Proposal of the Post-Graduate Education in Social Policy and Administration in Czechoslovakia“.

¹⁹⁸ Potůček byl kromě toho jediným českým sociologem, jehož projekt byl v letech 1991–1995 podpořen grantovou agenturou RSS dvakrát, podruhé v roce 1995.

¹⁹⁹ Později vydavatelství Středoevropské univerzity v Budapešti CEU Press vydalo Potůčkovi jako jednomu z mála Čechů v 90. letech knihu *Not only the Market. The Role of the Market, Government and Civic Sector in the Development of Postcommunist Societies*, Budapest: CEU Press, 1999.

²⁰⁰ S. Ringen byl od roku 1994 také zahraničním členem Vědecké rady FSV UK.

²⁰¹ Potůček, M., M. Purkrábek, J. Vavroušek a kol. (1994) *Zrod teorie veřejné politiky v České republice*; Potůček, M., M. Purkrábek, P. Háva a kol. (1995) *Analýza událostí veřejné politiky v České republice*. I. díl.

Třetím místním sociologem, který se podílel na výuce sociologie na SEU v Praze, byl Petr Matějů. Matějů v prvním školním roce vyučoval spolu s dalšími hostujícími profesory v rámci modulu „Sociální struktura, sociální stratifikace a sociální mobilita“, který vedl politolog a sociolog polského původu působící v Británii, George Kolankiewicz. Matějů byl tehdy vedoucím oddělení sociální stratifikace v Sociologickém ústavu v Praze a jeho práce od konce 80. let v oblasti aplikace teoretických modelů stratifikace na analýzu sociálního rozvrstvení společnosti z něj udělala v této oblasti experta na evropské úrovni (Nešpor a kol. 2013: 256).²⁰² Spolupráci s ním však SEU po roce neobnovila. Petr Matějů to v médiích kriticky interpretoval jako výsledek netransparentního rozhodování a libovůle SEU jako uzavřené instituce a zároveň jako projev nekompetentnosti na straně vedení modulu (Matějů 1993). Představitelé SEU naopak poukazovali na to, že výukový modul na SEU byl koncipován jako kurz pro studenty, z nichž většina neměla předchozí přípravu v sociologii, který je měl seznámit s různými přístupy ke studiu sociálních nerovností a mobility. Jeho účelem nebylo a ani nemohlo být zanoření se do specifických modelů stratifikace, jejichž technická problematika byla studentům obtížně srozumitelná (D85, I41).

Můžeme shrnout, že i přes značné odlišnosti jednotlivých případů se tři nejvýznamnější spolupracovníci pražské SEU z řad místních sociologů kvalifikovali nejen profesními kvalitami, ale také svojí zahraniční zkušeností v anglofonním zahraničí – studiem a stážemi v Británii a v USA – a výbornou znalostí angličtiny. Ani jeden z nich nepatřil do komunity disidentů před rokem 1989 a ani jeden se osobně neznal s mecenášem. Nabídky spolupráce se k nim dostaly přes zahraniční pracovní kontakty nebo anglické inzeráty v cizojazyčném tisku, jen v jednom případě (pravděpodobně²⁰³) přes Jiřího Musila. Musil tedy evidentně sociologii na SEU nebudoval tím, že by na katedru aktivně přiváděl své dřívější osvědčené spolupracovníky; případ Matějů byl ojedinělý. Pracoviště budovala vedoucí katedry, britská socioložka Claire Wallace, která žádné předchozí vazby v české sociologii neměla. To byly meze úsilí Pražské koleje SEU o navázání místních kontaktů v oboru sociologie.

²⁰² Na první Evropské sociologické konferenci, která se konala v létě 1992, byl Matějů jedním z pouhých dvou českých sociologů, kteří byli pověřeni přípravou konferenčních sekcí, konkrétně sekce zaměřené na třídní strukturu a stratifikaci (SA 1991f).

²⁰³ Kontakt přes J. Musila pouze předpokládám vzhledem ke sdílenému prostředí Sociologického ústavu a vzhledem k tomu, že se dobře znali.

Další místní kontakty a spolupráce perspektivou institucí

V textu výše jsem se držela hlavních představitelů spolupráce Katedry sociologie SEU s místní sociologií, kteří se kromě Jiřího Musila (a Ernesta Gellnera, jemuž se věnuji zvlášť v poslední kapitole) významněji objevili v dokumentech nebo ve vyprávění pamětníků. V textu níže postupuji obráceně, vycházím od pražských sociologických institucí a od nich hledám cestu ke kontaktům se sociologií na Pražské koleji SEU. V Praze se zaměřuji na tři hlavní sociologická pracoviště první poloviny 90. let, Katedru sociologie a sociální politiky na Fakultě sociálních věd UK, Katedru sociologie a filosofické fakultě UK a Sociologický ústav ČSAV/AV ČR. Ani jedno z těchto pracovišť nespolupracovalo se Středoevropskou univerzitou či její Katedrou sociologie na institucionální bázi, tedy na úrovni nějaké dohody, projektu či spolupráce mezi institucemi, šlo spíše o osobní spolupráci.

Sociologický ústav

Existenci institucionální dohody mezi Sociologickým ústavem a Středoevropskou univerzitou jsem nezaznamenala. Nejbližší k tomu měla nabídka na spolupráci, kterou učinil Jiří Musil jako ředitel Sociologického ústavu. Nabídka spolupráce a služeb pro SEU ve formě jednostránkového memoranda zahrnovala spolupráci na výuce, překlady a rešerše, využití knihovny, možnost využívat kancelář s telefonem a tisk a formátování dokumentů. Zároveň s tím žádal o nadační příspěvek, který by ústavu pomohl překonat rozpočtový deficit v roce 1991 (D137). V následujícím roce však Jiří Musil pozici ředitele ústavu opustil a v rozvoji institucionální spolupráce již z pozice ředitele Pražské koleje SEU nepokračoval. Očekávání ohledně možnosti spolupráce mezi SEU a Sociologickým ústavem tak nenaplnil (I15, I10).

V Sociologickém ústavu bylo od počátku 90. let rozvíjeno téma genderu (oddělení Gender a sociologie). Vedoucí Katedry sociologie SEU Claire Wallace se tématu genderu věnovala, ale spíše v době před svým působením na Pražské koleji SEU. Přestože byla v době pražského působení v kontaktu s badatelkami, které se tématu v Česku věnovaly, sama téma aktivně nerozvíjela, ani se na budování oboru nepodílela (I41, I10).²⁰⁴ Nezisková organizace Nadace Gender Studies vznikla již v roce 1991 a postupně téma na aka-

²⁰⁴ Jako představitelka SEU např. na mezinárodním semináři konaném v Karolinu v Praze v březnu 1992 vystoupila s příspěvkem „Cesta feminismu“ (SA 1993b); napsala také text o tom, jaké je to být feministkou v Česku (Wallace 1994). Pro *Sociologický časopis* napsala několik posudků, ale i přes projevovaný zájem ze strany časopisu žádnou odbornou stať (I10).

demické a vysokoškolské půdě rozvíjela (Nešpor a kol. 2014: 590–591), ale k rozšíření a akademickému etablování studií dochází až od druhé poloviny 90. let, tedy mimo záběr této knihy. Sorosova filantropie posléze určitou roli hrála, a to prostřednictvím grantů Nadace Open Society Fund v Praze i prostřednictvím programů vázaných na Středoevropskou univerzitu;²⁰⁵ jde však již o jiný příběh.

Sociologický ústav ve sledovaném období vydával klíčové oborové periodikum, *Sociologický časopis* (v letech 1993–2001 doplněný o anglickou verzi *Czech Sociological Review*), v jehož redakční radě (kruhu) byl od začátku roku 1990 po celé sledované období hlavní představitel Pražské koleje SEU, Jiří Musil. Sociologický ústav zaštiťoval i vydávání neformálnějších *Sociologických aktualit* (1990–1994), zaměřených na dění v sociologické obci. V obou periodících jsem proto hledala záznamy protnutí mezi Středoevropskou univerzitou a jejími představiteli v Praze. Výsledky průzkumu obou periodik přináší poznatek, že Středoevropská univerzita a její zaměstnanci (s výjimkou Musila) se v domácích oborových časopisech jako autoři nebo zprostředkovatelé vyskytovali velmi málo a že pokud se vyskytovali, pak to bylo téměř výhradně v kontextu mezinárodních akcí či témat.²⁰⁶ Výsledky průzkumu v *Sociologických aktualitách* přináší podobný obrázek (viz sonda na konci kapitoly). Středoevropská univerzita byla součástí pražské sociologické obce jen ve velmi omezené míře, a to jako zahraniční škola.

Katedra sociologie FF UK

Snad kvůli pomalé transformaci Katedry sociologie FF UK po listopadu 1989 jsem nenalezla žádné institucionální ani personální akademické kontakty mezi ní a Katedrou sociologie na Pražské koleji SEU. Katedra sociologie na FF UK prodělala změny až v době, kdy se již rozjížděla nová Fakulta so-

²⁰⁵ Rozvoji genderových studií pravděpodobně pomohly i pobyty českých badatelek v *Curriculum Resource Centre*, které na SEU v Budapešti začalo fungovat od února 1995 a které mělo pomáhat s rozvojem studijních oborů v regionu. Z 58 návštěvníků, kteří v centru pobývali během první šesti měsíců, bylo 10 z ČR, mezi nimi klíčové osobnosti oboru: M. Čermáková, H. Havelková, L. Indruchová (D86).

²⁰⁶ V *Sociologickém časopisu* v období od 1/1989 do 1/1996 vyšel jediný text C. Wallace „Přechod k čemu?“, a to v části Zprávy a informace (Wallace 1993). Informoval o tom, že „na Středoevropské univerzitě v Praze se v květnu konal v pořadí již druhý seminář na téma sociálních konsekvencí transformace ve východní části střední Evropy“. V *Sociologickém časopisu* bylo jméno Středoevropské univerzity poprvé v informaci o mezinárodním semináři „Plánování měst a ekologická politika v kontextu politických a ekonomických změn ve střední Evropě“, který se konal v Praze na půdě SEU (Müller 1992), podruhé v článku o Inter-univerzitním středisku v Dubrovniku (Svítek 1991). Musil do *Sociologického časopisu* přinášel E. Gellnera, o němž referoval poprvé na konferenci již před začátkem polistopadové éry (Kotačka 1989) a dvakrát po jeho smrti (Musil 1995; 1996).

ciálních věd UK. Pracovníci katedry J. Havlová, A. Kabátek a J. Buriánek sebekriticky uváděli, že po listopadu 1989 „očekávaný vývoj katedry probíhal velmi pomalu a nedůsledně, což pochopitelně vyvolalo ostrou kritiku sociologické veřejnosti“ (SA 1991e: 22). Katedra poznamenaná normalizačním obdobím byla rozpuštěna až v květnu 1990, konkurzní řízení bylo uzavřeno v listopadu 1990 a teprve na začátku roku 1991 stála katedra před úkolem „připravit a poskytnout k veřejné diskusi novou koncepci pedagogické a vědecké práce“ (Ibid.: 23). Tuto koncepci zveřejnili až v polovině roku 1991, tedy v době, kdy již fungovala nová FSV UK a existovala Pražská kolej SEU.

Propojení mezi oběma institucemi lze hledat i na úrovni studentů. Na rozdíl od FSV UK, která začala vyučovat až v akademickém roce 1990/1991 a první absolventy tříletého bakalářského studia mohla mít nejdříve v roce 1993, takže prostor pro propojení mezi FSV UK a SEU prostřednictvím studentů byl malý, sociologie na FF UK měla absolventy, kteří mohli již v roce 1991 na SEU nastoupit. Specifikum studia na Katedře sociologie SEU však bylo, že předchozí studium *sociologie* nevyžadovalo. A opravdu bylo mezi studenty oboru „Sociologie a politika“ předchozích absolventů sociologie naprosté minimum. V prvním akademickém roce bylo ze šestice studentů z ČSFR pět z Prahy a jeden z Bratislavy, přičemž předchozí diplomy měli z práva, historie, divadelní a filmové vědy, etnografie a pouze v jednom případě ze sociologie.

Přestože Pražská kolej SEU spojení s FF UK v oblasti sociologie neměla téměř žádné, existovaly osobní kontakty mezi Ernestem Gellnerem a akademiky z oborů historie a lingvistika na FF UK (viz kapitola 9). V oblasti sociologie však byla pro Pražskou kolej ústřední vazba na Fakultu sociálních věd UK, na kterou se zaměřuji v dalším textu.

Fakulta sociálních věd UK

Fakulta sociálních věd vznikla v červnu 1990, téměř přesně ve dnech, kdy se v Praze konalo kolokvium „Praha v nové střední Evropě“, kde došlo k podpisu komuniké mezi místopředsedou vlády ČSFR Josefem Hromádkou a Georgem Sorosem o založení Středoevropské univerzity. Řádná výuka na FSV UK začala od podzimu 1990. Středoevropská univerzita získala právní formu a začala s výukou až o rok později. Obě instituce začínaly v přibližně stejné době a existovaly mezi nimi paralely. Obě instituce spojovaly nové či rekonstruované obory ekonomie, sociologie a politologie. Dále je spojoval důraz na špičkovou kvalitu a určitý mezinárodní přesah: „Posláním a cílem fakulty je připravovat špičkové odborníky pro státní správu, diplomatické služby, činnost

v mezinárodních organizacích, pro špičkové funkce v národním hospodářství a mezinárodních komerčních institucích...“ (FSV UK 1990). SEU podobně stanoví, že „jejím posláním je výchova špičkových odborníků potřebných pro úspěšný rozvoj demokraticky uspořádané a politicky a ekonomicky integrované Evropy“ (D87). Nutno dodat, že v Karlovině z roku 1992 již slova o „špičkových odbornících“ v textu FSV chybí a jsou nahrazena hodnotami svobodného, samostatného a tvůrčího vzdělávání, přičemž v dalších letech z úvodu mizí i ta a poslání FSV UK se posunuje do stále více formálního a standardizovaného jazyka.

Mezi oběma institucemi byla ale také řada rozdílů. Než představím spojení mezi sociologií na FSV UK a sociologií na SEU, můžeme FSV UK alespoň stručně připomenout. Fakulta sociálních věd vznikla na místě tehdejší Fakulty žurnalistiky na podnět rektora Univerzity Karlovy Radima Palouše, který jejím vybudováním pověřil Miloslava Petruska. Historie vzniku FSV UK je téma pro jiné dílo, avšak zde je podstatné to, že nově založená fakulta měla podporu vedení Univerzity Karlovy, přidělený rozpočet i tabulková místa. Přestože ji čekala léta bojů o peníze i řešení složitých personálních otázek, FSV byla hned od začátku v podstatě etablovanou součástí významné české univerzity. Z pohledu Středoevropské univerzity proto představovala žádoucí spojení na „místní akademické instituce“, jak to nejpozději od roku 1992 začalo s rostoucím důrazem požadovat vedení Středoevropské univerzity.

Vědecká rada FSV UK měla v roce 1991 mezi členy dva vědce, kteří propojovali Středoevropskou univerzitu a FSV UK, a to ekonoma Josefa Zieleniece – vedoucího CERGE, zároveň v té době uváděného ve zdrojích SEU jako vedoucího oboru ekonomie na SEU – a ekonoma Karla Koubu, který byl členem výboru Sorosova grantového programu Research Support Scheme od jeho ustavení na konci roku 1991.²⁰⁷ Personální propojení zde tedy bylo, netýkalo se však sociologie. Až v roce 1993 se stal novým členem Vědecké rady FSV UK sociolog Martin Potůček, který se tak stal třetím potenciálním prostředníkem mezi FSV UK a Středoevropskou univerzitou na úrovni Vědecké rady (VR).

Hned na začátku roku 1993 přítom nová česká vláda omezila podporu Středoevropské univerzitě v Praze a celý případ se medializoval. Mecenáš na tiskové konferenci 8. ledna 1993 vyhlásil, že pokud nebude koleji poskytnuta budova, její působení v Praze ukončí. V kontextu těchto aktuálních událostí Martin Potůček v diskusi na schůzi VR 27. ledna 1993 navrhl, aby rada vyjádřila Středoevropské univerzitě veřejnou podporu a žádala „o revokaci roz-

²⁰⁷ K. Kouba se, pokud vím, do dění na Středoevropské univerzitě kromě RSS nezapojil, i když je záznam o tom, že když se stal na začátku roku 1992 ředitelem Institutu ekonomických studií na FSV UK, nabízel G. Sorosovi, že podpoří bližší spolupráci SEU a UK (D88). Zkoumání propojení mezi SEU a českou ekonomikou však je již mimo záběr této studie.

hodnutí české vlády, týkající se omezení fungování SEU“ (D89a). V diskusi vystoupilo pět členů rady (mezi nimi K. Kouba; J. Zieleniec nebyl přítomen). Děkan uzavřel diskusi s tím, že „problém SEU nám není lhostejný, ale stanoviska členů VR jsou značně diferencovaná“ (Ibid.). Požádal proto Potůčka o písemný návrh stanoviska, který by byl schválen dodatečně per rolam.

Návrh stanoviska konstatoval „oboustranně prospěšné kontakty mezi touto institucí a FSV“, tj. vzájemnou nabídku odborných přednášek, využívání knihovny, organizaci odborných akcí, publikační činnost, pomoc při zkvalitňování studijních oborů a „zejména možnost přímého kontaktu se zahraničními odborníky“. Text dále vyzdvihl roli SEU při „překonávání informačních bariér mezi českými sociálními vědami a světem“ a argumentoval i potřebami „zemí našeho regionu“ (D89c). Dá se tedy říct, že vedle standardních oblastí vědecké spolupráce vymezoval text jako specifikum SEU právě zprostředkování kontaktu se zahraničím, se světem. Návrh stanoviska neodkazoval ke konkrétní institucionální dohodě, daru nebo společnému projektu kateder či fakult, což dokládá, že tento druh spolupráce neexistoval. Pokud by návrh prošel, byla by to patrně jediná institucionální podpora pro SEU od vysokoškolské instituce v České republice.

Stanovisko při hlasování neprošlo, protože ze 14 řádných členů VR obdržel předseda rady jen „tři zcela souhlasná vyjádření, dvě vyjádření nerozhodná, tři s korigujícími náměty a ostatní záporná“ (D89b). Vzhledem k tomu se rozhodl bod z jednání rady stáhnout a veřejné stanovisko vydáno nebylo. Proč nepodpořila Vědecká rada FSV UK Pražskou kolej SEU? Je obtížné retrospektivně se o tak dávné události něco dovědět. Určité vodítko nám nabízí vyjádření jednoho ze členů rady, kterým stručně písemně zdůvodnil svoje zamítavé stanovisko. Vzhledem k významu autora jako českého sociologa i jako klíčového člena Katedry sociologie a sociální politiky FSV UK je třeba brát toto zdůvodnění, byť ojedinělé,²⁰⁸ velmi vážně. Umožňuje nám nahlédnout do dobového vnímání vztahu se Středoevropskou univerzitou, který byl podle vzpomínek řady pamětníků v české akademické obci spíše vlažný. Ve zdůvodnění čteme: „Považuji sice tuto instituci za významnou, nicméně nevím o žádné významné dohodě mezi fakultou a CEU, která by mne opravňovala souhlasit s tím, že vedle osobních kontaktů šlo i o soustavnější typ spolupráce. Domnívám se, že vzhledem k nesnázím, s nimiž se FSV musela potýkat, byla podpora CEU minimální“ (D89d).

Zdůvodnění se týká vztahu mezi Pražskou kolejí a FSV UK a spočívá ve dvou momentech. Zaprvé je to kontrastování „osobních kontaktů“ a *institucionálních* vazeb. Váha „oboustranně prospěšných kontaktů“, které se v návrhu

²⁰⁸ Ve složkách nejsou žádná jiná zdůvodnění dochována. Autor mi dal svolení zdůvodnění citovat.

stanoviska explicitně týkaly *institucí*, je oslabena tím, že jsou redefinovány jako kontakty *osobní*, které nárok na institucionální podporu nezakládají. Druhá část odmítnutí se opírá o hodnocení předchozí institucionální podpory ze strany SEU pro FSV, jež je (implicitně) chápána jako báze pro posouzení oprávněnosti následných nároků SEU na reciproční pomoc. Předchozí podpora je tím, co je zvažováno jako základ nároku na oplátku a reciprocitu ze strany FSV. Navrhovaná podpora Středoevropské univerzity Vědeckou radou FSV UK je tu tedy vnímána jako svého druhu symbolická *směna* – směna podpory v nesnázích a reciproční vazba na úrovni institucí. Nenaplněná očekávání institucionální pomoci jsou potom důvodem pro odmítnutí návrhu.

Vedle prvních dvou momentů je ve zdůvodnění důležitý ještě třetí moment, který je významný nikoli tím, co v odpovědi je, ale tím, co tam není. V navrženém stanovisku bylo silně přítomné propojení se světem jako hodnota. V odpovědi však tento zahraniční aspekt zcela chybí. Došlo k úplnému vynechání zahraničních kontaktů jako hodnoty, která by zakládala nárok na podporu.

K odmítnutí aktivní podpory SEU místním akademickým prostředím tedy nebyla nutně potřebná závist či strach z konkurence, což jsou důvody někdy uváděné zastánci SEU, stačila absence předchozích vazeb a menší význam přikládáný spojení se světem.

Vazby nevytváří jen lidé, ale i dary. Z hlediska grantové podpory víme, že v roce 1992 se Sorosova podpora vysokého školství prostřednictvím programu HESP teprve pomalu rozjížděla, nadace Open Society Fund Praha byla sotva založena a grantový program RSS měl za sebou teprve první kolo, přičemž z FSV UK získal v oblasti sociologie grant jen Martin Potůček.²⁰⁹ Důvod k vděčnosti mecenáši měl v lednu 1993 v české sociologii málokdo. Obecně jen nemnoho akademiků čerpalo Sorosovu podporu před rokem 1989 a málokdo z nich věděl o tom, že jejím zdrojem byl George Soros. Ani po roce 1989 mezi příjemce institucionální podpory (HESP) nepatřila sociologická pracoviště. Je otázka, jak by se byla vyvinula diskuse na Vědecké radě, kdyby tehdy mělo se Sorosovou filantropií zkušenost víc lidí na fakultě.²¹⁰

209 Granty v oboru sociologie z RSS v ČR obdrželi ve sledovaném období: 1991/92: Helena Hudečková, Petr Matějů, Martin Potůček, Jitka Rychtaříková, Jiří Večerník; 1993: Jaromír Běláček, Jiří Buriánek, Tomáš Kostelecký, Věra Majerová, Veronika Niklová, Tomáš Sirovátka (S); 1994: Petr Daněk, Milada Rabušicová, Pavel Říčan, Karel Schmeidler, Jan Vlášil (S); 1995: Marie Čermáková, Martin Potůček, Olga Šmídová. (S = skupinový grant). Celkem šlo nejméně o 19 osob, protože z toho dva granty byly skupinové. Někteří sociologové obdrželi granty i v jiných oborech (např. v roce 1995 Zdenka Vajdová v oboru politologie).

210 Nadace OSF Praha udělila granty na vzdělávání sociologům z FSV UK až v roce 1995, a to v rámci programu podpory vysokého školství HESP. J. Alan a H. Jeřábek získali na svoje vzdělávací projekty granty v celkové výši přes 300 000 Kč.

7.4 Sonda: Otisky SEU v domácích Sociologických aktualitách (SA 1991–1994)

Sociologické aktuality začaly vycházet již na sklonku revolučního roku 1989 a vyjadřovaly potřebu sociologů reagovat a sdílet revoluční dění uvnitř vlastní disciplíny i ve společnosti. Vydával je malý kroužek zaměstnanců Sociologického ústavu v Praze (tehdy zkraje ještě Ústavu filosofie a sociologie ČSAV) – Alena Vodáková,²¹¹ Jiří Ryba, Hana Maříková, Jiří Linhart, a to zpočátku takzvaně na koleně. *Sociologické aktuality* podporovalo vedení ústavu, který poskytoval materiální zázemí, a čerpaly příspěvek z Literárního fondu, ale pořád to byl čistě dobrovolnický projekt, založený na práci ve volném čase redakčního kroužku a přispěvatelů. I z toho důvodu vydržely jen do konce roku 1994. Pro nás je důležité, že existence *Sociologických aktualit* (SA) doprovázela v chronologické lince Pražskou kolej SEU od jejího zřízení v roce 1991 až do konce roku 1994, proto se zde zaměřuji na vydání z let 1991–1994. SA zde považuji za určité zrcadlo doby v sociologických kruzích, ve kterém pátrám po stopách Středoevropské univerzity. SA vyšly v roce 1990 sedmáctkrát, v roce 1991 a 1992 desetkrát-jedenáctkrát, až v posledních dvou letech se jejich frekvence snížila na osm vydání za rok. Cílem aktualit bylo komentovat, reflektovat a přinášet aktuální zprávy. Kde jinde hledat stopy Středoevropské univerzity v životě české sociologické obce raných 90. let než v periodiku, které za svůj cíl považovalo mimo jiné i:

„informační službu – oznámení, zprávy a krátká zhodnocení týkající se nejruznějších akcí, institucionálních změn, událostí v naší sociologické obci, a také službu inzertní (zdarma), která se k našemu údivu zatím moc neujala. Ale sdělení o vzniku nových ústavů, kateder a jiných pracovišť a společností, o zajímavých přednáškách, návštěvnících Československa, kongresech, cestách do zahraničí jsme zejména zpočátku těžko směstnávali do omezeného prostoru našeho časopisu. Některé ‚zprávy‘ byly zamýšleny (a snad čtenáři přijímány) i jako svědectví o ‚sociologickém životě‘ této doby“ (SA 1991a).

V *Sociologických aktualitách* byla přímo rubrika „Co se u nás děje“ a na konci část nazvaná „Zprávy, oznámení, výzvy“. *Sociologické aktuality* na svoje analytické či historické zpracování teprve čekají, zde je využívám jen jedním omezeným způsobem a ptám se, jaké stopy o existenci Středoevropské univerzity nesly.

Konání mezinárodního kolokvia „Praha v nové střední Evropě“ v červnu 1990, v jehož závěru byla podepsána deklarace o spolupráci mezi československou vládou a Georgem Sorosem na vybudování Středoevropské univerzity, bylo v *Sociologických aktualitách* oznámeno v květnu (SA 1990b) a poté

211 Kromě *Sociologických aktualit* (SA) v této části čerpám z rozhovoru s A. Vodákovou (143).

tam o něm hned v červnu podává poměrně obsáhlou zprávu M. Illner pod titulem „Praha v nové střední Evropě“ (SA 1990d). Jméno George Sorose ani jakákoliv zmínka o Středoevropské univerzitě v těchto zprávách není. Podobně ve zprávě o udělení čestného doktorátu Siru Karlu Popperovi Univerzitou Karlovou dne 25. května 1994 (SA 1994a) není ani zmínka o Středoevropské univerzitě v Praze, kde byla v těch samých dnech udělena Popperovi Cena otevřené společnosti, kterou na jeho počest pojmenoval George Soros. Popper cenu převzal osobně a při té příležitosti se konala krátká diskuse, jíž se účastnil Ernest Gellner, Sir Karl Popper a George Soros.

Máme zde dva případy oddělené čtyřmi lety, kdy významná událost sice našla svůj obraz v *Sociologických aktualitách*, ale chyběl u ní otisk Středoevropské univerzity, přestože univerzita byla součástí události. Nikdy nebyla přímou součástí ani hlavním iniciátorem, ale také nikoli zanedbatelným aktérem – v případě podpisu dohody byl na kolokviu přítomný vedle Sorose místopředseda federální vlády, ve druhém případě to byla návštěva Sira Karla Poppera v budově SEU v Praze na Olšanském náměstí. Je možné, že by přítomnost Sorose v té době nějak automaticky tyto události v sociologické obci znevažovala? To si vůbec nemyslím. Doložme to na příkladu Popperovy návštěvy. Přestože v SA není zmínka o udělení ceny na SEU, je tam tematicky uvedeno heslo z připravovaného Velkého sociologického slovníku „otevřená společnost“ od Miloslava Petruska. V něm je téměř polovina prostoru²¹² věnována Georgi Sorosovi jako autorovi, který se koncept otevřené společnosti pokusil „zajímavě rozvinout“ (SA 1994b). Nemohlo tedy jít o nějaký odpor nebo chybějící respekt k Sorosovi. Muselo jít o to, že lidé z okruhu SA o události na Středoevropské univerzitě nevěděli.²¹³ Je pravděpodobné, že informace o událostech na Středoevropské univerzitě se držely v úzkém okruhu lidí a dál se nedostaly – pro lidi mimo proto Středoevropská univerzita skutečně součástí oněch událostí nebyla.

Celkem byly v *Sociologických aktualitách* za období 1991–1994 čtyři zmínky o Středoevropské univerzitě. Jednou zazněla jako institucionální afilience Claire Wallace (jejíž jméno bylo v SA za sledované období celkem jen dvakrát²¹⁴). Podruhé jako afilience studenta, který se zúčastnil schůze Demo-

kratického semináře poblíž Prahy.²¹⁵ Potřetí jako afilience Jiřího Musila v kontextu jeho proslovy na konferenci (tím se zabývám ve větším detailu níže). Čtvrtou zmínkou byl odkaz na SEU v sekci krátkých informací o českých sociologických pracovištích, kde se prezentuje Katedra sociologie a sociální politiky FSV UK pod vedením Jiřího Kabeleho.²¹⁶ Ze 13 řádků popisujících výuku a výzkum na katedře 2 řádky obsahují větu: „Dobré vztahy byly navázány se Středoevropskou univerzitou v Praze a s řadou univerzit, především anglických“ (SA 1992c: 22). Z kontextu je jasné, že SEU – byť v Praze – je tu vnímána jako příklad zahraniční spolupráce.

SEU se netýkala žádná inzerce, přestože jinak v SA byla oznámení o různých stipendiích. Středoevropská univerzita tedy prošla českou sociologickou obcí první poloviny 90. let jako spíše okrajová součást jejích aktualit, rekonstrukce institucí, průběžného reflektování domácího dění nebo nových možností cestování. Téměř všechny odkazy na SEU sloužily jen jako afilience, ve dvou případech ze tří to byly afilience cizinců a škola tak byla konstruována jako škola cizinců. Všechny odkazy také referují o něčem mezinárodním – o mezinárodním setkání, tématech či spolupráci.

Jakou roli zde přitom hrál hlavní představitel SEU v Praze, Jiří Musil, který zároveň patřil mezi nejčastější přispěvatele *Sociologických aktualit*, i když během let s klesající frekvencí?²¹⁷ Sám o Středoevropské univerzitě v SA napsal jen jednou, a to v čísle, které vyšlo v prosinci 1993. Zmínka o SEU proběhla na plenárním zasedání Sjezdu českých sociologů v Praze v projevu Jiřího Musila, v aktualitách otištěném pod titulem „Integrační a dezintegrační procesy v Evropě“ (SA 1993d). V úvodní části dlouhého projevu říká:

„Sociologie má šanci vidět situaci novým způsobem, redefinovat tradiční ekonomické, politologické a státoprávní pojetí integrace nebo dezintegrace, a tím posunout politické i vojenské konflikty do jiné polohy, jestliže: (1) kriticky posoudí dosavadní, nejčastěji aplikované modely integrace (...); (2) provede analýzu současné skutečné role národních států a mezinárodních politických, hospodářských, právních a kulturních institucí v současné Evropě, jejich interakce na národní a mezinárodní úrovni. Středoevropská univerzita se všemi těmito otázkami soustavně zabývá, zejména v rámci výzkumu na-

212 Z 29 řádků je téměř 12 řádků věnováno Sorosovi. To je i jediné místo, kde v SA je G. Soros zmíněn.

213 To potvrzuje A. Vodáková (143).

214 V článku referujícím o mezinárodním semináři „Sociologická tradice a post-moderní společnost“, který se konal v březnu 1993 v Praze, se C. Wallace a SEU týkaly jen tyto věty: „Jedinou přednášející ženou byla C. Wallace ze Středoevropské univerzity. Název přednášky zněl: ‚Cesta feminizmu‘.“ (SA 1993b). Podruhé je Wallace zmíněna jako účastnice Valného shromáždění Masarykovy české sociologické společnosti v bloku moderovaném M. Potůčkem „Teoretické aspekty formování a uplatnění sociální politiky“, s příspěvkem „New Theories of Social Policy“ (SA 1992a: 2).

215 Demokratický seminář (Democracy Seminar) v Praze začal fungovat roku 1992 z iniciativy New School of Social Research v New Yorku v rámci jejího programu pro východní a střední Evropu (již dříve vznikl pololegálně v 80. letech v Budapešti a Varšavě). Na druhém setkání A. Miltová postrádala účast pražských studentů, ač byli zváni. „Jediným studentem, který do Čelákovic přijel, byl bulharský student pražské CEU...“ To je poslední věta článku, i s tečkami, která tak vyznívá jako tichá výtka domácím studentům (SA 1993c).

216 Ze 13 vysokoškolských kateder je to také jediná, která uvádí SEU. To mj. vysvětluje význam, který katedře věnuji v této kapitole.

217 Jako autor příspěvku se ve sledovaném období (1991–1994) objevil pětkrát v ročníku 91, třikrát v ročníku 92, dvakrát v ročníku 93 a ani jednou v ročníku 94.

cionalismu, etnických konfliktů, ale také federalismu, a samozřejmě v rámci tzv. Evropských studií“ (SA 1993d: 3).

Středoevropskou univerzitu zde definuje jako instituci, která studuje situaci v Evropě pohledem shora, který jí umožňuje vidět a analyzovat interakce národních států a dalších aktérů mezinárodního dění. Není to v žádném případě zájem o dění v nějaké konkrétní zemi „uvnitř“, natož v České republice, ani o srovnávání těchto národně definovaných situací. Integrace a dezintegrace jsou zde procesy nahlížené na nadnárodní rovině – a to je možná i tím, co má Musil na mysli, když hovoří o potřebě vidět situaci „novým způsobem“ a redefinovat „tradiční“ pojetí, spojené se státem. Pro tuto mezinárodní (ale klidně bychom mohli říct globální) perspektivu asi těžko hledal spojence v tehdejší české sociologii, orientované buď na studium vnitrostátních transformačních procesů a jejich dopadů, na mezinárodní srovnávání nebo na studium „transformace“ na rovině mikro vztahů a konstrukce sociální reality.

Pro Musila byl v SA globálnější pohled charakteristický. Zahraniční témata u něj zaznamenáváme často: v květnu 1990 v přetištěné přednášce z Amsterdamu „Praha v nové střední Evropě“ (stejný název jako pozdější kolokvium) hovořil o spolupráci a dělbě práce mezi městy ve středoevropském regionu, především mezi Vídní, Berlínem, Budapeští a Varšavou (SA 1990a); v článku nazvaném „Několik údajů a komentářů o díle Arnošta Gellnera“ uvedl tohoto sociologa žijícího v zahraničí (SA 1990c); referoval o Světovém kongresu sociologie (SA 1990e); o Sjezdu americké sociologie (SA 1990f); o Polském sociologickém sjezdu (SA 1990g); o shromáždění Rakouské sociologické asociace (SA 1991b); nebo o tom, že Prahu navštívil tehdy „v podstatě u nás neznámý“ Charles Tilly (SA 1991c). Přestože o zahraniční sociologii v Sociologických aktualitách psali i jiní (uvedme aspoň Miloslava Petruska), pro nikoho to nebylo tak typické jako pro Musila, který o zahraničních autorech, událostech a procesech psal častěji než o domácích tématech (výše uvedené články představují 8 z 10, které do SA v letech 1991–1993 napsal).

Když to shrneme, Středoevropská univerzita byla v SA přítomna jen minimálně a jako součást mezinárodního/zahraničního prostředí. Jiří Musil o SEU prostřednictvím SA neinformoval, nevyužil je jako informační prostředek ani v době, kdy univerzita vznikla, když se konaly slavnostní ceremonie při otevírání akademického roku, ani když univerzita sháněla nejlepší studenty do svých oborů nebo organizovala mezinárodní konference atd. Důvody vidím v tom, že se Jiří Musil věnoval práci na *nadnárodní* rovině SEU, která jednak byla nesmírně intenzivní a časově náročná a jednak zaměřovala jeho pozornost a úsilí mimo domácí sociologickou obec. Zároveň Musil v té době Středoevropskou univerzitu patrně ani nepovažoval za součást domácí

sociologické obce a spíše ji vnímal v regionálních, nadnárodních souvislostech, což bylo však na škodu jejího místního ukotvení.

Kapitola 8

Témata a pojetí výuky na Katedře sociologie Pražské koleje SEU

V kapitole 8 zkoumám, na jaká témata se zaměřovala Katedra sociologie Pražské koleje SEU, a to jak z hlediska výuky, tak výzkumu. Kladu si zároveň otázku, jaké tím vytvářela příležitosti ke spolupráci s místní sociologickou obcí.

8.1 Poslání oboru „Společnost a politika“

Sociologie byla mezi plánovanými obory na Středoevropské univerzitě uváděna od samého počátku. V prvním dochovaném projektu „Vzdělávací iniciativa pro východní Evropu“ z dubna 1990 mělo být součástí kurikula plánované školy „srovnávací studium středoevropských kultur (historie, literatura, *sociologie* atd.)“ (D90, kurzíva autorka). V červnu 1990 se na koleji v Praze plánuje ekonomika, politické vědy, právo, lingvistika, *sociologie*, historie (D91). Akademická skupina, která měla obor připravit, se ve shodě s tím nazývá Řídící skupina oboru *Sociologie*. Obor na Pražské koleji SEU tedy začal jako sociologický obor.

Na začátku roku 1991 však proběhl na úrovni mecenáše a nejvyššího Výkonného výboru posun od sociologie k sociologii a politologii, aniž se skupina akademiků sešla. V pracovním návrhu poslání Středoevropské univerzity z února 1991 se v Praze plánuje fakulta sociálních studií, která by vyučovala v pěti hlavních oblastech: „*politika a sociologie*“, historie, právo, umění a literatura, ekonomika (D92). „*Politika a sociologie*“ jsou zde tedy poprvé pojímány jako jedna oblast. Akademická skupina je s tím konfrontována na svém zasedání v červenci 1991. Členové skupiny to vnímají jako změnu, která přišla zvenku a intervenovala do pravomocí skupiny, nicméně zápis neobsahuje žádné konkrétní námitky proti změně oboru. Na svém třetím zasedání v prosinci 1991 tak nese skupina již nový název Řídící skupina oboru *Společnost a politika*, tj. název oboru, který se mezitím začal na Pražské koleji od října 1991 vyučovat.

Vidíme zde náhlý a akademicky nepodložený posun zaměření oboru, který vzešel od mecenáše, nikoli od akademické přípravné skupiny. Lze tomu rozumět v kontextu poslání školy formovat politické elity v regionu a v kontextu úsilí mecenáše o co nejrychlejší zahájení výuky. Kolej v Budapešti, kde byl později otevřen samostatný obor politologie, tehdy ještě činnost nezahájila a Praha tak byla vlastním a jediným začátkem Středoevropské univerzity. Proto se můžeme domýšlet, že motivem pro spojení sociologie a politologie mohlo být přání nevynechat ze záběru nové školy něco tak dobově důležitého, jako byla právě politika. Je třeba si také povšimnout posunu od sociologie k méně akademickému názvu „společnost a politika“.

Cíle oboru pro první akademický rok 1991/92 v nejuplněnější podobě najdeme v úvodu k Informačnímu balíčku pro obor Společnost a politika. Pod pěti krátkými odstavci na jedné straně je podepsán Raymond Pahl jako profesor sociologie z Univerzity v Kentu ve Spojeném království (D92). O obsahu a stylu poslání nám dá přehled již první odstavce: „Hlavním cílem kurzu je vztáhnout teorii k praxi. Chtěli bychom spojit jazyk a pojmy, které se zpočátku mohou zdát neznámé, se skutečnými zkušenostmi studentů tak, aby jim dokázali lépe porozumět. Svým způsobem bychom rádi započali proces ‚re-interpretace‘, který umožní studentům přehodnotit povahu sociálního světa prostřednictvím nových pojmů.“

V poslání lze identifikovat tři hlavní rysy. Zaprvé, obor je explicitně koncipován jako výuka novému „jazyku“, novému způsobu pojmenování sociální reality kolem nás. Text překypuje metaforami z oblasti jazyka („nový slovník a gramatika“, „nové pojmy“, „znovu číst (re-read)“), které zdůrazňují, že obor má učit novému způsobu rozumění světu a že obnáší proměnu: nutnost „znovu promýšlet (re-think)“, „reinterpretovat“ a „přezkoumávat (re-examine)“. Má jít o zásadní změnu způsobu dělání sociální vědy, přičemž změna se dá charakterizovat jako příklon k západní vědě: „Obor na SEU vnímáme jako poskytnutí mostu jak k západní teorii, tak k západnímu stylu výuky a učení,“ píše se ve čtvrtém odstavci. A na závěr: „Nabízíme okno do nového stylu mezinárodního bádání.“ Kde je těžiště tohoto mezinárodního stylu, lze vyčíst i z institucionální afiliace garanta oboru, kterou zde není Středoevropská univerzita (v Praze či Budapešti), ale významně univerzita ve Spojeném království. Když to shrneme, hlavním posláním oboru bylo naučit studenty používat společenskovědní pojmy a přístupy běžné v západní vědě. Zakladatelé oboru to přitom prezentovali s patosem, který odpovídal době a který podtrhoval velikost a potřebnost změny.

Zadruhé je v poslání patrný důraz na praktickou využitelnost oboru. Již v první větě je obsažena deklarace o spojení mezi „teorií a praxí“ a dále se zdůrazňuje význam „skutečných zkušeností“ studentů. Není to však praxe ve

smyslu praktických dovedností použitelných v konkrétním zaměstnání, jak jsme tomu dnes často zvyklí rozumět. Praktičnost je zde jinde – spočívá ve schopnosti promýšlet „vlastní zkušenosti“, dění ve „vlastní společnosti“, dějiny „vlastní země“. Dalo by se říct, že praktičnost zde znamená schopnost použít nový jazyk, ale nikoli nutně k produkci vědeckých výstupů a dosahování vědecké kariéry v oboru sociologie (o tom se v úvodu nehovoří), ale k novému zorientování se ve světě. Výuka nebyla koncipována jako předání nějakého oborového kánonu, naopak poslání zdůrazňovalo flexibilitu („tyto pojmy jsou většinou kontestované a studenty budeme podporovat v tom, aby se učili zacházet s neřešitelnými debátami a kontroverzemi“).²¹⁸ Praktická využitelnost – nikoli ryze akademické poslání – odpovídala cílům celé Středoevropské univerzity, mezi něž patřilo poslání vzdělávat novou generaci „lídru“.²¹⁹

Třetím rysem, který je spojen s druhým a explicitně vyplývá již z názvu oboru, je interdisciplinární přístup. Tato poloha oboru zůstala po celé pražské období, takže na plakátu, který inzeruje obor pro akademický rok 1993/1994 pořád čteme jako první větu: „Obor Společnost a politika na SEU si klade za cíl povzbuzovat proces ‚re-interpretace‘, který umožní studentům přehodnotit povahu sociálního světa prostřednictvím nových pojmů“ (D94). Stojí za zamyšlení, nakolik byl vlastně obor „Společnost a politika“ a katedra jako taková vůbec koncipována jako instituce produkující profesní sociology. Ve zprávě tutorů oboru z roku 1992, kde hodnotí první rok výuky (D95), se zajímavě koncipuje rozdíl mezi profesionálním sociálním vědcem na straně jedné a ne-sociologem, který „jen“ reflektuje současné dění na straně druhé. Tutoři si všimají, že mezi studenty byla i druhá skupina, a považují ji za něco cenného, s čím je třeba při rozvíjení oboru počítat. Také v úvahách vedoucí katedry z té doby se objevuje podobný motiv – za rok nestihneme vzdělat profesního sociologa, ale můžeme vychovat člověka, který umí sociologicky uvažovat. Z hlediska budování profesionální sociologie v České republice tedy obor sám o sobě nemohl nahradit existující obory a akademické instituce – na druhou stranu je mohl účinně doplňovat a rozvíjet z hlediska interdisciplinarity a zahraničních perspektiv.

²¹⁸ Obor, který v této podobě přešel roku 1995 do Varšavy, dodnes studují různorodé skupiny studentů (nejen absolventi bakalářského oboru sociologie), a to znamená nutnost, ale i možnost pracovat s širší definicí sociologie. Obor je například víc o „společnosti a politice“, než o „politické sociologii“, dává prostor úvahám o roli sociální změny v regionu apod. (134).

²¹⁹ Tento prvek zůstal součástí SEU do současnosti. Zatímco na jedné straně se škola etablovala jako prestižní akademická instituce, zároveň posilovala i praktické poslání, např. po roce 2000 zavedením magisterského prakticky orientovaného oboru Veřejná politika (Stone 2007).

8.2 Témata oboru „Společnost a politika“

Studium na Středoevropské univerzitě trvalo jeden akademický rok, který byl od počátku organizován do trimestrů, jak je to běžné v USA nebo ve Velké Británii, zatímco v českém vysokém školství tehdy i nyní je běžné dvousemestrální dělení akademického roku. První trimestr začínal v říjnu a poslední končil v červnu. Další odlišností bylo, že koncepce studia odpovídala navazujícímu magisterskému studiu, což byl koncept tehdy v českém vysokém školství málo známý. Kromě toho šlo o specifické jednoleté intenzivní studium, což byl další místně nestandardní prvek. Tabulka 10 v příloze ukazuje přehled předmětů, které byly na Středoevropské univerzitě v oboru „Společnost a politika“ vyučovány. Víme, že nadace sponzorující Pražskou kolej vznikla v dubnu 1991 a první školní rok začal již v říjnu téhož roku. Bylo tedy třeba nesmírně rychle během půl roku najít a přijmout vedoucí katedry, vytvořit studijní plán a sylaby a zajistit vyučující. Je zřejmé, že takto postavený studijní plán byl provizorní. Byl to začátek a konečnou podobu, se kterou by bylo vedení katedry i studenti spokojeni, našel obor až ve druhém a třetím akademickém roce. Tabulka 10 v příloze zaznamenává změny, ke kterým ve studijním plánu každý rok docházelo.²²⁰

Sotva skončil první trimestr prvního akademického roku, již R. Pahl a C. Wallace promýšleli a navrhovali změny (D96). Konstatovali „nedostatek důrazu na výzkum“ a „málo času pro práci na projektech studentů“, tedy na jejich diplomových pracích. Výzkumně pojatá závěrečná práce byla od počátku vnímána jako důležitá součást studia. Změny navrhované pro druhý akademický rok měly proto vytvořit pro diplomovou práci víc prostoru, například tím, že ve třetím trimestru se vyučovaly jen volitelné předměty zaměřené na metody výzkumu či analýzu dat, takže podporovaly psaní závěrečné práce. Dalším tématem byla „roztříštěnost studia“. Výuka v prvním roce se odehrávala pouze prostřednictvím modulů. Modulová struktura spo-

220 Proměny studia sledují na základě přehledu kurzů a různých dalších dokumentů. Vycházela jsem z přehledů kurzů na akademický rok, podobně jako na UK fungují „Karolinky“ (D93, D78–80). U některých předmětů ještě byly poznámky „bude potvrzeno“, takže je možné, že některé předměty se nakonec neuskutečnily. U prvního školního roku je to jiné. Tam jsem vycházela z dokumentů jako: plakát informující o otevření oboru; informace pro přijímací řízení (pro studenty a pro ty, kdo je vybírali); informace o studiu pro přijaté studenty; konkrétní rozvrh na daný trimestr. V tabulce 10 lze sledovat názvy předmětů nebo modulů (bloků) a jejich rozložení v rámci trimestrů. V případě jmen učitelů si v tabulce nedělám nárok na úplnost, zejména v prvních dvou letech u modulového uspořádání. Dále je třeba upozornit, že moduly (bloky) byly různé dlouhé – některé trvaly čtyři týdny, jiné pět nebo šest. Každý týden měl na starosti jiný vyučující, který během týdne pokryl určité množství témat. Každému tématu byla pravděpodobně věnována vždy jedna přednáška, doplněná cvičením s tutori nad povinnou četbou. Úplně přesné informace však nemám a je proto obtížné porovnávat rozsahy předmětů, i když určitý pokus jsem udělala u předmětů metod výzkumu, jak je vidět u jedné z poznámek dále.

čívala v tom, že modul měl garanta, který vybíral a koordinoval další učitele a přednášky, které probíhaly po jednotlivých týdnech. Na začátku roku byly jasné moduly a jejich vedoucí, ale ne vždy všechny přednášky. To zjednodušilo tvorbu studijního plánu, protože uvnitř modulů bylo možno ještě věci za pochodu doladovat a měnit. Důsledkem v prvním roce ale bylo to, že moduly ztrácely jednotné zaměření, byly směsicí poněkud nesourodých přednášek od učitelů, kteří se na škole zdržovali třeba jen týden. Tento problém zamýšlelo vedení katedry řešit tím, že bude méně vyučujících, i když moduly jako princip zpočátku zůstaly v zásadě zachovány.

Třetí okruh změn se týkal standardizace a diferenciacie předmětů. Mezi prvním a druhým akademickým rokem došlo k odlišení volitelných a povinných předmětů. V prvním roce se očekávalo, že studenti splní všechny moduly, i když na některé se mohli zaměřit víc. Ve druhém roce již došlo k oddělení povinných modulů (bloků) a volitelných předmětů. Celkově také došlo k nárůstu počtu předmětů a nově se objevila sada volitelných metodologických předmětů. Dá se tedy říct, že po prvním roce, kdy byla výuka poněkud zjednodušeně řešena v rámci šesti modulů, ve druhém akademickém roce se odehrály změny směrem k větší standardizaci studia, spojené s rostoucím důrazem na metody výzkumu. Tyto změny potom pokračovaly v kontextu práce na akreditaci oboru. Idea modulů byla opuštěna úplně, namísto modulů se jasně hovoří pouze o předmětech, kde každý má lépe definované zaměření. A především pokračovalo posilování role metodologie a výzkumu. Byl rozšířen maximální rozsah dizertace z 10 000 slov v roce 1991/92 na 15 000 slov v roce 1993/94, zvýšila se nabídka kurzů zaměřených na výzkum a metody a také rozsah povinné výuky metod se mezi rokem 1991/92 a 1993/94 zvýšil téměř na dvojnásobek.²²¹

Z přehledu v tabulce 10 v příloze je vidět, že v akademickém roce 1993/94 došlo k určitému zafixování struktury povinných kurzů a většiny volitelných

221 Rozvrh přednášek na první trimestr (říjen – prosinec) 1991/92 (D77) umožňuje vidět, v jakém rozsahu se metody učily v rámci povinného modulu „Výzkumné metodologie a počítače“, který v tomto trimestru probíhal. „Úvod do počítačů“ měl 7 seminářů, „Počítače ve výzkumu“ 5 seminářů, „Kvantitativní výzkum“ 8 seminářů, plus další dva semináře, celkem tedy 22 seminářů. Jiné metodologické předměty tehdy nebyly. Ve školním roce 1992/93 také probíhal povinný metodologický modul, a to stejně jako v předchozím roce během celého trimestru, takže se dá očekávat, že byl podobný i rozsahem. K tomu však přibýlo 5 volitelných předmětů, z nichž si studenti museli zvolit alespoň jeden. Jejich rozsah byl asi třetina povinného bloku (za povinný předmět byly 3 kredity, kdežto za volitelný 1 kredit, a také trvaly kratší dobu, obvykle jeden intenzivní týden a potom diskuse výsledků, úkolů apod.). Lze tedy říct, že došlo k zavedení možnosti specializace v metodách výzkumu a k určitému navýšení rozsahu. V roce 1993/94 měli studenti již čtyři povinné kurzy spojené s výzkumem (Úvod do výzkumu, Počítače, Statistika, Výzkum ve střední a východní Evropě) v celkovém rozsahu 40 seminářů (respektive někde šlo o přednášky, jinde o kombinaci se semináři či cvičením). Dále měli dva metodologické předměty mezi povinně volitelnými předměty, takže si je mohli a nemuseli zvolit, každý v rozsahu 10 seminářů; celkový rozsah včetně volitelných tedy mohl být až 50–60 seminářů.

kurzů, které se potom opakovaly v roce 1994/95. Kdybychom řekli, že to byl důsledek akreditace, tak by to nebylo přesné, protože samo usilování o akreditaci a práce na ní byly součástí snahy vedení vybudovat kvalitní studijní obor.

Obor „Sociologie a politika“ byl interdisciplinární a měl specifické poslání vázané na společenskou transformaci, která probíhala. Kladu si proto otázku, jak se vlastně vztahoval k sociologii jako disciplíně, jak jí je konvenčně rozuměno. Odpověď přináší analýza témat obsažených v názvech vyučovaných předmětů oboru (tabulka 6). Jako standard toho, co má obsahovat výuka sociologie, jsem vybrala americkou učebnici *Sociology* (Schaefer 1989), která byla na počátku 90. let v Praze nabídnuta studentům oboru sociologie a sociální politika na Fakultě sociálních věd UK.²²² V té době nebylo takových knih dostupných mnoho a dá se na ni proto pohlížet jako na knihu, která spolu-ustavovala novou představu o sociologii jako západní vědě. Srovnání navazuje na seznam předmětů v tabulce 10 v příloze,²²³ přičemž poněkud zjednodušeně nahlížím na celé období jako na jeden celek a analyzuji všechny předměty, které v průběhu let utvářely náplň výuky oboru.

Ze srovnání názvů předmětů vyučovaných na Katedře sociologie Pražské koleje s obsahem standardní učebnice sociologie vyplývá, že obor byl koncipován výběrově, ale zcela ve shodě se svým posláním. Zatímco některá standardní témata (tj. kapitoly učebnice) jsou pokryta vícenásobně, půlka témat není pokryta vůbec. Z dvaceti jedna témat (tj. kapitol) obsažených v učebnici jich v rámci oboru jedenáct nemělo ekvivalent.

Nejvíce a zároveň nejúplněji byla pokryta oblast „Sociologická perspektiva“, což bylo dáno velkým počtem metodologických předmětů. Druhou nejpočetnější, ale zároveň velmi výběrově zastoupenou oblastí byly „Společenské instituce“. Předměty se totiž týkaly jen dvou institucí – politiky a ekonomiky, tedy institucí, jejichž transformaci po roce 1989 bylo věnováno nejvíce pozornosti uvnitř postkomunistických zemí i ze strany západních vlád a nadací. Je vidět, že právě takto byla v rámci oboru transformace dominantně vyučována – tedy jako transformace politického a ekonomického systému. Naopak rodina, náboženství, vzdělávání nebo medicína jako stěžejní oblasti sociologie zůstaly mimo pozornost výuky na SEU. Další velmi výběrově zastoupenou oblastí byla „Změna ve společnosti“. Zde se vše soustředilo na postkomunistickou transformaci a stranou zůstala důležitá témata jako komunita,

²²² Knihy byly neprodejné dar nadace Sabre Foundation, USA, a Centra pro demokracii a svobodné podnikání v Československu (Centre for Democracy and Free Enterprise, Czechoslovakia). Vyzvedla jsem si ji a používala jako studentka historicky druhého běhu bakalářského studia sociologie na nově ustavené FSV UK (od ak.r. 1991/92). Učebnice je členěna do 5 tematických oblastí a 21 kapitol (viz dva levé sloupce tabulky 6).

²²³ Předměty jsem třídila podle témat obsažených v názvu předmětu, pokud bylo témat v názvu víc, byl přiřazen k více kategoriím.

Tabulka 6 Rozdělení předmětů oboru „Sociologie a politika“ podle oblastí sociologie

Oblast sociologie	Kapitola	Počet předmětů v kapitole	Počet předmětů v oblasti
I. Sociologická perspektiva	1. Povaha sociologie: teorie, původ ad.	3	16
	2. Metody sociologického výzkumu	13	
II. Organizace sociálního života	3. Kultura	0	2
	4. Socializace	1	
	5. Sociální interakce a sociální struktura	0	
	6. Skupiny a organizace	0	
	7. Deviace a sociální kontrola	1	
III. Společenská nerovnost	8. Stratifikace a společenská mobilita	3	8
	9. Rasa a etnicita	4	
	10. Stratifikace podle genderu	1	
	11. Stratifikace podle věku	0	
IV. Společenské instituce	12. Rodina	0	10
	13. Náboženství	0	
	14. Vláda a politika	5	
	15. Ekonomika	5	
	16. Vzdělávání	0	
	17. Zdraví a medicína	0	
	18. Komunity	0	
19. Populace	0		
20. Kolektivní chování a sociální hnutí	0		
21. Sociální změna	5		
Jiné	Obtížně zařaditelné	4	4

Zdroj: autorka.

populační změny nebo sociální hnutí. Obor se zde tedy jeví v souladu s posláním jako obor, který měl poskytnout sociologickou (zejména z hlediska metod zkoumání) perspektivu na postkomunistickou transformaci.

Výjimkou byla výrazně zastoupená a téměř úplně pokrytá oblast „Společenská nerovnost“, kde se vyučované předměty týkaly tří ze čtyř kapitol. Zde vyvstává zaměření katedry na oblast společenských nerovností, kterou rozvíjela ve spojení se sociální politikou.²²⁴

²²⁴ Zároveň byly do oblasti „Společenská nerovnost“ v souladu s obsahem učebnice zařazeny i předměty týkající se nacionalismu, což je mírně zavádějící, protože ty na SEU nebyly ani tolik o rasové nerovnosti jako

Celkově můžeme říct, že studijní plán oboru „Společnost a politika“ odpovídal poslání oboru a vystihoval relativně úzké a jasně dané tehdejší priority Středoevropské univerzity a jejího mecenáše v regionu, a to reflektovat postkomunistickou transformaci regionu jako celku.²²⁵ Transformace byla nahlížena především v makro-perspektivě, z hlediska proměny politického systému a trhu, zatímco jiné oblasti zůstaly stranou. Za povšimnutí stojí i to, že jen v jednom předmětu se objevilo přídavné jméno „sociologická“ (teorie), jinak se pracovalo s pojmy „sociální“ nebo „společnost“, což podle mého názoru vyjadřuje příklon k širšímu, mezidisciplinárnímu pojetí oboru.

8.3 Témata výzkumu a možné průniky s výzkumy domácích pracovišť

Nacionalismus

Při Katedře sociologie na Pražské koleji SEU vzniklo v roce 1992 Centrum pro studium nacionalismu jako její výzkumný ústav. Centrum fungovalo vždy autonomně pod vedením Ernesta Gellnera a nebylo podřízeno vedení katedry, i když zaměstnanci a výzkumníci centra se podíleli na výuce sociologie, vedení diplomových prací na katedře apod. Přiřazení centra ke katedře odpovídalo tehdejší celouniverzitní politice zakládání výzkumných ústavů u kateder, které měly být formou institucionálního zajištění výzkumu na univerzitě (na začátku roku 1994 potom ještě následovalo založení vnitro-univerzitní grantové agentury s vlastní správní radou, která měla zprůhlednit udělování grantů na výzkum zaměstnancům univerzity). I ve veřejných prezentacích katedry najdeme centrum jako výzkumnou část katedry. Centrem pro studium nacionalismu se zabývám detailněji v následující kapitole, ale zde je důležité vyzdvihnout, že téma nacionalismu bylo jednou z hlavních tematických a výzkumných os sociologie na Pražské koleji. Když Jiří Musil na tiskové konferenci u příležitosti zahájení druhého akademického roku v listopadu 1992 popisuje výzkum na SEU, uvádí vedle výzkumu privatizace právě jen Gellnera a výzkum nacionalismu (D2).

Když se podíváme na témata výzkumu na nově založené Fakultě sociálních věd UK, kterou v knize vnímám jako určité „dvojče“, přirozeného souputníka a potenciálního nejbližšího partnera Pražské koleje, pak zde téma

spíš o kultuře a ideologii.

²²⁵ Asi pětina předmětů (8 předmětů z 37) obsahovala v názvu geografické určení. Tato místní určení odkazovala k postkomunistickému regionu střední a východní Evropy či k situaci v „nové“ Evropě (tedy v Evropě po konci bipolárního rozdělení). Žádné jiné místní určení (např. konkrétní stát, včetně ČR) se zde neobjevilo.

národa, nacionalismu a etnického konfliktu, kterým se profilovala sociologie na Pražské koleji SEU, nenajdeme.²²⁶ Přehled předmětů katedry sociologie FSV UK (tzv. Karolinka) z roku 1990 obsahuje řadu témat (včetně například demografie, dějin filosofie, sociální psychologie či sociální ekologie), ale nacionalismus mezi nimi není a je otázka, nakolik vůbec tehdy byl vnímán jako sociologický předmět bádání. Tím však v podstatě odpadla hlavní oblast bádání a výuky, kde mohlo dojít mezi sociologií na Pražské koleji SEU a na FSV UK ke spolupráci.

Sociální politika

Když se socioložka Claire Wallace ujala v roce 1991 vedení katedry, byla již autorkou nebo spoluautorkou několika knih a již vyprofilovanou socioložkou se zaměřením na témata chudoby, rodiny, genderu a široce pojaté sociální politiky. Ve shodě s tím byla sociální politika hlavním tématem, kterému se výzkumy a projekty na katedře věnovaly. V dobových dokumentech se dostává sociální politika jako téma katedry do popředí již na konci roku 1991, když byla zvolena jako námět prvního z tzv. „profilových seminářů“, které tehdy katedra plánovala. Seminář připravil a posléze v roce 1992 přednášel sociolog norského původu, Stein Ringen, tehdy profesor sociální politiky na London School of Economics v Londýně.

Dalším počinem Pražské koleje SEU na tomto poli byl projekt C. Wallace „Sociální politika a sociální změna v Československu“ (1992–1993), na který získala grant v rámci vnitro-univerzitní podpory výzkumu. Projekt měl nezanedbatelné akademické výstupy – knihy, workshopy, článek, příspěvek na konferenci (D98, 99), přičemž Středoevropská univerzita hradila účastníkům workshopů ze střední a východní Evropy cestovné a cenu workshopu (D100). První část projektu se zaměřila na politiky zaměstnanosti mládeže v Československu, Polsku a Maďarsku a navazovala na podobně zaměřený grant britské grantové agentury Economic and Social Research Council (ESRC). Druhá část srovnávala sociální politiku v Československu, Polsku a Maďarsku. Wallace zde spolupracovala se Steinem Ringenem a s domácími odborníky, kteří popisovali situaci ve svých zemích – ze sociologů z ČR Martin Potůček (Fakulta sociálních věd UK v Praze), Jiří Večerník (Sociologický ústav),

²²⁶ V akademickém roce 1992/93 měl tehdy ještě existující Ústav sociálně politických věd v rámci FSV UK jako jedno z výzkumných témat „analýzu česko-slovenských vztahů“, ale to bylo podřazené pod téma „Politická scéna Československa“ (UK 1992: 16), nebylo rámcováno jako téma nacionalismu nebo studii národa.

Ivo Možný (Masarykova univerzita v Brně) a Igor Tomeš (externí spolupracovník Filosofické fakulty UK a Právnické fakulty UK).

Ve spojitosti s tímto projektem proběhly v Praze tři mezinárodní výzkumné workshopy (1992, 1993 a 1994), jejichž cílem bylo vyměnit si informace o probíhajících změnách, pro lidi ze „Západu“ často první informace o situaci v oblasti transformace sociální politiky v postkomunistických zemích „východní Evropy“ (Ringen 1994: 3). Akcent na aktuálnost informací vedl i k tomu, že příspěvky z druhých dvou workshopů byly publikovány v malém měkkém formátu mimo akademický tisk (Ringen, Wallace 1994b; srov.: příspěvky z prvního workshopu vyšly sice v tvrdé vazbě, ale až dva roky po konání semináře). Na tyto semináře věnované sociálním otázkám a pořádané C. Wallace a S. Ringenem na Středoevropské univerzitě v Praze i na publikace v sérii, kterou editoři pojmenovali *Prague Papers on Social Responses to Transformation* (Ringen, Wallace 1994a; 1994b; 1995) vzpomíná současný vedoucí pracovník Sociologického ústavu Jiří Večerník jako na významnou iniciativu na poli sociální politiky v 90. letech (Nešpor a kol. 2014: 583–584); stejně hodnotí tyto aktivity a výsledky vedoucí pracovník na FSV UK Martin Potůček (I31).

V roce 1994 již bylo rozhodnuto, že katedra sociologie se od akademického roku 1995/96 přesune z Prahy do Varšavy. Zároveň se v té době ještě počítalo s tím, že v Praze některé části Pražské koleje zůstanou a možná bude existovat i celá kolej. Například Gellner si v únoru 1994 představoval, že by Pražská kolej SEU mohla obnášet Evropská studia, Komparativní sociální politiku, Nacionalismus, Studie města a Mediální studia (D81). Poznámky tehdy nově jmenovaného prvního rektora SEU z ledna 1994 o situaci na Pražské koleji zběžně zachycují plán ustavit v rámci Katedry evropských studií SEU tři studijní proudy, z nichž jeden by se jmenoval „Evropská sociální politika“ (D101). V únoru téhož roku je na poradě katedry zaznamenáno, že v Praze po přesunu sociologie do Varšavy zůstane jednotka komparativní sociální politiky vedená C. Wallace a S. Ringenem, kde by mohli pokračovat v práci současní zaměstnanci. Později toho roku S. Ringen a C. Wallace vytvořili návrh Centra pro výzkum sociální a veřejné politiky (Centre for Social and Policy Research) v Praze, kde měla C. Wallace pracovat po přesídlení sociologie do Varšavy (D102).

Patrně v souvislosti s těmito plány Claire Wallace také předkládala vnitro-univerzitní grantové agentuře projekt na výzkum dopadů sociální transformace na domácnosti, který měl proběhnout na institucionální bázi plánovaného centra (D103). Útlum Středoevropské univerzity v Praze však po smrti Ernesta Gellnera nabral takovou dynamiku, že z těchto plánů v Praze nezůstalo nic. Wallace poté působila v Institutu pokročilých studií (Insti-

tute for Advanced Studies) ve Vídni, kde se později stala vedoucí oddělení sociologie.²²⁷

Význam sociální politiky jako tématu na Středoevropské univerzitě v Praze můžeme doložit i rozsahem její přítomnosti v programu veřejných přednášek, organizovaných na Pražské koleji SEU. Veřejné přednášky a semináře, z nichž první začaly již na konci roku 1991 (Open lecture series, Open seminar series, Guest lecture series, Visiting lectures) byly po celou dobu součástí záměru Středoevropské univerzity otevírat se domácí akademické obci a zároveň snahy budovat si image špičkové instituce, která je ve spojení se zahraničím. Vycházela jsem ze seznamů přednášek a souboru plakátů, které zvaly na přednášky pořádané Katedrou sociologie a Centrem pro studium nacionalismu.²²⁸

Přednášky jsem podle názvu rozdělila do jedenácti induktivně vytvořených kategorií (viz tabulka 7). Deset a více procent z celku představovala čtyři témata: (1) národ, menšiny, migrace, nacionalismus – 24 %, (2) mezinárodní vztahy, evropská studia, politika – 16 %, (3) sociální politika (vzdělávací, zdravotní, rodinná) – 14 % a (4) ženy, gender – 10 %. Jednoznačně vůdčím tématem SEU v Praze byl nacionalismus a s ním spojená tematika, která tvořila téměř čtvrtinu přednášek. Sociální politika ale představovala další významné téma. V pojetí představitelů sociologie na SEU se sociální politika prolínala se studiem sociálních nerovností a stratifikace. Sociální politika, přinejmenším v odborných zájmech Claire Wallace, měla dále přesahy i do tématu genderu (což bylo vidět i v některých tématech přednášek). Kdybychom spojili tyto tři tematické oblasti, představovaly by největší část veřejných přednášek organizovaných Katedrou sociologie na SEU.

²²⁷ Professor Claire Wallace – Biography. <http://www.abdn.ac.uk/socsci/people/profiles/claire.wallace> (cit. 17. 4. 2016).

²²⁸ Celkem jsem shromáždila databázi 141 záznamů o přednáškách (plakáty či různé přehledy přednášek z Archivu GSSR). Odstranila jsem záznamy o přednáškách, kde chyběl název přednášky, jméno přednášejícího nebo datum (celkem 21) a záznamy o přednáškách v rámci konferencí či workshopů (celkem 11, např. konference o nacionalismu a etnicitě v dubnu 1992; konference o teoriích nacionalismu v březnu 1993 či workshop o české privatizaci v dubnu 1993), protože vybočovaly z formátu ostatních veřejných přednášek. Mimo analýzu tedy zůstala více než pětina záznamů o přednáškách. To narušuje výpovědní hodnotu analýzy, ale neúplná data by zpochybňovala, že přednáška vůbec proběhla. Celkem tedy pracuji se seznamem 109 veřejných přednášek a seminářů (5 × 1991, 17 × 1992, 23 × 1993, 24 × 1994, 40 × 1995). Velmi nízký počet přednášek v roce 1991 je zřejmý – činnost univerzity se rozběhla až na podzim 1991. Vysoký počet přednášek v posledním roce může být vysvětlen zvýšenou aktivitou Gellnerova Centra pro studium nacionalismu, které od podzimu 1994 začalo s programem veřejných seminářů, kde se setkávali (a přednášeli) *research fellows* centra s domácími odborníky (CSN nedat.). Celkově je třeba říct, že seznam je neúplný; odhaduji, že až čtvrtina uskutečněných akcí v něm není.

Tabulka 7 Témata veřejných přednášek SEU v Praze

Téma přednášky	Počet přednášek	Podíl z celku ²²⁹
Národ, menšiny, migrace, nacionalismus	26	24 %
Mezinárodní vztahy, evropská studia, politika	17	16 %
Sociální politika (vzdělávací, zdravotní, rodinná)	15	14 %
Ženy, gender	11	10 %
Lidská práva, občanská společnost	8	7 %
Ekonomika, privatizace, trh	6	7 %
Sociální stratifikace, nerovnosti	6	6 %
Kultura, civilizace, filosofie	6	6 %
Sociologie jako věda a sociologické metody	5	5 %
Urbánní sociologie	2	2 %
Jiné	7	6 %
Celkem	109	100 %

Zdroj: autorka.

Tematická oblast sociální politika/sociální nerovnosti byla výrazně přítomná i mezi projekty českých sociologů v rámci Sorosova grantového schématu zaměřeného na sociální vědy (Research Support Scheme – RSS), které obdržely grant v oboru sociologie v letech 1991–1995 (viz Příloha 5). Zatímco maďarští a polští sociologové se zaměřovali především na nacionalismus a etnicitu, těsně následované dalšími tématy (např. elity nebo moc), mezi českými příjemci grantů tvořila sociální politika a sociální nerovnosti zdaleka nejsilnější skupinu (podpořenými výzkumníky byli M. Potůček, J. Večerník, L. Rabušic, M. Rabušicová, P. Matějů, T. Sirovátka). Grantové schéma RSS poté v krátkém období ve druhé polovině 90. let dokonce obsahovalo sociální politiku jako samostatnou grantovou oblast. Analýza fungování programu RSS v letech 1992–1996 však konstatuje, že „rozhodnutí oddělit sociální psychologii a sociální politiku od sociologie nefungovalo. (...) Sociální politika je specialita spojená velmi určitým způsobem se západními (dokonce specificky britskými) intelektuálními dějinami a nemá vůbec žádné kořeny v regionu“ (D61: 54). Takové hodnocení neodpovídá dlouhé tradici sociální politiky v České republice (srov. Nešpor a kol. 2014: 580–589), ale naznačovalo by, že silná česká sociální politika byla patrně v rámci regionu spíše výjimkou.

²²⁹ Procenta jsou zaokrouhlena nahoru.

Studium transformace

Pro Středoevropskou univerzitu je v tomto období charakteristické zaměření na studium postkomunistické transformace, vedle nacionalismu pravděpodobně druhé hlavní definující téma Pražské koleje. Po zkoumání postkomunistické transformace se tehdy volalo doma i v zahraničí, ale i v západní sociologii to na počátku 90. let bylo nové téma. Pro vedoucí katedry proto většina diplomových prací studentů přinášela něco nového a objevného (I41). Studium transformace můžeme snad spíše nahlížet jako obecnější poslání, jako výzkumný důraz, který určoval, jak budou koncipována výzkumná témata, a to včetně výše uvedené sociální politiky – ta byla zajímavá a relevantní právě proto, že byla součástí postkomunistické transformace, opouštění dirigistické státní regulace a hledání nových způsobů řešení sociálních problémů.

Studiím transformace se věnovala i česká a slovenská sociologie. Janák a Klobucký na základě analýzy témat článků v *Sociologickém časopise* a slovenské *Sociológii* dochází k závěru, že „jako celek se česká a slovenská sociologie po roce 1989 zaměřovala hlavně na makrosociologické problémy spojené s transformací a demokratizací“ (Janák, Klobucký 2014: 656). Také FSV UK tehdy považovala zkoumání transformace za svůj jednotící prvek²³⁰ a téma postkomunistické transformace se roku 1991 objevilo silně i v definici poslání Katedry sociologie a sociální politiky FSV UK. Studia transformace tedy mohla být hlavní platformou pro spolupráci sociologů na Pražské koleji s českými badateli. Společné projekty zaměřené na transformaci jsem však (kromě sociální a veřejné politiky) nezaznamenala. Mohl k tomu přispět specifický způsob, jakým ke studiím transformace přistupovala SEU.

Zaprvé, Středoevropská univerzita nahlížela transformaci v regionálních a globálních souvislostech, spíše než jen z hlediska změn uvnitř jednoho státu. Zdůrazňování globálních a interdisciplinárních pohledů šlo i na úkor specializované sociologické mezinárodní komparistiky. Když Jiří Musil na tiskové konferenci v listopadu 1992 (D2) představil výzkumné aktivity Středoevropské univerzity jako výzkum nacionalismu a výzkum privatizace, sociolog a vedoucí oddělení sociální stratifikace Sociologického ústavu Petr Matějů se ho zeptal, zda podle něj ty dva projekty pokrývají celou oblast „postkomunistické transformace“, a proč není SEU zapojená i do dalších „komparativních projektů“ ve východní Evropě, které se týkají sociálních nerovností, politických elit či sociální politiky. Na tuto kritiku odpovídá místo

²³⁰ „Základním vědeckým tématem, které spojuje všechny katedry a odborné instituty fakulty, je problém transformace evropských zemí“ (UK 1991: 3).

Musila člen Výkonného výboru SEU István Rév výčtem čtyř dalších výzkumných projektů, které probíhají v Budapešti a které se zaměřují na oblast lidských práv a životního prostředí.

Tento drobný příklad dobře ukazuje určité míjení se mezi SEU a některými představiteli české sociologie. Matějů ve své otázce reaguje na věty Jiřího Musila o výzkumech na Pražské koleji a pokládá otázku v domácím referenčním rámci. Odpovídá mu však zahraniční představitel, který lépe než Musil v tu chvíli zosobní Středoevropskou univerzitu jako nadnárodní instituci, a odpovídá s odkazem k aktivitám v Budapešti, tedy v mimo-českém referenčním rámci. Přitom namísto sociologických témat, která uvedl Matějů a která se typicky v té době zkoumají v rámci mezinárodních komparativních šetření, uvádí interdisciplinární témata, která vyplývají z globality a jejichž výzkum naopak volá po transnacionálním výzkumném designu. Na otázku sociologa sociologovi navíc odpovídá historik a uvádí témata, která by sociologie hlavního proudu za sociologická možná neoznačila. Středoevropská univerzita v oboru sociologie nabízela zkoumání transformace jen v oblastech, které byly vzhledem k oboru dílčí a okrajové (pokud šlo o nacionalismus a etnické konflikty či sociální politiku) nebo zcela mimo obor. Řada českých sociologů měla potom možná oprávněný pocit, že jsou na transformaci v sociologickém pojetí větší experti než ti, kteří působili na Středoevropské univerzitě v Praze.

Zadruhé, Středoevropská univerzita pohlížela na transformaci jako na radikální rozchod s minulostí. Pro sebepojetí Středoevropské univerzity na počátku 90. let byla klíčová představa revoluce v roce 1989 jako zásadního zlomu, přechodu s velkým „P“, který otevírá příležitost k budování otevřené společnosti. Na konferenci o studijních plánech nově založené Středoevropské univerzity v lednu 1992 v Praze řešilo patnáct účastníků²³¹ jako první otázku, zda jméno „Středoevropská univerzita“ této instituci dává nějaký zvláštní účel či poslání (D24). Účastníci se shodli, že ano. Důvodem však nebyla primárně sounáležitost s ideou střední Evropy, ale spojení se změnami, které v tomto regionu probíhaly: Středoevropská univerzita je „flexibilní instituce Přechodu“, která „se musí vnímat jako instituce vytvořená zčásti proto, aby podporovala a pomáhala s Přechodem regionu, a musí reflektovat samotný proces Přechodu ve veškerém svém výzkumu a výuce“ (Ibid.).²³²

Sociolog z Fakulty sociálních věd UK, Zdeněk Konopásek, si tehdy všiml, že „ač se na první pohled zdá, že koncept Transformace *propojuje* minulost a přítomnost (resp. budoucnost) postkomunistických zemí, ve skutečnosti

²³¹ Ze sociologů byli přítomni J. Musil, C. Wallace a M. Marody.

²³² Slovo „Transition“ překládám jako „Přechod“, i když možná výstižnější by bylo prostě „Změna“; v originále se objevovalo s velkým písmenem.

je vlastně od sebe *izoluje* a činí je nesouměřitelnými“ (Konopásek 1999: 358, kurzíva v originále). Právě tato nesouměřitelnost byla přiznanou součástí sebepojetí SEU a jejího poslání. Proto ale potom nemohla mít moc pochopení pro výzkum, který zaměřením na dění na mikro-úrovni lidských biografii rozbíjel radikální předěl mezi minulostí a současností. Výzkumy tohoto typu, rozvíjené v té době na FSV UK²³³, byly navíc založené na účastnické perspektivě, na pohledu aktérů dění zevnitř – kterou však zahraniční učitelé a hosté Pražské koleje nemohli mít.²³⁴ A naopak, takto zaměření pražští sociologové mohli priority univerzity vnímat jako nepříliš užitečné míjení se s tím, co jim připadalo důležité (I17).

Sociologii na Pražské koleji nelze vykreslit jako nějaký jednotný proud nebo přístup. Bylo to pracoviště ve výstavbě a v pohybu a během svého krátkého trvání žádný konkrétní směr či paradigma nepředstavovalo (I31, I41). Rysy, které uvádím výše, jsou spíš výsledkem pokusu vymezit témata a pohledy, které našly na Pražské koleji po dobu čtyř let výraznější místo. Jistou eklektičnost katedry dokládá i to, že se tam krátce mihl i metodologický přístup životních vyprávění,²³⁵ který nezapadal do stylu sociologického bádání na Pražské koleji SEU. Jak se tam dostal a proč nevedl ke spolupráci se sociology na FSV UK, kteří tehdy právě metodu biografického výzkumu rozvíjeli?

Nesourodé momenty – biografický přístup

V prosinci 1991 Řídící skupina oboru Sociologie na Pražské koleji SEU projednávala návrh, že každého půl roku by se mohl konat prestižní seminář, tzv. profilové semináře. Na akademický rok 1992/93 byly dvě alternativy, buď Komparativní sociální politika (Comparative Social Policy) britského profesora sociální politiky Steina Ringena, nebo Orální historie a metoda životního vyprávění (Oral history and the life story method) britského klasika orální historie Paula Thompsona (D104, D105). Thompson, který byl tehdy profesorem na katedře sociologie na Univerzitě v Essexu, připravil pro Pražskou kolej SEU projekt workshopu na červen 1993.²³⁶ Odkazoval zde na

²³³ „Biografický výzkum sociálních proměn“ byl součástí výzkumné agendy Ústavu pro sociální a politické vědy pod vedením J. Alana, který se poté stal součástí Institutu sociologických studií FSV UK (UK 1992: 16). „Samisebe“ byl projekt biografického výzkumu, který vznikl v průběhu roku 1991 na výše uvedeném ústavu a byl „patronovaný klasikem biografické sociologie Danielem Berthaudem“ (SA 1992d).

²³⁴ Jednou z výjimek byl Jiří Musil, ale Musil uvažoval o procesech transformace spíše v makro-perspektivě historických procesů a transnacionálních souvislostí.

²³⁵ Nazývaný v dokumentech různě *life histories*, *biographical research*, *oral history*; každé z těchto pojmenování má svá specifika, ale v letmém protnutí mezi SEU a těmito metodami to nehrálo zásadní roli.

²³⁶ Life story research and social change in Eastern Europe: workshop, June 1993.

předchozí workshop o metodě životních vyprávění, který v listopadu 1991 uspořádal pro účastníky z postkomunistických zemí na Univerzitě v Essexu v rámci výzkumu postkomunistické transformace v Rusku, na němž spolupracoval s R. Pahlm a který byl podpořen britskou grantovou agenturou (ESRC). Thompson se odvolával na to, že tento workshop ukázal velký zájem o metodu životních vyprávění v postkomunistických zemích. Zdá se, že za návrhem na profilový seminář stál Raymond Pahl, který pracoval s Thompsonem na již zmíněném výzkumu postkomunistické transformace v Rusku.²³⁷

Řídící skupina oboru však nakonec rozhodla konat jen jeden profilový seminář ročně a na rok 1992 vybrali seminář o sociální politice. Thompsonův návrh byl odložen na příští rok (D69), o jeho konání však z dokumentů SEU nic nevím a ani popis vývoje orální historie v České republice jej neuvádí (Vaněk, Mücke 2011: 79–105). Je proto pravděpodobné, že se seminář nekonal. K uchycení metody na Středoevropské univerzitě v Praze tak nedošlo a mezi „profilová“ témata SEU v Praze se místo životních vyprávění dostala sociální politika. Jedním z důvodů mohlo být, že Pahl po roce z vedení oborové rady odešel a na fungování Pražské koleje se poté již nepodílel. Biografická metoda se sice objevila ve výuce metod výzkumu v akademickém roce 1992/93²³⁸ a v roce 1992 i v rámci cyklu veřejných přednášek na Pražské koleji²³⁹, ale to bylo vše. Jedním z důvodů bylo jistě to, že ztratila na katedře člověka, který by ji opakovaně prosazoval a používal.

Sociologové z FSV UK sice v pozdější publikaci na Bertauda ani Thompsona příliš neodkazují a víc vychází z jiných autorů,²⁴⁰ ale na začátku 90. let zejména dílo Daniela Bertauda v české a slovenské sociologii dobře znali.²⁴¹ Výše zmiňované dílny organizované Thompsonem v listopadu 1991

237 R. Pahl, P. Thompson (1994). „Meanings, Myths and Mystification: The social construction of life stories in Russia. In C. M. Hann (ed.), *When History Accelerates: Essays on Rapid Social Change, Complexity and Creativity*. London.

238 V návrhu na změny ve studijním plánu na rok 1992/93 se u předmětu Metody výzkumu v bodu kvalitativní metody objevuje „oral history“ a mezi učiteli s otazníkem P. Thompson (D96). V realitě v tomto školním roce Thompson neučil, ale víme, že ve studijním plánu na rok 1992/93 biografický výzkum byl, a to blok nazvaný „Životní historie ve střední a východní Evropě – J. Szalai, D. Bertaux“.

239 V roce 1992 měla J. Szalai z Maďarské akademie věd přednášku v rámci cyklu Otevřených přednášek (8. až 10. 12. 1992) na téma Oral History and Life History Research in East-Central Europe, což se časově shodovalo s její výukou v rámci předmětu Metody výzkumu na SEU.

240 Kniha *Otevřená minulost* obsahuje mnoho odkazů na zahraniční akademickou literaturu, ale je zde jen jediný odkaz na Bertauda, a to v kapitole zahraniční autorky M. Andrews, a žádný odkaz na P. Thompsona (Konopásek 1999). Z těchto autorů vychází až čeští historikové ve druhé polovině 90. let, kdy – bez návaznosti na SEU v Praze – začínají s metodou oral history z historického, ne sociologického hlediska. V českém prostředí se oral history zakořenila a vyprofilovala jako metoda historického popisu v okruhu historiků na Ústavu soudobých dějin AV ČR a později na Fakultě humanitních studií UK.

241 D. Bertaux byl již tehdy jednou z významných postav biografického výzkumu. V roce 1981 vydal knihu *Biography And Society. The Life-History Approach in the Social Sciences*. Když v 70. a 80. letech vzrůstal

se z Československa zúčastnila slovenská socioložka Zuzana Kusá, která s využitím biografické metody psala ještě před rokem 1989 svoji dizertační práci (I19). O necelý rok nato v srpnu 1992 Bertaux spolu se Zuzanou Kusou organizuje v Bratislavě mezinárodní workshop „Sociologické využití životních historií a sociálních genealogií“.²⁴² Workshopu se účastní sociologové z FSV UK, Zdeněk Konopásek a Eva Stehlíková. Dá se tedy říct, že Bertaux skutečně svým způsobem stál u začátků české biografické sociologie, jen Středoevropská univerzita v tom roli nehrála.

Témata akademického ředitele Pražské koleje

Víme, že Jiří Musil se od konce roku 1990 věnoval transnacionální rovině řízení vznikající instituce a poté se stal prvním akademickým ředitelem Pražské koleje SEU jako celku. Výuce oboru „Sociologie a politika“ se věnoval jen výjimečně v roli hosta a více začal učit až na SEU v Budapešti po ukončení Pražské koleje. Přestože – nebo právě proto, že – byl vůdčí osobností Pražské koleje, jako sociolog se zde výrazněji nerealizoval. Jeho role v rámci Pražské koleje SEU byla spíše zastřešující. Musil se podílel na nadnárodní celouniverzitní politice (Praha – Budapešť – Varšava), na transnacionálním intelektuálním dění kolem univerzity a organizoval akce regionálního dosahu. Spíše než konkrétní téma se do osudu Pražské koleje SEU promítlo jeho nenárodní vnímání instituce jako středoevropské, což se promítlo i do jeho pojetí oboru sociologie na SEU. V květnu 1992 například organizoval setkání sociologů z Polska, Maďarska a Československa,²⁴³ koncipované jako „konference sociologů ze střední Evropy věnovaná zjištění hlavních potřeb výuky sociologie a výzkumu v regionu“ (D35, zvláště autorkou). V průvodním dopise Musil explicitně píše: „Konference byla svolána jako způsob, jak začít budovat síť sociologů v regionu střední Evropy, kteří, jak doufáme, budou v budoucnosti cenným zdrojem pro Katedru sociologie SEU“ (D106, zvláště autorkou).

Vzhledem k angažmá při rozvíjení instituce jako celku Jiří Musil na SEU nezakotvil svoji akademickou specializaci, sociologii města, skrze niž se

zájem o biografickou sociologii, našel institucionální oporu mj. ve výzkumné sekci Mezinárodní sociologické asociace (ISA) Biografie a společnost, jejímž prvním předsedou byl Bertaux (Konopásek 1993).

242 „The Sociological Uses of Life Histories and Social Genealogies (EHEES France, The Institute for Sociology, Slovak Republic) August 17–23, 1992 Slovak Republic“.

243 Schůzky se zúčastnilo 17 osob, z toho za českou sociologii pět sociologů: M. Illner, L. Kotačka, P. Matějů (Sociologický ústav), M. Potůček (FSV UK), I. Možný (MU Brno), omluveni byli J. Kabele a M. Petrussek (FSV UK).

v oboru ustavil jako mezinárodně uznávaný expert. Zmínky o studiích města se přitom – velmi sporadicky a na okraj – objevovaly v různých dokumentech od počátku do konce Pražské koleje,²⁴⁴ takže je možné, že si s touto myšlenkou pohrával. Ustavení oboru by však vyžadovalo soustavnou náročnou práci jak ve vztahu k mecenáši, tak ve vztahu k mezinárodnímu i domácímu akademickému poli. K tomu Musil v Praze nedostal příležitost, ať již proto, že byl ve funkci ředitele celé koleje, nebo proto, že kolej zde byla jen čtyři akademické roky. V zásadě platí to, co vystihl sociální geograf Martin Hampl: Jiří Musil neměl příležitost dlouhodobé pedagogické činnosti v rámci jedné školy, proto nemohl vytvořit vlastní školu sociologie města (Hampl 2008: 180). Výzkumně se Jiří Musil na SEU realizoval v rámci Gellnerova Centra pro studium nacionalismu, zejména ve spolupráci se Zdeňkem Sudou,²⁴⁵ přičemž jejich výzkumy se tematicky shodovaly se zaměřením centra (téma Němců v Evropě apod.).²⁴⁶

Když to shrneme, tematický záběr personálně nevelké Katedry sociologie na Pražské koleji SEU byl určován jejími dvěma vůdčími akademickými osobnostmi – Claire Wallace a Ernestem Gellnerem. Sociální politika a studia nacionalismu byly hlavními tématy výzkumu na Katedře sociologie SEU v Praze i hlavními prvky její veřejné tváře, kterou ukazovala v rámci sérií přednášek pro odbornou veřejnost v Praze. Vzhledem k dějinám české sociologie to však byla témata spíše marginální. V *Dějinnách české sociologie* (Nešpor a kol. 2014) je sociální politika pojednána v části „Výzkumy na okrajích sociologie“, stejně jako kapitola „Sociální antropologie“, která tematicky odpovídá Gellnerovu působení na SEU. Nabízí se tedy úvaha, že jeden z důvodů, proč Sorosova Středoevropská univerzita nezanechala v české sociologii větší stopy, bylo i tematické míjení s tím, co je zde považováno za sociologický hlavní proud.

²⁴⁴ Například v české verzi dokumentu „Komuniké o Středoevropské univerzitě“ z června 1990 se hovořilo o sedmi oborech, z nichž poslední byla *urbanistika*. Nebo na konferenci o koncepci SEU v lednu 1992 bylo uvedeno, že by mohl vzniknout i obor *urbánních studií*. Podobně se *urbánní studia* objevila v roce 1994 v kontextu úvah o tom, co by mohlo zůstat v Praze po přesunu oboru sociologie do Varšavy.

²⁴⁵ Z. Suda (nar. 1920) emigroval z Československa po únoru 1948, posléze byl profesorem na Univerzitě v Pittsburgu, USA. Ze studií v Belgii a z působení v exilovém časopise *Současnost* se znal s L. Čerychem (Petrušek 2011: 232–233, 34–37). Suda byl u pražských počátků SEU (v červnu 1990 s Musilem spoluorganizoval první mezinárodní konferenci pod hlavičkou SEU), ale na přípravách oboru nebo na výuce sociologie na Pražské koleji SEU se, pokud vím, významněji nepodílel.

²⁴⁶ Bylo by však mylné se domnívat, že Musilova činnost v první polovině 90. let souvisela jen se Sorosovou filantropií. Řadu jeho výzkumů a projektů nezávisle podpořily německé nadace apod.; kromě Sudy patřil mezi spolupracovníky Musila například L. Kotačka.

8.4 Obtíže začlenění: nadnárodní instituce a kapacita místního pole

Středoevropská univerzita chtěla přispívat k obnově českých sociálních věd, ale nikoli primárně v kontextu budování národní vědy nebo českého vysokého školství, ale spíše s cílem přispět k jejímu začlenění do mezinárodní (západní) vědy. Problém návratu na Západ definovala raná SEU regionálně a stejně tak jeho řešení. Pražská kolej SEU byla budována jako mezinárodní škola s dominantní orientací na americkou a anglickou vědu a tomu odpovídal styl výuky a složení katedry, tedy dominantně z angloamerického globálního centra. Tak Středoevropskou univerzitu vnímalo i místní akademické pole; v sociologii je dodnes rámcovaná jako „patrně nejslibnější projekt“ mezinárodní spolupráce a otevírání domácí sociologie světu (Nešpor a kol. 2014: 525). To však zároveň obnášelo určitou distanci od místního akademického pole.

Pojetí sociologie na Středoevropské univerzitě bylo interdisciplinární. To bylo v nesouladu s tehdejší sociologickým hlavním proudem i s užšími oborovými specializacemi, kde patrně mohla česká sociologie nabídnout evropskou úroveň. Ani tematické zaměření sociologie na Pražské koleji s důrazem na témata nacionalismu a promyšlení důsledků postkomunistické transformace v dějinných a filosofických souvislostech nebo ve vztahu k regionálnímu a globálnímu dění v české sociologii tehdy nerezonovalo.

Mecenáš a vedení školy i katedry si uvědomovali klíčový význam místního zakotvení školy/oboru. Strategie angažování „místních“ akademiků však nebyla v oboru sociologie moc úspěšná. Jedním z důvodů byla roztříštěnost a poddimenzovanost oboru po čtyřiceti letech jeho omezování, kontroly, personálních čistek a izolace od mezinárodního dění. Na začátku 90. let proto akademické pole nemělo dost místních sociologů se zkušenostmi ze zahraničí. K tomu přispěl i vývoj bezprostředně po listopadu 1989, zejména pokles platů a zhoršení financování vedly k odlivu části schopných lidí mimo akademickou sféru. Otevření možností budovat nové instituce v rámci místního vysokého školství potom odebralo zbylé podnikavé lidi orientované na změnu, budování a rekonstruování oboru. Důsledkem bylo, že kapacity místního akademického pole přivlastnit si Středoevropskou univerzitu v oblasti sociologie byly velmi malé.

Ze strukturálních okolností vyplynula i jedinečná pozice Jiřího Musila jako „jediného místního kosmopolity“ – akademika, který disponoval zahraničními zkušenostmi a renomé na Západě a nebyl ani kompromitován spoluprací s totalitárním režimem. Můžeme si položit otázku, proč Jiří Musil ze své pozice „spojuje“ do místního akademického prostředí nepověřil budová-

ním oboru někoho z místních sociologů. Navrhuji dvě hypotézy. Podle první Musila napadlo hledat v domácí sociologii a znal schopné domácí sociology, ale tito lidé (např. Miloslav Petrušek, Ivo Možný nebo Jiřina Šiklová) již buďtovali jinou, domácí sociologickou instituci. Druhá hypotéza vychází z toho, že Musil chtěl, aby zástupce sociologie na Středoevropské univerzitě měl renomé srozumitelné *mimo* místní akademickou obec. Proto hledal sociologa s mezinárodním renomé. Nedostatek sociologů s mezinárodními zkušenostmi a renomé byl na začátku 90. let faktem. Musil chápal SEU jako projekt „mostu na Západ“ a snažil se proto – v souladu s přáním mecenáše a představami ostatních lidí ve vedení²⁴⁷ – pro vedení oboru získat západního sociologa. Hledat doma ho proto ani nenapadlo, zadání prostě rozuměl jinak. V úvodu k popisu oboru v prvním akademickém roce se jasně píše: „Zamýšlíme obor na SEU jako *most k západní teorii i k západním stylům výuky a učení*,“ a tomu Jiří Musil vycházel vstříc.

Regionální a západně orientovaný projekt vyžadoval zapojení pracovníků z různých zemí regionu a zároveň představitelů Západu. Z tohoto hlediska by zapojení většího počtu místních sociologů teoreticky zpochybnilo nárok katedry na regionální přesah i na západní orientaci. Bylo třeba hledat odborníky, kteří by byli jednoznačně vnímáni jako „západní experti“ (odborníci posvěcení uznáním a zkušeností ze západních nebo mezinárodních institucí) a kteří by přitahovali zájemce o studium ze zemí východní Evropy. Dále bylo třeba, aby byli experty v těch tématech, na která SEU jako „instituce transformace“ dávala důraz (I41).²⁴⁸ Nejde tedy jen o nedostatek kapacit na straně české sociologie, ale stejnou měrou o představy a potřeby transnacionální vzdělávací instituce, která upřednostňovala vazby na západní a mezinárodní centra, před domácími vazbami.

²⁴⁷ Na tom se významně podílelo i přání mecenáše, kterému podle pamětníků při jednání o tom, komu svěřit vybudování fakulty nebo přípravu oboru, osobně šlo o to, „aby to bylo zvučné jméno, aby to bylo opravdu ze Západu a ne tady odsud“ (I27).

²⁴⁸ Ani výborní domácí sociologové potom však nemohli být osloveni – např. brněnský sociolog I. Možný byl z tohoto pohledu na začátku 90. let především českým sociologem rodiny a nemohl se proto stát oporou pro „elitní instituci západního typu“, jak se tehdy SEU vnímala.

Kapitola 9 Ernest/Arnošt Gellner jako „překladatel“ mezi Pražskou kolejí a místním akademickým prostředím

Centrum pro studium nacionalismu (CSN) bylo výzkumnou součástí Katedry sociologie na SEU, což znamená, že sociologie na SEU byla zásadním způsobem definována tématy nacionalismu a etnicity a po osobní stránce vůdčí postavou centra, britským sociálním vědcem českého původu, Ernestem Gellnerem. Jeho možnosti spojovat Středoevropskou univerzitu s místní sociologií podle mého názoru vymezovaly tři sady okolností: zaprvé Gellnerovo postavení jako sociologa, zadruhé témata, kterým se věnoval, a zatřetí to, nakolik byl sám v Praze doma. V kapitole dále ukazují, že vznik CSN nebyl předpokládán nebo koncipován zakladateli Středoevropské univerzity od počátku – centrum bylo prosazováno Gellnerem uvnitř transnacionálních kruhů SEU i v domácí akademické obci a jeho krátká existence vlastně nikdy nebyla samozřejmostí. V poslední části kapitoly popisují Gellnerovu spolupráci na tématu národa a nacionalismu *mimo* oblast sociologie, kde i přes odlišné akcenty a přístupy Gellner dokázal s pomocí lidí, kteří centrem procházeli, budovat spojení do české akademické obce.

9.1 Možnosti a meze Gellnerova vlivu na českou sociologii

Gellner jako sociolog

Gellnerova akademická identita nebyla jednoznačná. Vzděláním filosof, nedal se patrně nikdy zařadit do jedné škatulky. Byl sociálním filosofem stejně jako antropologem a sociologem. Sociologická část jeho akademického působení proto však ještě nebyla zanedbatelná a Gellner má v dějinách britské sociologie pevné místo.

Podle Halseyho byly dějiny moderní britské sociologie dlouho dějinami jediné instituce – London School of Economics (LSE), která měla monopol na tento obor mezi válkami a začala ho rozvíjet po roce 1945. Sociální antropologie se přitom v Británii ustavila dříve než sociologie a měla vyšší status nejen v akademii, ale i v širších elitních kruzích koloniální administrativy,

politického a literárního světa (Halsey 2004: 65). I proto do narativu britské sociologie patří i jména sociálních antropologů, jako byl Bronislaw Malinowski, Raymond Firth nebo Ernest Gellner. Halsey však s Gellnerem v knize zachází jednoznačně jako se sociologem a vynikajícím učitelem sociologů (Ibid.: 68, 76) a jeho identita filosofa a sociálního antropologa je přítomna jen dílčím způsobem. Halsey cituje marxistického teoretika Perryho Andersona, který v roce 1990 označil za velké vůdce systematické sociologie Anthony Giddense, Michaela Manna a Gellnera – přestože šlo podle Halseyho o výběr nahodilý, excentrický a řadu lidí opomíjející (Halsey 2004: 83). Jinde však píše, že když Gellner jako *outsider disciplíny* obdržel z univerzity v Cambridge nabídku na pozici antropologa, byla to výjimka daná brilancí Gellnera. „Od publikace *Slova a věci* v roce 1959 Gellner pokračoval ve vztahování *sociologie* k filosofii neustálým proudem kritického psaní až do své smrti“ a jinde zmiňuje „jeho nezbedný humor [který] měl možná nejbliž k rozpuslitému požitku, jenž sociologie skýtá“ (Halsey 2004: 99, kurzíva autorka).

Halsey rozděluje profesory sociologie v Británii do čtyř skupin podle data narození, přičemž Gellnera uvádí mezi „pravděpodobně nejvýznamnějšími“ z první skupiny narozených do roku 1939 (2004: 155). V této nejstarší skupině se třetina osobností narodila mimo Británii – byli to lidé jako Karl Mannheim, Norbert Elias, Karl Neustadt a Gellner; Británie tehdy těžila z přílivu cizinců (Halsey 2004: 156). Vliv exulantů na LSE zdůrazňuje i Dahrendorf. Největším z první vlny emigrace během druhé světové války podle něj byl Karl Popper, ale mezitím přišla vlna mladších vlivných exulantů, kteří odešli z Evropy jako děti s rodiči – především John Burgh, Ernest Gellner a Claus Moser (Dahrendorf 1995: 295). Halsey na základě průzkumu mezi 255 profesory sociologie (Halsey 2004) identifikoval 18 mentorů, kteří tyto kariérní sociology ovlivnili. Mezi nejméně často uváděnými (ale přesto)²⁴⁹ figuroval Ernest Gellner spolu například s u nás známějším Zygmuntem Baumanem.

Gellner v roce 1960 spoluzakládal časopis *European Journal of Sociology* a v jeho redakční radě poté téměř dvacet let sloužil (Hall 2011: 175; Hall, Jarvie 1996: 15). Gellner byl profesorem sociologie na Katedře sociologie London School of Economics (LSE) od roku 1962. Jeho – podle Dahrendorfa „podivný titul“ profesor filosofie se zvláštní kompetencí v oboru sociologie²⁵⁰ (Dahrendorf 1995: 467) – vysvětluje Hall jako výsledek negativní intervence ze strany jednoho vlivného sociologa, který se s Gellnerem intelektuálně neshodoval. Ve čtyřčlenné komisi, která mu titul udělovala, byl i Karl Popper,

²⁴⁹ Každý z 255 sociologů měl jmenovat tři nejdůležitější mentory, které během kariéry potkal. Mezi mentory se celkem objevilo opakovaně 18 jmen. Na pomyslné nejnižší příčce těch, kteří byli uvedeni pětkrát, bylo pět osobností, mezi nimi Gellner a Bauman.

²⁵⁰ Professor of Philosophy with special reference to Sociology.

jehož podpora byla naopak velmi nadšená a pro výsledné povýšení klíčová (Hall 2011: 173–174). V roce 1972–1973 měla katedra sociologie na LSE 16 učitelů a 7 profesorů, jedním z nich byl Gellner (Dahrendorf 1995: 482). V roce 1979 přešel z Katedry sociologie na Katedru logiky a vědecké metody se zvláštní kompetencí v oboru sociální antropologie.

Dahrendorfovy obsáhlé dějiny LSE jsou dějinami instituce a nenajdeme tam žádnou část věnovanou přímo Gellnerovi i proto, že nebyl jedním z hodnotářů školy, nebyl někým, kdo by ji opravdu významně utvářel. Avšak pro Dahrendorfa byl zjevně obdivovaným myslitelem, o kterém chce i potřebuje referovat. Opakovaně z něj cituje na několika místech v knize, obrací se k němu jako k bystrému pozorovateli schopnému výstižných formulací a nakonec ho cituje i v závěrečných pasážích, kde se vrací k tomu, co bylo podstatou školy (1995: 514).

Ernest Gellner byl během své akademické kariéry souběžně filosofem, antropologem i sociologem. Právě jeho kvality ve více oborech zároveň jsou většinou komentátorů vyzdvihovány. I s přihlédnutím k tomuto faktu bylo jeho postavení jako sociologa v britském akademickém prostředí poměrně významné. Avšak v době, která předcházela jeho angažmá na Středoevropské univerzitě, byl Gellner deset let především sociálním antropologem. Od roku 1979 na London School of Economics jeho titul referoval k sociální antropologii a na Univerzitě v Cambridge zastával profesorské místo sociálního antropologa (1984–1992). Podle Johna Halla bral Gellner svoji roli antropologa velmi vážně: pracoval se sovětskými antropology během výzkumného pobytu v Moskvě na sabatikalu na konci 80. let, byl prezidentem britského Královského antropologického institutu (1991–1994), účastnil se konferencí Evropské asociace sociálních antropologů a sehrál podle Halla velkou roli v tom, že druhá konference této asociace se konala v Praze (2011: 345–346). Perspektivou jeho tehdejších členství v odborných spolcích a oficiálních akademických titulů představoval Gellner v době příchodu do Prahy sociální antropologii a s akademickými strukturami sociologie jako oboru neměl moc společného. To je jistě jedním z důvodů malé odezvy na Gellnerovu přítomnost mezi českými sociology, kteří ho – touto bezprostřední perspektivou a bez znalosti jeho předchozího působení – málokdy vůbec vnímali jako sociologa.

Téma nacionalismu jako téma sociologické

Gellnera proslavila jeho filosofická práce *Slova a věci* (1959). Jeho možná nejznámější knihou a určitě tou, která měla největší vliv v sociologii, byla kniha *Národy a nacionalismus* (1983, český 1993), která byla již na začátku 90. let

přeložena do více než deseti jazyků. O patnáct let později mělo anglické vydání knihy *Národy a nacionalismus* devatenáct reprintů a bylo přeloženo do dvaceti čtyř jazyků (Breuilly 2009). Dá se tedy říct, že stěžejním tématem Ernesta Gellnera byl nacionalismus (i když šířeji vzato byl jeho tématem spíše vývoj moderní společnosti, spojený nejen s otázkami nacionalismu, ale také liberalismu a občanské společnosti, rolí racionálního vědění atd.).

Česká sociologie se však tématu národa, etnicity a nacionalismu věnovala velmi málo. Analýza témat publikovaných v českém *Sociologickém časopise* v době oživení sociologie v 60. letech ukazuje, že téma národa, etnicity, menšin a migrace bylo v české sociologii zastoupeno marginálně. To vyvstává zejména ve srovnání s tématy publikovanými ve stejné době v polské sociologii.²⁵¹ Podle Michala Voříška by byla chyba rozdíl v četnosti tématu mezi zeměmi vysvětlovat absencí problémů s etnicitou v ČSSR. Roli hrálo spíše to, že československá vláda tyto problémy na rozdíl od Polska neřešila a nechtěla je otevírat, a to nikoli proto, že byly málo politické, ale protože byly příliš politické – viz otázka odsunu Němců, otázka Romů a otázka soužití obou národů v jednom státu (Voříšek 2012: 207). Analýza článků publikovaných v *Sociologickém časopise* od roku 1990 do roku 2013 a srovnání s publikacemi v podobném slovenském časopise (Janák, Klobucký 2014) ukázala, že malé zastoupení tématu národa v české sociologii přetrvává.²⁵² Relativně největší pozornost byla tématu národa věnována podle uvedené studie ve druhé polovině 90. let. Ani ve *Velkém sociologickém slovníku* (1996) nebyl nacionalismus věnován velký prostor.²⁵³

Nejde však o české specifikum. Studium národa a nacionalismu dlouho nepatřilo ve světě k hlavním sociologickým tématům. Ještě v období mezi světovými válkami bylo studium národa především tématem historiků (Breuilly 2009: xvi–xvii). Sociologové nepovažovali nacionalismus nebo národ za univerzální jev vhodný pro sociologické bádání (na rozdíl od pojmů jako rasa, rodina apod.). Ještě na začátku 90. let sociologické učebnice o nacionalismu spíše mlčí (Billig 1995). Sociologie tradičně chápala společnost uvnitř

²⁵¹ Michal Voříšek analyzoval témata článků publikovaných v *Sociologickém časopise* (1965–1969) a srovnával je s tématy v obdobném polském periodiku téže doby (2012).

²⁵² Autoři induktivně vytvořili sadu 29 témat, z nichž bylo téma „národ, etnicita, identita“ v českém *Sociologickém časopise* na 10.–11. místě, zatímco ve slovenském časopise *Sociológia* bylo na 4.–5. místě, hned za velkými tématy, která dominovala v obou časopisech – tedy „sociologie politiky“, „historie čs. sociologie“ a „transformace, modernizace“ (Janák, Klobucký 2014: 654). Ve slovenském časopise byla tématu národa a etnicity věnována v průběhu let 4 monotematická čísla, patřilo tedy k nejčastějším tématům monotematických čísel. Naopak v českém časopise mezi častá témata monotematických čísel nepatřilo (2014: 661–662).

²⁵³ *Velký sociologický slovník* obsahuje heslo nacionalismus (1996: 5664), ale heslo je krátké, např. téměř o polovinu kratší než heslo „nacismus“, a přímo v textu hesla není odkaz na jediného autora (i když v literatuře u hesla je mezi 4 knihami uvedena Gellnerova kniha *Národy a nacionalismus*); příznačné je též to, že heslo vypracoval sociolog, který působil v emigraci ve Velké Británii, Jaroslav Krejčí.

národního státu jako svoji „přirozenou“ jednotku analýzy²⁵⁴ a chyběl jí nadnárodní pohled, který umožňuje vůbec nacionalismus identifikovat jako výzkumný problém. Thompson a Fevre (2003) rozlišují ve studiích národa a nacionalismu tři období. V prvním období od konce 19. do poloviny 20. století se studiu národa a nacionalismu věnovali především historikové a později analytici mezinárodních vztahů, nikoli sociologové. Druhé období začíná v 60. letech publikací britského historika Elie Kedourieho, jehož sociologicky orientovaná analýza nacionalismu podnítila k zájmu o téma pozdější zakladatele sociologického výzkumu nacionalismu, jako byl Ernest Gellner nebo Anthony Smith. Pro některé autory právě Gellnerova krátká esej o nacionalismu v knize *Thought and Change* (1964) „znamenala začátek moderní sociologie nacionalismu“ (Thompson, Fevre 2003: 305).

Třetí období odstartovaly v 80. letech dodnes významné texty Ernesta Gellnera, Anthony Smitha, Johna Breuillye, Benedicta Andersona a Johna Armstronga. Autoři jako Gellner, Anderson nebo Smith kladli klíčové sociologické otázky – proč se lidé vnímají jako součást národa; jak vědomí příslušnosti k národu vzniká a jak se reprodukuje; proč lidé vnímají svoji vazbu na národ jako přirozenou a důležitou – a tím konstituovali národ a nacionalismus jako sociologické téma (Thompson, Fevre 2003: 306). Dá se tedy říct, že Gellner hrál v 80. letech v anglosaském odborném světě důležitou roli při etablování nového pojetí studií národa a nacionalismu. K tomuto posunu v přístupu sociologie k tématu nacionalismu však dochází ve světě v době, která byla v české sociologii stále dobou izolace od západních publikací a debat. Po roce 1989 česká sociologie navázala na jiné intelektuální tradice a věnovala se jiným tématům.

Gellner v české sociologii větší stopu nezanechal. Zatímco pro Jiřího Musilu a v prostředí Středoevropské univerzity (SEU) byl Ernest Gellner „hvězda“ a „guru“,²⁵⁵ v českém akademickém prostředí nebyl natolik znám a obecně se takovému statusu netěšil. V *Dějínách české sociologie* má Gellner místo jen „na okrajích sociologie“. Je vnímán jako antropolog, jehož působení přispělo k tomu, že byla česká tradiční etnografie a folkloristika vystavena v 90. letech západním vlivům a začala se formovat česká sociální antropologie (Nešpor a kol. 2014: 602). V *Dějínách české sociologie* o něm v rejstříku najdeme čtyři drobné zmínky. Jiní sociologové, kteří žili v emigraci, však jsou v rejstříku uvedeni méně často (Jiří Nehněvajsa a Petr Skalník mají dvě zmínky

²⁵⁴ Tento rys někteří autoři kritizují jako nedostatečné reflektování globalizované sociální reality a opomíjení transnacionálních jevů a procesů, tzv. metodologický nacionalismus (Beck, Sznaider 2010; aj.).

²⁵⁵ Musil rozlišoval v raných plánech tři typy učitelů, které chtěl pro sociologii na SEU získat: (1) „hvězdy a guruové“ jako E. Gellner, (2) dobří profesionální učitelé jako C. Wallace, K. Kumar ad., (3) tutoři, kteří budou pomáhat s porozuměním četbě a se semináři (D107).

a Jaroslav Krejčí tři), takže spíše než o opomenutí Gellnera jako sociologa to vypovídá o celkově menší pozornosti *Dějin české sociologie* vůči sociologům, kteří se do Česka po roce 1989 vrátili ze zahraničí. Tuto roli částečně plní kniha *České sociální vědy v exilu* (Petrušek 2011). Když tým sociologů ze Sociologického ústavu v Praze vydává v roce 2015 monografii *Národní identity a identifikace* (Vlachová 2015), v seznamu literatury v této knize není Gellner překvapivě vůbec uveden,²⁵⁶ což dokládá, jak slabé je povědomí o jeho díle.

V knize *Kdo je kdo v české sociologii* (Nešpor, Kopecká 2011) je mezi vzory současných českých sociologů²⁵⁷ Ernest Gellner zmíněn třikrát, což by samo o sobě nebylo až tak dramaticky málo vzhledem k tomu, že zakladatelé významných kateder a vlivní učitelé celých generací studentů na vysokých školách v Praze a Brně, Miloslav Petrušek a Ivo Možný, jsou mezi vzory uvedeni asi dvacetkrát. Odkazy na Gellnera je třeba vnímat spíše v kontextu odkazů na sociology, kteří nebyli primárně učitelé, ale badatelé, jako je bývalý ředitel Sociologického ústavu Michal Illner, Pavel Machonin nebo samotný Jiří Musil. Zajímavější je to, kdo Gellnera jako vzor uvedl. Byl to jeho přítel a kolega z Pražské koleje SEU, Jiří Musil, a dva badatelé, kteří se ve slovníku definují jako *antropologové*, nikoli *sociologové*, přičemž jeden z nich – Zdeněk Uherek – přímo působil v Gellnerově centru na SEU v Praze (1991–1993). Vzpomínky na Gellnera v místní sociologické obci jsou tedy úzce spojeny se Středoevropskou univerzitou a oborově s antropologií, spíše než se sociologií.

Ernest/Arnošt Gellner a jeho vazby na Česko

Kosmopolité jsou někdy představováni jako lidé, kteří znají a oceňují místní kulturu a mají místní vazby, ale nejsou na nich závislí. Vědomí, že by mohli svoji kariéru rozvíjet stejně dobře i jinde, jim dává svobodu odejít. Kosmopolita se angažuje s místním prostředím, ale „pořád ví, kde je východ,“ píše Ulf Hannerz (1990: 240). Příběh Ernesta Gellnera v Praze v první polovině 90. let nám ukazuje meze takového pohledu. Gellner byl a zůstal kosmopolita s domovy ve více místech zároveň, ale ve chvíli, kdy začal v Praze budovat vlastní instituci, s ní spojil svůj osud do té míry, že strategie exitu už nebyla jednoduchým řešením. Právě Praha byla pro Gellnera jediným místem,

²⁵⁶ Monografie přináší hlavně shrnutí a interpretace výsledků empirických výzkumů a představuje tak spíše užší pohled na téma bez hlubších teoretických či filosofujících přesahů, takže je to v rámci tohoto žánru asi pochopitelné. Na druhou stranu kniha obsahuje i určité obecnější ukotvení tématu národa; například obsahuje odkaz na dílo Miroslava Hrocha, *Národy nejsou dílem náhody* (2009).

²⁵⁷ Autoři knihy oslovili 279 sociologů, vybraných podle určitého klíče. Z nich do knihy přispělo 202 a své „vzory“ uvedlo asi 150 z nich.

kde chtěl centrum mít.²⁵⁸ Podobně jako pro Sorose Budapešť, pro Gellnera, který si v Praze říkal Arnošt a – co je podstatnější – jako Arnošt byl také přijímán („u nás si říkal Arnošt“²⁵⁹), byla Praha součástí identity, vzpomínek na dětství²⁶⁰ a domovem, který měl rád.

Ernest Gellner se narodil roku 1925 v Praze, kde prožil prvních čtrnáct let života v kosmopolitním česko-německém prostředí. Spolu s rodiči emigroval před nacismem v roce 1939 do Velké Británie, po válce se krátce vrátil, ale znovu před nástupem komunismu odešel. Studoval, žil a pracoval v Británii, ale Českou republiku navštěvoval i v době komunismu. V roce 1967 se v Praze uskutečnila Gellnerova přednáška organizovaná nebo spoluorganizovaná Československou sociologickou společností (Nešpor a kol. 2014: 317), přičemž mělo jít o první Gellnerovu návštěvu Československa od roku 1946. Údajně právě tehdy se Gellner seznámil a spřátelil s Jiřím Musilem. Nevím, zda Gellner stál také za pracovním angažmá Jiřího Musila na London School of Economics v Londýně v letech 1968–1969, ale v té době tam Gellner působil. Musil byl tehdy v Londýně i s manželkou a krátce učil v předmětu Sociology of development na LSE, který se zaměřoval na společnosti státního socialismu. V roce 1969 se rozhodl vrátit do Československa (Hall 2011: 192), ale kontakt mezi ním a Ernestem Gellnerem následující dvě desetiletí přetrval.

Gellner byl jedním z patronů britské Vzdělávací nadace Jana Husa, která pomáhala disidentům v Čechách a na Moravě. Z textu knihy Barbary Day o činnosti této nadace (1999) vyplývá, že Gellner byl v 80. letech v kontaktu s disidenty kolem samizdatového časopisu *Střední Evropa*, i když datum konkrétních návštěv neuvádí (Day 1999: 104). Jiří Musil hovořil o tom, že byl s Gellnerem v kontaktu a dostával od něj knihy (I23). Gellner byl v Československu přinejmenším v letech 1978 a 1980²⁶¹ a pokaždé přivezl knihy (Hall 2011: 194). V době od září 1988 do října 1989 pobýval Gellner kvůli výzkumu v Sovětském svazu a žil v Moskvě. Ve shodě s tím Petrušek zaznamenává, že Gellner „několikrát přes Československo cestoval do SSSR, vozil pro disident-

²⁵⁸ Podle některých pamětníků odmítal přesunutí centra do Budapešti i Varšavy, podle jiných Varšavu připouštěl. Podle Musila Gellner vahou své osobnosti trval na Praze: „jestli mě chcete mít, tak v Praze“ (I23).

²⁵⁹ Tak vzpomínal antropolog J. Kandert v rámci diskuse ke své přednášce „Vztah antropologie a sociologie“ v sérii *Sociologické večery* pořádané v Praze na FSV UK v Hollaru 3. 11. 2016. Podobně P. Pithart ve vzpomínkách na SEU píše o Ernestu Gellnerovi, který byl přece „náš Arnošt, Arnošt Gellner“ (2015: 339, kurzíva autorka).

²⁶⁰ Jak řekl v rozhovoru pro *Current Anthropology* 32 (1): 63–65, který vyšel roku 1991, Praha „je ohromně krásné město a během mého prvního exilu, který byl během války, jsem o něm neustále snil, a to doslova: byla to silná touha“ (It's a stunningly beautiful town, and during the first period of my exile, which was during the war, I constantly used to dream about it, in the literal sense: it was a strong longing); zdroj: <http://www.lse.ac.uk/researchAndExpertise/units/gellner/InterGellner.html> (cit. 19. 5. 2016).

²⁶¹ Hall vycházel z razítek v jeho pasech.

ské skupiny literaturu“ (2011: 76). Ještě v červnu 1989 se Gellner v Praze zúčastnil konference o stárnutí populace (Nešpor a kol. 2014: 464).

Gellner byl tedy průběžně již před listopadem 1989 v kontaktu s českou intelektuální scénou a znal některá díla tehdejších autorů. Znal například historické práce Petra Pitharta, které psal pod pseudonymem Sládeček, znal dílo Jana Patočky, znal práci českého historika Miroslava Hrocha. Gellner znal dobře i dílo kolektivu sociologů kolem Pavla Machonina z 60. let zaměřené na sociální strukturu. Podle Halla na konferenci v Británii v roce 1969 označil Machonina za „nejlepšího českého sociologa“ (Hall 2011: 193). Spolu se Stevenem Lukesem a Karlem Deutschem se snažil o vydání knihy Československá společnost v angličtině v Oxford University Press. Podle Halla k tomu nedošlo proto, že ve vydavatelství se báli obtíží se získáním práv na vydání i toho, že by takový počín mohl za dané politické situace ohrozit některé z autorů. Osobně se Gellner z české sociologické obce stýkal před rokem 1989 hlavně s Jiřím Musilem, ale po listopadu 1989 se potkávali a debatovali i s Miloslavem Petruskem, u kterého po Gellnerově náhlé smrti zůstal pocit nedořečeného (I21).²⁶² Na rozhovory s ním vzpomíná i Jiří Kabele (I17a). Po listopadu 1989, když Gellner mohl do rodné země volněji jezdit, se samozřejmě okruh akademických i osobních kontaktů rozšířil.

Celkově lze shrnout, že Gellner měl zájem na udržení vazeb na Československo a také si v průběhu desetiletí izolace určitý přehled o dění v zemi a některé kontakty uchoval. V roce 1989 proto nebyl v Česku cizincem, který by začínal od nuly. Prahu považoval za jeden z domovů a i přes důležité zahraniční identity se vnímal také jako místní („Arnošt“). Na druhou stranu podle pamětníků se výrazněji do místního akademického dění nezapojoval. Vyučoval jen jako host (např. na FSV UK), na akce pořádané místní sociologickou obcí nechodil a tak zůstalo spíše u vřelých, ale sporadických a neformálních kontaktů (I21, I17a, I16b). Ernestu Gellnerovi bylo v době založení centra v Praze šedesát sedm let a nacházel se tedy ve věku, kdy jiní jdou do penze nebo se přesouvají na klidná místa, kde si mohou užívat zasloužené reputace. Nebyl mladým vědcem, který veškerou energii vrhne do projektu, na němž závisí budoucí kariéra. Jako evropsky uznávaný odborník nezávisel na přízni českých akademických kruhů a mohl si dovolit relaxovanější přístup.

²⁶² Petrussek píše o Gellnerovi v knize, která splácí dluh exilovým osobnostem české sociologie, kde ho označuje za „sociologa, antropologa a filosofa dějin“ (Petrusek 2011: 70).

9.2 Budování Centra pro studium nacionalismu

V následujících pasážích se snažím ukázat, že vznik Centra pro studium nacionalismu (CSN) nebyl předpokládán nebo koncipován zakladateli Středoevropské univerzity od počátku. Ukazují, jak jej Gellner prosazoval uvnitř transnacionálních kruhů SEU i v domácí akademické obci a že krátká existence CSN vlastně nikdy nebyla samozřejmostí. Jak si všímá Gellnerův životopisec John Hall, byla to existence uprostřed neustálé nejistoty (2011: 386).

Nikdo ze současných pamětníků si přesně nepamatuje, jak se vlastně Ernest Gellner na Středoevropskou univerzitu dostal. Příběh Johna Halla o návštěvě Ivana Havla u Gellnera v Cambridge, který údajně jménem prezidenta Václava Havla vyzval Gellnera k účasti, je málo pravděpodobný (Hall 2011: 365). Ivan Havel si vzpomíná, že Gellnera opravdu v roce 1990 v Cambridge navštívil, ale hovořil s ním spíše o přednášce či hostování v tehdy nově zakládaném interdisciplinárním Centru pro teoretická studia Univerzity Karlovy. Centrum, které mělo spolupracovat se špičkovými zahraničními odborníky, formálně vzniklo v červnu 1990 jako mimo-fakultní vysokoškolský ústav při UK a Jiří Musil se zúčastnil několika prvních schůzek.²⁶³ V té době právě Musil navrhl Ernesta Gellnera jako jednoho z možných významných zahraničních hostů (I9). Zdá se tedy, že to byl Jiří Musil, kdo přivedl Ivana Havla ke Gellnerovi do Cambridge – a stejně tak i Gellnera na Středoevropskou univerzitu.

Gellner byl členem Akademické plánovací rady SEU ustavené na konci roku 1990 a účastnil se od počátku i budování oboru sociologie na Středoevropské univerzitě v Praze a také zde vyučoval.²⁶⁴ Gellner měl na Katedře sociologie od podzimu 1991 poloviční úvazek, který vyjednával s Jiřím Musilem, tehdy již členem užšího Výkonného výboru SEU. V prosinci 1990 píše Jiřímu Musilovi, že snížení úvazku na Univerzitě v Cambridge na polovinu se zdá reálné a že by mu umožnilo „pracovat na tom, co chceš, abych v Praze dělal“ (D108). Informoval Musila o svém neformálním setkání s Georgem Sorošem a žádal o potvrzení, že s polovičním úvazkem na nové univerzitě může počítat. Dopis naznačuje, že to Musil přizval Gellnera k práci na Středoevropské univerzitě a že jednání o zapojení Gellnera probíhala již během

²⁶³ J. Musila jako zástupce sociálních věd přivedl do okruhu zakladatelů jeden z hlavních iniciátorů, astrofyzik Jan Palouš. Musil se poté věnoval budování SEU (I9).

²⁶⁴ Od prvního akademického roku byl Gellner zapojen do výuky, již v roce 1991/1992 vedl jeden ze šesti modulů. O Gellnerovi se traduje, že byl vynikající učitel. Když v květnu 1992 na závěr akademického roku sepsali tutoři na katedře kritické hodnocení prvního roku výuky, vyzdvihovali význam přítomnosti Gellnera na katedře (D97).

roku 1990 (Gellner se v červnu toho roku též účastnil kolokvia „Praha v nové střední Evropě“, kde bylo podepsáno komuniké o založení SEU v Praze).

Ernest Gellner se sám do pozice profesního sociologa na SEU příliš nepasoval a ani nebyl pasován. Gellner musel již v té době mít o svém působení na Středoevropské univerzitě jinou představu. Založení „Centra pro studium nacionalismu a liberalismu“, které by bylo součástí Středoevropské univerzity, navrhl Gellner poprvé nejspíše v roce 1991. V dopise pro mecenáše a vedení SEU v prosinci roku 1991 již píše o „předchozím oběžníku v této věci“, který však byl přijat „v méně než nadšeném duchu“. Gellner v dopise vyzdvihuje, že mu nejde o jednorázový výzkumný projekt, jak to bylo vnímáno, ale o „založení trvalé instituce“, která by se mohla stát jednou ze stěžejních součástí SEU. „Jestli to neuděláme, udělají to jiní. A jestli to uděláme, pak myslím, že tomu musíme dát vysokou prioritu a ukázat nějaké nadšení“ (D109). Na konci ledna 1992 tajemník Pražské koleje SEU Paul Flather předal výboru grantového programu Research Support Scheme (RSS) návrh Gellnera na založení „Centra pro studium nacionalismu a liberalizace“ (D110)²⁶⁵ s tím, aby zvážili, zda by se mohlo stát součástí grantového programu. V zápise z jednání RSS se poté hovoří o návrhu Ernesta Gellnera na vytvoření „výzkumného centra CEU v sociální antropologii, které by se zabývalo problémy nacionalismu v současné střední a východní Evropě“. Členové výboru návrh ocenili a podpořili, ale nikoli jako součást programu RSS, který měl jiné cíle (D111).

Mezitím se 25. ledna 1992 odehrála Konference o studijních oborech na SEU, kde byl schválen Gellnerův projekt „Nacionalismus a liberalismus“. Gellner znovu kolegy urguje ve věci založení centra v dopise z 28. ledna 1992 s tím, že prezident Academia Europea v Londýně, prestižní evropské akademie věd, ustavil Gellnera jedním z hlavních členů výboru, který se měl zabývat výzkumem vztahu nacionalismu a svobody, a Středoevropská univerzita by se mohla stát základnou tohoto projektu, pokud přijme „pevný a dlouhodobý závazek“ takovou bázi vytvořit (D112).

Až na začátku května 1992 rozhodl Výkonný výbor SEU (D43) vytvořit u každé katedry „výzkumný ústav“, a to jako obecné opatření týkající se celé univerzity. Nevím, nakolik v tom hrál roli tlak Gellnera na vytvoření pražského centra a nakolik podobné snahy jiných osob na SEU v Praze a v Budapešti, protože touto otázkou jsem se při studiu archivů nezabývala. V návaznosti na to v květnu tajemník nadace Paul Flather oznamuje vedení katedry sociologie, že výkonný výbor schválil finanční alokaci 150 tisíc dolarů (tehdy ekvivalent 4,23 milionů Kč) pro navrhované Centrum nacionalismu a libe-

²⁶⁵ *Centre for Study of Nationalism and Liberalisation.*

ralismu Ernesta Gellnera a žádá zprávu o tom, jak bude založeno (D113). Dá se tedy říct, že přinejmenším půl roku trvalo přesvědčování uvnitř SEU, aby vůbec centrum bylo ustaveno. Kdy přesně vzniklo, je těžko říct, protože Gellner již na SEU působil a centrum bylo v rámci struktury SEU prostě přiřazeno ke Katedře sociologie. Centrum jistě fungovalo od podzimu 1992, kdy se objevilo v inzerátech na nové pozice na katedře jako výzkumná část katedry, vedená Ernestem Gellnerem (na rozdíl od vzdělávací části, vedené Claire Wallace). Explicitně se v inzerátu píše: „Výzkumné oddělení [katedry] je organizováno jako Ústav pro studium nacionalismu a etnického konfliktu“ (D66). Centrum nikdy nebylo organizačně samostatné; bylo součástí Katedry sociologie a před jejím odsunem do Varšavy přešlo administrativně pod Katedru evropských studií, která měla zůstat v Praze.

Když hovoříme o fungování centra za života Ernesta Gellnera, hovoříme pouze o třech akademických rocích. Přitom i ty byly poznamenány neustálými změnami a nutností za centrum bojovat. Proměnlivost prostředí můžeme vidět i ve změnách jeho názvu. Po více předběžných variantách bylo schváleno Výkonným výborem SEU jako Centrum nacionalismu a liberalismu, ale první dopisy či inzeráty hovoří o Ústavu pro studium nacionalismu a etnického konfliktu (Nationalism and Ethnic Conflict Research Institute). V listopadu 1993 – tedy asi po roce – přišel podnět z vedení univerzity, aby byl název změněn, protože by se mohl plést s novou iniciativou (tehdy nově založeného) Institutu otevřené společnosti v Budapešti v oblasti monitorování a řešení etnických konfliktů. Když tajemnice centra reaguje, ptá se, zda má být název „zase“ změněn, což naznačuje, že název „Ústav pro studium nacionalismu a etnického konfliktu“ byl opravdu již druhý v pořadí (D114, D115). Třetí název platný od listopadu 1993 potom platil až do konce, za života Gellnera však pouhé dva roky, a to Centrum pro studium nacionalismu.

Rozhodnutí mecenáše omezit Pražskou kolej přišlo již v lednu 1993 a brzy po zlomovém lednu přišlo i rozhodnutí přesídlit Katedru sociologie z Prahy do Varšavy. Gellnerovo centrum však mělo podle těchto plánů zůstat v Praze, pokud se najdou prostory, společně s katedrami evropských studií a dějin umění a knihovnou (D116). Když odhlédneme od problémů na domácí politické i akademické scéně, také uvnitř Středoevropské univerzity šlo o nejednoduché vyjednávání, během kterého bylo třeba využít všech možných prostředků – Gellner například nepodepsal a odmítal podepsat další pracovní smlouvu ve vztahu k vyjednávání o rozpočtu CSN (D101). Přes různě se měnící ujištění o tom, že něco v Praze zůstane a že by mohla zůstat i celá kolej, pokud se pro ni najde budova, panovala atmosféra nejistoty, kterou podle Halla Gellner pociťoval. Doufal, že se situace zlepší jmenováním rektora a trvalou fundací pro centrum (Hall 2011: 368). K příslibu trvalé fun-

dace pro centrum ze strany mecenáše odkazuje Gellner i v lednu 1995 v dokumentu s názvem „Centrum pro studium nacionalismu a jeho problémy“, kde formuluje problémy CSN s financováním a neustálou potřebou „bojovat“ o rozpočet. Z kontextu také vyplývá, že centrum bylo v té době již přidružené ke Katedře evropských studií vedené Williamem Wallacem (D117).²⁶⁶

V červnu 1995 se jednalo o sloučení Katedry mezinárodních vztahů a evropských studií (mezitím došlo ke změně jména katedry) s dalším projektem podporovaným Sorosem, Open Media Research Institute (OMRI) a o jejich společném stěhování do jiné budovy v Praze, což byl Gellner ochoten akceptovat (D118). V polovině roku 1995 se tedy zdálo, že Středoevropská univerzita si v Praze ponechá pobočku. K tomu tehdy mecenáš vypověděl jasně: „Ne, Prahu jsme neopustili. (...) Plánujeme v Praze významnou novou iniciativu, katedru, která má spojit mezinárodní vztahy s etnickými. Přestěhovali jsme do Prahy bývalý výzkumný ústav Rádia Svobodná Evropa, který bude propojený s univerzitou“ (Soros, Wien, Koenen 1997: 128).²⁶⁷ Situace se však rychle změnila. Ještě v červnu nabízel Gellner SEU v Praze svoji knihovnu, v té době umístěnou na Univerzitě v Cambridge, kde v létě již musel Gellner uvolnit místnost, za podmínky, že knihovna zůstane v celku (D119). Již v srpnu však místo toho píše rektorovi SEU: „Byl jsem šokován zjištěním, že přesunujete filosofické knihy z pražské knihovny do Budapešti.“ Podle Gellnera to bylo nepřijatelné, protože teoretické knihy byly potřebné pro studium nacionalismu a filosofickou sekci považoval za nutnou součást jakékoli univerzitní knihovny. Vadilo mu rozhodnutí o přesunu knihovny SEU z Prahy do Budapešti i způsob, jakým bylo realizováno (D120).²⁶⁸ Také Hall zaznamenává, že Gellnera přesun knihovny skutečně rozzlobil a nepřestával se snažit o její návrat do Prahy (2011: 369).

Příběh s knihovnou mimo jiné ukazuje, že řadu rozhodnutí na SEU ani Gellner neměl možnost ovlivnit a patrně ohledně nich ani předem nebyl konzultován. Přesun Pražské koleje SEU z budovy odborů na Olšanském náměstí do nových prostorů v budově Motokovu, kde se poté objevil problém s azbestovým znečištěním, byl iritující a vysilující. V dopise Georgi Sorosovi, kde shrnuje výsledek jejich schůzky ve Washingtonu, Gellner označuje situaci v budově Motokovu za „vážnější, než se obávali“ a za skutečný „stav nouze“ (D124). Z dopisu je patrné, že tématem schůzky bylo i pokračování SEU v Praze, které mělo být řešeno na příští schůzi správní rady SEU toho podzimu v Budapešti. Gellner se v roce 1995 musel zasazovat o to, aby SEU

zůstala v Praze a patrně byl jediný, kdo významem své osobnosti na SEU mohl za setrvání v Praze ve vedoucích strukturách SEU účinně intervenovat.²⁶⁹ Vztah mecenáše a Gellnera nebyl sice nijak osobně blízký, ale Gellner měl jeho respekt (Hall 2011). Také pro Maďary ve vedení SEU byl Gellner respektovanou osobností a jednoznačně nejdůležitějším „Čechem“, který tam byl (I32, I39). István Teplán podle svých slov navrhl pojmenování jedné z místností v centrální budově SEU v Budapešti jako „Gellner Room“ (jediná druhá místnost nesoucí nějaké jméno byla a snad dosud je „Popper Room“).

V dalším dopise Sorosovi z 30. října 1995 Gellner píše, že předseda České akademie věd Rudolf Zahradník navrhl dohodu mezi Centrem pro studium nacionalismu SEU, Akademií věd ČR a Univerzitou Karlovou: „Není pochyb o tom, že významní lidé v české vládě jsou vůči nám nepřátelští. Ale je tu i úplně jiný proud a dopis a iniciativa předsedy České akademie zdá se dokazuje, že stojí za to se k němu přidat,“ cituje Hall z dopisu (2011: 369). Setkání Ernesta Gellnera s Rudolfem Zahradníkem o spolupráci akademie a CSN mělo proběhnout 7. listopadu 1995 (D125), již k němu však nedošlo. Nejde o úvahy typu „co by bylo, kdyby“. Významem těchto dat je doklad toho, že Gellner skutečně usiloval o budování vztahů mezi svým centrem a českou akademickou obcí a zároveň uvnitř nejvyšších struktur SEU na to upozorňoval a za setrvání v Praze loboval.

Gellner zemřel 5. listopadu 1995. Podle Halla byl Gellner ten den na konferenci, kterou v Budapešti organizovalo CSN, a poté se zúčastnil dlouhého jednání o budoucnosti SEU (patrně šlo o zmiňovanou schůzi správní rady SEU nebo senátu SEU, kde se rozhodovalo o setrvání v Praze). Ještě týž den odletěl do Prahy, kde v prostorách SEU v Prokopově ulici náhle zemřel (Hall 2011: 373–374). Jeho nečekaná smrt otřásla kolegy a přáteli na Pražské koleji SEU a mnohými byla vnímána jako přímý důsledek boje o udržení Středoevropské univerzity v Praze. Jiří Musil spolu s dalšími účastníky pražské konference, která se konala k výročí vydání Popperovy knihy *Otevřená společnost a její nepřátelé* 8.–10. listopadu 1995, navrhl přejmenování centra na Centrum Ernesta Gellnera pro pokročilá studia nacionalismu (D126). K tomu však nedošlo. Naopak, centrum sice zůstalo z ohledu na studenty a stážísty zaskočené Gellnerovou smrtí až do konce započatého akademického roku v Praze (tedy do července 1996), ale poté zaniklo. Na jeho základech, avšak jen s volnou vazbou na Gellnerův odkaz, potom v Budapešti roku 1997 vznikl nový magisterský obor Studia nacionalismu.

²⁶⁶ Shoda příjmení W. Wallace a C. Wallace byla jen náhodná.

²⁶⁷ Kniha vyšla v originále v roce 1995, přičemž Sorosova předmluva ke knize je datována v červenci 1995.

²⁶⁸ Naproti tomu přesun sociologických knih z Prahy do Varšavy se řešil již na podzim 1994 s tím, že C. Wallace trvala na ponechání knih v Praze až do dokončení studentských prací v srpnu 1995 (D123).

²⁶⁹ Zde je třeba poznamenat, že významnou roli na SEU měl z českých akademiků také vedoucí Katedry dějin umění a filosofie SEU, Tomáš Vlček, který se stal po smrti E. Gellnera prorektorem SEU (CEU 1999: 68). Přes jeho význam se však jeho role celkově nedá srovnávat s rolí Gellnera (I32, I39).

Když je zánik SEU v Praze interpretován jako důsledek odmítavého postoje vlády Václava Klause, zaniká jeden velmi důležitý aspekt – a to, že existence či neexistence univerzity byla (přinejmenším *také*) rozhodnutím jejího mecenáše. Tak to u soukromých institucí bývá. Zánik Středoevropské univerzity v Praze byl tedy především důsledkem rozhodnutí George Sorose, které padlo nejen v kontextu malé vsřícnosti české vlády, ale i v kontextu interní politiky a mocenských bojů uvnitř transnacionální struktury nadace a řídicích orgánů školy i v kruzích vlivných osob kolem mecenáše. Ernest Gellner byl nakonec patrně jediným, jehož status a autorita uvnitř těchto kruhů byla dostatečně silná na to, aby mohl za pražskou existenci školy bojovat. Evidentně to však byl boj obtížný a je otázka, zda vůbec mohl být korunován úspěchem. Jeho smrtí každopádně SEU v Praze skončila.

Globální projekt, pokud se nechce vnucovat násilím, potřebuje někoho, kdo ho umí „přeložit“ do místní řeči, doslova i obrazně. Ernest Gellner si podle dostupných informací v této roli vedl dobře. Pohled na vnitřní politiku budování Středoevropské univerzity však zároveň ukazuje, že představa „překladače“, který se zabývá tím, jak přeložit hotovou věc do jiného jazyka, zde nesedí. Gellner nepotřeboval pouze „překládat do češtiny“ něco, co již napevno existovalo v nadnárodní rovině a co by díky ní existovalo nezávisle na ukotvení v Praze. V rámci nadnárodní Středoevropské univerzity neexistovala nějaká imanentní poptávka po takovém centru, nebylo ani v prvotních plánech mecenáše. Gellner potřeboval účinné místní zakotvení svého centra nejen proto, aby mohlo existovat v Praze, ale aby mohlo existovat vůbec.

9.3 Odborné vazby mimo sociologii a prostor překladu

Ernest Gellner znal díla některých českých etnografů a historiků, kteří se věnovali studiu národa, avšak – na rozdíl od sociologů – s nimi neměl před rokem 1989 osobní kontakty. Kromě historie a etnografie bylo u nás Gellnerovo dílo známo i v oblasti lingvistiky,²⁷⁰ a to jak jeho kritika lingvistického obratu ve filosofii, tak dílo o nacionalismu. Podívejme se nyní perspektivou několika akademiků na to, jak se po roce 1989 začaly osobní kontakty s Gellnerem ustavovat.

²⁷⁰ Tak již v srpnu 1991 se o činnost Pražské koleje SEU zajímal lingvista z Filosofické fakulty UK, Jiří Nekvapil (D127). O programu SEU věděl z nástěnky na FF UK, která jako jedno z témat uváděla nacionalismus. Pracoval tehdy na lingvistických aspektech nacionalismu a měl zájem o kontakt se zahraničními specialisty z oboru. Ze spolupráce se SEU nic nebylo, tématu se věnoval dál a publikoval k němu nezávisle na SEU (I25). Patrně jediným lingvistou, který kontakty se SEU posléze rozvíjel, byl Zdeněk Starý z téže fakulty (viz dále v této kapitole).

Významný český historik a mezinárodní autorita na historii formování evropských národů, Miroslav Hroch (nar. 1932), znal jméno Ernesta Gellnera ještě v době před listopadem 1989. Věděl o jeho návštěvách, neboť ho Gellner dával pozdravovat a vyžádal si jeho separáty. Osobně ho však poznal až v roce 1990 na zahraniční letní škole, kam – jak se pak ukázalo – ho Gellner dal pozvat. O činnosti Středoevropské univerzity měl jen zprostředkované informace zejména přes svoji studentku Kateřinu Pekárkovou, která na Katedře sociologie Pražské koleje SEU studovala, později přes další bývalou studentku, Jitku Malečkovou, která se zapojila do činnosti Centra pro studium nacionalismu. Hroch se zúčastnil i první konference, kterou centrum zorganizovalo 19.–20. března 1993 v Praze. Šlo o prestižní mezinárodní konferenci „Teorie nacionalismu“ za účasti předních zahraničních odborníků na téma nacionalismu (Eric Hobsbawm, Anthony Smith, Benedict Anderson, Charles Tilly, Michael Mann, Katheryn Verdery, John Hall, Chris Hann, Tom Nairn, Perry Anderson) (D128). Poté ho Gellner přizýval stále víc k činnosti centra. Miroslav Hroch vnímal centrum jako slibně se rozvíjející projekt, ze kterého se mohlo skutečně „něco stát“, nebýt Gellnerovy smrti (I12).

Václav Hubinger (nar. 1949) z Etnologického ústavu Akademie věd (tehdy Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV) o Ernestu Gellnerovi neslyšel, dokud v srpnu 1990 nevycestoval na první mezinárodní konferenci Evropské asociace sociálních antropologů (EASA), která se konala v portugalské Coimbre. Na konferenci byl Gellner jednou z význačných osobností. O kolegy z Čech projevil zájem. Před závěrečným zasedáním zašel za Hubingerem a řekl mu, že se bude rozhodovat o místě konání příští konference. Navrhl mu také, že by mohla být v Praze. Hubinger zaváhal. „Tak to zkuste,“ řekl Gellner (I13). Na to Václav Hubinger „tak trošku šokoval evropské antropology tam shromážděné tím, že je pozval do Prahy“ (Skalník 2002: 104). Praha, tehdy atraktivní místo v postkomunistické střední Evropě, byla jako místo konání příští konference odhlasována – i přesto, že v Praze žádná sociální antropologie jako obor neexistovala tehdy ani dlouho poté (k historii oboru viz Skalník 2002).

Na organizování konference EASA v Praze 28.–31. srpna 1992 se Gellner nepodílel. V místním organizačním výboru bylo šest osob,²⁷¹ ale v podstatě ji na české straně organizoval Václav Hubinger sám, s pomocí několika studentů a s přispěním Petra Skalníka (I13). Středoevropská univerzita však podpořila konání konference přidělením grantu, který byl určen na cestovné a spojené náklady pro až padesát antropologů ze střední a východní Evropy,

²⁷¹ Místní výbor konference: V. Hubinger, T. Suchá, L. Chorváthová, J. Kandert, F. Vrhel, P. Skalník. Ze stránek EASA: <http://easonline.org/conferences/easa1992/index.shtml> (cit. 11. 3. 2016).

včetně studentů, ale nevztahoval se na západní účastníky. Tajemník Pražské nadace SEU Paul Flather sděluje v lednu 1992 Václavu Hubingerovi, že grant byl přidělen a doporučuje zároveň, aby kontaktoval Ernesta Gellnera (D129). Václav Hubinger si však zejména vybavuje, že o grantu poté jednal s Marií Kopeckou v tehdy nově založené Nadaci OSF Praha. Na tuto konferenci někteří vzpomínají jako na významný okamžik (druhá konference EASA se konala v Praze za „účasti v současnosti již legendárních osobností, jakými byli například Ladislav Holý nebo Ernest Gellner“ (Uherek 2015)), ale její dopad na formování sociální antropologie v České republice byl zanedbatelný. Podle Skalníka „byla brzo pražská konference EASA zapomenuta a určitě nebyla výše zmíněným impulsem k institucionalizaci sociální antropologie jako univerzitního oboru. Konference byla českou národopisnou veřejností vnímána jako cizí implantát, který se neuchytil“ (2002: 107).

Kontakty nastartované na konferenci v Coimbre setkáním s Gellnerem měly v Praze pokračování, když Hubinger s kolegy z ústavu navštívili v prosinci 1991 Katedru sociologie na Pražské koleji SEU. V zápisu, který z jednání pořídila vedoucí katedry, sice čteme, že tyto kontakty považuje za „nemírně potřebné“ dál rozvíjet, ale čteme tu i o překážkách: Claire Wallace tehdy byla na katedře jediná s plným úvazkem, takže neměla kapacitu organizovat společné semináře, ústavní semináře byly zase v češtině, a proto byly pro studenty SEU nepřístupné (D130, D82). Po této linii kontakty nepokračovaly i proto, že Václav Hubinger v roce 1994 odešel z akademického prostředí a nastoupil do diplomatických služeb.

Zdeněk Uherek (nar. 1959) také pracoval v tehdejší Ústavu pro etnografii a folkloristiku. V době svého angažmá na Středoevropské univerzitě se nacházel spíše na začátku své vědecké kariéry; krátce předtím v roce 1992 obhájil doktorát. O existenci Ernesta Gellnera před rokem 1990 věděl z literatury, protože se již tehdy zabýval tématy etnicity a nacionalismu. Osobně se s ním seznámil v roce 1990. Nejdřív spolu začali korespondovat a Uherek pomáhal při organizování Gellnerovy přednášky pro Národopisnou společnost v Praze. Poté se seznámili osobně. Zdeněk Uherek vzpomíná, že Gellner měl zájem o institucionální spolupráci (I40). Skutečně, Gellner podporoval zapojení místních odborníků právě i s perspektivou budování místních vazeb. V dopise rektorovi SEU Alfredu Stepanovi, kde zdůvodňuje výběr nových vědeckých pracovníků centra, Gellner velmi důrazně doporučuje tyto vědce nejen s ohledem na vynikající kvalitu jejich práce a projektů, ale „částečně proto, že jsou Češi a my máme pocit, že spojení mezi centrem a místní intelektuální a badatelskou aktivitou by mělo být posíleno“ (D121).

Gellnerovo centrum vždy fungovalo jako především mezinárodní pracoviště, přesto v době jeho největšího rozkvětu v akademickém roce

1994/1995 bylo mezi 13 výzkumnými pracovníky centra nemálo Čechů: Petr Pithart, Zdeněk Ryšavý, Zdeněk Starý, Zdeněk Suda a Zdeněk Uherek. Specifická byla role Petra Pitharta. Přestože se v disentu věnoval tématu národa a Gellner jeho dílo znal a vážil si ho, Pithart neměl v té době akademickou pozici. Čelil podobnému odmítnutí jako někteří další bývalí disidenti a navrátilci z emigrace, které jejich „domovské“ fakulty při zamýšleném návratu právě nevívaly. Těsně před nástupem do Gellnerova centra skončil ve funkci předsedy vlády ČR, nebyl tedy vnímán širokou veřejností a pravděpodobně ani akademickou obcí jako akademik, ale politik. Zapojení bývalého premiéra do činnosti centra mohlo teoreticky (v jiné zemi a jiné době) přinést centru prestiž, ale v tehdejší polarizované a vyhocené atmosféře české politiky bylo použito spíše jako argument proti Středoevropské univerzitě, protože mělo dokazovat údajné nekalé zájmy George Sorose v České republice.

Lingvista Zdeněk Starý (nar. 1949) působil na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy, kde již před rokem 1989 získal docenturu, také působil na amerických univerzitách (1983–1985, 1989–1991). V letech 1993 a 1996 získal cenu rektora UK za vědeckou monografii a v 90. letech kandidoval na funkci děkana FF UK (Chromý, Lehečková 2010: 201). Gellnerovo dílo, *Národy a nacionalismus* i rané filosofické texty, znal z doby před listopadem 1989, ale osobně se seznámili až v 90. letech. Zdeněk Starý se ze své pozice snažil o vytvoření tolik žádaných oficiálních vazeb mezi Středoevropskou univerzitou a českým akademickým prostředím. V dopisu z dubna 1994 adresovaném generální tajemnici Středoevropské univerzity Anne Lonsdale Zdeněk Starý odkazuje na společné setkání s Jiřím Musilem, kde probírali, jak lépe ukotvit Středoevropskou univerzitu v českém prostředí. Uvažoval o uzavření dohody mezi Středoevropskou univerzitou a Univerzitou Karlovou nebo mezi Pražskou kolejí SEU a některými fakultami UK (D131); tyto plány se však neuskutečnily (I35).

Gellnerův odkaz byl v českém prostředí institucionalizován zavedením tzv. Gellnerovských seminářů. Gellnerovské semináře vznikly v roce 1998 z iniciativy Jiřího Musila a Petra Skalníka, který tehdy zároveň založil sekci sociální antropologie Masarykovy české sociologické společnosti. Od roku 2009 se na pořádání seminářů začal podílet Zdeněk Uherek za nově založenou Českou asociací pro sociální antropologii. Podle P. Skalníka se do roku 2001 uskutečnilo třicet šest seminářů. „Seminář vychází z odkazu Ernesta Gellnera,“ píše Skalník (2002: 111). A jinde: „Gellnerovské semináře byly vyvolány v život potřebou nadále komunikovat s dílem Arnošta Gellnera (1925–1995), jehož odchod byl zejména mezi jeho kolegy z řad sociálních antropologů, sociologů a spřízněných disciplín považován jako předčas-

ny.²⁷² Pokud tedy Gellner zanechal v české akademické obci svým působením na začátku 90. let nějakou výraznější stopu, pak to bylo v sociální antropologii nebo na průniku mezi sociologií a sociální antropologií.

Ale ani v antropologii to Gellner neměl v České republice lehké. Obor sociální antropologie neexistoval, proto Gellner nemohl navázat na zavedené akademické struktury. Jak dokládá Petr Skalník, v 90. letech se přes značné úsilí sociální antropologii jako obor na českých univerzitách ustavit nepodařilo²⁷³ a podněty ze zahraničí, zprostředkované mimo jiné Gellnerem, měly malý ohlas (Skalník 2002). Problematické bylo i téma nacionalismu. Již jsme řekli, že v tehdejší české sociologii to bylo téma spíše marginální, ale ani situace v etnografii a národopisu nebyla v tomto ohledu jednoduchá. Národ byl předmětem studia, ale koncept nacionalismu nebyl nijak jednoznačně přijímán. V České republice se soustředila značná pozornost na studium národních dějin a národních hnutí z historické perspektivy. Ale nacionalismus jako „sociální hnutí, postoje a ideologie, které jsou příznačné pro chování národnostních skupin v boji o dosažení, udržení nebo posílení jejich pozice ve světě“ (Wirth 1936: 723), se v českém prostředí studoval málo.

Pojem „národ“ se vyvíjel jinak v anglicky hovořících zemích, kde označuje všechny obyvatele žijící pod stejným panovníkem a překrývá se proto s termínem *stát*, a jinak v německé jazykové tradici, kde je spojován hlavně s kulturou a jazykem. Naproti tomu pojem „nacionalismus“ vznikl jako novotvar v politickém diskurzu a ve vědeckém bádání se jako všeobecně používaný objevuje až ve druhé polovině 20. století (Hroch 2009: 16–17). Hroch tedy odlišuje studia národa od studií nacionalismu, přičemž od pojmu nacionalismus si udržuje odstup jako od pojmu zatíženého „hodnotícími konotacemi“ (2009: 17). Nacionalismus je podle Hrocha často používán s negativním nádechem jako objekt kritiky, i když někteří autoři jej vymezují neutrálně. Gellnera řadí k těm, kteří se ne zcela konzistentně posouvali mezi neutrální definicí nacionalismu jako nástroje analýzy a hodnotově kriticky zabarveným přístupem k nacionalismu (2009: 20, 22, 25, 27, 30–40).

Miroslav Hroch vzpomíná, jak se ho ještě v 80. letech lidé ze zahraničí ptali: Vy jistě máte v Praze celou školu lidí, kteří dělají nacionalismus. A on odpovídal: Ne, to nikoho nezajímá. V 90. letech měl jen dva nebo tři studenty,

272 „Gellnerovský seminář“, http://www.casaonline.cz/?page_id=35 (Česká asociace pro sociální antropologii), cit. 21. 3. 2016; „Zpráva o činnosti Gellnerovského semináře v roce 2009“, http://www.casaonline.cz/?page_id=584 (P. Skalník), cit. 21. 3. 2016.

273 P. Skalník (nar. 1945), sociální antropolog žijící před rokem 1989 v emigraci, se o zavedení oboru v 90. letech snažil bez většího úspěchu. Na FSV UK se podařilo vytvořit jedno pracovní místo pro sociální antropologii od ak.r. 1991/92 (společně přednášeli s J. Kandertem), posléze vzniklo zaměření na sociální antropologii v rámci magisterského studia sociologie; samostatný obor ani po deseti letech nevznikl (2002: 106); dnes existuje navazující magisterské studium obecné antropologie na FHS UK v Praze.

kteří se tématu nacionalismu víc věnovali (I12). Jednou z nich byla Jitka Malečková, která pro Hrocha zpočátku zprostředkovala i kontakt s Gellnerovým centrem.²⁷⁴ Přestože v 90. letech ve světě nastal doslova boom studií nacionalismu ve spojitosti s rozpadem Sovětského svazu a situací na Balkáně, v českém prostředí se toto dění sice odráželo a diskutovalo, ale studovaly se i nadále hlavně české dějiny (I20).

To, čemu Skalník říká „kulturně historické a popisné“ zaměření etnografie, folkloristiky a národopisu (2002: 103), bylo zcela odlišné od sociologizujícího pojetí národa, jak je najdeme u Gellnera. Nicméně nebyly nekompatibilní a Ernest Gellner dokázal spojení budovat. Jitka Malečková vzpomíná, že Gellnera přijímali všichni bez animozity a s respektem jako autoritu. Když pomáhala s organizací kulatého stolu k českému nacionalismu, kam byli pozváni uznávaní čeští odborníci, přišli ochotně kvůli Gellnerovi. V českém prostředí, které nebývá vždy nakloněné lidem zvenku, mluvil Gellner česky, netlačil se dopředu a dokázal vystupovat skromně jako někdo, kdo toho ví o Česku málo a chce se poučit (I20). Gellner se ohrazoval proti představě „my“ znalí versus zaostalí „oni“, která byla ještě v polovině 90. let v zahraniční pomoci sociálním vědám a vysokému školství ve střední Evropě přítomná (Csepeli, Örkény, Scheppele 1996).

Gellner v komentáři z února 1995 k projektu nového institutu v Polsku odmítá představu „transferu západního vědeckého know-how“, jak je to podle Gellnera obsaženo v projektu. „Nejsem přesvědčen, že je zde tolik know-how, jestliže tím rozumíme dostupnost řešení pro současnou neobyčejnou a jedinečnou krizi ve východní Evropě. Dal bych přednost důrazu na zkoumání a výzkum a nápady, než jakkoli naznačovat, že je zde vědění připravené k přímému použití. Současná formulace to poněkud naznačuje. Nejsem přesvědčený ani o tom, že je zde tak velký rozdíl mezi úrovní východních a západních sociálních vědců“ (D122). Gellner se tedy neztotožňoval s představou pokročilejšího Západu, který pomáhá zaostalému Východu.

V prostředí studií národa a etnicity Gellner našel odborníky, kteří se věnovali tématům, která ho v té době zajímala a spadala do poslání centra. I přes odlišnosti v přístupu, způsobech formulace problémů a akcentech Gellner dokázal s pomocí lidí, kteří centrem procházeli, budovat spojení do české akademické obce. Sledujeme příběh postupného budování kontaktů a spolupráce, a to i přes překážky, jako byla nemožnost navázat na jasnou oborovou akademickou strukturu nebo odlišné názory na vhodnost nacionalismu

274 J. Malečková absolvovala studia historie a disertační práci obhájila na téma formování novodobých národů na sklonku 80. let v Orientálním ústavu ČSAV. Na CSN působila v rámci *research fellowship* v letech 1993/94.

jako akademického tématu. Zatímco pro Jiřího Musila a po něm řadu dalších sociologů je hlavním důvodem neuchycení SEU v Praze vrcholná česká politika, pro lidi, kteří se podíleli na činnosti centra, vystupuje jako důležitý činitel Ernest Gellner, respektive jeho předčasný odchod. Gellner se stal úspěšným „překladačem“ mezi Středoevropskou univerzitou a částí domácí akademické obce. Zůstal však sám a jeho kouzlo fungovalo do velké míry na neformální bázi. Období fungování Pražské koleje bylo příliš krátké na to, aby se tyto vazby a styly interakce stihly přetavit v něco trvalejšího.

Závěr

Výzvy transnacionální filantropie

V knize jsem popsala zakotvení Středoevropské univerzity v transnacionálních sociálních sítích a tématech v Praze a v Budapešti. Poté jsem se zaměřila na Pražskou kolej SEU a sledovala její interakce s místním prostředím, zejména v případě Katedry sociologie. Středoevropská univerzita jako projekt transnacionální filantropie musela v Praze čelit problémům, které nakonec vedly k rozhodnutí mecenáše opustit Prahu. Některé problémy souvisely obecněji s povahou soukromé filantropie, zatímco jiné vycházely přímo z jejího transnacionálního charakteru a na ty se v závěru chci zaměřit.

Mecenáš regionu

Středoevropská univerzita v Praze a v Budapešti byla transnacionální filantropický projekt raných 90. let. V knize jsem ukázala, že to byl projekt spojený se specifickými intelektuálními kruhy a hodnotami, které se formovaly v 80. letech v době rozdělené Evropy a které po revolucích roku 1989 a rozpadu sovětského bloku nabraly novou dynamiku. George Soros byl mecenášem těchto kruhů před listopadem 1989, kdy jim pomáhal udržovat a rozšiřovat činnost, a byl jím i po něm, kdy se stal největším soukromým mecenášem ve střední a východoevropském regionu. Můžeme dokonce říct, že byl nejen mecenášem v regionu, ale přímo mecenášem *regionu*, protože jeho filantropie region jako specifickou entitu spoluutvářela a pomáhala udržovat.

Významným rysem sebepojetí rané Středoevropské univerzity ve sledovaném období byla nadnárodnost. Na rovině budování instituce spočívala hlavní strategie v zakotvení instituce ve více zemích regionu zároveň. Na začátku se vedla jednání o Bratislavě, Vídni, Praze, Varšavě a Budapešti. Instituce vždy měla sloužit i východu Evropy a postsovětskému prostoru, ale její centra měla ležet ve střední Evropě. Když se nakonec Středoevropská univerzita institucionalizovala, stalo se tak na dvou rovnocenných kolejích v Praze a v Budapešti a v samé polovině 90. let se ještě prosadila Varšava, naopak projekty ve Vídni a Bratislavě byly opuštěny. Po ukončení Pražské koleje se

SEU ve druhé polovině 90. let centralizovala v Budapešti. Dá se říct, že ukončení Pražské koleje bylo nejen výsledkem domácí situace, ale i tlaků na posilování a centralizaci školy v Budapešti. Z původně plánované instituce se středoevropským uspořádáním se proměnila do organizace s jedinou hlavní makro-regionální kotvou v Budapešti. Tento vývoj byl spojen s postupnou globalizací sítě Sorosových nadací otevřené společnosti.

Umístění ve více regionálních centrech zároveň můžeme nahlížet jako součást obecnější strategie geografického vyvažování. Zároveň s explicitním vyzváním ideálu „překračování hranic“ a regionální identitou se při rozvíjení filantropických programů rané SEU vždy interně zohledňovalo zastoupení představitelů různých zemí v řídicích strukturách i mezi příjemci grantů, externě potom ve výročních zprávách při vykazování darů a činnosti nadací podle zemí apod. Nadnárodnost Středoevropské univerzity v 90. letech tedy nespočívala v nějakém ignorování národů nebo jejich specifík, ale naopak v jejich zohledňování. Mechanismy jejich „zastupování“ fungovaly především na základě spolupracujících vědeckých a intelektuálních osobností – tedy na bázi akademické excelence – a na základě osobních známostí a doporučení jako zdroji důvěry. Dá se říci, že mechanismy geografického vyvažování fungovaly na principech, které jsou vlastní sféře vědy a vzdělávání.

Věda a vzdělávání jsou často doménou činnosti nadací, mimo jiné i proto, že nadace si nesmí dovolit být politické, jinak by přišly o svoji specifickou legitimitu jako veřejně prospěšné organizace. Chtějí jednat a měnit svět (a v tom smyslu jsou v širším slova smyslu politické), ale přitom se potřebují udržet na nepolitické rovině působení. Sféra vědy a vzdělávání se svými tradičně univerzalistickými ideály, habitem internacionální spolupráce a principy, které se odlišují od sféry politiky nebo státní správy, přitom pro nepolitickou činnost transnacionálních nadací představuje výjimečně vhodné pole působení. To byl i případ Sorosova transnacionálního filantropického působení, které se v 80. letech soustředilo na oblast vědy a vzdělávání (i když ne jenom, v Polsku i Maďarsku existovaly projekty i v oblasti zdravotnictví ad.). Zatímco Sorosovy nadace otevřené společnosti měly širší záběr, podpora sociálních věd a vysokého školství se v 90. letech soustředila na Středoevropskou univerzitu.

Strukturální a historická podmíněnost filantropie

Studovaný případ poukázal zejména na význam předchozích sociálních vazeb a na existenci kulturních vzorců, které podmiňují to, zda a jak je možné filantropii v daném prostředí rozvíjet. Případ Pražské koleje SEU a její nadace

naznačuje, že v Československu se ve srovnání s Polskem a Maďarskem sociální a kulturní struktury příznivé pro filantropii George Sorose (ale možná pro filantropii obecně) nedostávaly. Nepříznivě je ovlivnil charakter politického režimu před listopadem 1989. V Polsku a Maďarsku v 80. letech docházelo k postupnému uvolňování státních omezení, zejména pohybu osob a informací přes hranice i uvnitř hranic, a zároveň tyto státy již v 80. letech vytvořily právní prostředí pro vznik soukromé filantropie. George Soros měl možnost v těchto zemích pobývat a otevřeněji rozvíjet filantropii. Dá se předpokládat, že díky tomu se ustavil jako legitimní mecenáš nejen v komunitách disidentů, ale i v širší vědecké obci. V době před listopadem 1989 byla v zemích sovětského bloku jeho pomoc něčím výjimečným a získal si tak díky ní místní reputaci jako filantrop i místní spojence. Naproti tomu v Československu mohl začít rozvíjet filantropii až po listopadu 1989 ve změněné politické a společenské situaci, kdy byl jen jedním z mnoha významných zahraničních návštěvníků a jen jedním ze zdrojů zahraniční pomoci. Vybudovat pevné vazby pro novou instituci bylo v této situaci nesrovnatelně obtížnější. Důsledkem vysoké uzavřenosti totalitárního režimu v Československu tedy bylo, že mecenáš i po konci režimu mohl při budování filantropického projektu místně spoléhat jen na velmi malou skupinu příznivců, ať již ve sféře politiky nebo akademie, i na velmi omezené předporozumění jeho roli jako místního mecenáše.

Pražská kolej SEU: dar a jeho komunita

Dar vždy funguje uvnitř určité společnosti či komunity, jejíž členové mají dispozici mu jako daru rozumět. Vnímání daru jako daru (tj. přitakání daru) je subjektivní, přičemž schopnost vnímat dar jako nesobecké přispění druhým závisí na hodnotách a ustálených vzorcích uvnitř dané komunity. Středoevropská univerzita v Praze byla projekt zaměřený na vzdělance a vysokoškolské studenty, který mecenáš předložil českým elitám. V knize jsme viděli, jak tento dar či filantropický projekt vzešel z angažovanosti a hodnot specifické transnacionální komunity intelektuálů, disidentů a ochránců lidských práv ve střední Evropě, USA a Velké Británii. Vyjadřoval identitu tohoto transnacionálního prostředí a převáděl ji do nejprve tekuté, ale posléze pevné a ambiciózní institucionální struktury.

Každý dar je zavazující – nejen osobně vůči mecenáši, ale především vůči společné identitě, kterou dar vyjadřuje a ustavuje a k níž se příjemce aktem přijetí daru hlásí. Ve studovaném případě došlo k přijetí daru jen uvnitř úzké skupiny části bývalých disidentů a s nimi spřízněných intelektuálů, zatímco

širší akademická obec a její instituce zůstaly mimo kontrakt, na němž se projekt zakládal. V tom smyslu byla Středoevropská univerzita v Praze navázaná na úzkou skupinu a dařilo se jí právě natolik, nakolik se dařilo jejím místním politickým a akademickým obhájčům.

Změna vládních elit po parlamentních volbách v červenci 1992 se promítla v domácí politice mimo jiné rozpadem federativního státu a vytvořením samostatné České republiky, rázným odvratem od podpory organizací občanské společnosti, včetně nadačního sektoru, ale i ukončením podpory přímých zahraničních investic do české ekonomiky a upřednostněním „české cesty“ budování domácího kapitalismu z místních zdrojů (Drahokoupil 2009). V české zahraniční politice potom došlo k odvratu od středoevropské regionální spolupráce k více jednostrannému prosazování zájmů České republiky. To byla politika, která transnacionální filantropii vůbec nepřála. Někdy se klade otázka, jak je možné, že tehdejší premiér Václav Klaus měl hned od počátku takové nesympatie k Georgi Sorosovi, když oba prosazovali tržní ekonomiku a kapitalismus.²⁷⁵ Odpověď je podle mého názoru naznačena výše. Tehdejší český premiér Václav Klaus se nestavěl proti kapitalismu, ale proti *transnacionalismu*, který Soros ztělesňoval. Sřtět o Středoevropskou univerzitu tak byl i sřtětem mezi národovectvím jako součástí ideologické báze politické moci jedné části domácích elit s kosmopolitismem a diskurzem mezinárodní a regionální spolupráce jako součástí hodnot a praktik jiné části domácích elit.

Transnacionální filantropie nemusí být nutně spojena s hodnotami otevřenosti světu nebo kosmopolitismem. V případě rané Středoevropské univerzity však filantropický projekt tyto hodnoty explicitně prosazoval. Středoevropská univerzita byla založena na přesvědčení o hodnotě „světové kultury a vědy“ (SFB nedat.: 5) a na představě, že střední Evropa se k tomuto ideálu chce přibližovat. Dohánění Západu a „otevření se světu“ patřily ke klíčovým bodům socioekonomické a politické transformace po roce 1989 (Petrušek 2009: 153). Idea střední Evropy jako specifického evropského regionu se na přelomu 80. a 90. let dočasně překryla s ideou otevírání se světu a Středoevropská univerzita právě toho překrytí ztělesnila velmi explicitně.

²⁷⁵ Zamýšlel se nad tím například i Jiří Musil (123). Petr Pithart je názoru, že již tehdy byla jednou z hlavních příčin nesympatií Václava Klause k Sorosovi jeho kritika neoliberálního kapitalismu (Pithart 2015: 342). Je však sporné, že již tehdy byl Soros explicitně znám jako kritik neoliberalismu. Ke kritice neoliberalismu došel až postupně po zkušenostech s kapitalismem v postkomunistickém prostoru a s dezintegrací Sovětského svazu. I když patrně problém dlouho promýšlel, údajně svoje názory na krizi globálního kapitalismu vyjádřil až v článku pro americké noviny v únoru 1997 (Soros 1999: 12).

Místní znalosti a zdomácnění Pražské koleje SEU

Mecenáš začal v polistopadovém Československu působit prostřednictvím těch kontaktů a vazeb, které si vytvořil v předchozí době – tedy prostřednictvím lidí, kteří se vrátili z emigrace nebo byli doma v disentu. To předurčovalo druh a míru sociálního a kulturního kapitálu, který mohl pro zakotvení Středoevropské univerzity v místním akademickém prostředí využít. Sociologie patřila k těm oblastem, kde mecenáš důkladné vazby a znalosti toho, jak funguje místní akademické a vysokoškolské prostředí, před listopadem 1989 neměl. I po listopadu měl v tomto prostředí jen omezené kontakty a případová studie ukazuje, jak těžké a pomalé bylo jejich rozvíjení. Když v roce 1995 mecenáš převedl svoji filantropickou investici do Maďarska, nebylo to primárně proto, že by ho maďarská společnost obecně *přijala* lépe, ale proto, že ji *znal* lépe, ať již sám nebo prostřednictvím důvěryhodných a obeznámených spojenců.

Pokud jde o postavení v místní akademické obci, pak je třeba říct, že situace se lišila na každé ze čtyř kateder Pražské koleje, které se rozvíjely autonomně a bez výraznějších vzájemných vazeb. Každá představuje specifický vnořený případ, přičemž v této knize jsme se zaměřili jen na Katedru sociologie. Na jednom pólu se nacházela Katedra dějin a filosofie umění, která byla asi jediným vpravdě „domácím“ projektem Pražské koleje, na opačném pólu byla Katedra evropských studií (od roku 1995 Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií), která vyučovala nový obor bez existujícího ekvivalentu v domácím akademickém prostředí a kterou vedl cizinec bez znalosti českého jazyka a bez místních akademických vazeb. Katedry sociologie a ekonomie představovaly složité a odlišné případy, obě se však celkově blížily spíše izolované existenci.

Středoevropská univerzita v Praze ve srovnání s Budapeští zaangažovala místní akademickou obec do vedoucích pozic jen minimálně. Nelze to však vnímat tak, že zatímco Středoevropská univerzita v Budapešti přijala domácí akademiky, v Praze jejich místa nechala obsadit zahraničními odborníky. Středoevropská univerzita nebyla na počátku 90. let pevná ani v žádném slova smyslu mocná instituce. Vznikala od konce 80. let svým způsobem „zdola“ z transnacionální komunity vědců a intelektuálů, kteří přesvědčili mecenáše, aby sponzoroval vznik nadnárodní univerzity. Christopher Bryant dokonce hovoří o Středoevropské univerzitě jako o „sociálním hnutí“ (2000). I škála vyučovaných oborů na Středoevropské univerzitě jen částečně vycházela z nějakého apriorního plánu a do velké míry odrážela to, co si významní místní členové dokázali u mecenáše prosadit a vybudovat. Slabá přítomnost domácích akademiků ve vedení oborů na Pražské koleji SEU byla do značné

míry důsledkem jejich absence v prostředí mezinárodních sítí, které se utvářely kolem mecenáše od 80. let.

Zatímco v Budapešti si někteří maďarští akademici s pomocí mecenáše budovali svoji Středoevropskou univerzitu, v Praze přihlíželi zvenku tomu, jak Středoevropskou univerzitu budují lidé ze zahraničí. Jestliže na jejím budování neparticipovali ani přímo ani zprostředkovaně, nedalo se vlastně očekávat, že ji podpoří v momentu krize. Odmítnutí politických elit nutně nemuselo vést k ukončení SEU. V Maďarsku i Polsku projekt víc podržela akademická komunita, která se o něco víc ztotožňovala se Sorosovou filantropií a jejími hodnotami. Maďaři a po nich Poláci si ze Středoevropské univerzity bez váhání udělali svůj národní kosmopolitní projekt. To nespočívalo nutně v tom, že měli nadřazené vědomosti nebo schopnosti, a pravděpodobně ani v tom, že by byli nějak z povahy víc kosmopolitní než „provinční“ Češi. Podle mého názoru jim spíše menší restriktivnost totalitárního státu v jejich zemích v 80. letech dala šanci získat potřebné kosmopolitní kompetence a sebevědomí i šanci být včas v blízkosti mecenáše a získat si jeho důvěru.

Transnacionální není v protikladu k národnímu, ani není nějakým jeho automatickým znevýznamněním – je spíše jiným způsobem, jak se na národní dívat. Schopnost vytěžit z transnacionálního projektu místně relevantní projekty není samozřejmá. Vyžaduje sociální vazby a orientaci v jazyku, tématech a přístupech transnacionálního projektu, který tak přestává být jen a pouze „zahraniční“ a stává se tak trochu „náš“.

Postavení „uprostřed“

Každý transnacionální projekt se opírá o komunity, které jsou zároveň vnější i místní, jsou transnacionální. V tom smyslu úspěch projektu Středoevropské univerzity v Praze závisel do velké míry právě na tom, jak moc se mohla spolehnout na aktéry, kteří byli místní a světoví zároveň. Význam tedy nemělo jen mocenské postavení členů transnacionální komunity, ať již v politice či ve vědě, ale také postavení „uprostřed“ jako schopnost zprostředkovávat mezi cizím a domácím, podmíněná znalostí dvou nebo více „jazyků“. V domácím prostředí aktérů tohoto typu bylo málo a jejich postavení nebylo nijak silné.

V knize byla věnována pozornost ve zvýšené míře dvěma důležitým představitelům Středoevropské univerzity v Praze, Ernestu Gellnerovi a Jiřímu Musilovi. Jejich role v případě ukazují na některé potenciálně obecnější rysy. Oba se zapojili do budování Pražské koleje SEU zjednodušeně řečeno proto,

že byli domácí i světoví, ale každý fungoval z hlediska místního zakotvení trochu jinak. Jiří Musil jako akademický ředitel Pražské koleje byl tím, kdo nadnárodní instituci zprostředkoval kontakt s místním akademickým prostředím. Sám však neměl předchozí delší zkušenost s vedením domácí akademické instituce, ani odpovídající sociální a kulturní kapitál, který by mu umožňoval účinnou intervenci v českém akademickém poli. Spíše se zapojil do transnacionálních řídicích struktur SEU. Chopil se příležitosti rozvíjet nadnárodní projekt v kosmopolitním prostředí vyznávajícím étos středoevropanství, což mu dávalo zároveň příležitost udržovat vlastní postavení člena, který do takového prostředí patří. Nadnárodní charakter školy jako by se tu ve výsledku dostával do rozporu s jejím důraznějším obsazením místními akademiky.

Ernest Gellner byl naopak zahraniční hvězdou SEU, přesto s dvojí příslušností. Na jedné straně svojí kariérou, publikacemi a institucionálními afiliacemi velmi srozumitelně ztělesňoval západní („světovou“) kvalitu. Na straně druhé měl jazykové a další kulturní kompetence pro komunikaci s místním prostředím. Byl západní i český (byl Ernestem i Arnoštem). Svoji českou identitu a vazbu na Česko a zejména Prahu považoval sám za důležitou a zároveň byla místně rozpoznatelná – hovořil česky, dával najevo znalost místní historie, kultury atd. Díky dvojímu zakotvení, jež bylo jak akademické, tak osobní, byl Gellner nejen „překladačem“ mezi cizí a místní stránkou transnacionálního projektu, ale pravděpodobně jedinou silou, která po otřesu způsobeném změnou postoje české vlády držela Středoevropskou univerzitu v Praze. To, že jeho smrt vedla k rychlému a úplnému opuštění Prahy, ukazuje na nízkou institucionalizaci jeho pozice. „Překladačem“ zůstával jako výjimečný jednotlivec, nevytvořila se funkční struktura, která by „prostory překladu“ generovala či udržovala.

Pražská kolej SEU jako místní iritant (tak trochu „co by kdyby“)

Podle Benedicta Andersona ne jakýkoli, ale právě tištěný jazyk vynalezl nacionalismus, protože vytvořil nové široké „kruhy čtenářů“, kteří mohli být mobilizováni pro národní cíle (Anderson 2008). V případě Středoevropské univerzity nešlo jen o anglický jazyk jako prostředek zapojení do anglofonně orientované transnacionální sféry, generovala také odborné diskurzy a pomáhala dosahovat objektivní a certifikovaný kulturní kapitál (jako zahraničně uznávaný diplom či publikace) umožňující zapojení do západních odborných kruhů. Středoevropská univerzita tak přispívala k utváření místních zdrojů a struktur mobilizovatelných pro projekt „pozápádnění“. Jako každá

nadace, i Středoevropská univerzita by po vytvoření trvalé fundace měla schopnost ve společnosti fixovat hodnoty a mechanismy, na kterých byla založená a které definovala ve svém poslání. Stala by se tak motorem, produkujícím transnacionálně relevantní významy a struktury, a dílčím prostředkem, orientujícím národní elity ke „světu“, v jehož jádru je Západ. Možná i proto byl její konec u nás někdy vnímán jako událost až osudová.

Podle teorie převzaté z oblasti globalizace práva (Teubner 1998) se nelze na fungování vnějších institucionálních prvků v domácím systému dívat perspektivou buď uchycení/zdomácnění, nebo neuchycení/odmítnutí. Ve většině případů se zahraniční prvek nezačlení natolik, aby se dalo hovořit o „zdomácnění“, nikdy se nestane něčím zcela důvěrně místním, co funguje naprosto podle místních pravidel. Přesto to nemusí mít za následek, že jej místní prostředí vypudí. Zahraniční prvky obvykle fungují v domácím prostředí jako více či méně provázané, zároveň místní i cizí, a proto vytváří neustálou potřebu vyrovnávání se s cizím – fungují jako místní „iritanty“.

Kdyby se Středoevropská univerzita udržela v Praze, pravděpodobně by zůstala jen omezeným jevem v rámci domácího vysokého školství a pravděpodobně by nikdy dokonale nezdomácněla. Vzhledem k soukromému zahraničnímu financování a napojení na transnacionální komunity by si uchovala značnou míru nezávislosti na místním vysokém školství a akademickém prostředí. Transnacionální sítě a bohatství mega-mecenáše umocňují tradiční nezávislost soukromých nadací. Transnacionální projekt na jedné straně potřebuje místní zakotvení, ale zároveň nikdy není „jen“ domácí. Transnacionálně postavená instituce vytváří a zároveň sama potřebuje manévrovací prostor ve vztahu k místním pravidlům, potřebuje být uvnitř i vně místních komunit. Právě to je však těžké dosáhnout a udržet a může to být – jak jsme viděli v případě Pražské koleje SEU – i Achillovou patou a křehkým místem transnacionálního projektu.

Seznam informátorů (I)

V seznamu uvádím kromě data konání rozhovoru (či písemné odpovědi) také stručný popis funkce informátora či informátorky v první polovině 90. let. Omezeným účelem tohoto popisu je vysvětlit jejich spojení s předmětem předkládané studie, nikoli charakterizovat jejich tehdejší postavení či roli v akademické obci obecně.

- I1 Josef Alan (duben 2015, rozhovor), člen vědecké rady FSV UK, člen Katedry sociologie a sociální politiky FSV UK
- I2 Vladimír Benáček (listopad 2011, rozhovor), zástupce ředitele institutu CERGE
- I3 Robin Cassling (březen 2015, rozhovor), asistentka E. Gellnera a koordinátorka CSN
- I4 Lucie Cviklová (listopad 2014, rozhovor), studentka oboru „Společnost a politika“, socioložka
- I5 Ladislav Čerych (červenec 2011, rozhovor), člen VV SEU
- I6 Lenka Deverová (březen 2011, rozhovor), právnička v KSEU MŠMT
- I7 Guido Franzinetti (září 2016, rozhovor), historik a pracovník CSN
- I8 Radan Haluzík (srpen 2015, rozhovor), antropolog, student při CSN
- I9 Ivan M. Havel (květen 2016, rozhovor), zakladatel a ředitel CTS
- I10 Miloš Havelka (leden 2014, rozhovor), redaktor *Sociologického časopisu*, pracovník SOU
- I11 Vlasta Hirtová (březen 2015, rozhovor), administrativní pracovnice Pražské koleje SEU
- I12 Miroslav Hroch (listopad 2014, rozhovor), historik, spolupracovník E. Gellnera
- I13 Václav Hubinger (březen 2016, rozhovor), etnograf, pořadatel konference EASA v Praze
- I14 Ivan Chvatík (červenec 2011, únor 2012, listopad 2016, rozhovory), zástupce ředitele KSEU, tajemník správní rady PNSEU
- I15 Michal Illner (březen 2011, rozhovor), ředitel SOU AV ČR, účastník Inter-univerzitního semináře v Dubrovniku v dubnu 1989

- I16 Josef Jařab (srpen 2011, rozhovor), rektor Univerzity Palackého v Olomouci, člen ČKR, posléze rektor SEU
- I17a Jiří Kabele (červenec 2016, písemné vyjádření ke knize), vedoucí Katedry sociologie a sociální politiky FSV UK
- I17 Zdeněk Konopásek (březen 2016, rozhovor), člen Katedry sociologie a sociální politiky FSV UK, představitel biografického výzkumu v sociologii
- I18 Marie Kopecká (listopad 2011, rozhovor), ředitelka Nadace OSF Praha
- I19 Zuzana Kusá (březen 2016, telefonický rozhovor), představitelka biografického výzkumu v sociologii
- I20 Jitka Malečková (březen 2015, rozhovor), historička, spolupracovnice E. Gellnera, studentka M. Hrocha
- I21 Alena Miltová (duben 2015, rozhovor), socioložka, spoluzakladatelka Sociologického nakladatelství, manželka M. Petruska
- I22 Ivo Možný (prosinec 2014, vyjádření e-mailem), sociolog, vzdálený spolupracovník Katedry sociologie SEU
- I23 Jiří Musil (červen 2011, prosinec 2011, rozhovory), ředitel SOU, člen VV SEU, Akademický ředitel Pražské koleje SEU
- I24 Milena Nejedlá (leden 2012, společný rozhovor zároveň s H. Štěpánkovou), knihovnice SEU
- I25 Jiří Nekvapil (březen 2016, vyjádření e-mailem), lingvista
- I26 William Newton-Smith (únor 2012, rozhovor přes Skype), člen VV SEU, blízký spolupracovník G. Sorose
- I27 Petr J. Pajas (březen a duben 2011, červen 2016, rozhovory), zmocněnec předsedy vlády ČR pro založení SEU, ředitel KSEU, ředitel Nadace Charty 77
- I28 Libor Pátý (červenec 2012, rozhovor), náměstek MŠMT, člen správní rady PNSEU
- I29 Petr Pithart (listopad 2011, vyjádření e-mailem), předseda vlády ČR, předseda správní rady PNSEU
- I30 Petr Piřha (září 2011, písemné odpovědi), ministr školství ČR
- I31 Martin Potůček (listopad 2014, rozhovor), člen Katedry sociologie a sociální politiky FSV UK, spolupracovník Katedry sociologie Pražské koleje SEU
- I32 István Rév (říjen 2013, rozhovor), člen VV SEU v Budapešti
- I33 Vladimír Roskovec (červenec 2012, rozhovor), ředitel Odboru organizačně správního MŠMT
- I34 Andrzej Rychard (leden 2014, rozhovor), ředitel Ústavu filosofie a sociologie Polské akademie věd ve Varšavě
- I35 Zdeněk Starý (duben 2016, vyjádření e-mailem), lingvista, pracovník CSN
- I36 Jiřina Šiklová (říjen 2011, rozhovor), pamětnice začátků SEU v Praze, socioložka
- I37 Jaroslava Štátná (listopad 2014, rozhovor), členka Katedry sociologie SEU
- I38 Hana Štěpánková (leden 2012, společný rozhovor zároveň s M. Nejedlou), tisková mluvčí SEU
- I39 István Teplán (říjen 2013, rozhovor), člen užšího vedení SEU v Budapešti
- I40 Zdeněk Uherek (březen 2016, vyjádření e-mailem), etnograf, spolupracovník CSN
- I41 Claire Wallace (listopad 2014, rozhovor), vedoucí Katedry sociologie SEU
- I42 Tomáš Vlček (říjen 2011, rozhovor), vedoucí Katedry dějin a filosofie umění SEU, ředitel Ústavu dějin umění ČSAV
- I43 Alena Vodáková (květen 2016), socioložka, členka redakčního kruhu *Sociologických aktualit*

Seznam dokumentů (D)

Na archivy a složky zde odkazují zkratkami, jejichž plné znění je na konci seznamu citovaných dokumentů.

- D1 Dopis od P. Flathera pro P. Pitharta, 12. 2. 1991. SOA – I.
- D2 Přepis tiskové konference Středoevropské univerzity konané 6. 11. 1992 v Praze, v angličtině. SOA – I.
- D3 Dopis od I. Vajdy (ÚTIA ČSAV) pro F. Janoucha, 16. 7. 1990. SOA – I.
- D4 Dopis s přílohami od V. Kučery (ředitele ÚTIA ČSAV) pro P. J. Pajase, 19. 9. 1990. SOA – I.
- D5 Dopis od J. Zielence pro V. Klause, 29. 5. 1990. SOA – I.
- D6 Návrh dopisu od J. Zielence pro V. Dlouhého, 29. 5. 1990. SOA – I.
- D7 Příloha IV „Upřesnění finančních nákladů“. Návrh postupu zřízení Středoevropské univerzity, materiál pro schůzi vlády ČR zpracovali P. J. Pajas, I. Chvatík, L. Deverová. MŠMT č.j. 18736/90–33, 20. 6. 1990, složka 1, Fond: Úřad vlády ČSR, usnesení vlády r. 1990. NA ČR.
- D8 Záznam z jednání zástupců SSO a SEU, konaného dne 17. 4. 1992. SOA – I.
- D9 Dopis od G. Sorose pro P. Pitharta, 12. 4. 1992 (český překlad). SOA – I.
- D10 Přepis tiskové konference Pražské nadace SEU, v angličtině, 8. 1. 1993. SOA – I.
- D11 Memorandum z jednání o SEU v Dubrovniku ve dnech 14.–16. 4. 1990, P. J. Pajas, 18. 4. 1990. SOA – I.
- D12 Zákonná opatření pro SEU, zápis z jednání 12. 6. 1990. SOA – I.
- D13 Protokol o státní kontrole, č. j. 101/5–1993/110. SOA – I.
- D14 Establishment of „CEU doctoral support fellowship program/scheme“, od Z. Pelczynského pro G. Sorose a členy VV SEU, 25. 11. 1991. HU OSA 203-20-5: 1/6.
- D15 Press statement, 8. 1. 1993. HU OSA 203-20-5: 7/7.
- D16 Dopis od starosty Znojma J. Harta pro G. Sorose, 10. 8. 1993. SOA – I.
- D17 Otevřený dopis vládě ČR, 21. 1. 1993. SOA – I.
- D18 Zápis z 2. zasedání české sekce Klubu rektorů, Praha, 12. 1. 1993. Složka 2. zasedání České sekce Klubu rektorů, AČKR.
- D19 Dopis P. Piňhy pro G. Sorose, 22. 1. 1993. HU OSA 203-20-5: 7/7.
- D20 Informace o projektu Středoevropské univerzity v Praze a návrh dalšího postupu, pro informaci členů vlády ČR, MŠMT č. j. 296/93–33, 5. 2. 1993, Úřad vlády, oddělení spisové agendy.
- D21 Tiskové prohlášení „SEU uvolňuje 25 milionů dolarů pro Program podpory regionu střední a východní Evropy“, 27. 5. 1992, Praha. ARVŠ.
- D22 Materiály ke 2. setkání rektorů z Polska, Maďarska a České republiky dne 19. až 21. března 1993 v Budapešti. HU OSA 203-20-7: 1/2.
- D23 Projev P. Pitharta na slavnostní recepci v budově SEU, 19. 4. 1991. SOA – I.
- D24 CEU Curriculum Conference, zápis z jednání v angličtině, 25. 1. 1992. SOA – I.
- D24a CEU Curriculum Conference, 3 přílohy týkající se oboru „Society and Politics“, 25. 1. 1992. AGSSR.
- D25 Opening international seminar of the School of Social Sciences „The process of global social change and the historical experience of Central Europe“, 26. 5.–8. 6. 1991, program. HU OSA 203-20-5: 10/1.
- D26 News, for immediate release, 5. 5. 1992. HU OSA 203-20-5: 1/11.
- D27 CEU Policy for all new academic and administrative appointments, P. Flather, červenec 1992. AGSSR.
- D28 Žádost P. Likeše o zveřejnění přiloženého inzerátu v angličtině v *Lidových novinách* 12. 4. 1991. SOA – II.
- D29 Inzerát na postgraduální studium ekonomie na CEU a CERGE publikovaný v *Hospodářských novinách* a v *Lidových novinách*, nedat. SOA – II.
- D30 Plakáty pro obory Art, Economics, Society and Politics, European Studies na ak. rok 1993–94, HU OSA 203-20-5: 1/5.
- D31 Formulář žádosti o přijetí ke studiu na ak. rok 1993–94. HU OSA 203-20-5: 1/5.
- D32 Report on the advertisement of the RSS scheme, Prague Office of the RSS, 25. 10. 1991. HU OSA 101-1-1.
- D33 Minutes of the student – staff meeting, 29. 11. 1991. AGSSR.
- D34 The Open Library, R. Ayres, 18. 2. 1993. SOA – I.
- D35 Sociology Curriculum Conference, CEU Prague college, 4.–6. 5. 1992. AGSSR.
- D36 Academic forum minutes, 12. 10. 1994. HU OSA 203-20-5: 1/2.
- D37 Petice za zachování Středoevropské univerzity (nedat.), Kancelář Poslanecké sněmovny ČR, č.j. 423/P/95.

- D38 Dopis od I. Němce, vedoucího Úřadu vlády ČR, pro petiční výbor, č.j. 20140/95-KVÚ, 2. 2. 1995. SOA – I.
- D39 Dopis od Z. Zápala a J. Holby (petiční výbor) pro I. Němce, 1. 3. 1995. SOA – I.
- D40 Zápis ze zasedání VV SEU v Budapešti, 23.–25. 7. 1992. SOA – I.
- D41 Návrh postupu zřízení Středoevropské univerzity, materiál pro schůzi vlády ČR zpracovali P. J. Pajas, I. Chvatík, L. Deverová. MŠMT č.j. 18736/90–33, 20. 6. 1990, složka 1, Fond: Úřad vlády ČSR, usnesení vlády r. 1990. NA ČR.
- D42 Informace pro pana předsedu vlády České republiky, věc: Středoevropská univerzita – problematika vzniku, zápis ze schůzky konané 5. 11. 1991. SOA – I.
- D43 Zápis ze zasedání VV SEU ve Florencii, 30. 4.–2. 5. 1992. SOA – I.
- D44 Zápis ze zasedání VV SEU v Praze, 24. 1. 1992. SOA – I.
- D45 Zápis ze zasedání VV SEU v Bratislavě, 28. 2.–1. 3. 1991. SOA – I.
- D46 Dopis studentů oboru ekonomie pro G. Sorose, duben 1993. SOA – I.
- D47 CEU Prague/Budapest 1992/1993, leták v angličtině, nedat. ARVŠ.
- D48 Research Support Scheme, leták, 31. 1. 1992. HU OSA 203-20-3: 2/6.
- D49 „Research Support Scheme 1991/92 Annual Report“. HU OSA 203-20-3: 2/6.
- D50 „Research Support Scheme 1995 Annual Report“, *Research Support Scheme Network Chronicle* 3/1996. HU OSA 101-1-1: 3.
- D51 „Central European University Contributions to Hungary“, příloha k dopisu rektora absolventům SEU, 2011. Vlastní archiv autorky.
- D52 Minutes of the RSS Committee meeting, Praha, 14.–15. 11. 1991. HU OSA 101-1-1: 1.
- D53 Minutes of the RSS Committee meeting, Praha, 14.–17. 11. 1993. HU OSA 101-1-1: 1.
- D54 Summary of main decisions of the Executive Committee meeting in Florence, 30. 4.–2. 5. 1992, P. Flather. AGSSR.
- D55 Minutes of the RSS Committee meeting, Praha, 21.–23. 5. 1992. HU OSA 101-1-1: 1.
- D56 Minutes of the RSS Committee meeting, Praha, 17.–19. 2. 1993. HU OSA 101-1-1: 1.
- D57 Minutes of the RSS Committee meeting, Praha, 27. 2.–1. 3. 1994. HU OSA 101-1-1: 1.
- D58 Minutes of the RSS Committee meeting, Praha, 19.–22. 11. 1994. HU OSA 101-1-1: 1.
- D59 Minutes of the RSS Committee meeting, Praha, 5.–8. 5. 1995. HU OSA 101-1-1: 1.
- D60 Minutes of the RSS Committee meeting, Praha, 25.–28. 11. 1995. HU OSA 101-1-1: 1.
- D61 Patsiurko, Natalka, John A. Hall, Kazmer Kovacs (nedat.) Trends in research in the social sciences and humanities in Central and Eastern Europe, 1992–1996. The work of the Research Support Scheme. HU OSA 101-1-2: 3.
- D62 Inzerát na pozici akademického asistenta na plný úvazek v oddělení sociologie a politiky, v češtině, nedat., *Lidové noviny*. AGSSR.
- D63 Inzerát na pozice tutor a sekretářka, v angličtině, nedat., neznámé noviny. AGSSR.
- D64 Inzerát na šest různých pozic na SEU v Praze a další na koleji v Budapešti, v angličtině, 23. 4. 1993, *Times Higher Education Supplement*. AGSSR.
- D65 Účetní doklad 9. 12. 91 vystavený Inzertní kanceláří *Lidových novin*. Faktura za inzerci ve *Svobodném slově*, 4. 10. 1991. AGSSR.
- D66 Podklad pro inzeráty na pozice Tutorship in sociology and politics, Lectureships in Sociology and Politics, Co-ordinator in Sociology and Politics, nedat. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D67 Memorandum Staff appointments in Society and politics, 11. 6. 1992, C. Wallace. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D68 Minutes of the Sociology steering group meeting, 2. 7. 1991. AGSSR.
- D69 Minutes of the third Society and Politics steering group meeting, 14. 12. 1991. AGSSR.
- D70 Minutes of the fourth Society and Politics steering group meeting, 25. 4. 1992. AGSSR.
- D71 Zřizovací listina Pražské nadace pro Středoevropskou univerzitu, 19. 4. 1991. HU OSA 203-20-5: 7/7.
- D72 Dopis od P. Flathera pro E. Gellnera, 28. 7. 1992. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D73 Dopis od P. Flathera pro E. Gellnera, 31. 7. 1992. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D74 Dopis od R. Pahla pro P. Flathera, 10. 8. 1992. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D75 „The Central European University. Prague, Budapest“, Praha a Budapešť: CEU Prague College, SEU Budapest College, 1992. ARVŠ.
- D76 Memorandum – Budget 1992/3 Society and politics. Od C. Wallace pro I. Teplána, W. Newton-Smitha, P. Flathera, cc Ray Pahl, 11. 5. 1992. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D77 Rozvrh na první trimestr 91/92, říjen – prosinec 1991. HU OSA 203-20-5: 10/1.
- D78 Course Handbook 1992–3. AGSSR.

- D79 MA Degree „Society and politics“ Course Handbook 1993/4. AGSSR.
- D80 M.A. Programme in Society and Politics. Course Handbook 1994–1995. AGSSR.
- D81 Sociology department, minutes of the departmental committee meeting, 26. 2. 1994. AGSSR.
- D82 Steering group meeting, Directors report, C. Wallace, 14. 12. 1991. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D83 RSS po pěti letech, in *Research Support Scheme Network Chronicle* č. 2, leden 1996. HU OSA 101-1-1: 3.
- D84 ASCOC Advanced Scientific Computer Centre. SOA – I.
- D85 Dopis od G. Kolankiewicz pro P. Matějů, 1. 3. 1993. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D86 Materiály ze složky CRC. HU OSA 203-20-5: 2/7.
- D87 Komuniké o Středoevropské univerzitě v Praze, 2. 6. 1990, český překlad textu. SOA – I.
- D88 Dopis od K. Kouby pro G. Sorose, 6. 2. 1992. HU OSA 203-20-7: 2/7.
- D89a Zápis z jednání vědecké rady Fakulty sociálních věd UK, které se konalo dne 27. 1. 1993, složka A III/3 1993 VR FSV. Archiv UK.
- D89b Dopis od M. Petruska pro členy Vědecké rady FSV UK, 4. 2. 1993, složka A III/3 1993 VR FSV. Archiv UK.
- D89c Stanovisko Vědecké rady Fakulty sociálních věd UK k další podpoře Středoevropské univerzity v Praze, složka A III/3 1993 VR FSV. Archiv UK.
- D89d Zdůvodnění od J. Alana pro děkana M. Petruska, připsané na Stanovisko (D89c výše), 9. 2. 1993, složka A III/3 1993 VR FSV. Archiv UK.
- D90 An Educational Initiative for Eastern Europe, Open Society Fund, Inc. New York, 2. 4. 1990, Archiv Aleny a Pavla Brunovských; přetištěno ve Struhárik (2016); též SOA – II.
- D91 Announcement of the Central European University, 2. 6. 1990. SOA – I.
- D92 Central European University, G. Soros, 11. 2. 1991. SOA – I.
- D93 Central European University: One-year Program in Society and Politics, Prague October 1991 – June 1992. Programme information pack. HU OSA 203-20-5: 10/1.
- D94 Plakát oboru Society and Politics, 1993/1994. HU OSA 203-20-5: 1/5.
- D95 Tutors report, Society and Politics Programme, 1991–1992. HU OSA 203-20-5: 10/1.
- D96 Suggestions and amendments to the Sociology and Politics programme for the year 1992/3, C. Wallace, R. Pahl, únor 1992. HU OSA 203-20-5: 10/1.
- D97 Students evaluation of the course in Society and Politics in the CEU, Prague, 1991/1992. HU OSA 203-20-5: 10/1.
- D98 Research Proposal: Social policy and social change in Czechoslovakia, květen 1992, CW. AGSSR.
- D99 Report of Research: Social policy and social change in Central Europe, květen 1993, CW [C. Wallace, pozn. autorka]. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D100 Expenses, Social responses to political and economic transformations in East-Central Europe. AGSSR.
- D101 Prague notes from AS [tehdejší rektor SEU A. Stepan, pozn. autorka] 13. 1. 1994. HU OSA 203-20-3: 1/5.
- D102 C. Wallace, S. Ringen, návrh výzkumného centra Centre for Social and Policy Research (CSPR), Statement of intention a přílohy, 30. 6. 1994. HU OSA 203-20-3: 2/7.
- D103 Research proposal, C. Wallace, nedat. HU OSA 203-20-5: 8/1.
- D104 Agendum 9.1. REP/12/91, nedat., pravděpodobně R. Pahl. AGSSR.
- D105 Course plans for next year, C. Wallace, duben 1992. AGSSR.
- D106 Dopis J. Musila pro Kathy [Dr. Cathy Marsh?], 20. 5. 1992. AGSSR.
- D107 Memorandum on the activities of the sociology sub-group of the steering committee of sociology and political sciences, 1. 4. 1991. J. Musil. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D108 Dopis od E. Gellnera pro J. Musila, 20. 12. 1990. SOA – I.
- D109 Dopis od E. Gellnera pro G. Sorose, J. Musila, C. Wallace, R. Pahla, J. Halla, P. Flathera, 6. 12. 1991. HU OSA 203-20-5: 1/8.
- D110 Dopis od E. Gellnera pro P. Flathera (věc: Centre for Study of Nationalism and Liberalisation), 3. 1. 1992. HU OSA 101-1-1: 1.
- D111 Minutes of the RSS Committee meeting, Praha, 30.–31. 1. 1992. HU OSA 101-1-1: 1.
- D112 Dopis od E. Gellnera pro „kolegy“, 28. 1. 1992. HU OSA 203-20-5: 1/8.
- D113 Dopis od P. Flathera pro R. Pahla, C. Wallace, 18. 5. 1992. HU OSA 203-20-5: 10/2.
- D114 Dopis od R. Casling pro P. Flathera, 15. 11. 1993. HU OSA 203-20-5: 1/8.
- D115 Dopis od P. Flathera pro R. Casling, 19. 11. 1993. HU OSA 203-20-5: 1/8.
- D116 Závěry z jednání G. Sorose s prezidentem Václavem Havlem dne 17. 6. 1993. Zapsal I. Chvatík. SOA – I.
- D117 „Centre for the Study of Nationalism and Its problems“, fax od E. Gellnera pro neznámého adresáta, patrně vedení SEU, 25. 1. 1995. HU OSA 203-20-5: 1/9.

- D118 Dopis od E. Gellnera pro A. Lonsdale, 28. 6. 1995. HU OSA 203-20-5: 1/9.
- D119 Zpráva ze schůzky A. Stepana a E. Gellnera, 2. 6. 1995. HU OSA 203-20-5: 1/9.
- D120 Dopis od E. Gellnera pro A. Stepana, 3. 8. 1995. HU OSA 203-20-5: 1/9.
- D121 Dopis od E. Gellnera pro A. Stepana, 3. 6. 1994. HU OSA 203-20-5: 1/9.
- D122 Comments on proposal for a new „Institute for advancement of social sciences in Eastern and Central Europe“, E. Gellner, 16. 2. 1995. HU OSA 203-20-5: 1/9.
- D123 Dopis od C. Wallace pro J. Millera, 17. 10. 1994. HU OSA 203-20-3: 1/5.
- D124 Dopis od E. Gellnera pro G. Sorose, 6. 10. 1995. HU OSA 203-20-3: 1/5.
- D125 Memorandum to the rector and president of the CEU, professor Alfred Stepan. J. Musil, 13. 11. 1995. HU OSA 203-20-5: 1/9.
- D126 Memorandum to the members of the board of trustees of CEU, J. Musil, 13. 11. 1995 („The Ernest Gellner Centre for Advanced Study of Nationalism“). HU OSA 203-20-5: 1/9.
- D127 Dopis od J. Nekvapila adresovaný KSEU, 10. 8. 1991. SOA – I.
- D128 Theories of Nationalism 19.–20. 3. 1993 v Praze. HU OSA 203-20-5: 1/8.
- D129 Dopis od P. Flathera pro V. Hubingera, 16. 1. 1992. HU OSA 203-20-7: 1/6 a 1/7.
- D130 Memo od C. Wallace pro V. Hubingera, R. Ayrese a zaměstnance „Sociology and Politics“, 6. 12. 1991. AGSSR.
- D131 Dopis od Z. Starého pro A. Lonsdale, 25. 4. 1994. HU OSA 203-20-4: 1/16.
- D132 „Graduate School/College for Social Science – Prague“, dopis od A. Robertse (Univerzita v Oxfordu) pro G. Sorose, 30. 7. 1990. SOA – I.
- D133 Dopis od A. Grahama, A. Lonsdale, W. Newton-Smitha, Z. Pelcynského (Univerzita v Oxfordu) pro G. Sorose, 2. 7. 1990. SOA – I.
- D134 Dopis od V. Roskovce (MŠMT) pro P. Flathera, 29. 11. 1991. HU OSA 203-20-5: 7/7.
- D135 Schůze o zřízení CEU na MZV ČR, 22.–23. 4. 1992. HU OSA 203-20-5: 1/6
- D136 Zápis ze zasedání VV SEU v Oxfordu, 26.–27. 3. 1991. SOA – I.
- D137 Memorandum to the Executive committee of CEU (na hlavičkovém papíře SOU), nedat., J. Musil. HU OSA 203-20-5: 10/2.

- D138 Dopis od L. Pátého pro J. Musila, 31. 5. 1993. SOA – I.
- D139 Foundation Document of the Central European University Foundation, 19. 4. 1991. HU OSA 203-20-5: 7/7.
- D140 CEU Office in Prague, organizační diagram, únor 1992. HU OSA 203-20-5: 7/7.
- D141 „1993/94 Research Support Scheme Grants“, *CEU Gazette* podzim 1993/94, special pull-out section. HU OSA 203-20-3: 2/6.
- D142 „Research Support Scheme Grants, 1994“, *CEU Gazette* zima 1994, Research Support Scheme Supplement, special pull-out section. HU OSA 203-20-3: 2/6.

Zkratky použité v odkazech výše

AČKR Archiv české konference rektorů
 AGSSR Archiv Graduate School of Social Research při Ústavu filosofie a sociologie Polské akademie věd, Varšava, Polsko
 ARVŠ Archiv Rady vysokých škol
 AUK Archiv Univerzity Karlovy
 NA ČR Národní archiv ČR
 SOA – I soukromý archiv účastníků budování Pražské koleje SEU
 SOA – II soukromý archiv účastníků budování Pražské koleje SEU
 HU OSA Open Society Archives při Central European University, Budapešť, Maďarsko. Níže uvádím slovy názvy kódů archivních složek, k nimž odkazuji v přehledu výše.

HU OSA 203 Records of Central European University
 HU OSA 203–20 Secretary General’s Office
 HU OSA 203-20-3 Correspondence: Internal
 HU OSA 203-20-3: 1/5 CEU Prague correspondence 1991–1995
 HU OSA 203-20-3: 2/6 Research Support Scheme, 1992–1994
 HU OSA 203-20-3: 2/7 Sociology Department, 1994–1995
 HU OSA 203-20-4 Correspondence: External
 HU OSA 203-20-4: 1/16 Country file CR 93–94
 HU OSA 203-20-5 Academic Affairs (1991–1996)
 HU OSA 203-20-5: 1/2 Academic Forum Meetings, 1994–1995
 HU OSA 203-20-5: 1/5 Academic Programs Description, 1992–1994
 HU OSA 203-20-5: 1/6 Accreditation, 1991–1992
 HU OSA 203-20-5: 1/8 Center for Study of Nationalism, 1991–1993
 HU OSA 203-20-5: 1/9 Center for Study of Nationalism, 1993–1996

HU OSA 203-20-5: 1/11 CEU Press: Reports and Memos, 1992–1993
HU OSA 203-20-5: 2/7 Curriculum Resource Center, 1994–1995
HU OSA 203-20-5: 7/7 Prague CEU foundation meetings, 1991–1993
HU OSA 203-20-5: 8/1 Research Board: Research Proposals, 1995
HU OSA 203-20-5: 10/1 Sociology Department, 1991–1994
HU OSA 203-20-5: 10/2 Sociology Department: Correspondence, 1991–1993
HU OSA 203-20-7 Cooperation with Other Institutions
HU OSA 203-20-7: 1/6 a 1/7 HESP (1/2 a 2/2/) 1992–1993
HU OSA 203-20-7: 1/2 Central European Rectors 1992–1993
HU OSA 203-20-7: 2/7 Research Support Scheme, 1991–1992

HU OSA 101 Records of the Research Support Scheme

HU OSA 101-1 Executive Office
HU OSA 101-1-1 Minutes of the Meetings of the RSS Committee
HU OSA 101-1-1: 1 Minutes of RSS Committee 1991–1997
HU OSA 101-1-1: 3 Research Support Scheme Publications 1995–2001
HU OSA 101-1-2 Administrative Files
HU OSA 101-1-2: 3 Activity report: Trends in research in social sciences and humanities in Central and Eastern Europe, 1992–1996

Seznam literatury

- Adloff, F. 2014. „Foundations and the Charisma of Giving: A Historical Sociology of Philanthropy in Germany and the United States.“ *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, <http://link.springer.com/article/10.1007/s11266-014-9508-4#page-1> (cit. 15. 11. 2014).
- Alan, J. 2011. „Prof. Milan Petrušek (v mém životě).“ *Biograf* (56): 8 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v5601> (cit. 5. 12. 2016).
- Anderson, B. 2008. *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.
- Anheier, H. K., S. Daly. 2007. „Philanthropic foundations in modern society.“ In H. K. Anheier, S. Daly (eds.). *The Politics of Foundations: A Comparative Analysis*. London and New York: Routledge.
- Anheier, H. K., S. Toepler. 1999. „Philanthropic Foundations: An International Perspective.“ In H. K. Anheier, S. Toepler (eds.). *Private Funds, Public Purpose: Philanthropic Foundations in International Perspective*. New York: Kluwer Academic Plenum Publishers.
- Ash, T. G. 1995. „The history of CEEPP.“ In T. G. Ash (ed.), *Freedom for Publishing, Publishing for Freedom: The Central and East European Publishing Project*. Budapest: Central European University Press.
- Baun, M. J., D. Marek. 2010. „Czech Foreign Policy and EU Integration: European and Domestic Sources.“ *Perspectives on European Politics & Society* 11 (1): 2–21.
- Beck, U. 2007a. *Co je to globalizace? Omyly a odpovědi*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultur.
- Beck, U. 2007b. *Moc a protiváha moci v globálním věku*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Beck, U., N. Sznaider. 2010. „Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: a research agenda.“ *British Journal of Sociology* 61: 381–403.

- Bekkers, R., P. Wiepking. 2011. „A Literature Review of Empirical Studies of Philanthropy, Eight Mechanisms That Drive Charitable Giving.“ *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40 (5): 924–973.
- Bell, P. D. 1971. „The Ford Foundation as a Transnational Actor.“ *International Organization* 25 (3): 465–478.
- Benáček, V. 2011. „K historii založení IES na FSV.“ Podklady k příspěvku na semináři IES Dvacet let ekonomie na Fakultě sociálních věd (18. říjen 2010) a připravovanému sborníku příspěvků pod redakcí Lubomíra Mlčocha. http://www1.ceses.cuni.cz/benacek/IES-FSV20_Benacek.pdf (cit. 8. 6. 2012).
- Bertelsen, R. G. 2014. „American Missionary Universities in China and the Middle East and American Philanthropy: Interacting Soft Power of Transnational Actors.“ *Global Society* 28 (1): 113–127, DOI: 10.1080/13600826.2013.848188.
- Billig, M. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Bourdieu, P. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 1998 (orig. 1994). *Practical Reason*. Oxford: Polity Press.
- Breuilly, J. 2009. „Introduction.“ In E. Gellner *Nations and Nationalism*. Cornell University Press.
- Bryant, Ch. G. A. 2000. „George Soros, the Central European University and Sociology.“ *Salford Papers in Sociology*. Salford: Institute for Social Research of the University of Salford.
- Brzezinski, Z. 1989. „Post-communist nationalism (cover story).“ *Foreign Affairs* 68 (5): 1–25.
- Bulmer, M., J. Bulmer. 198). „Philanthropy and social science in the 1920s: Beardsley Ruml and the Laura Spelman Rockefeller Memorial, 1922–29.“ *Minerva* 19 (3): 347–407.
- Carothers, T. 1996. *Aiding Post-Communist Societies: A Better Way?* On-line <http://carnegieendowment.org/1996/10/10/aiding-post-communist-societies-better-way/h0lo> (cit. 20. 2. 2014).
- CEU. 1999. *Ten Years in Images and Documents: Central European University 1989–1999*. Budapest: CEU Press.
- CEU Gazette. 1991. „Central European University: A Statement of Intent.“ *CEU Gazette: The Chronicle of the Central European University* 1 (1): příloha.
- CEU Gazette. 1992a. „CEU: Building A Library For The Whole Region.“ *CEU Gazette: The Chronicle of the Central European University* 2 (2): 8.
- CEU Gazette. 1992b. „CEU Pledges More Than \$25 Million to Support Universities Throughout the Region.“ *CEU Gazette: The Chronicle of the Central European University* 2 (2): 5.
- CEU Gazette. 1997. „Oxford Celebrates 10 Years of Soros Scholars.“ *CEU Gazette: The Chronicle of the Central European University* 7 (1): 7.
- Čísař, O. 2004. *Transnacionální politické sítě: Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*. Brno: UPS.
- Čísař, O. 2005. „Na cestě ke společnosti světoobčanů? Nevládní organizace, sociální hnutí a ‚noví‘ aktivisté vně státních hranic.“ *Sociální studia* 1/2005: 87–109.
- Čísař, O. 2009. „Mezinárodně, a přesto doma: Transnacionální sítě politických aktivistů v Evropské unii a České republice.“ *Mezinárodní politika* 33 (6): 4–7.
- Čísař, O. 2015. „Politická sociologie a kritická teorie Ulricha Becka.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (1): 130–136.
- Čísař, O., K. Vráblíková. 2007. „Cinderella on the Way to Brussels: Czech Women’s Groups and the European Union.“ *Sociální studia / Social Studies* (1214813X), Issue 3: 107–120.
- Cohen, G. B. 2010. „Civic Duty and Social Status in Central Europe’s Developing Middle-Class Civil Society, 1840–1914.“ In M. Hlavačka, M. Pokorná, T. W. Pavlíček (eds.). 2010. *Collective and Individual Patronage and the Culture of Public Donation in Civil Society in the 19th and 20th Centuries in Central Europe*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Csepeli, G., A. Örkény, K. L. Scheppele. 1996. „Acquired Immune Deficiency Syndrome in Social Science in Eastern Europe.“ *Social Research* 63 (2): 487–509.
- CSN. nedat. *Centre for the Study of Nationalism. Central European University, Prague College 1994/95*. Praha: Centre for the Study of Nationalism.
- Čerych, L. 1990. „Renewal of Central European Higher Education: issues and challenges.“ *European Journal of Education* 25 (4): 351–359.
- Čerych, L. 2013. *Můj evropský závazek / My European Commitment*. Praha: NROS.
- ČSÚ. 2010. „Vývoj některých vysokých škol od roku 1959.“ Český statistický úřad. [http://scitani.cz/csu/2010edicniplan.nsf/t/FF0024D003/\\$File/w-3314a11.pdf](http://scitani.cz/csu/2010edicniplan.nsf/t/FF0024D003/$File/w-3314a11.pdf) (cit. 29. 12. 2011).
- Dahrendorf, R. 1995. *LSE: a history of the London School of Economics and Political Science, 1895–1995*. Oxford: Oxford University Press.
- Dahrendorf, R. 2000. *Universities After Communism*. Hamburg: Körber-Stiftung.
- Day, B. 1999. *Sametová filozofové*. Brno: Doplněk.
- De Wit, H. 2002. *Internationalisation of Higher Education in the United States of America and Europe: A Historical, Comparative, and Conceptual Analysis*. Westport, CT: Greenwood Press.

- Delanty, G. 2006. „The cosmopolitan imagination: critical cosmopolitanism and social theory.“ *The British Journal of Sociology* 57 (1): 25–47.
- Dragičević, B., G. Pavlekovič. 1990. „Inter-University Centre (IUC).“ Videorecording. Dubrovnik, Zagreb: Educational Multimedia Centre – EMC.
- Enders, J. 2004. „Higher education, internationalisation, and the nation-state: Recent developments and challenges to governance theory.“ *Higher Education* 47: 361–382.
- Fairclough, N. 2003. *Analysing Discourse: Textual analysis for social research*. New York: Routledge.
- Fine, R., R. Cohen. 2002. „Four cosmopolitanism moments.“ In S. Vertovec, R. Cohen (eds.). *Conceiving cosmopolitanism: Theory, context and practice*. Oxford: University Press.
- Fine, R. 2007. *Kosmopolitismus: Základní ideje globálního uspořádání*. Praha: Filosofie.
- Fisher, D. 1983. „The Role of Philanthropic Foundations in the Reproduction and Production of Hegemony: Rockefeller Foundations and the Social Sciences.“ *Sociology* 17 (2): 206–223.
- Fisher, D. 1984. „Philanthropic Foundations and the Social Sciences: A Response to Martin Bulmer.“ *Sociology* 18 (4): 580–587.
- Fleishman, J. L. 2007. *The Foundation: A Great American Secret; How Private Wealth is Changing the World*. New York: Public Affairs.
- Flyvbjerg, B. 1998. *Rationality and power: Democracy in practice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Flyvbjerg, B. 2001. *Making social science matter: Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frič, P. 2001. *Dárcovství a dobrovolnictví v České republice*. Praha: AGNES a NROS.
- Frumkin, P. 2006. *Strategic Giving: The Art and Science of Philanthropy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gellner, E. 1959. *Words and things: a critical account of linguistic philosophy and a study in ideology*. London: Victor Gollancz Ltd.
- Gellner, E. 1964. *Thought and change*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Gellner, E. 1993. *Národy a nacionalismus*. Praha: Hřibál.
- George, A. L., A. Bennett. 2005. *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: MIT Press.
- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Goffman, E. 1986. *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: North Eastern University Press.
- Gorga, A. 2008. „Where are we with the harmonization of European higher education?“ *European Education* 39 (4): 58–68.
- Grygar, J. 2013. „Nové příběhy dobrého vojáka Švejka. Podrývání státu a kulturní blízkost v ukrajinsko-polském pohraničí.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 49 (4): 521–548.
- Guilhot, N. 2005. *The democracy makers: human rights and international order*. New York: Columbia University Press.
- Guilhot, N. 2006. „A Network of Influential Friendships: The Fondation Pour Une Entraide Intellectuelle Européenne and East–West Cultural Dialogue, 1957–1991.“ *Minerva: A Review of Science, Learning* [online] 44 (4): 379–409.
- Guilhot, N. 2007. „Reforming the World: George Soros, Global Capitalism and the Philanthropic Management of the Social Sciences.“ *Critical Sociology (Brill Academic Publishers)* [online] 33 (3): 447–477.
- Hall, J. A. 2011. *Ernest Gellner: An Intellectual Biography*. London, New York: Verso.
- Hall, J. A., I. Jarvie (eds.). 1996. *The Social Philosophy of Ernest Gellner*. Amsterdam: Rodopi.
- Halsey, A. H. 2004. *A History of Sociology in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Hampl, M. 2008. „Vědec, který obohatil nejen sociologické myšlení. Profesor Jiří Musil osmdesátiletý.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (1): 177–180.
- Hanák, P. 1998. *The Garden and the Workshop: Essays on the cultural history of Vienna and Budapest*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Hannerz, U. 1990. „Cosmopolitans and Locals in World Culture.“ *Theory, Culture and Society* 7: 237–251.
- Havel, I. M. nedat. *Stručná historie CTS*. http://www.cts.cuni.cz/soubory/zamysleni_CTS.pdf (cit. 11. 6. 2016).
- Havel, V., F. Janouch. 2007. *Korespondence 1978–2001*. Praha: Akropolis.
- Heilbron, J., N. Guilhot, L. Jeanpierre. 2008. „Toward a transnational history of the social sciences.“ *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 44 (2): 146–160.
- Held, D. 2002. „Culture and political community: national, global and cosmopolitan.“ In S. Vertovec, R. Cohen (eds.). *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, context and practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoad, T. 2006. „Warsaw reunion.“ *Oxford Today* 18 (3).
- Hroch, M. 2009. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- Hurdík, J., I. Telec. 1998. *Zákon o nadacích a nadačních fondech. Komentář*. Praha: C. H. Beck.
- Chromý, J., E. Lehečková. 2010. *Rozhovory s českými lingvisty III*. Praha: Akropolis a Filosofická fakulta UK.
- Chvatík, I. 2007. „Dějiny Archivu Jana Patočky v Praze a co jim předcházelo.“ *Reporty CTS* 07/11. <http://www.cts.cuni.cz/soubory/reporty/CTS-07-11.pdf> (cit. 11. 6. 2016).
- IUC. 2011. *Inter-University Centre Dubrovnik School of Social Work Theory and Practice*. Course Descriptions and Schedule (Dubrovnik, June 2011). <http://www.sociologia.eu.sk/wp-content/uploads/2011/04/IUC-SCHOOL-FOR-SOCIAL-WORK-2011-04.pdf> (cit. 30. 9. 2016).
- IUC. nedat. *History*. <http://www.iuc.hr/history.php> (cit. 20. 3. 2014).
- Janák, D., R. Klobucký. 2014. „Co bychom věděli o sociologii, kdybychom četli pouze Sociologický časopis a Sociologii? Obsahová analýza dvou sociologických periodik od ‚sametové revoluce‘ do současnosti.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 50 (5): 645–670.
- Janouch, F. 1998. „Předmluva.“ In *Nadace Charty 77 (dvacet let)*. Brno: Atlantis.
- Jechová, K. 1998. „Kronika švédských let.“ In *Nadace Charty 77 (dvacet let)*. Brno: Atlantis.
- Jenkins, R. 2004. *Social Identity*. London: Routledge.
- Jílek, J. 2013. *Finance v globální ekonomice II. Měnová a kurzová politika*. Praha: Grada.
- Kalkus, S. 1997. „Economic institute library and CERGE library, a merger and modernization of two libraries in Prague.“ *INSPEL* 31 (4): 247–251.
- Kalousová, P. 2003. „Co je nadační investiční fond.“ *Informační portál neziskového sektoru „Třetí patro“*. <http://www.tretipatro.cz/index.php?cmd=page&id=60> (cit. 30. 9. 2016).
- Kantůrková, E. 1998. „Popis jednoho archivu.“ In *Nadace Charty 77 (dvacet let)*. Brno: Atlantis.
- Karlinsky, N. (2008). „Jewish philanthropy and Jewish credit cooperatives in Eastern Europe and Palestine up to 1939: A transnational phenomenon?“ *Journal of Israeli History* 27 (2): 149–170.
- Kaufman, M. T. 2002. *Soros: The life and times of a messianic billionaire*. New York: Alfred A. Knopf.
- Keen, M., J. Mucha. 2004. „Sociology in Central and Eastern Europe in the 1990s: A Decade of Reconstruction.“ *European Societies* 6 (2): 123–147.
- Kendall, G., I. Woodward, Z. Skrbis. 2009. *The Sociology of Cosmopolitanism: Globalization, Identity, Culture and Government*. London: Palgrave Macmillan.
- Klusáková, J. 1997. *Jana Klusáková a Václav Klaus rozmlouvají nadoraz o osmi letech ve svobodném státě*. Praha: Argo.
- Komter, A. E. 2005. *Social Solidarity and the Gift*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Konopásek, Z. 1993. „Sociologie babičkou. Několik poznámek k SAMISEBE.“ *Sociologické aktuality* 93/6: 4–6.
- Konopásek, Z. 1999. *Otevřená minulost: autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha: Karolinum.
- Konrad, G. 1984. *Antipolitics: an essay*. San Diego, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Kotačka, L. 1992. „Plánování měst a ekologická politika v kontextu politických a ekonomických změn ve střední Evropě.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 28 (4): 566–570.
- Kulatý stůl. 2004. „Česká sociologie v letech 1965–1989.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 695–744.
- Kuti, É. 1996. *Nonprofit Sector in Hungary*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Kwiek, M. 2008. „Accessibility and Equity, Market Forces and Entrepreneurship: Developments in Higher Education in Central and Eastern Europe.“ *Higher Education Management and Policy* 20 (1): 89–110.
- Labi, A. 2010. „For President of Central European University, All Roads Have Led to Budapest.“ *The Chronicle of Higher Education*. <http://chronicle.com/article/For-President-of-Central/65338/> (cit. 23. 2. 2014).
- Lagerspetz, M., M. Skovajsa. 2006. „Non-Profit Foundations in Four Countries of Central and Eastern Europe.“ *Polish Sociological Review* 154: 187–208.
- Leat, D. 1999. „British Foundations. The Organization and Management of Grantmaking.“ In H. K. Anheier, S. Toepler (eds.). *Private Funds, Public Purpose*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Lehn M. B., K. F. F. Quigley. 2010. „For the World’s Sake: U.S. Foundations and International Grant Making, 1990–2002.“ In H. K. Anheier, D. C. Hammack (eds.). *American Foundations: Their Roles and Contributions to Society*. Washington, DC: Brookings Institute.
- Liessmann, K. P. 2009. *Teorie nevzdělanosti: Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia.
- Machonin, P. 2004. „K sociologii v období normalizace.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 643–650.
- Matějů, P. 1993. „Středoevropská univerzita v jiném světle.“ *Respekt* 1. 2. 1993.

- Matějů, P., B. Řeháková, N. Simonová. 2006. „Dlouhodobý vývoj nerovností v šancích na získání vysokoškolského vzdělání.“ In P. Matějů, J. Straková et al. *Nerovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia.
- Mauss, M. 1999 (orig. 1925). *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- McAvoy, D. 2012. *Zbigniew Pelczynski: A Life Remembered*. Grosvenor House Publishing Limited.
- McGoey, L. 2015. *No such thing as a free gift: The Gates Foundation and the price of philanthropy*. London: Verso Books.
- Merton, R. K. 1954. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Miles, M. B., A. M. Huberman. 1994. *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks: Sage.
- Miller, P. 2006. „Philanthropy and Cosmopolitanism.“ *The Good Society* 15 (1): 51–60.
- Možný, I. 2004. „Brněnská anomálie? Brněnská sociologie 1963 až 1989 – subjektivní historie.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (5): 609–622.
- Možný, I. 2009. *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Müller, V. 1989. „Konference o stavu současné nemarxistické sociologie.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 25 (3): 327–329.
- Musil, J. 1995. „Za Arnoštem Gellnerem.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 31 (4): 517–520.
- Musil, J. 1996. „In Memoriam Ernest Gellner.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 4 (1): 97–100.
- Musil, J. 1997. „Potentials and Limits of Prague's Future in the Context of Long-Term Development.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 5 (1): 23–38.
- Musil, J. 2002. „Desetileté jubileum Policejní akademie České republiky.“ *Kriminalistika* 35 (3). http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2002/02_03/musil.html (cit. 12. 11. 2011).
- Nešpor, Z. R. 2011. *Republika sociologů*. Praha: Scriptorium.
- Nešpor, Z. R. 2012. „Zemřel Jiří Musil – osamělý běžec překračující hranice české sociologie.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (5): 994–996.
- Nešpor, Z. R., A. Kopecká (eds.) 2011. *Kdo je kdo v české sociologii a příbuzných oborech*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Nešpor, Z. R. a kol. 2013. *Slovník českých sociologů*. Praha: Academia.
- Nešpor, Z. R. a kol. 2014. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia.
- Nye, J. S. 2004. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J. S., R. O. Keohane. 1971a. „Transnational relations and world politics: An introduction.“ *International Organization* 25 (3): 329–349.
- Nye, J. S., R. O. Keohane. 1971b. „Transnational relations and world politics: A conclusion.“ *International Organization* 25 (3): 721–748.
- Open Society Institute (OSI). 1995. *Building Open Societies. Soros foundations 1994 Report*. New York: OSI.
- Open Society Institute (OSI). 1996. *Building Open Societies. Soros foundations 1995 Report*. New York: OSI.
- Open Society Institute (OSI). 1997. *Building Open Societies. Soros foundations 1996 Report*. New York: OSI.
- OSF Praha. 1997. *Open Society Fund Praha 1992–97*. Praha: OSF Praha.
- OSF Praha. 2002. *10 let Nadace Open Society Fund Praha*. Praha: OSF Praha.
- OSF Praha. nedat. *Open Society Prague Annual Report 1995*. Praha: OSF Praha.
- Ostrander, S. A. 2007. „The Growth of Donor Control: Revisiting the Social Relations of Philanthropy.“ *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 36 (2): 356–372.
- Ostrander, S. A., P. G. Schervish. 1990. „Giving and getting: Philanthropy as social relation.“ In J. Van Til (ed.). *Critical issues in American philanthropy*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Otáhal, M. 1999. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu – Kruh nezávislé inteligence*. Brno: Doplněk.
- Pahl, R. 2008. „Ohlédnutí za jedním přátelstvím. Profesoru Jiřímu Musilovi k osmdesátinám.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (1): 181–183.
- Pavlíček, T. W. 2011. „Formování kulturního mecenátu Josefa Hlávky v souvislosti s komunikačními strategiemi v osobní korespondenci.“ *Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky* 1/2011. Praha: NÚJH.
- Payton, R., M. P. Moody. 2008. *Understanding philanthropy: its meaning and mission*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Peterson, G. 2014. „Transnational Philanthropy and the Chinese Overseas.“ *Monde(s): Histoire, Espaces, Relations* 6 (2): 65–88.
- Petrusek, M. 1996. „Společnost otevřená.“ In J. Linhart, M. Petrusek, A. Vodáková, H. Maříková. *Velký sociologický slovník*, 2. svazek. Praha: Karolinum.
- Petrusek, M. 2009a. *Základy sociologie*. Praha: Akademie veřejné správy.

- Petrusek, M. 2009b. Životopis. Moje studia v době poststalinové. <http://petrusek.cz/index.php/zivotopis> (cit. 5. 12. 2016).
- Petrusek, M. 2011. *České sociální vědy v exilu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Pinter, F. 2001. „The Role of Foundations in the Transformation Process in Eastern Europe.“ In A. Schlüter, V. Then, P. Walkenhorst (eds.). *Foundations in Europe: Society, Management and Law*. London: Directory of Social Change.
- Piřha, P. 1999. *Učitelé, společnost a výchova*. Praha: Karolinum.
- Pihart, P. 2015. *Po Devětaosmdesátém: Rozpomínání a přemítání*. Praha: Academia.
- Pospíšilová, T. 2013. „Jiná než ostatní: Středoevropská univerzita v Praze (1990–1996).“ *Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky* 5/2013. Praha: NÚJH.
- Pospíšilová, T. 2014. „Transnational Philanthropy and Nationalism: The Early Years of Central European University.“ *Monde(s). Histoire, espaces, relations* 6: 129–146.
- Potůček, M. 1991. „Anglie mýma očima.“ Rubrika Sociologové cestují. *Sociologické aktuality*, 20. 10. 1991, č. 8: 18–19.
- Potůček, M. 2007. „Czech public policy as a scientific discipline and object of research.“ *Central European Journal of Public Policy* 1 (1): 102–121.
- Provazník, S., A. Filáček, E. Křížová-Frýdová, J. Loudín, P. Machleidt. 1998. *Transformace vědy a výzkumu v České republice*. Praha: Filosofia.
- Prudký, L. 2012. „Velký autsajdr (Vzpomínka na prof. Jiřího Musila).“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (5): 1001–1002.
- Quigley, K. F. F., N. E. Popson. 1999. „Rebuilding Civil Society in Eastern and Central Europe: The Role Played by Foundations.“ In H. K. Anheier, S. Toepler (eds.). *Private Funds, Public Purpose*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Quigley, K. F. F. 1997. *For democracy's sake: Foundations and democracy assistance in Central Europe*. Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press.
- Rada vlády pro nestátní neziskové organizace. 2011. *Hodnotící informace o činnosti nadací – příjemců příspěvku z Nadačního investičního fondu v roce 2010*. https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnno/dokumenty/HI_2010.pdf (cit. 30. 9. 2016).
- Ringen, S. 1994. „How People Live in Eastern Europe.“ In S. Ringen, C. Wallace (eds.). *Societies in Transition: East-Central Europe Today*. Prague Papers on Social Responses to Transformation, Volume I. Aldershot: Avebury.
- Ringen, S., C. Wallace (eds.). 1994a. *Societies in Transition: East-Central Europe Today*. Prague Papers on Social Responses to Transformation, Volume I. Aldershot: Avebury.
- Ringen, S., C. Wallace (eds.). 1994b. *Social Reform in the Czech Republic*. Prague Papers on Social Responses to Transformation, Volume II. Praha: Prague Digital Arts.
- Ringen, S., C. Wallace (eds.). 1995. *Social Reform in East-Central Europe: New Trends in Transition*. Prague Papers on Social Responses to Transformation, Volume III. Praha: Trevor Top.
- Ritzer, G. 2003. „Rethinking globalization: Glocalization/globalization and something/nothing.“ *Sociological theory* 21 (3): 193–209.
- Robertson, R. 1995. „Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity.“ In M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson (eds.). *Global Modernities*. London: Sage.
- Robertson, R., K. E. White. 2007. „What is globalization?“ In G. Ritzer (ed.). *The Blackwell companion to globalization*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- Robinson, W. I. 2007. „Theories of Globalization.“ In G. Ritzer (ed.). *The Blackwell companion to globalization*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- Robinson, W. I. 2009a. *Teorie globálního kapitalismu: Transnacionální ekonomická společnost v krizi*. Praha: Filosofia.
- Robinson, W. I. 2009b. „Saskia Sassen and the Sociology of Globalization: A Critical Appraisal.“ *Global and International Studies* 3 (1): 5–29.
- Ronovská, K. 2012. *Nové české nadační právo v evropském srovnání*. Praha: Wolters Kluwer.
- Rupnik, J. 1992. „Higher Education and the Reform Process in Central and Eastern Europe.“ *European Journal of Education* 27 (1–2): 145–151.
- SA. 1989. „Ustavení Sociologického fóra.“ Koordinační výbor Sociologického fóra 7. 12. 1989. *Sociologické aktuality*, 20. 12. 1989, č. 1: 11–12.
- SA. 1990a. „Praha v nové střední Evropě.“ J. Musil (z přednášky přednesené v Amsterdamu v dubnu 1990). *Sociologické aktuality*, 20. 5. 1990, č. 10: 8–9.
- SA. 1990b. „Praha v nové střední Evropě.“ *Sociologické aktuality*, 20. 5. 1990, č. 10: 15.
- SA. 1990c. „Několik údajů a komentářů o díle Arnošta Gellnera.“ J. Musil. *Sociologické aktuality*, 20. 6. 1990, č. 12: 11–12.
- SA. 1990d. „Praha v nové střední Evropě.“ M. Illner. *Sociologické aktuality*, 20. 6. 1990, č. 12: 19.

- SA. 1990e. „XII. světový kongres sociologie – velký úspěch?“ J. Musil. *Sociologické aktuality*, 5. 9. 1990, č. 13: 3.
- SA. 1990f. „85. sjezd Americké sociologické asociace.“ J. Musil. *Sociologické aktuality*, 20. 9. 1990, č. 14: 17–18.
- SA. 1990g. „Přelom a výzva – VIII. Polský sociologický sjezd.“ J. Musil. *Sociologické aktuality*, 5. 11. 1990, č. 17: 3.
- SA. 1990h. „Zpráva o stavu sociologické obce.“ M. Petrušek. *Sociologické aktuality*, 20. 12. 1990, č. 19–20: 12–15.
- SA. 1990i. „Povídáme si...“ Rozhovor s hlavními iniciátory Sociologického fóra. *Sociologické aktuality*, 20. 12. 1990, č. 19–20: 25–27.
- SA. 1991a. „Sociologické aktuality v roce 1990 a v roce 1991.“ Redakce SA. *Sociologické aktuality*, 20. 1. 1991, č. 1: 2.
- SA. 1991b. „Skica o rakouské sociologické teorii.“ J. Musil. *Sociologické aktuality*, 20. 1. 1991, č. 1: 16–17.
- SA. 1991c. „Charles Tilly v Praze a v Sociologickém ústavu ČSAV.“ J. Musil. *Sociologické aktuality*, 20. 2. 1991, č. 2: 20.
- SA. 1991d. „Ústav sociálně politických věd Univerzity Karlovy.“ J. Alan. *Sociologické aktuality*, 20. 2. 1991, č. 2: s. 21.
- SA. 1991e. „K vývoji na katedře filosofie FF UK.“ J. Havlová, A. Kabátek a J. Buriánek. *Sociologické aktuality*, 20. 2. 1991, č. 2: 22–23.
- SA. 1991f. „První evropská sociologická konference.“ M. Illner. *Sociologické aktuality*, 20. 9. 1991, č. 7: 19–20.
- SA. 1992a. „Valné shromáždění Masarykovy české sociologické společnosti při ČSAV – Program.“ *Sociologické aktuality*, 9. 3. 1992, zvláštní číslo: 2–4.
- SA. 1992b. „Naše sociologie v posledních dvou letech.“ Redakce SA. *Sociologické aktuality*, 9. 3. 1992, zvláštní číslo: 8.
- SA. 1992c. „Informace o českých sociologických pracovištích.“ *Sociologické aktuality*, 9. 3. 1992, zvláštní číslo: 19–23.
- SA. 1992d. „Co je to ‚SAMISEBE‘?“ J. Kapr. *Sociologické aktuality*, 20. 12. 1992, č. 10: 23.
- SA. 1993a. „Z manifestu rektorů českých vysokých škol.“ Brno 11. února 1993. *Sociologické aktuality*, 20. 2. 1993, č. 2: 5.
- SA. 1993b. „Sociologie k postmodernitě.“ J. Gogola ml. (Z třetího setkání s italskými sociology). *Sociologické aktuality*, 20. 3. 1993, č. 3: 5–6.
- SA. 1993c. „Democracy on Trial: East and West After the Cold War, Čelákovice 30.–31. 5. 1993.“ A. Miltová. *Sociologické aktuality*, 20. 6. 1993, č. 6: 23.
- SA. 1993d. „Integrační a dezintegrační procesy v současné Evropě.“ J. Musil (z projevu na plenárním zasedání Sjezdu českých sociologů). *Sociologické aktuality*, 20. 12. 1993, č. 10: 3–5.
- SA. 1994a. „Dne 25. května udělila...“ (zpráva bez názvu a bez autora). *Sociologické aktuality*, květen 1994, č. 5: 2.
- SA. 1994b. „společnost otevřená“, M. Petrušek (slovníkové heslo). *Sociologické aktuality*, květen 1994, č. 5: 2.
- Sassen, S. 2007. *A Sociology of Globalization*. London: W. W. Norton&Company.
- Savage, M., G. Bagnall, B. Longhurst. 2005. *Globalization and Belonging*. London: Sage.
- Schervish, P. G. 2006. „The Moral Biography of Wealth: Philosophical Reflections on the Foundation of Philanthropy.“ *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 35 (3): 477–492.
- Schervish, P. G., J. J. Havens. 1997. „Social Participation and Charitable Giving: A Multivariate Analysis.“ *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 8 (3): 235–260.
- Schervish, P. G., J. J. Havens. 2001. „The mind of the millionaire: Findings from a National Survey on Wealth with Responsibility.“ *New Directions for Philanthropic Fundraising* 32: 75–108.
- Schmieding, H. 1992. „No need for a monetary halfway house: Lessons from the European Payments Union for post-Soviet currency arrangements.“ *Kieler Diskussionsbeiträge* No. 189 (Kiel Institute for the World Economy).
- Schrift, A. D. 1997. „Introduction: Why Gift?“ In A. D. Schrift (ed.). *The Logic of the Gift: Toward an Ethic of Generosity*. New York, London: Routledge.
- Silber, I. F. 1998. „Modern philanthropy: reassessing the viability of a Maussian perspective.“ In W. James, N. J. Allen (eds.). *Marcel Mauss: A centenary tribute*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Silber, I. F. 2009. „Bourdieu’s Gift to Gift Theory: An Unacknowledged Trajectory.“ *Sociological Theory* 27 (2): 173–190.
- Skalník, P. 2002. „Politika sociální antropologie na české akademické scéně po roce 1989: zpráva pozorujícího účastníka.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 38 (1): 101–116.
- Skalník, P. 2012. „Jiří Musil (1928–2012) nám bude výrazně chybět.“ *Lidé města* 14 (3). [http://lidemesta.cz/archiv/cisla/14-2012-3/jiri-musil-\(1928-2012\)-nam-bude-vyrazne-chybet.html](http://lidemesta.cz/archiv/cisla/14-2012-3/jiri-musil-(1928-2012)-nam-bude-vyrazne-chybet.html) (cit. 5. 5. 2015).
- Skovajsa, M. 2012. „Za Jiřím Musilem.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (5): 989–989.

- Skovajsa, M. 2014. „Rockefeller Foundation’s Role in Promoting Social Sciences in Interwar Czechoslovakia.“ *XVIII ISA World Congress of Sociology (July 13–19, 2014)*. Isaconf.
- Slantcheva, S., D. Levy. 2007. *Private Higher Education in Post-Communist Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Slater, R. 1996. *Soros: the life, times and trading secrets of the world’s greatest investor*. Chicago: Irwin.
- Slezkine, P. 2014. „From Helsinki to Human Rights Watch: How an American Cold War Monitoring Group Became an International Human Rights Institution.“ *Humanity* 5 (3): 345–370. Staženo z: <http://humanityjournal.org/issue-5-3/from-helsinki-to-human-rights-watch-how-an-american-cold-war-monitoring-group-became-an-international-human-rights-institution/> (cit. 27. 4. 2017).
- Soros Boosts. 2005. „Soros Boosts Endowment of Hungarian Institution by £115m.“ *The Times Higher Education*, 8. 7. 2005. Staženo z: <http://www.timeshighereducation.co.uk/news/soros-boosts-endowment-of-hungarian-institution-by-115m/197134.article> (cit. 23. 2. 2014).
- Soros, G. 1991. *Směnka na demokracii*. Praha: Prostor.
- Soros, G. 1996. „Chairs Statement: Open Society Reconsidered.“ In Open Society Institute, *Building Open Societies. Soros foundations 1995 Report*. New York: OSI.
- Soros, G. 1998. *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered*. New York: Public Affairs.
- Soros, G. 2002. *On Globalization*. New York: Public Affairs.
- Soros, G., B. Wien, K. Koenen. 1997. *Soros o Sorosovi: Zůstat na vrcholu křivky. Bratislava a Brno: Kalligram a Doplněk*.
- Soros, T. 2014. *Maškaráda kolem smrti*. Praha: Kava – Pech.
- Stake, R. E. 1995. *The art of case study research*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Stefan Batory Foundation (SBF). 1998. *10 Years of the Foundation*. Varšava: Stefan Batory Foundation.
- Stepan, A. 2009. „The Early Years of Central European University as a Network: A Memoir.“ *Social Research* 76 (2): 687–710.
- Stone, D. 2007. „Market Principles, Philanthropic Ideals, and Public Service Values in International Policy Programs.“ *Political Science and Politics* 40 (3): 545–551.
- Stone, D. 2010. „Private philanthropy or policy transfer? The transnational norms of the Open Society Institute.“ *Policy & Politics* 38 (2): 269–287.
- Strachwitz, R. G. 2010. „Foundations, Definition and History.“ In H. K. Anheier, S. Toepler (eds.). *International Encyclopedia of Civil Society*. New York: Springer.
- Struhárik, F. 2016. „Bratislava mohla mať prestížnu univerzitu. Politici a nacionalisti tento plán zničili.“ *Denník N*, 25. 9. 2016, <https://dennikn.sk/548537/bratislava-mohla-mat-prestiznu-univerzitu-politici-a-nacionalisti-tento-plan-znicili/> (cit. 7. 12. 2016).
- Stubbs, P. 2013. „Flex Actors and Philanthropy in (Post)Conflict Arenas: Soros’ Open Society Foundations in the Post-Yugoslav Space.“ *Croatian Political Science Review* 50 (5): 114–138.
- Suša, O. 2010. *Globalizace v sociálních souvislostech současnosti*. Praha: Filosofie.
- Svítek, J. 1991. „Inter-univerzitní středisko v Dubrovniku na křižovatce.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 27 (4): 533–535.
- Szaló, C. 2009. „Transnacionalismus a kritika metodologického nacionalismu.“ *Sociální studia* 1/2009: 49–68.
- Sztompka, P. 2015. „Introduction.“ In P. Sztompka (ed.). *Agency and Structure (RLE Social Theory): Reorienting Social Theory*. London: Routledge.
- Šplíchalová, K. (nedat.). „Čeští mecenáři – nový živočišný druh?“ *CSR Fórum*. <http://www.donorsforum.cz/nadace-a-fondy/mecenasstvi.html> (cit. 5. 12. 2016).
- Teubner, G. 1998. „Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergencies.“ *The Modern Law Review* 61 (1): 11–32.
- Thomas, D. C. 2007. *Helsinský efekt: Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia a Československé dokumentační středisko.
- Thomas, G. M. 2007. „Globalization: The Major Players.“ In G. Ritzer (ed.). *The Blackwell companion to globalization*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- Thompson, A., R. Fevre. 2003. „The national question: sociological reflections on nation and nationalism.“ *Nations and Nationalism* 7 (3): 297–315.
- Timberlake, M., X. Ma. 2007. „Cities and Globalization.“ In G. Ritzer (ed.). *The Blackwell companion to globalization*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- Toepler, S. 1999. „Operating in a Grantmaking World: Reassessing the Role of Operating Foundations.“ In H. K. Anheier, S. Toepler (eds.). *Private funds, Public Purpose: Philanthropic Foundations in International Perspective*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

- Uherek, Z. 2015. „Making anthropology matter. Osobnosti evropské antropologie ve vile Lanna.“ *Akademický bulletin AV ČR* 11/2015: 14–15. <http://data.abicko.avcr.cz/2015/11/08/>.
- UK. 1990. *Seznam přednášek Fakulty sociálních věd ve studijním roce 1990–1991*. Praha: Univerzita Karlova.
- UK. 1991. *Fakulta sociálních věd v akademickém roce 1991/1992*. Praha: Univerzita Karlova.
- UK. 1992. *Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy 1992/1993*. Praha: Univerzita Karlova.
- University of Oxford (nedat.) *Donor Recognition*. <https://www.campaign.ox.ac.uk/file/Donor-Recognition.pdf> (cit. 1. 6. 2016).
- Urbášek, P. 2008. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Vaněk, M., P. Mücke. 2011. *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Vertovec, S. 2009. *Transnationalism*. London, New York: Routledge.
- Vertovec, S., R. Cohen. 2002. „Introduction: Conceiving Cosmopolitanism.“ In S. Vertovec, R. Cohen (eds.) *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context and Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Vlachová, K. (ed). 2015. *Národní identity a identifikace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Vogel, A. 2006. „Who’s making global civil society: philanthropy and US empire in world society.“ *British Journal of Sociology* 57 (4): 635–655.
- Voříšek M. 2012. *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak sociology in a comparative perspective*. Praha: Kalich.
- Wallace C. 1993. „Přechod k čemu?“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 2: 270–272.
- Wallace, C. 1994. *A Western Feminist Goes East*. Praha: Central European University Paper.
- Wallace, C. 2008. „O Jiřím Musilovi a Středoevropské univerzitě.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (1): 184–186.
- Wirth, L. 1936. „Types of Nationalism.“ *American Journal of Sociology* 41 (6): 723–737.
- Wodak, R., R. de Cillia, M. Reisigl, K. Liebhart. 2009. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Yin, R. K. 2009. *Case study research: design and methods*. 4th ed. Los Angeles: Sage.

Summary

The study addresses the question of transnational philanthropy in the early 1990s in Central Europe. This is the period after the break-up of the Soviet bloc, a period of opening of the region towards the „world“, i.e. above all the Western countries. The focus of the study is on transnational philanthropy and its domestication. The study investigates the specific case of the Prague Central European University (CEU) Foundation (1991–1996) in the wider context of the philanthropy of American philanthropist and financier of a Hungarian origin, George Soros. Specific research questions ask what structural conditions made this project possible and enabled its existence. The case is specific because the Prague CEU Foundation ended its existence after only 5 years of existence and can be therefore taken to illustrate a case of unsuccessful domestication of transnational philanthropy. There is included an embedded case study of the Department of Sociology of the Prague CEU and its affiliated Center for the Study of Nationalism which aims to describe in more depth interactions between the university and local academic field.

CEU in the early 1990s was a transnational institution with two parallel colleges in Prague and Budapest, institutionally anchored in private foundations in Prague, Budapest and New York, US. Methodologically, the book represents a case study of the Prague CEU Foundation (college) in the context of the Budapest CEU Foundation (college) and two other regional philanthropic programs at that time affiliated with the CEU – Research Support Scheme (RSS) aimed at social sciences in the region and Higher Education Support Program (HESP) aimed at transforming higher education institutions. The book is based on two major sources of data – interviews and written communication with participants in the Prague CEU case (together 43 informants) and analysis of documents from public and private archives in Prague, Budapest and Warsaw. The first round of data collection took place in 2011–2012 and was supported by the Hlávka Foundation, while the second round in 2013–2016 was supported by the Czech Science Foundation (GA ČR).

Identification theory of philanthropy and charitable giving argues that philanthropy is the result of identification of the donor with the needs of a

specific community, rather than giving up of one's ego. If we extend this assumption to transnational philanthropy, we can define it as philanthropy identified with transnational communities (Chapter 1). The first part of the book is focused on the Prague CEU Foundation in the context of Soros' philanthropy in Central Europe. Investigation of the beginnings of Soros' philanthropy in the region in the 1980s leads to the conclusion that Soros' philanthropy was closely related to transnational communities of human rights activists and intellectuals in Central Europe, US and UK. These networks then defined the meaning of Soros' charitable giving, including the Central European University. Soros became "Soros" by being a member of these transnational communities. He has been the product of these networks and their cosmopolitan ethos at least as much as they have been shaped by him (Chapter 2).

The building of the Prague CEU was problematic from the start because the exceptionally closed and rigid nature of the communist regime in Czechoslovakia until 1989 prevented both the development of cross-border communication with the West and any form of private philanthropy. Soros was invited in 1990 by local intellectuals and former dissidents to build the CEU in Prague. However, their local position was weak both in politics and in the academic field. At the same time, their pre-1989 relationships with Soros and the transnational community were weak and less numerous compared to the Budapest CEU. This weak connection between local champions of the CEU and the local academic field on the one hand and local champions and the transnational community on the other meant it was difficult to fight for the Prague CEU once the new political elites elected in 1992 refused to cooperate in the philanthropic project. Also, the Czech society as well as academic circles had no previous experience with Soros' philanthropy in the 1980s (compared to Hungary and Poland), because it was less extensive and unconnected to the benefactor's name; Soros' philanthropic activities thus could not draw on pre-established symbolic capital (Chapter 3).

Chapters 4 and 5 describe the transnational ethos of the early CEU and its macro-regional structures. The early CEU embodied Central and East European regionalism as a value, together with cultural cosmopolitanism, liberalism and academic excellence. In this early period, its transnational character was physically ensured by parallel location at two geographically separate colleges in Prague and Budapest, with a third geographical anchor in New York, US. The CEU's operations took place in English. The early CEU presented itself as a new macro-regional center in human and social sciences and a bridge to Western science and education. This was supported by the existence of two distinct grant programs aimed at higher education insti-

tutions (Higher Education Support Program located in Budapest) and researchers in social sciences and humanities (Research Support Scheme located in Prague).

CEU's macro-regionalism resonated with some of the Western perspectives on east European transformation at the beginning of 1990s where regionalism was conceived in part as a protection against nationalism, which was perceived as a threat. A close look at the management structures of the early CEU and at the implementation of its regional programs shows that regionalism was not a rhetorical phrase. However, it was neither based on agreements with, or reporting to, national governments or parliaments and other representative national institutions. It was based on the inclusion of individuals of different nationalities, often representing the „bridge“ between East and West in the early CEU's management structures, or explicitly attempting to cover evenly all „regional“ nationalities in the various bodies and among grantees („geographical balancing“).

Early CEU made an effort to be „truly international“, but at the same time it wanted and needed to be well anchored „locally“, i.e. in the cities of Prague and Budapest and the respective academic fields. Comparison of the membership of boards of the Prague and Budapest CEU foundations and of the heads of departments at both colleges (as of 1992) shows that the extent of local ownership of the CEU differed widely. The Budapest CEU Foundation could rely on local academic champions with stronger standing in the local academic field and the heads of its study programs were predominantly Hungarians, whereas in Prague it was the opposite case. The early CEU was equally international in Prague and Budapest concerning its student body, but it was more locally owned in Budapest, which can be linked to its sustained existence for more than 25 years there as compared to only 5 years in Prague.

Chapters 6–9 focus on the Department of Sociology of the early CEU (study program „Society and Politics“) and its' affiliated Center for the Study of Nationalism and their interactions with the local academic field. Sociology department was one of those with mostly foreign faculty headed by a foreign academic and during its' short existence did not succeed in building strong working relations with Prague sociologists and their academic and higher education institutions. The study proposes this had to do with structural factors. First of all, Czech sociology was severely affected by the isolation from Western developments in the field and by party interference during the communist regime. This had several effects. There were almost no sociologists with Western experience, Western reputation and fluent English in 1990 when the Prague CEU College was starting who could be recruited as a link between the institution and local academic field. Also, there were almost no

sociologists among dissidents and in the sphere of independent culture prior to 1989, i.e. in the milieu which was partly connected to the transnational communities related to Soros philanthropy. This meant there were almost no previous ties and limited insider understanding of the local academic field the philanthropic project could use to establish itself in Czech sociology. Secondly, the re-building of sociology after 1989 started also from local financial, human and cultural resources. Transformation of higher education included the growth of schools and departments of social sciences and humanities as well as setting up of new regional universities. This meant that some able and academically entrepreneurial sociologists built their schools and departments at local universities and this human capital was therefore unavailable for the early CEU project in Prague.

The Prague CEU College was constructed as an international school oriented towards American and British social sciences, with corresponding specific style of teaching, foreign accreditation and mostly foreign faculty. It aimed to provide bridges to the West, but in the fields where it lacked local ownership, the early CEU was rather perceived as an isolated island. When political situation changed and the Czech government withdrew its support for the CEU, it lacked both wider local support in the academia and strong personal champions in the circles around the benefactor who could persuade him to sustain the philanthropic project in Prague.

Příloha 1 Tabulky

Tabulka 8 Výdaje na Středoevropskou univerzitu a HESP/RSS

Rok	1994	1995	1996
Výdaje na SEU (USD)	39 877 000	36 628 960	18 805 998
Výdaje na HESP a RSS (USD)	8 691 000	12 043 090	14 614 419
Podíl výdajů na HESP/RSS vůči SEU (%)	21,8	32,9	77,8
Celkové výdaje sítě nadací OSF (USD)	300 000 000	350 000 000	362 000 000

Výroční zprávy OSI (1995, 1996, 1997). Důvodem poklesu výdajů v roce 1996 pravděpodobně byly nepravděpodobně vysoké výdaje na nákup a rekonstrukce budov v Budapešti, ke kterým docházelo přibližně v letech 1993–1994.

Tabulka 9 Studenti Pražské koleje SEU podle země (1991–1993)

Země	Studijní obory					
	Sociologie		Ekonomie		Evropská studia	
	1991/92	1992/93	1991/92	1992/93	1991/92	1992/93
ČSFR	6	6	5	7	nevyučoval se	2
Polsko	4	4	4	0		5
Maďarsko	1	2	4	1		1
Bulharsko	6	5	3	3		6
Rumunsko	7	2	6	8		3
Rusko	6	6	6	8		4
Ukrajina	2	4	0	3		4
„Západ“	0	0	0	0		3*
Ostatní	6	10	3	4		10
Celkem	38	39	31	34	—	38

Zdroj: „Informace pro předsednictvo RVŠ: Středoevropská univerzita“, materiál předložený a projednaný 15. 10. 1992, Archiv RVŠ. *Velká Británie, Francie.

Tabulka 10 Přehled předmětů oboru „Společnost a politika“ na SEU v Praze (1991–1995)

Předměty/moduly/bloky	Ak. rok (číslo trimestru)				Garant předmětu/modulu, vyučující a titoři (alespoň v jednom ak. roce alespoň jedna přednáška/seminář)
	91/92	92/93	93/94	94/95	
Povinné předměty					
M1: Problems of postcommunist societies	1				garant K. Kumar, dále např. W. Wallace, J. Musil, E. Gellner, J. Keane, M. Potůček
M2: Research methodologies and computing	1				garant C. Wallace, dále např. C. Marsh
M3: Social structure, social stratification and social mobility	2				garant G. Kolankiewicz, dále např. G. Marshall, E. Wnuk-Lipinski, P. Matějů
M4: Market, state and society: new divisions and new problems in the new Europe	2				garant C. Wallace, vyučující např. D. Dahlerup, J. Szalai
M5: Nationalism, race and ethnicity	3				garant E. Gellner, dále např. R. Kinnear, J. Hall
M6: Social and political theory	3				garant S. Lukes
B1: Change in post-communist societies after 1989		1			K. Kumar, A. Bozoki, Z. Bauman, E. Gellner,
B2: The limits of state intervention and the problems of the market		1			S. Ringen, J. Musil, J. De Deken
B3: Turning the state into the market: privatisation		1			J. Earle, J. Mládek
B4: Market, state and justice		1			D. Donnison, S. Lukes
Research methods		1			C. Wallace, V. Radusis, M. Shaw
Introduction to research			1	1	C. Wallace
Statistics			1	1	V. Radusis, M. Shaw
Computing			1	1	V. Radusis
Social and political theory/Social theory			1	1	S. Kapralski
Societies in transition			1		P. Lentini
Nationalism				1	E. Gellner
Research in Central and Eastern Europe			1		S. Kapralski, P. Lentini
Social divisions				1	C. Wallace

Volitelné předměty	91/92	92/93	93/94	94/95	
M1: Changing social stratification and power		2			garant G. Kolankiewicz
M2: Ethnicity, nationalism and polity		2			garant E. Gellner
M3: International relations		2			garant A. Pravda
Surveys of changing economic relations		2–3			R. Rose
Life histories in Central and Eastern Europe		2–3			J. Szalai, D. Bertaux
Advanced computing and statistics		2–3			V. Radusis
Cross-national comparisons of states		2–3			S. Ringen
Researching Central and Eastern Europe		2–3			G. Schopflin
Quantitative methods			2	2	V. Radusis
Qualitative methods			2	2	C. Wallace
Contemporary sociological theory			2	2	S. Kapralski
Nationalism and ethnic conflict/ Nationalism in the contemporary international political arena			2	2	E. Gellner, M. Griffin, T. Nairn, M. Hroch, P. Pithart, T. McGrath
Gender, Sexuality and sexual politics/ Contemporary gender studies: issues and problems			2	2	P. Lentini, N. Leys Stepan, C. Wallace, J. Šťastná
Social violence and human rights			2		K. Fine
Social policy in Eastern and Western Europe				2	M. Potůček
Theories of democracy				2	J. Šťastná
Political Anthropology				2	S. Kapralski
Democratic transition in European context				2	T. McGrath

Zdroj: M.A. Programme in Society and politics Course Handbook 1994–1995; MA Degree „Society and politics“ Course Handbook 1993/4; Course Handbook 1992–1993 (Archiv GSSR) ad.

Tabulka 11 Domácí sociologové podle počtu indikátorů zahraničních zkušeností a kompetencí před rokem 1989 a v období 1990–1995

Počet indikátorů do 1989	0	1	2	3	4	5	6	celkem
Rok narození								
1900–1919	4	1	1	—	—	—	—	6
1920–1929	8	2	2	Filipcová, Musil	—	—	—	14
1930–1939	5	6	5	—	—	Pavlík	—	17
1940–1949	9	2	5	Rychtaříková	—	—	—	17
1950–1959	1	4	1	—	—	—	—	6
Počet indikátorů 1990–1995	0	1	2	3	4	5	6	
Rok narození								
1900–1919	5	1	—	—	—	—	—	6
1920–1929	11	1	1	Musil	—	—	—	14
1930–1939	7	5	4	Petrusek	—	—	—	17
1940–1949	6	1	7	Potůček, Večerník, Kabele	—	—	—	17
1950–1959	0	4	—	Rabušic	—	Matějů	—	6

Zdroj: vytvořeno autorkou na základě sekundární analýzy Slovníku českých sociologů (Nešpor a kol. 2013) a Kdo je kdo v české sociologii (Nešpor, Kopecká 2011).

Tabulka 12 Výdaje vybraných Sorosových nadací za rok 1994

	Celkem USD	Vzdělání USD	% z celku	místo
Soros Foundation – Hungary (Maďarsko, 1984)	15 974 000	1 594 000	10 %	5.
Stefan Batory Foundation (Polsko, 1988)	5 022 000	1 501 000	30 %	1.
Open Society Fund – Sofia (Bulharsko, 1990)	6 468 000	2 120 000	33 %	1.
Open Society Fund – Prague (Česká republika, 1992)	1 323 000	517 000	39 %	1.
Open Society Fund – Bratislava (Slovensko, 1992)	2 362 000	687 000	29 %	1.

Zdroj: OSI 1995.

Tabulka 13 Výdaje vybraných Sorosových nadací za rok 1995²⁷⁶

	Celkem USD	Vzdělání USD	% z celku	místo
Soros Foundation – Hungary (Maďarsko, 1984)	18 363 960	4 498 760	24 %	1.
Stefan Batory Foundation (Polsko, 1988)	6 276 590	777 690	12 %	3.
Open Society Fund – Sofia (Bulharsko, 1990)	9 344 340	1 158 070	12 %	1.
Open Society Fund – Prague (Česká republika, 1992)	1 882 270	122 790	6 %	6.
Open Society Fund – Bratislava (Slovensko, 1992)	3 233 320	383 170	11 %	3.

Zdroj: OSI 1996.

Tabulka 14 Výdaje vybraných Sorosových nadací za rok 1996

	Celkem USD	Vzdělání USD	% z celku	místo
Soros Foundation – Hungary (Maďarsko, 1984)	15 768 557	4 430 509	28 %	1.
Stefan Batory Foundation (Polsko, 1988)	7 568 241	934 143	12 %	3.
Open Society Fund – Sofia (Bulharsko, 1990)	9 325 899	584 446	6 %	5.
Open Society Fund – Prague (Česká republika, 1992)	2 306 487	153 486	6 %	6.
Open Society Fund – Bratislava (Slovensko, 1992)	3 863 174	437 193	11 %	4.

Zdroj: OSI 1997.

276 Struktura výkazu se mezi lety mírně změnila. Zůstal počet 8 kategorií (plus devátá kategorie „Další programy“, kterou do pořadí nepočítám), přičemž 5 z nich mělo v zásadě identické názvy (vzdělávání; děti a mládež; občanská společnost; medicína/věda a zdraví; umění a kultura). Původní kategorie lidská práva a humanitární pomoc od roku 1995 nebyla, kategorie Ekonomická reforma nebyla od roku 1996. Nově se od roku 1995 objevily kategorie: konference a cestování; média a komunikace; publikování. Pravděpodobně to bylo spojeno s nástupem nových aktivit, ale mohlo jít také o přesun některých aktivit v rámci vykazování. Výroční zpráva uvádí u národních nadací i platby skrze instituty, aby byly vidět finance vynaložené na každou zemi; tato praxe se od počátku nezměnila (OSI 1995: 10–11; OSI 1997: 11).

Příloha 2

Doplňující informace k metodologii výzkumu

Tři hlavní metodologické výzvy

Středoevropská univerzita byla ve sledovaném období komplexní, dynamický a přeshraniční fenomén. To představovalo metodologické výzvy, které popíšu níže.

Komplexnost spočívala v zásadě ve třech okolnostech: (a) SEU byla součástí širších kruhů Sorosovy filantropie, do nichž kromě univerzity patřily regionální programy podpory vědy a vysokého školství, nakladatelství, knihovna a svým způsobem i celá síť nadací v zemích střední a východní Evropy; (b) SEU zahrnovala řadu sociálně vědních a humanitních oborů a skrze ně se dotýkala různých akademických polí v různých zemích; (c) SEU sídlila postupně ve třech zemích střední Evropy – Maďarsku, Polsku a Československu/ČR – a zároveň se vázala k regulatornímu prostředí USA.

Mým cílem bylo komplexnost zachytit, ale zároveň jsem ji musela nějakým způsobem redukovat. Činila jsem tak ve vztahu k výše nastíněným okolnostem takto: (a) Z hlediska kruhů filantropie jsem se zaměřila na SEU samotnou a na dva s ní svázané „pilíře“ zavedené v téže době – grantové schéma podpory sociálně vědního výzkumu (RSS) a program podpory vysokých škol (HESP), přičemž ostatní prvky jsem nezkoumala, byť jsou v knize okrajově obsaženy. (b) Z hlediska oborů jsem se zaměřila pouze na Katedru sociologie na Pražské koleji SEU, tj. na obor „Sociologie a politika“, který byl pedagogickým programem katedry, a na Centrum pro studium nacionalismu, které bylo jejím hlavním výzkumným programem. U obou jsem sledovala jejich průniky s domácí sociologickou obcí. Sledovala jsem vazby a interakce, k nimž mě dovedly dokumenty nebo rozhovory s pamětníky, a ty se týkaly pražské sociologie. Tím došlo k dalšímu – induktivně navozenému – zúžení na pražskou sociologii. (c) Z hlediska sídla ve třech zemích jsem se soustředila na Českou republiku, a to na úkor dění na Slovensku, v Maďarsku i Polsku, které zůstává spíše kontextem než hlavním předmětem zkoumání.

Přeshraniční povaha případu obnášela zejména (a) nadnárodní vedení SEU; (b) mnohonárodnostní složení kateder a studentstva; (c) transnacio-

nální finanční toky, tj. soukromé zdroje mecenáše putující jako dary či filantropické investice z USA do Evropy; (d) kosmopolitní étos a témata. Mým cílem bylo popsat transnacionální dění na úrovni nadnárodního vedení SEU. Dále jsem se věnovala mnohonárodnostnímu vedení kateder, ale jen okrajově skladbě studentstva (k tomu více: Pospíšilová 2013; CEU 1999). Konečně jsem se zaměřovala na nadnárodní, kosmopolitní étos, témata a diskurzy, a to jednak spojené se SEU jako celkem, a potom zejména s výukou a výzkumem na Katedře sociologie na Pražské koleji SEU. Naopak přeshraniční finanční toky jsem ponechala mimo záběr knihy, pouze vycházím z výročních zpráv a jiných veřejných dokumentů, abych osvětlila rozsah Sorosovy filantropie.

Dynamičnost případu znamenala, že vše výše uvedené se ve sledovaném období měnilo v čase (struktura vedení, pravidla, personální složení vedení SEU jako celku i kateder, umístění kolejí a kateder atd.). Těmto výzvám jsem čelila jednak vymezením časového rámce studie na první polovinu 90. let (s přesahy do 80. let u popisu transnacionálních sítí, které tvořily podhoubí SEU). V řadě případů jsem se potom snažila zachytit celý vývoj v takto vymezeném období (např. u proměny struktury vedení SEU, u procesu akreditace, u budování Katedry sociologie Pražské koleje apod.). Kde to nešlo, držela jsem se v případě Pražské koleje tří časových bodů: samotného počátku (rok 1990/91), pomyslného vrcholu budování, než byla ukončena podpora české vlády (konec roku 1992) a doby bezprostředně po zlomu (rok 1993).

Zdroje dobových dokumentů

Zdroje archivních dokumentů

Při práci na knize jsem využila jak veřejné či veřejnosti otevřené archivy, tak archivy soukromé či neveřejné. Hlavním zdrojem systematicky zpracovaných a z velké části přístupných dokumentů o Pražské koleji pro mě byly Open Society Archives při SEU v Budapešti (HU OSA). Byla zde však dvě omezení. Zaprvé, obor/katedra sociologie přešel z Prahy do Varšavy, takže v Budapešti o něm mají jen relativně málo záznamů. Až Archiv GSSR ve Varšavě mi umožnil si udělat přesnější představu o sociologii na Pražské koleji. Zadruhé, v archivu současné Středoevropské univerzity v Budapešti jsou o Pražské koleji dostupné hlavně anglicky psané dokumenty, takže dění probíhající v češtině je zachyceno spíše okrajově. V českých veřejných archivech přitom není dokumentů o SEU mnoho. Složka Pražské nadace SEU v místě, kde byla registrována, již byla skartována. V Národním archivu ČR složka SEU zalo-

žena není, ale na vyžádání mi byly připraveny dostupné dokumenty. Mezi domácí instituce, které mi daly možnost nahlédnout do dokumentů, patřila Česká konference rektorů a Rada vysokých škol ČR. Dále jsem studovala Archiv Univerzity Karlovy (složky Vědecké rady FSV UK ze sledovaného období) atd. Detailnější stopy po Pražské koleji zůstaly zachovány hlavně v osobních archivech lidí, kteří se na budování SEU v Praze podíleli.

Některé archivy nejsou určené k badatelské práci a nejsou katalogizované vůbec nebo ne funkčně, proto v těchto případech u jednotlivých dokumentů odkazují na archiv jako celek, jinak odkazují na příslušné složky (viz Seznam dokumentů). Níže uvádím seznam využitých archivů.

- AGSSR (Archiv Graduate School of Social Research při Ústavu filosofie a sociologie Polské akademie věd, Varšava, Polsko)
- SOA – I (archiv účastníků budování Pražské koleje SEU)
- SOA – II (archiv účastníků budování Pražské koleje SEU)
- HU OSA (Open Society Archives při Central European University, Budapešť, Maďarsko)
- NA ČR (Národní archiv ČR)
- ARVŠ (Archiv Rady vysokých škol v Praze)
- AUK (Archiv Univerzity Karlovy v Praze)

Databáze článků z novin:

K dobovým dokumentům patří i články z médií ze zlomového roku 1993. Z tohoto roku nejsou dostupné elektronické úplné výtisky novin pro vyhledávání v digitalizované podobě (respektive nebyly v roce 2014, kdy jsem na této části výzkumu pracovala). Vycházela jsem proto zaprvé z digitalizované databáze novinových výstřížků Útvaru novinářské informace a dokumentace ÚNID, kde jsem vyhledávala podle klíčových slov „Soros“ a „Středoevropská univerzita“. Tato databáze má však své meze a není úplná, protože je založená na původně ručním pořizování výstřížků. Dále jsem vycházela z průzkumu formou pročitání výtisků novin v denících vybraných tak, aby reprezentovaly široké názorové spektrum (*Telegraf, Mladá fronta Dnes, Hospodářské noviny a Rudé právo*) za rok 1993; dalších několik článků přibylo z archivů účastníků budování Pražské koleje SEU. Celkem jsem pracovala s databází 46 článků se zmínkou o SEU nebo Sorosovi (*Telegraf 9x, Mladá fronta 10x, Lidové noviny 9x, Hospodářské noviny 9x, Rudé právo 5x*, a po 1 článku z *Lidové demokracie, Práce, Svobodného slova a Českého deníku*). Vzhledem k metodě vyhledávání jistě nejde o úplný soubor, ale je dostatečně obsažný i variabilní, aby dal představu o tom, jak vypadal novinový diskurz týkající se Středoevropské

univerzity v České republice v roce 1993. Články byly i dodatečným zdrojem informací o dění kolem univerzity v tomto roce.

Informační bulletin CEU Gazette

Jako jeden ze zdrojů dat o dobovém dění na SEU jsem použila dostupná vydání informačního bulletinu Středoevropské univerzity CEU Gazette z let 1991–1997 (*CEU Gazette: The Chronicle of The Central European University*) uložená v Knihovně Středoevropské univerzity v Budapešti. Časopis vycházel v té době asi třikrát ročně a informoval o aktuálním dění na univerzitě a o lidech, kteří na ní pracovali. Níže jsou čísla, která jsem měla k dispozici z let 1991–1995:

1991 (ročník 1): č. 1 (duben 1991); č. 2 (červen 1991); č. 3 (listopad 1991)
1992 (ročník 2): č. 1 (březen 1992); č. 2 (červen 1992); č. 3 (podzim 1992)
1993 (ročník 3): č. 1 (zima 1993)
1994 (ročník 4): č. 1 (zima 1993/1994)
1995 (ročník 5): č. 1 (zima 1994/1995); č. 2 (jaro/léto 1995); č. 3 (speciální vydání)

Sociologické aktuality

Sociologické aktuality (SA) vycházely při Sociologickém ústavu v Praze od konce roku 1989 do roku 1994. Využila jsem je jako zdroj dat o dobovém dění v české sociologické obci a vydání z let 1991–1994 i pro sondu, kde jsem hledala zmínky o SEU/Sorosovi ve vydáních SA.

Metodologické výzvy spojené s dokumenty

Při práci na knize jsem řešila zejména problém úplnosti a věrohodnosti dokumentů, což se promítá do síly závěrů, které mohu na základě studia dokumentů dělat. Neúplnost dokumentů můžeme vidět ve dvou rovinách. Jednak dokumenty vždy neobsahovaly všechny informace, které byly zapotřebí k jejich zařazení do kontextu, například nebylo jasné, kdy vznikly nebo kdo je autorem, jindy nebylo zřejmé, zda šlo o finální verzi dokumentu. Tyto chybějící informace lze někdy vyvodit z dokumentů samotných nepřímo nebo je lze dovodit ze srovnání s jinými dokumenty. Zadruhé, dostupné dokumenty nepokrývají celé studované období, například nemám všechny zápisy z jed-

nání Výboru katedry sociologie Pražské koleje SEU, ale jen jednu polovinu až jednu čtvrtinu (podle počtu schůzí, jejichž periodicitu ani přesný počet neznám). Omezením čelím tím, že data o událostech čerpám z více různých zdrojů – například nejen ze zápisů z jednání Výboru katedry, ale i ze zápisů z pravidelných schůzí zaměstnanců. Ani jedny sady zápisů nemám úplné, ale dohromady mohu předpokládat, že o většině podstatných věcí týkajících se života katedry mi informace poskytly. Je to ale pouze předpoklad. Snažila jsem se dělat jen takové závěry, které by obstály i při vědomí neúplnosti dat.

K úplnosti dokumentů je však nutno dodat ještě to, že problém neúplnosti ve vztahu k sociální realitě je studiu dokumentů inherentní – dokumenty mají své účely a podle toho zachycují jen něco, zatímco část dění a významů probíhá zcela mimo ně. A důležité je i to, že mým cílem v této práci nebyl úplný historický popis fungování Pražské nadace Středoevropské univerzity, ale analýza jejího místního zakotvení a situovanosti v domácích a nadnárodních vazbách a významech. Proto jsem nepotřebovala mít k dispozici *všechny* dokumenty, jen dost různorodých zdrojů dat na to, abych si byla schopná vybrat *relevantní dokumenty pro analýzu*. I přesto je neúplnost dokumentů pro tuto knihu omezením, které musíme mít na paměti.

Další otázkou, která se objevovala při popisu událostí, byla věrohodnost dokumentů – sdělují vůbec pravdu? Kritické posouzení toho, nakolik se na dokumenty můžeme spolehnout jako na věrný popis dění, bylo pořád na místě. Spoléhala jsem se přitom na tzv. triangulaci, tedy porovnávání dokumentů různých typů a z různých zdrojů mezi sebou. Porovnávala jsem mezi sebou dokumenty vztahující se k jedné události, dokumenty interní s dokumenty určenými k publikaci, dokumenty vytvořené organizací s dokumenty vytvořenými jinými o ní (jako v případě novinových článků) a v neposlední řadě jsem porovnávala dokumenty se vzpomínkami pamětníků. Dále jsem vždy zvažovala účel dokumentu a způsob jeho vzniku, pokud tyto informace byly dostupné. Například články v informačním bulletinu univerzity (*CEU Gazette*) měly kromě informačního i částečně propagační účel, což se někdy projevovalo v nadšené dikci zaměřené na pozitivní výsledky nebo se mohlo stát, že zveličily zásluhu Středoevropské univerzity na konání nějaké akce. S tím jsem tedy počítala, ale na druhou stranu jsem nepředpokládala, že by byla taková akce úplně vymyšlená, protože se dobově jednalo o právě probíhající a proto přímo ověřitelné události.

Příloha 3

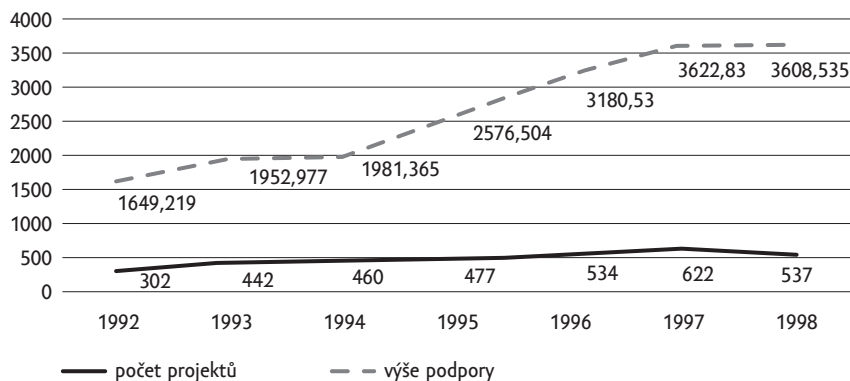
Program RSS jako zdroj podpory pro sociální vědy

Program podpory výzkumu v sociálních vědách (Research Support Scheme – RSS) byl součástí Sorosovy filantropie směřující výslovně k sociálním a humanitním vědám. Program RSS byl otevřen v roce 1991 a první granty byly uděleny v roce 1992. Poslední soutěž se uskutečnila v roce 2000, již se do ní však nemohli hlásit individuálně badatelé ze střední Evropy. Dá se tedy říct, že to byl program vázaný na 90. léta. Program podporoval projekty v délce trvání od půl roku do dvou let, a to formou měsíčních stipendií badatelům, která zahrnovala jako podstatnou položku plat.²⁷⁷ Velká většina grantů byla individuálních, přibližně 10 % z celkového počtu grantů bylo skupinových. Údaje z druhé poloviny 90. let (1996–1998) ukazují, že průměrná délka trvání smlouvy byla 20 měsíců a průměrný grant byl zhruba 6 tisíc USD.²⁷⁸

²⁷⁷ Podle vyhodnocení programu na základě dotazníku (oslovena byla asi polovina ukončených grantistů, návratnost dotazníků byla 35,5 %) byl grant pro pětinu grantistů jejich hlavním příjmem, pro další dvě třetiny významným přílepkem. Autoři studie, z níž zde vycházím, tedy shrnují, že RSS byl významnou podporou pro výzkumníky v době, kdy jejich vlastní zdroje financí procházely proměnou a v mnoha zemích skutečnou krizí (D61).

²⁷⁸ „Research Support Scheme Other Statistics: Averages“, HU OSA 101-1–2:3, Administrative files. Složka: Activity Report 1999.

Graf 3 Vývoj celkové výše podpory RSS a udělených grantů (1992–1996)

Zdroj: Research Support Scheme. Break Down of Grants by Citizenship: Number of grants and total grant amount (in USD). HU OSA 101-1-2: 3, Administrative files. Složka: Activity Report 1999.

Mezi roky 1992 a 1997 počet projektů i výše podpory v programu neustále razantně rostla; rok 1998 znamenal mírné zmenšení jak počtu projektů, tak podpory (viz graf 3). V rámci této celkově rostoucí podpory se však důraz filantropie přesunoval ze střední Evropy směrem do východní Evropy a Asie. Podíl grantů badatelů z Česka, Slovenska, Polska a Maďarska v programu nejprve docela prudce, potom setrvale klesal (z 45 % v roce 1992 na 26 % v roce 1996). Podíl grantů z ČR na celkové podpoře klesl z 16 % v roce 1992 na 11 % v roce 1998. Jen Maďarsko se udrželo na nejvyšší úrovni téměř bez poklesu, z 18 % v roce 1992 na 17 % v roce 1998.²⁷⁹ Podíl grantů badatelů ze Západu byl v rámci programu setrvale malý, protože pro ně nebyl primárně určen (v roce 1992 to bylo 5 %, v roce 1996 jen 2 % a vrchol nepřesáhl 9 % grantů; i tak byl podíl grantistů ze Západu předmětem kritiky ze strany správní rady HESP na zasedání výboru RSS na konci roku 1995).²⁸⁰

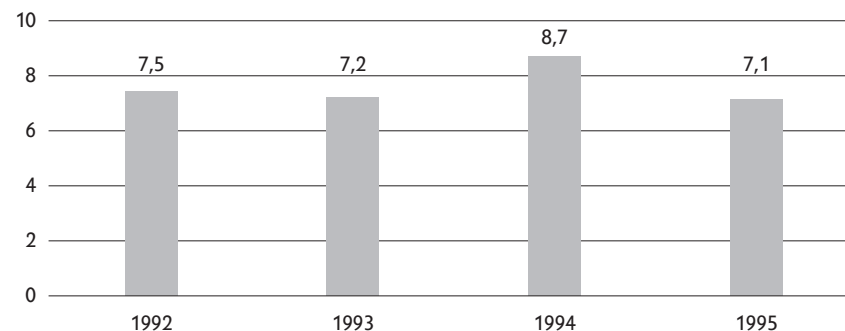
Vzhledem k tomu, že program RSS byl zaměřen na sociální a humanitní vědy, můžeme výši podpory v České republice srovnat s výdaji na sociální vědy z Grantové agentury ČR. Státní legislativa účinná od července 1992 rozdělovala financování vědy na institucionální a účelové; druhé měla zajišťovat zejména nová Grantová agentura ČR (GA ČR) jako rozpočtová organizace rozdělující prostředky ze samostatné kapitoly státního rozpočtu. V rámci RSS bylo v roce 1992 přiděleno do českých sociálních věd 267 437 USD, tedy

²⁷⁹ „Research Support Scheme. Break Down of Grants by Citizenship: Number of grants and total grant amount (in USD).“ HU OSA 101-1-2: 3, viz výše.

²⁸⁰ Minutes of the RSS Committee meeting held in Prague, 25–28 November, 1995, HU OSA 101-1-1: 1.

přes 7,5 milionu Kč, a to v situaci, kdy GA ČR ještě nefungovala. K zahájení její činnosti došlo až v roce 1993, přičemž rozdělila přes 200 milionů Kč. V kategorii humanitních a společenských věd to však bylo jen 7,4 % z této částky (Provazník a kol. 1998: 81), tedy 14,8 milionů Kč. To můžeme srovnat se schválenými granty pro badatele z ČR v rámci RSS, což bylo v roce 1993 7,2 milionu Kč (graf 4). V těchto počátcích byla v oblasti sociálních a humanitních věd Sorosova soukromá podpora tedy velmi významná! Pro další roky jsem údaje za GA ČR pro sociální vědy nedohledávala, ale dá se předpokládat, že podpora v absolutních číslech rostla přinejmenším stejným tempem jako počet projektů.

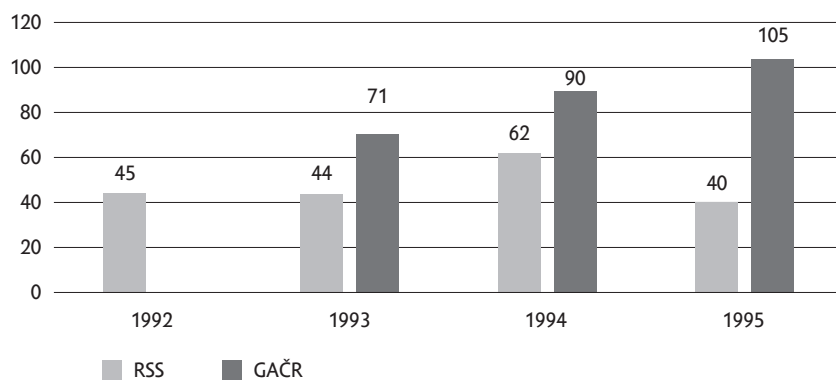
Graf 4 Výše podpory v RSS pro oblast sociálních a humanitních věd v ČR (mil. Kč)

Zdroj: Research Support Scheme. Break Down of Grants by Citizenship: Number of grants and total grant amount (in USD). HU OSA 101-1-2: 3, Administrative files. Složka: Activity Report 1999.

Můžeme srovnat i počty podpořených projektů (graf 5). Vidíme, že počty projektů podpořených GA ČR ve společenských a humanitních vědách rychle rostly. Zatímco GA ČR nastoupila s výrazně rostoucí podporou vědy a výzkumu, program RSS v ČR z hlediska počtu podpořených projektů výrazněji nerostl, což bylo dáno zvyšováním důrazu na projekty z jiných částí podporovaného regionu.

Graf 5 Počet podpořených projektů RSS v ČR a GAČR v oblasti sociálních a humanitních věd (1992–1995)

Zdroj: Provazník et al., 1998: 84–85; Research Support Scheme. Break Down of Grants by Citizenship: Number of grants and total grant amount (in USD). HU OSA 101-1-2: 3, Administrative files. Složka: Activity Report 1999.

Příloha 4 Chronologický přehled se zaměřením na Pražskou kolej SEU

Od myšlenky k otevření budovy v Praze (duben 1989 – duben 1991)

4/1989	Dvoudenní mezinárodní pracovní seminář „Culture of Central and Eastern Europe“, Mezi-univerzitní centrum, Záhřebská univerzita v Dubrovniku: první veřejná formulace myšlenky SEU.
11/1989	Tzv. Sametová revoluce v Československu
12/1989	G. Soros a F. Janouch přijíždějí do Československa se záměrem založit místní Nadaci Charty 77.
1/1990	Prezident V. Havel přijal G. Sorose na Hradě a hovořili o záměru SEU.
3/1990	V Obecním domě v Praze 18. 3. 1990 proběhlo první veřejné shromáždění signatářů Charty 77, po němž část účastníků formulovala dopis, kterým vítají iniciativu založit Středoevropskou univerzitu v Praze.
4/1990	První písemný projekt SEU „An educational initiative for Eastern Europe“ (s hlavičkou OSF New York, dat. 2. 4. 1990).
4/1990	Jednání 14.–16. 4. 1990 o SEU v Dubrovniku za přítomnosti G. Sorose. Předán dopis předsedy vlády ČR, kde vyslovuje odhodlání podpořit doporučení iniciativní skupiny osobností vysokého školství, politických sil a Nadace Charty 77 na umístění centra Středoevropské univerzity v Praze.
4/1990	Jednání o SEU ve Vídni 25. 4. 1990, za Slovenskou republiku přítomni L. Szigeti a P. Brunovský, za Českou republiku P. J. Pajas.
5/1990	Prezident V. Havel přijal 8. 5. 1990 P. Pitharta, zástupce Nadace Charty 77, a G. Sorose na Hradě a souhlasil se záměrem SEU.
5/1990	Česká vláda jednala poprvé o SEU (výpis ze záznamu jednání vlády ČR dne 10. 5. 1990 k bodu 16. „Projekt CEU“). Vláda souhlasila se záměrem založit v Praze Středoevropskou postgraduální univerzitu, vzala na vědomí, že předseda vlády jmenoval P. J. Pajase zmocněncem pro zřízení SEU a uložila Ministerstvu školství spolu s P. J. Pajase jednat o prostorových, finančních a dalších podmínkách pro univerzitu a předložit vládě do 20. června 1990 návrh na zřízení univerzity, návrh finančního zajištění a návrh příslušného zákona ČNR.
5/1990	Vláda Slovenské republiky jednala 16. 5. 1990 o projektu SEU v Bratislavě a souhlasila se záměrem založit v Bratislavě postgraduální univerzitu Academia Istropolitana jako součást Středoevropské univerzity.
5/1990	Usnesení vlády ČSFR č. 382/90 ze dne 31. 5. 1990 o zřízení SEU.

6/1990	Komuniké o založení SEU v Praze 2. 6. 1990 podepsal místopředseda federální vlády J. Hromádka a mecenáš G. Soros u příležitosti kolokvia „Praha v nové Střední Evropě“ v Praze (2–3/6/1990), jehož spoluorganizátorem byl Sociologický ústav ČSAV (ředitel J. Musil).
6/1990	Jednání na Federálním ministerstvu zahraničních věcí v Praze k realizaci usnesení vlády ČSFR č. 382/90 o zřízení SEU.
7/1990	Usnesení vlády ČR ze dne 18. 7. 1990 č. 209/90 o postupu založení Středoevropské univerzity. Vláda (I) bere na vědomí 1. návrh postupu zřízení Středoevropské univerzity, 2. upřesnění finančních nákladů na pronájem a provoz budovy SEU v Praze; (II) ukládá ministru školství, mládeže, tělovýchovy a sportu podílet se na vypracování návrhu mezinárodní prezidentské smlouvy.
8/1990	Škola sociálních věd na Univerzitě Palackého v Olomouci organizovaná s podporou Nadace Charty 77 jako pilotní program SEU.
9/1990	MŠMT ČR zřídilo Kancelář pro založení Středoevropské univerzity (KSEU), ředitelem P. J. Pajas.
12/1990	Vznik Akademické plánovací rady (<i>Academic Planning Board</i>) pod vedením L. Čerycha a Výkonného výboru (<i>Executive Committee</i>) ve složení J. Musil, L. Čerych, W. Newton-Smith.
1/1991	Smlouva o nájmu nebytových prostor a poskytování služeb s užíváním spojených uzavřely organizace zastupující odborové svazy a KSEU; jednalo se o teprve částečně dostavěnou budovu v Praze 3 na Olšanském náměstí.
2/1991	Výkonný výbor SEU potvrdil, že Academia Istitopolitana nebude pokračovat jako součást SEU.
4/1991	Registrace Pražské nadace pro Středoevropskou univerzitu (PNSEU, anglicky <i>Prague Central European University Foundation</i>) 4. 4. 1991 u Obvodního úřadu Prahy 1 pod jednacím č. 25/1991. Tajemníkem správní rady a ředitelem nadace je P. Flather, <i>political liason</i> je I. Chvatík.
4/1991	G. Soros a ministr P. Vopěnka (MŠMT) 19. 4. 1991 podepsali Zřizovací listinu PNSEU u příležitosti slavnostního otevření budovy SEU v Praze: „Posláním Nadace je napomáhat intelektuální spolupráci národů střední a východní Evropy a to zejména podporováním činnosti Středoevropské univerzity.“ Nový časopis SEU (<i>CEU Gazette</i>) v prvním čísle uveřejnil Statement of Intent zakladatele univerzity G. Sorose.
Budování univerzitních kolejí v Praze a Budapešti (květen 1991 – prosinec 1992)	
5/1991	První mezinárodní akce SEU pořádaná v Praze, „The process of global social change and the historical experience of Central Europe“ (organizátory J. Musil a Z. Suda).
6/1991	Výkonný výbor SEU dospívá k názoru, že KSEU tzv. přežila svoji roli a všechnu zodpovědnost za SEU přesunuje na PNSEU.
6/1991	Inzeráty nabízejí studium na SEU v Praze v akademickém roce 1991/92.
7/1991	Vznik Nadace SEU v Budapešti, Maďarsko.
8/1991	I. Rév se stává členem Výkonného výboru SEU.
10/1991	Pražská kolej SEU: začínají studijní obory „Ekonomie“ a „Sociologie a politika“.
11/1991	Otevřena knihovna Středoevropské univerzity v Praze.
11/1991	První zasedání Výboru programu RSS (<i>Research Support Scheme Committee</i>).
11/1991	MŠMT varuje SEU, aby v místní komunikaci důsledně používala označení <i>Pražská nadace SEU</i> , nikoli pouze SEU, protože takový právní status nemá.

11/1991	Návrh mezinárodní úmluvy o SEU poslán FMZV do vnějšího připomínkového řízení; poté měl být předán k posouzení ostatním státům.
12/1991	Vznik Nadace SEU v New Yorku, USA.
1/1992	V Praze se koná interní konference o koncepci výuky na Středoevropské univerzitě jako celku (<i>CEU Curriculum Conference</i>).
1/1992	Pražská kolej SEU: začíná studijní obor „Dějiny a filosofie umění“.
1/1992	Reorganizace manažerských funkcí na SEU v Praze: J. Musil = akademický ředitel Pražské koleje SEU, Balasz = administrativní ředitel koleje podřízený Musilovi, W. Newton-Smith = předseda Výkonného výboru SEU, P. Flather = generální tajemník Výkonného výboru.
2/1992	Výkonný výbor SEU rozhodl, že nebude pokračovat v úsilí o založení třetí koleje SEU ve Vídni.
2/1992	G. Soros rozšířil příslib na trvalou fundaci univerzity v Praze, pokud se pro ni podaří najít odpovídající budovu v Praze.
3/1992	V reakci na problémy s pronajímateli budovy (odborníky) je SEU 26. 3. 1992 registrována jako občanské sdružení v Lucembursku.
4/1992	Začíná proces registrace SEU jako univerzity u Státu New York, USA.
4/1992	Schůze o zřízení SEU formou tzv. Prezidentské smlouvy na MZV ČR za účasti zástupců ČSFR, Polska, Maďarska, Rakouska a PNSEU ukazuje na problematičnost takového řešení.
5/1992	Malá mezinárodní konference o koncepci výuky oboru sociologie na SEU.
5/1992	Oznámení o zahájení činnosti nakladatelství SEU (<i>CEU Press</i>).
5/1992	Výkonný výbor SEU schválil prostředky na založení Centra pro studium nacionalismu Ernesta Gellnera.
5/1992	Setkání rektorů univerzit v Polsku, Maďarsku a Československu organizované SEU 23. 5. 1992 v Praze. Oznámení nového Programu podpory vysokého školství (<i>Higher Education Support Program – HESP</i>) jako filantropického projektu paralelního ke Středoevropské univerzitě.
6/1992	E. Mokrzycki se stává členem Výkonného výboru SEU.
6/1992	Otevřena knihovna Středoevropské univerzity v Budapešti.
7/1992	P. Pithart 2. 7. 1992 končí jako předseda vlády ČR, předsedou vlády se stává V. Klaus, ministrem školství P. Piňha.
7/1992	SEU získala provizorní akreditaci platnou na pět let jako univerzita u Řídícího sboru Univerzity státu New York (<i>Board of Regents of the University of the State of New York</i>), USA.
10/1992	První zasedání Akademického senátu SEU.
10/1992	Pražská kolej SEU: začíná studijní obor „Evropská studia“.
11/1992	P. Pithart rezignuje jako předseda správní rady PNSEU, protože na SEU v Centru pro studium nacionalismu získal pozici výzkumníka na plný úvazek.
11/1992	Prezident V. Havel se sešel s G. Sorosem a přijal funkci čestného předsedy PNSEU. Tisková konference u příležitosti druhého akademického roku SEU v Praze.
12/1992	PNSEU byla přeregistrována na Obvodní úřad pro Prahu 3. Registrace PNSEU proběhla dne 8. 12. 1992 pod pořadovým č. 42/1992.

12/1992	Dopis primátora města Pardubice, který nabízí prostory pro SEU.
12/1992	Publikován inzerát na rektora SEU se sídlem v Praze.
Období zlomu pro Pražskou kolej SEU (leden 1993 – prosinec 1993)	
1/1993	Vznik samostatné České republiky.
1/1993	Setkání ministra P. Piňhy (MŠMT) a představitelů SEU G. Sorose, I. Chvatíka a J. Musíla 7. 1. 1993, kde ministr oznamuje záměr radikálně snížit příspěvek SEU na pronájem budovy v Praze. Mimořádná schůze PNSEU za přítomnosti G. Sorose: centrem SEU měla být Praha, ale teď se hlavním sídlem stane Budapešť.
1/1993	Správní rada PNSEU 8. 1. 1993 vydává v Praze tiskové prohlášení a koná se tisková konference.
1/1993	Setkání České konference rektorů 12. 1. 1993, kde byla Středoevropská univerzita jedním z témat, o kterém hovořil ministr P. Piňha (MŠMT).
1/1993	Otevřený dopis vládě ČR 21. 1. 1993 od osobností z Akademie věd ČR, kterým se přimlouvají za pokračování státní podpory SEU v Praze.
1/1993	Zvláštní setkání senátu SEU, kde G. Soros přednesl poselství senátu k situaci SEU v Praze a jejímu možnému řešení a následkům.
2/1993	29. 2. 1993 začíná kontrola Ministerstva státní kontroly ČR v PNSEU, provedená na žádost MŠMT; dokončena 29. 3. 1993.
3/1993	Vláda ČR se 3. 3. 1993 zabývala informací MŠMT o projektu SEU v Praze, snížila příspěvek na činnost SEU na rok 1993 na 7 mil. Kč a doporučila SEU hledat budovu v regionech.
3/1993	Druhé setkání rektorů z Polska, Maďarska a České republiky (<i>Annual Regional Rectors Conference</i>) organizovala Maďarská konference rektorů na půdě Technické univerzity v Budapešti; financovala ji SEU prostřednictvím programu HESP.
5/1993	Schůze správní rady PNSEU, kde G. Soros vyjadřuje ochotu krýt náklady SEU v Praze do léta 1995.
6/1993	Prezident V. Havel přijímá G. Sorose 17. 6. 1993 a navrhuje tři možnosti řešení budovy v areálu Pražského hradu.
8/1993	Starosta města Znojma nabízí pro SEU areál Louckého kláštera.
9/1993	PNSEU objednává referenční studii na stavbu nového objektu pro SEU v Lumbeho zahradách v areálu Pražského hradu (počítá se 4 akademickými programy, učebnami, knihovnou, jídelnou).
Centralizace SEU v Budapešti a konec éry dvou kolejí (leden 1994 – prosinec 1996)	
1/1994	Od 1. 1. 1994 se funkce prvního rektora SEU s hlavním sídlem v Budapešti ujal A. Stepan (USA).
3/1994	Senát SEU odhlasoval přesun Katedry sociologie do Varšavy.
4/1994	Budova v Prokopově ulici na Praze 3 zakoupená mecenášem začala sloužit ubytování studentů SEU.
4/1994	Ministr školství ČR P. Piňha podává demisi, na jeho místo nastupuje I. Pilip.
9/1994	Na SEU v Budapešti vzniklo Curriculum Resource Centre.
1/1995	Program RSS se stal součástí Institutu otevřené společnosti v Budapešti; v jeho rámci je RSS financován prostřednictvím programu HESP.

2/1995	Ministr I. Němec odpovídá na dopis petičního výboru. Petice za zachování Středoevropské univerzity v Praze, kterou podepsalo 1 611 lidí (evidovaná v Kanceláři Poslanecké sněmovny ČR pod č. j. 423/P/95), byla zahájena na podzim 1993.
5/1995	Senát SEU rozhodl zrušit obor „Dějiny a filosofie umění“ jako součásti SEU, protože se neakreditoval (obor v Praze pokračoval dál jinou formou bez spojení se SEU).
9/1995	Obor „Společnost a politika“ se otevírá na nové katedře SEU ve Varšavě, obor „Ekonomie“ na SEU v Budapešti. Knihovna přestala v Praze existovat a byla sloučena s knihovnou SEU v Budapešti.
10/1995	E. Gellner se setkává s mecenášem ve Washingtonu, USA. Situaci po přestěhování posledních částí SEU v Praze do budovy tzv. Motokovu označuje za kritickou.
11/1995	Smrt nejvýznamnějšího zastávce Prahy na SEU, E. Gellnera 5. 11. 1995.
11/1995	Začíná se pracovat na přesunu oboru „Mezinárodní vztahy a evropská studia“ na SEU do Budapešti (od ledna 1996).
6/1996	Centrum pro studium nacionalismu zaniká.
10/1996	A. Stepan končí jako rektor SEU a odchází na pozici profesora na Univerzitě v Oxfordu (novým rektorem po přechodném období se od února 1997 stává rektor Univerzity Palackého v Olomouci, J. Jařab).
12/1996	Ukončující setkání PNSEU 19. 12. 1996, kterým skončila v Praze aktivita nadace a tým i Středoevropská univerzita. (Již nefunkční nadace vešla do likvidace z nařízení Obvodního úřadu Prahy 3 až v roce 1998.)

Zdroj: Dokumenty, literatura a rozhovory citované ve studii.

Příloha 5 Tematická analýza projektů podpořených RSS v oblasti sociologie podle zemí (1991–1995)

Téma	Počet projektů a témata – Česko	Počet projektů a témata – Polsko	Počet projektů a témata – Maďarsko	Celkem
Sociální a veřejná politika	6 Sociální spravedlnost / Obor sociální politiky / Nezaměstnanost / Chudoba a trh práce / Dlouhodobá nezaměstnanost / Vzdělání a rodina	2 Rodina a bezpečnost / Vzdělávání dospělých a občanství	3 Nezaměstnanost / Sociální integrace – švédský vzor / Zdravotnictví a Romové	11
Demografie	3 Nízká porodnost / Úmrtí / Atributy matek mrtvých dětí	0	0	2
Sociologie průmyslu	2 Průmysl a korporátní kultura / Průmysl a lidské zdroje	0	0	2
Rurální sociologie	2 Venkovské oblasti / Soukromí zemědělci	2 Venkovské oblasti / Rodinné farmy	1 Turismus a venkovské oblasti	5
Demokracie, politická participace, občanská společnost	2 Místní demokracie / Trh, vláda a občanská společnost	2 Mládež a politická participace / Masmédia a občanská společnost	1 Demokratické myšlení	5
Nacionalismus, etnicita	1 Dětská agresivita – rasové souvislosti a předsudky	4 Židovská komunita / Neonacismus / Německá menšina / Národní ideologie	4 Muslimské minority / Etnická tolerance / Nacionalismus / Předsudky a fundamentalismus	9
Elity, podnikatelé	1 Podnikatelé	0	3 Ekonomické elity / Intelektuální elity ve 3 městech / Podnikání	4
Gender	1 Rodina a gender	0	2 Emancipace žen / Gender a práce	3
Město	1 Architektura a lidská sídla	0	1 Budapešť na konci tisíciletí	2
Moc	0	1 Moc a sociální síť	3 Organizace a moc / Mikrofyzika moci / Vědění a moc	4
Kultura a náboženství	0	2 Náboženská hnutí / Symbolická kultura	2 Komunismus jako názorový systém / Konzumní kultura	4
Věda	0	1 Peer review a projektový systém	1 Vědecká expertiza	2
Jiné ²⁸¹	1 Chování lidí během transformace (politické, sociální, ekonomické)	1 Právní řád	1 Alternativní medicína	3
Celkem	20	15	22	57

Zdroj: D49; D50; D141; D142; zpracováno autorkou

281 Tj. bez analogie v rámci země nebo mezi zeměmi (v případě českého projektu jsem nenašla analogii proto, že je název příliš obecný, spíš než že by nějak tematicky vybíral). Kde to bylo možné, jsem se opírala také o elektronické zprávy z výzkumů, ty však pro většinu projektů nejsou dostupné.

Jmenný rejstřík

A

Alan, Josef 124, 125, 128, 129, 160, 181, 215, 222
 Anderson, Benedict 191, 201, 213
 Andorka, Rudolf 52
 Ash, Timothy G. 42, 82
 Ayres, Richard 96, 219, 224

B

Bauman, Zygmunt 144, 188, 248
 Beck, Ulrich 16, 32, 33, 36, 79, 132, 191
 Bertaux, Daniel 144, 182, 183, 249
 Bojtár, Endre 54, 104, 105
 Botstein, Leon 102
 Bourdieu, Pierre 19, 20, 26, 29
 Breuilly, John 190, 191
 Brunovský, Pavel 56, 57, 222, 261
 Burešová, Dagmar 54, 104
 Burgh, John 188
 Buriánek, Jiří 157, 160

C

Campbell, Colin G. 102
 Carnegie, Andrew 23

Č

Čerych, Ladislav 18, 37, 54, 62, 87, 90, 100, 101, 104, 140, 184, 215, 262

D

Dahlerup, Drude 248
 Dahrendorf, Ralf 53, 82, 102, 108, 114, 146–148, 153, 188, 189
 De Deken, Johan 248
 Deutsch, Karl 194
 Donnison, David 248
 Dornbach, Alajos 54

E

Earle, John S. 248
 Elias, Norbert 188
 Enyedi, György 54, 104

Eörsi, István 40

F

Ferge, Zsuzsa 140
 Filipcová, Blanka 133–135, 250
 Fine, Keitha 36, 46, 85, 143, 249
 Firth, Raymond 188
 Flather, Paul 43, 44, 148, 149, 196, 202, 218–221, 223, 224, 262, 263
 Fragniere, Gabriel 105, 106
 Frydman, Roman 105

G

Gates, Bill a Melinda 27, 29, 35
 Gellner, Ernest 22, 53, 54, 73, 92, 101, 103, 104, 134, 139, 141–143, 146–148, 155–157, 162, 164, 174, 176, 177, 184, 187–206, 212, 213, 215, 216, 221, 223, 224, 248, 249, 263, 265
 Geremek, Bronislaw 102
 Göncz, Árpád 54

H

Hanák, Péter 52, 53, 73, 105
 Hannerz, Ulf 28, 30, 130, 192
 Hann, Chris 182, 201
 Havel, Ivan M. 54, 62, 66, 104, 195, 215
 Havelka, Miloš 145, 215
 Havel, Václav 41, 47–49, 54, 55, 60–62, 65, 69–71, 90–92, 104, 195, 223, 261, 263, 264
 Havránek, Jan 53
 Hobsbawm, Eric 201
 Holý, Ladislav 202
 Hroch, Miroslav 37, 192, 194, 201, 204, 205, 215, 216, 249
 Hromádka, Josef 157, 262
 Hubinger, Václav 201, 202, 215, 224

Ch

Chvatík, Ivan 53, 56, 60, 66, 68, 106, 138, 139, 145, 215, 218, 220, 223, 262, 264

I

Illner, Michal 53, 73, 93, 162, 183, 192, 215

J

Janouch, František 41, 47–49, 56, 60–63, 218, 261

Jařab, Josef 114, 216, 265

Jungman, Milan 61

K

Kabele, Jiří 12, 95, 124, 163, 183, 194, 216, 250

Kapralski, Slawomir 143, 248, 249

Keane, John 248

Kedourie, Elie 191

Kinnear, Ralph 248

Kis, János 105

Klaus, Václav 62, 64, 66, 67, 69, 74, 77, 78, 86, 92, 122, 200, 210, 218, 263

Kolankiewicz, George 140, 143, 154, 222, 248, 249

Konopásek, Zdeněk 180–183, 216

Kopecká, Marie 50, 129, 192, 202, 216, 250

Kořalka, Jiří 53

Kouba, Karel 158, 159, 222

Kouba, Pavel 60

Krejčí, Jaroslav 190, 192

Kroupa, Daniel 60, 69, 103

Kumar, Krishan 141, 191, 248

Kusá, Zuzana 183, 216

L

Laborey, Annette 40, 54

Lepenies, Wolf 102

Linhart, Jiří 73, 161

Litván, György 40, 54

Lonsdale, Anne 149, 203, 224

Lukes, Steven 139, 144, 146, 149, 194, 248

M

Machonin, Pavel 124, 127, 192, 194

Malečková, Jitka 201, 205, 216

Malinowski, Bronislaw 188

Mannheim, Karl 188

Mann, Michael 188, 201

Maříková, Hana 161

Masaryk, Tomáš G. 17, 119, 123

Matějů, Petr 60, 120, 121, 128, 144, 154, 160, 178–180, 183, 222, 248, 250

Mauss, Marcel 26, 29

Merton, Robert 130

Michalski, Krzysztof 53, 101

Mládek, Jan 144, 248

Mokrzycki, Edmund 100, 140, 263

Moser, Claus 101, 102, 117, 147, 148, 188

Moural, Josef 60

Možný, Ivo 26, 93, 124, 127, 176, 183, 186, 192, 216

Musil, Jiří 20, 54, 66, 68, 70, 73, 86, 92, 93, 95, 98, 100, 103, 104, 108, 109, 113, 124, 128, 133–135, 138–141, 143–147, 154–156, 163, 164, 174, 179–181, 183–186, 191–195, 199, 203, 206, 210, 212, 213, 216, 223–225, 248, 250, 262–264

N

Nairn, Tom 201, 249

Nehněvajsa, Jiří 73, 93, 191

Neier, Aryeh 45, 101, 102

Neustadt, Karl 188

Newton-Smith, William 42–44, 53, 54, 100–102, 104, 113, 140, 147–149, 216, 221, 224, 262, 263

P

Pahl, Raymond 105, 134, 139–142, 146, 168, 170, 182, 221–223

Pajas, Petr J. 56, 62, 63, 66–68, 77, 138, 145, 216, 218, 220, 261, 262

Palouš, Radim 54, 90, 91, 104, 108, 158, 195

Pátý, Libor 54, 68, 69, 104, 216, 225

Pavlík, Zdeněk 133, 250

Pekárková, Kateřina 201

Pelczynski, Zbigniew 41, 42, 47, 48, 72, 100, 218

Petrusek, Miloslav 16, 17, 82, 93, 100, 124, 125, 127–129, 145, 158, 162, 164, 183, 184, 186, 192–194, 210, 216, 222, 250

Piřha, Petr 69, 70, 74–76, 78, 86, 97, 109, 216, 219, 263, 264

Pithart, Petr 18, 43, 44, 54, 55, 65–67, 69, 78, 86, 90, 103, 104, 193, 194, 203, 210, 216, 218, 219, 249, 261, 263

Popper, Karl 47, 81, 82, 146, 148, 162, 188, 199

Potůček, Martin 127, 128, 150–153, 158, 160, 175, 176, 178, 183, 216, 248–250

Pravda, Alex 249

R

Rabušic, Ladislav 178, 250

Rabušicová, Milada 160, 178

Radusis, Viktoras 248, 249

Rév, István 54, 100–103, 140, 180, 216, 262

Ringen, Stein 151–153, 175, 176, 181, 223, 248, 249

Robertson, Roland 32, 33, 92

Rockefeller, John D. 16, 23

Rose, Richard 249

Rupnik, Jacques 37, 101, 139

Ryba, Jiří 161

Rychtařiková, Jitka 133, 160, 250

Ryšavý, Zdeněk 203

S

Sacharov, Andrej 32, 41

Sacher, Richard 66

Sajó, András 105, 109

Sassen, Saskia 34, 35, 73, 93

Scruton, Roger 43

Shaw, Mary 248

Schwarzenberg, Karel 54, 55, 61–63, 66, 104

Silber, Ilana 26, 27, 29

Sirovátka, Tomáš 160, 178

Siwinski, Wlodzimierz 53

Skalník, Petr 135, 191, 201–205

Smith, Anthony 191, 201

Soros, George 15–19, 22, 24, 27, 29–33, 35, 39–56, 60–68, 70–75, 77–79, 81, 82, 87, 88, 90–92, 95, 96, 100–102, 104, 109–114, 116–118, 122, 129, 141, 144–148, 152, 153, 156–158, 160–162, 178, 184, 193, 195, 198–200, 203, 207–210, 212, 216, 218–220, 222–224, 243, 244, 246, 250–255, 257, 259, 261–264

Southwood, Richard 105, 149

Starý, Zdeněk 200, 203, 217

Stehlíková, Eva 183

Stepan, Alfred 18, 45, 101, 102, 109, 110, 123, 202, 223, 224, 264, 265

Stepan, Nancy 143, 249

Strmiska, Zdeněk 93, 124

Suda, Zdeněk 73, 92, 123, 184, 203, 262

Szalai, Julia 144, 182, 248, 249

Szelényi, Ivan 139–141

Szigeti, László 261

Š

Šiklová, Jiřina 55, 66, 124, 138, 186, 217

Šťastná, Jaroslava 126, 143, 150, 217, 249

T

Tardos, Márton 52

Teplán, István 53, 54, 199, 217

Thompson, Paul 181, 182, 191

Tilly, Charles 164, 201

Tomeš, Igor 176

Tomin, Julius 43

Tondl, Ladislav 60

Trlifaj, Ladislav 56, 63

U

Uherek, Zdeněk 192, 202, 203, 217

Urbánek, Zdeněk 61

V

Vaculík, Ludvík 61

Vámos, Tibor 53, 54, 104

Vásárhelyi, Miklós 48, 53, 54, 100–103

Večerník, Jiří 93, 160, 175, 176, 178, 250

Vékás, Lajos 54, 104

Vlček, Tomáš 103, 105, 106, 116, 199, 217

Vodáková, Alena 161, 162, 217

Vopěnka, Petr 52, 69, 262

W

Wallace, Claire 18, 95, 105, 116, 139, 141–143, 151–156, 162, 170, 175–177, 184, 191, 197, 198, 202, 217, 221–224, 248, 249

Wallace, William 198, 248

Warren, Buffett 27

Webb, Sydney 147

Wilkes, Kathleen 43, 44, 53, 149

Wilkinson, Robert 105

Wnuk-Lipinski, Edmund 139, 140, 144, 248

Z

Zahradník, Rudolf 199

Zieleniec, Josef 66, 105, 139, 158, 159, 218

Ž

Žák, Václav 54, 69, 104

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)**, Praha 2017.
Vydání první.

Ediční řada *Studie*, 127. svazek. Redigují Miloš Havelka, Jiří Šafr, Jiří Ryba a Alena Miltová.
Jazyková redaktorka Jitka Uhrová. Odpovědný redaktor Jiří Ryba.

Návrh obálky, grafická úprava a sazba studio Designiq.
Vytiskl Triangl, a. s., Beranových 65, Praha 9 – Letňany.

Adresy vydavatelů:
Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha-Kamýk.
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha-Zbraslav.

Adresa nakladatelství:
Jilská 1, 110 00 Praha 1
slon@slon-knihy.cz
www.slon-knihy.cz